

ECONOMIE

Ondernemen

Van Bruna tot McDonald's: waarom franchises steeds populairder wordt

PAGINA 16-19

OPINIE

Gemeenschapszin

Samenleven als dé remedie voor de grote crises - maar hoe moet het ook alweer?

PAGINA 6-11

WETENSCHAP

Water

Grip op glad ijs: zoektocht naar het geheim van de vreemdste stof op aarde

PAGINA 4-7

WEEKEND

David Bowie

Tien jaar na zijn dood blijft het popicoon een inspiratie voor velen

PAGINA 26-27

ZATERDAG 10 JANUARI
ZONDAG 11 JANUARI 2026
LUX ET LIBERTAS

nrc

Hoe weerbaar is Nederland?

Een weekje sneeuw legt tal van kwetsbaarheden bloot

IN HET NIEUWS 2-3

Zolang we rijden kan mij niets gebeuren

PAGINA 9

IN HET NIEUWS

PAGINA 10-12

Groenland

De Verenigde Staten, Rusland en China: waarom grootmachten azen op dit stukje poolgebied

IN HET NIEUWS

PAGINA 8

Astrid Roemer

Alles aan haar was poëtisch, doorleefd en onconventioneel

WEEKEND

PAGINA 10-13

Stefania Tuinder

Plastisch chirurg reconstrueert borsten met eigen weefsel

Advertenties

Zullen we wat beters gaan doen met die ton op de bank?

BRIDGE FUND

Beleg vanaf €100.000 en ontvang tot 5,75% vaste rente.

wonen limburg

zoekt een Bestuurder

Kijk voor meer informatie op ten.nl/wonenlimburg

legalpeople

EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

pag. 16

Legal Counsel

een veelzijdige en uitdagende hands-on rol binnen een internationale organisatie legalpeople.nl

JAARGANG 56 no. 85 PRIJS €5,70 BELGIË € 6,70

Bezorginformatie nrc.nl/service

8 710404 000545 6 0 2 2 6

COLUMN
ARJEN VAN VEELEN

Sneeuwbolletjes

Ik wil de sneeuw van 2026 in een glazen bolletje doen om later nog eens op te schudden. Er viel niet alleen poedersneeuw met een uitzonderlijk luchtige kristalstructuur; de sneeuw had ook existentiële zwaarte. Het was sneeuw die kwam op het moment dat we sneeuw al bijna hadden afgeschreven, net toen we werkwoorden als ‘knerpen’ op zolder wilden opbergen.

De filosoof Walter Benjamin was gek op glazen sneeuwbolletjes. Die horen in het domein van de kitsch, maar zijn ook metaforen voor verloren onschuld, utopia achter glas. Deze week leefden we even in een sneeuwbolletje dat echt bestond.

Mijn sneeuwbolletje is dus onbeschaamd sentimenteel. Ik stop erin: het gezicht van mijn jongste zoon die bij het raam een dwarrelende vlok probeert te volgen. Ik stop erin: hoe chocolademelk smaakt na een lang sneeuwballengevecht. Ik stop erin: de giechelreflex van schouderbladen als er een ijsklont over je rug glijdt.

En dit tafereel. In de vroege ochtend fietste ik door Rotterdam. Ik reed over luchtige crackers in een wereld die verder gestoffeerd was met hoogpolig tapijt. Elke boom een kristallen kroonluchter, elke auto uitgewist. Lapland lag over de werkstad.

Sneeuw kristallen dempen geluid, verdubbelen licht, vertragen de machine. Sneeuwvlokken, leerde ik uit het prachtige boek *Snó* van de Zweed Sverker Sörlin, vallen gemiddeld met voetgangerssnelheid. Ja, dwarrelen is verwant aan wandelen, sneeuw sléntert uit de hemel naar beneden. Deze week was het dwarreltempo de metronoom van de stad.

Ik viel nul keer. Vallen doe je als je jakkert, sneeuw maant je tot een aandachtige, biddende vorm van wandelen.

Regelmatig fiets ik vloekend naar mijn werk, altijd zijn er wel asoetters of hardlopers met oogkleppen of opgefokte etterbakjes in kleine zwarte cocaïne-gedreven knetterautootjes die me de pas af snijden. Zelfs die etterbakjes reden nu mindful. Behalve eentje, die was van de dijk gegleden. Schouder aan schouder duwden we zijn auto’tje weer de weg op. We schudden handen. Ik smolt.

Op het nieuws zei men dat het leven ‘tot stilstand’ was gekomen – ‘sneeuw zorgt opnieuw voor problemen’, ‘grote kans op overlast’ – maar wat tot stilstand was gekomen was de hypernervuze machine. Stil was de machine die er voor gezorgd had dat sneeuw nu juist zo zeldzaam geworden was.

Achthonderd vluchten gecanceld – goddank. Straten zonder auto’s – eindelijk. Leeggeveegde agenda’s – yes.

De pret zat niet enkel in de sneeuw zelf maar in het festival der

afgelasting, de pandemie zonder zieken. Het grote cadeau genaamd ‘overmacht’ was over onze Google Calendars neergedwarreld. Een collectief tussenuur.

Pas dan bemerk je de herrie en hectiek die we onszelf normaliter aandoen. Hoeveel leven er staat te popelen. Want waar de machine stond, bloeide het leven op. Wangen gloeiden. We hoefden de kinderen niet eens los te pikken van hun schermpjes, ze wilden zelf naar buiten. Alles tintelde. We hadden niets nodig, iedereen deelde dingen. We improviseerden: sokken als wanten, wastelitsjes als slee. Iedereen hielp, iedereen dacht aan de vogels.

Zelfs de stenen kwamen tot leven. Straten werden speelpleinen. Zeedijken werden snowboardpistes. Overal verscheen kunst: de verdwijnkunst van sneeuwpop of iglo, onze wintermandala’s.

„Dit is echt heel bijzonder!” , bleef ik tegen de kinderen zeggen. Basis-schoolleefstijl, dit soort sneeuw konden ze zich niet heugen. Ik wilde ze plechtig toespreken, alsof het de maanlanding was. De komeeit Halley. De eerste zwarte president. Het was ook zoiets. Maar groter.

Straten zonder auto's - eindelijk

Er is een tv-reclame van Amazon. Drie vrouwen met grijs haar zitten op een bankje in het park en kijken naar sleeënde kinderen. Eentje pakt de telefoon, bestelt kussentjes en sleetjes. Daarna gaan ze zelf de helling af. Weer jong. De commercial is prachtig en giftig tegelijk. Juist de boodschap dat je alle spullen van de wereld per onmiddellijk moet kunnen bezitten – diementaliteit van hebben, graaien, plunderen; van oorlog om olie te pompen – precies dat hebberige denken heeft geleid tot een generatie kinderen die sleetje rijden tot voor kort alleen nog kende van tv-commercials.

We kregen even een landschap terug waaruit we onszelf hadden verbannen. Bitterzoet genoeg, bijna alsof een dierbare uit de dood even terugkomt – voor één minuut.

Vandaag fiets ik alweer door een colabruine Slush Puppy. Hoe lang wachten op de volgende? ooit nog?

Ik denk aan wat ik las in *Snó* van Sverker Sörlin: sneeuw vertelt dat de wereld anders kan zijn. *We can change*. Misschien was ik daarom zo belachelijk blij deze week. Sneeuwbolletjes werken alleen als je ze een keer in het origineel hebt gezien, een hele generatie weet weer wat het is, wat er op spel staat.

Blijf die gedachte opschudden: dat je wakker kunt worden in een geheel nieuwe wereld.

Arjen van Veele vervangt Floor Rusman

WEERBAAR

Een weekje sneeuw toont kwetsbaarheid

Nederland moet zich beter voorbereiden op ontwachtingen, werd na corona besloten. De afgelopen week was daar nog weinig van te zien.

Mark Lievisse Adriaanse

AMSTERDAM

Op Schiphol konden veel buitenlandse reizigers het begin deze week amper geloven. Uren, soms zelfs dagen, stonden ze in de rij voor de klantenservice van KLM, wachtend op duidelijkheid over hoe ze weg konden komen, of waar ze hun koffers konden vinden. Keken ze ondertussen naar buiten, dan zag je dinsdagmiddag een zonnetje en een laag sneeuw. Is het, vroeg onder meer de Schot Ellis Stabler, gestrand op een tussenstop van Hannover naar Glasgow, „normaal dat jullie land hierom plat gaat?”

Zijn vriendin en hij hadden op een van de ruim tweeduizend vluchten moeten zitten die Schiphol in de dagen daarvoor al had geannuleerd; door de sneeuwstorm woensdagochtend kwamen er daar nog eens ruim achthonderd bij. Honderdduizenden reizigers waren nog gemiddeld 23 dagen per jaar met een ononderbroken laag sneeuw op de grond, schreef het KNMI, tegenwoordig zijn het er gemiddeld 3.

Heeft het dan zin om veel speciale materialen en honderdduizenden liters extra antivriesvloeistof klaar te hebben staan op Schiphol? Of om alle zesduizend wissels op het Nederlandse spoor te verwarmen? Dat is, zo verdedigden Schiphol en ProRail zich, duur en, gezien het beperkte aantal dagen sneeuw, niet kostenefficiënt.

We hebben Nederland „ontzettend efficiënt en goedkoop ingericht”, zegt Annelies van Vark, die zich op Instituut Clingendael specialiseerde in weerbaarheid en promoveerde op dat onderwerp. „Vaak wordt gezegd: *just in time and just enough*. In goede tijden kom je daarmee weg. Maar als een klein dingetje misgaat, loopt alles in de soep.”

Annelies van Vark
Instituut Clingendael

ren de dupe. Na London Heathrow en Istanbul Airport is geen vliegveld zo verbonden met de rest van de wereld als Schiphol. Die netwerkfunctie is op goede dagen de kracht van het vliegveld, maar maakte het deze week kwetsbaar.

Het spoor? Geen Europees land heeft een netwerk dat zo efficiënt, fijnmazig en drukbereden is. Hoeveel ook in andere landen door sneeuw treinen uitvielen, was de impact in Nederland groter. Bevroren aan de ene kant van het land wissels, dan kan dat betekenen dat aan de andere kant van het land een trein niet rijdt. De hoofdstad was door een opeenvolging van wisselstoringen en problemen met ict zelfs dagenlang vrijwel niet per trein bereikbaar.

Wie woensdag de vlokken trotseerde, trof steden die sinds de coronalockdowns niet meer zo stil waren geweest. Baby’s die toen werden geboren, kleuters inmiddels, maakten voor het eerst sneeuwpoppen. Ze waren amper, of niet, geboren toen Nederland in januari 2021 voor het laatste zo’n pak sneeuw zag. Door opwarming van de aarde sneeuwt het hier sowieso steeds minder. In 1961 waren

auto: hypergeoptimaliseerd, geen grammetje teveel, maar niet geschikt om *off road* te gaan.

Sindsdien gaat het vaker over ‘weerbaarheid’. Nederland, klonk het al tijdens de pandemie, moest leren om minder afhankelijk te worden van het buitenland. Om strategische voorraden aan te leggen die in normale tijden misschien duur waren, maar in crisistijd cruciaal. ‘*Just in time*’ moest naar ‘*just in case*’. Overheid en samenleving moesten beter worden voorbereid op grootschalige ontwrichtingen.

Hybride aanvallen

Die lessen zijn nog relevanter geworden sinds de coronacrisis in februari 2022 overliep in oorlogsdreiging vanuit het oosten. Hybride aanvallen testen vrijwel wekelijks de (digitale) infrastructuur van westerse samenlevingen. Een kantelende wereldorde, waarin zekerheden die decennialang in ieder geval voor het westen vrijwel rotsvast waren gaan glijden, versterkt de onzekerheid. Zelfs klassieke, langjarige bondgenoten kunnen een potentiële bedreiging worden, zoals Groenland, Denemarken en daarmee Europa deze week ondervonden.

De Britse econoom Adam Tooze omschreef zo’n tijd van permanente onzekerheid de laatste jaren geregeld als een „polycrisis”, waarin economische, sociale en politieke ontwrichtingen elkaar versterken. Verbondenheid die in goede tijden een kracht is, kan dan een kwetsbaarheid blijken die tot netwerkef-

LEES VERDER OP PAGINA 4

Informatiebord op de luchthaven Schiphol met vertraagde en geannuleerde vluchten, afgelopen woensdag. In de nacht van dinsdag op woensdag brachten meer dan duizend gestrande reizigers de nacht door op de luchthaven. FOTO PETER DE JONG / AP

Raad van State

De Raad van State zoekt voor de Afdeling bestuursrechtspraak:

staatsraden

Interesse? Meer informatie vindt u in het vacatureoverzicht op www.werkenbijraadvanstate.nl

AVICENNA
ACADEMIE VOOR LEIDERSCHAP

Anders impact maken

Leergangen voor Innovatie & Transitie

Leergang Transformerend leiderschap
9-daags programma voor verandermanagers, waarin aandacht is voor strategie en executie van verandering, leiderschap, cultuur, waarden, authenticiteit en jouw eigen rol en leiderschap daarbinnen.
Met bijdragen van o.a. mr. Ingrid Walrecht, Jacques Pijl, dr. Monique Dijen, dr. Edwin Kaats en drs. Ivo Brughmans

Leergang Innoverend leiderschap
9-daags programma met drie uitdagende modules i.s.m. Wageningen University & Research, op Strijp-S in Eindhoven en een innovatieve roadtrip door België met innovatieve leiders. Voor leidinggevend die willen worden uitgedaagd om anders te denken en te doen.
Met bijdragen van o.a. Peter Kentie, Igor Byttebier, dr. Willem Peter de Ridder, Evelien Nieuwenburg, dr. Edwin Kaats en Margot Nijkamp.

Meer informatie?
Scan de QR code voor de brochure of bezoek onze website
Kies voor nieuw perspectief: academievoorleiderschap.nl

DEMONSTRATIES IRAN

Ayatollah Khamenei laat na dertien dagen straatprotest van zich horen

In alle 31 provincies wordt nu geprotesteerd. De autoriteiten sloten internet en telefoonlijnen donderdag grotendeels af.

Hugo Schiffers

AMSTERDAM

Ayatollah Ali Khamenei, de opperste leider van Iran, heeft vrijdagochtend voor het eerst op de protesten gereageerd die zijn land voor de dertiende dag op rij in hun greep houden. In een korte toespraak op de Iraanse staatstelevisie zwoer hij dat zijn regering „niet zal terugdeinzen” tegenover de demonstranten.

De mensen op straat zijn volgens de ayatollah vandalen die „hun eigen straten verpesten, om de president van een ander land te behagen”. Daarmee refereerde hij aan de Amerikaanse president Donald Trump, die zegt de demonstranten te steunen en meermaals heeft bedreigd met militair ingrijpen.

De protesten in Iran zijn sinds 28 december gaande. Deze begonnen met winkeliers in hoofdstad Teheran, die hun winkels sloten uit protest tegen de inflatie in het land. Dit groeide uit tot een landelijke protestgolf, met openlijke oproepen tot de val van het theocratische regime van opperste leider Khamenei. Ook vrijdagochtend vonden protesten plaats in Teheran en op andere plekken in het land, meldden verschillende media. Donderdag kon *The Guardian* bevestigen dat de protesten zich hadden verspreid naar alle 31 Iraanse provincies.

Interventie

Het is moeilijk een goed beeld van de situatie in Iran te krijgen. De Iraanse autoriteiten hebben het internet en de telefoonlijnen sinds

De Iraanse staatstelevisie verspreidde vrijdag beelden van **brandende voertuigen** in de hoofdstad Teheran, waar de hele nacht felle protesten waren. FOTO AP

donderdag grotendeels afgesloten.

Zonder internet is het voor demonstranten lastiger om zich te organiseren. Een bijkomend voordeel voor het regime is dat de rest van de wereld niet kan meekijken wanneer het nog harder optreedt tegen de betogers. De Iraanse autoriteiten nemen de dreigementen van Trump om in te grijpen serieus, zegt Iran-deskundige Vali Nasr vrijdag tegen *NRC*. De Amerikaanse president dreigt in te grijpen als de veiligheidsdiensten „beginnen met het doden van mensen”.

„Het Iraanse leiderschap houdt daarnaast rekening met de mogelijkheid dat Israël zijn voordeel uit

de situatie probeert te halen”, aldus Nasr. De Israëlische regering heeft volgens hem nooit al haar strategische doelen behaald tijdens de Twaalfdaagse Oorlog met Iran, afgelopen juni. Trump gaf Israël toen publiekelijk opdracht de oorlog te beëindigen, waar de Israëlische premier Benjamin Netanyahu met tegenzin gehoor aan gaf. Nu Trump het idee van een interventie weer opwerpt, ziet de Israëlische premier wellicht zijn kans schoon de oorlog weer op te starten.

Volgens mensenrechtenorganisaties proberen de autoriteiten op verschillende plekken de protesten met geweld neer te slaan. Zeker 42

Iraëners zijn bij de demonstratie om het leven gekomen, meldde mensenrechtenorganisatie HRANA donderdag. Ook zijn er volgens de in de Verenigde Staten gevestigde organisatie minstens 2.277 demonstranten gearresteerd.

Ondanks de grootschalige internetuitval verschijnen er online vele tientallen filmpjes van demonstrerende menigtes. In een daarvan, geverifieerd door *The New York Times*, is te zien hoe duizenden demonstranten zich verzamelen in de buurt van het Kaj Plein in Teheran, waar grote vuren zijn aangestoken.

„Je hebt soms een *wake up call* nodig”, zegt Van Vark. Een onbegaanbaar spoor is voor forenzen irritant, maar kan tijdens een crisissituatie problematisch zijn. Juist aan infrastructuur is veel onderhoud nodig, erkende het kabinet eerder al. Een deel van de extra NAVO-miljarden zal daarvoor worden aangewend de komende jaren. „We moeten maar hopen dat het nog even duurt voordat er écht iets gebeurt.”

Watertekorten

Of neem de strategische drinkwatervoorraden die provincies sinds 2018 moeten aanwijzen; amper de helft voldoet daar inmiddels aan, bleek vorig jaar uit onderzoek van journalistiek platform Investico. Ondertussen tikt de tijd: de voorraden zijn bedoeld om vanaf 2030 watertekorten op te vangen, maar meerdere provincies kampen daar nu al mee. En nadat de Algemene Rekenkamer in 2022 constateerde dat Nederland, anders dan sommige andere Europese landen, geen strategische voedselvoorraden heeft, reageerde de minister van landbouw dat daar simpelweg „geen aanleiding” voor was. Wel zou er een crisisplan komen. Vier jaar later wordt daar nog aan gewerkt, zegt een woordvoerder.

„Je hebt soms een *wake up call* nodig”, zegt Van Vark. Een onbegaanbaar spoor is voor forenzen irritant, maar kan tijdens een crisissituatie problematisch zijn. Juist aan infrastructuur is veel onderhoud nodig, erkende het kabinet eerder al. Een deel van de extra NAVO-miljarden zal daarvoor worden aangewend de komende jaren. „We moeten maar hopen dat het nog even duurt voordat er écht iets gebeurt.”

In de Rotterdamse haven, het beginpunt van een belangrijke militaire corridor naar het oosten van Europa, konden daardoor deze week nog de wissels bevriezen van de sporen waar zwaar militaire materieel over vervoerd moet worden, met uitval van treinen tot gevolg. Maar elders op het traject bood de sneeuw juist een kans: rond Amersfoort konden militairen trainen op het sneeuwrijvrij maken van het spoor. Dat was voor het eerst sinds de Russische inval in Oekraïne.

Advertentie

De rest van de nieuwe Polo kun je er zelf wel bij bedenken.

Niet zo moeilijk toch?

Elke nieuwe Polo lijkt op de vorige Polo. We veranderen het uiterlijk van de Polo eigenlijk alleen als de auto er ook echt beter van wordt. De grote veranderingen zitten bij een nieuwe Polo dan ook meestal aan de binnenkant.

Zo is het interieur van onze nieuwe ID. Polo weer herkenbaar Volkswagen met duidelijke knoppen en de laatste innovaties.

Maar de grootste revolutie zit bij de ID. Polo aan de onderkant. Daar zit nu een platform met een accupakket en een elektromotor waarmee je tot wel 450 kilometer 100% elektrisch kunt rijden.

Die elektromotor is, zoals je ziet, veel kleiner dan een benzinemotor en de ruimte die we daardoor overhielden, hebben we nuttig besteed: onze nieuwste Polo is van binnen net zo ruim als een Golf.

Nu denk je misschien dat de nieuwe Polo een stuk duurder is geworden, maar we hebben zelfs de prijs een beetje kunnen verbeteren. De nieuwe ID. Polo is er al vanaf €24.990,-

100% elektrisch,
100% Polo.
De ID. Polo
van Volkswagen

VERVOLG VAN PAGINA 3

fecten en *spillover* leidt: oorlog in Oekraïne, bijvoorbeeld, werkt door in de energieprijzen in andere landen, wat leidt tot meer inflatie en politieke onrust, enzovoort.

De toekomst is steeds onzekerder en, potentieel, ontwrichtender.

Advertentie

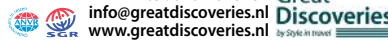

ONTDEK ZUID-AFRIKA

Ontdek Zuid-Afrika tijdens een autoreis van GreatDiscoveries. Onze reisspecialisten kennen het land uit eigen ervaring en stellen samen met u een reis op maat samen. U verblijft in sfeervolle, kleinschalige accommodaties zoals lodges en bed & breakfasts.

GreatDiscoveries is onderdeel van Style in Travel

tel: 040-2618781
info@greatdiscoveries.nl
www.greatdiscoveries.nl

OORLOG IN OEKRAÏNE

Russen zetten Oekraïne in kou en donker met hypersonische raket

De zeldzame inzet van een *Oresjnik*-raket laat toenemende frustraties bij Poetin over geopolitieke tegenspoed zien.

Rob Schoof

AMSTERDAM

Vele honderden aanvallen voerde Rusland de afgelopen jaren uit op Oekraïense steden: ballistische raketten, kruisvluchtwapens, geleide vliegtuigbommen, tienduizenden drones en miljoenen granaten. Toch gingen in Oekraïne en onder bondgenoten van het belegerde land donderdagavond vlak voor middernacht alle alarmbellen af toen de Russen de West-Oekraïense stad Lviv bestookten met een hypersonische *Oresjnik*-raket, een relatief nieuw strategisch wapen dat Moskou pas één keer eerder inzette, ruim een jaar geleden in Dnipro. „Poetin zet een ballistische raket voor de middellange afstand in vlakbij de grenzen van de EU en de NAVO, als antwoord op zijn eigen hallucinaties”, schreef de Oekraïense minister van Buitenlandse Zaken Andri Sybiha vrijdag. „Dit is echt een wereldwijde bedreiging. En het vraagt om wereldwijde antwoorden.”

Op een video, die niet onafhankelijk kan worden geverifieerd, was een enorme lichtflits te zien in het besneeuwde landschap rond Lviv. Westerse analisten beschouwen de Russische inzet van de strategische raket op enkele tientallen kilometers van het NAVO-grondgebied als een zwaar dreigement tegen Oekraïne en diens bondgenoten, maar ook als uiting van frustratie bij president Vladimir Poetin. De Russische leider „heeft een aantal slechte weken gehad wat betreft Ruslands positie in de wereld”, schreef de Australische oud-generaal Mick Ryan vrijdagochtend. Met de lancering van de Oresjnik gebruikt Poetin volgens Ryan vooral een „psychologisch wapen” dat „aantoont dat Rusland een wereldmacht met nucleaire wapens blijft”.

Geloofwaardigheid

Kremlin-ideoloog Aleksandr Dögin had Poetin donderdagavond, vóór de zware aanval op Lviv, al opgeroepen tot geweld. „Rusland is verplicht iets afschuwelijks te doen om zijn geloofwaardigheid te herstellen”, schreef hij. „Het is heel triest dat we dit soort argumenten moeten gebruiken. Maar we hebben geen keus. Alleen brutoheid, kracht, massale vernietiging en wreedheid doen ertoe in een

Reddingswerkers bij een zwaar beschadigd woongebouw in Kyiv, in de vroege uren van vrijdag. FOTO SERHII OKUNEV/AFP

Trumpachtige wereld. Of je slaat eerst, of je bent dood.”

De Oresjnik kan worden uitgerust met een nucleaire lading, maar ook met meervoudige conventionele koppen die tegelijkertijd afzonderlijk doelen aanvallen. Volgens Poetin kan de raket dankzij snelheden tot Mach 10 (ruim 12.000 kilometer per uur) nauwelijks worden onderschept. Poetin dreigde eind 2024 al eens dat Moskou de Oresjnik kan inzetten tegen Europese landen die Oekraïne raketten leveren die doelen diep in Rusland kunnen bestoken.

De Oresjnik die donderdagavond een ondergrondse gasopslag bij Lviv raakte was onderdeel van een nachtelijke barrage van 242 drones en 36 raketten tegen Oekraïne. In Kyiv kwamen daardoor zeker vier burgers om het leven, onder wie een hulpverlener. Door de aanvallen op de Oekraïense hoofdstad zit bijna de helft van de flatgebouwen daar zonder verwarming. Dat schreef Vitali Klitsjko, de burgemeester van de stad, vrijdag in

een bericht op Telegram. Aan burgers die hiertoe de mogelijkheid hebben, doet Klitsjko een oproep om de stad tijdelijk te verlaten. In Kyiv worden dit weekend temperaturen verwacht tussen -11 en -15 graden Celsius, ook overdag.

Volgens het Kremlin werd de Oresjnik donderdagavond laat gelanceerd als vergelding voor een vermeende Oekraïense droneaanval op een buitenverblijf van presi-

dent Vladimir Poetin, vlak voor nieuwjaar. Oekraïne ontkende zo'n aanval te hebben uitgevoerd en werd daarin gesteund door de Amerikaanse inlichtingendienst CIA.

Dat was een tegenvaller voor Poetin, die met lede ogen moet hebben toegezien dat zelfs president

Trump daarop zijn aanvankelijke beschuldigingen aan het adres van Kyiv introk. Zorgwekkender voor Poetin is dat Oekraïne, diens Europese bondgenoten én de VS langzaam maar zeker richting een deal kruipen over westerse veiligheids garanties voor Oekraïne na een eventueel bestand tussen Moskou en Kyiv. Als Oekraïne daadwerkelijk klaar is voor een staakt-het-vuren onder die garanties, dan ligt mislukking van een Amerikaans ‘vredesinitiatief’ alleen nog aan Poetin.

En die heeft de afgelopen jaren zonder gebruik van enig wettelijk taalgebruik laten weten dat hij geen enkele concessie wil doen in Oekraïne. Donderdag zei woordvoerder Maria Zacharova van het Russische ministerie van Buitenlandse Zaken nog dat de toezegging van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk om na een bestand in Oekraïne troepen beschikbaar te stellen voor een ‘garantiemacht’, door Moskou wordt gezien als ‘buitenlandse interventie’.

Het zijn volgens het Kremlin „militaristische uitspraken” van een „as

van oorlog” die de Russische veiligheid direct bedreigt. Tot zover het ‘streven naar vrede’, het officiële beleid van Poetins Rusland.

Maar de Russische president incasseerde meer tegenslagen. Zo wijst oud-generaal Ryan op de recente Amerikaanse ontvoering van de Venezolaanse president Nicolás Maduro - bondgenoot van Poetin - en het gemak waarmee de Amerikanen de door Rusland geleverde luchtverdediging van Venezuela hadden weten lam te leggen.

Ook de Amerikaanse entering en inbeslagname van de Marinera, een olietanker van de Russische schaduwwloot midden op de Atlantische Oceaan, betekende deze week een gevoelige tik voor het Kremlin.

In eigen land stapelen de problemen zich op voor Poetin. Hij kampt niet alleen met een economie die steeds verder afglijdt naar crisisniveau, de Russische leider slaagt er maar niet in een einde te maken aan de dagelijkse Oekraïense droneaanvallen op de olie-industrie, de rug-gengraat van zijn oorlogseconomie.

Advertentie

Onze ervaring, uw droomreis

CAMPERGROEPSREIZEN

Na groot succes nu nog meer aanbod!

In 2026 en 2027 heeft GreatDiscoveries, onderdeel van Style in Travel, een nog groter aanbod indrukwekkende campergroepsreizen. Individuele vrijheid overdag, 's avonds wordt de groep geïnformeerd door onze eigen reisleiding. Goed doordachte routes met gereserveerde campings in West-USA, Zuid Afrika, Yukon & Alaska, West-Canada en Nieuw Zeeland. Alle reizen zijn nu reeds boekbaar. Wees er snel bij, want vol = vol. Meer info op greatdiscoveries.nl/campergroepsreizen.

tel: 040-2618781 • info@greatdiscoveries.nl
www.greatdiscoveries.nl/campergroepsreizen

KABINETSFORMATIE

Partijen stevenen af op minderheidskabinet

D66, VVD en CDA willen een minderheidskabinet vormen. Dat zei D66-leider Rob Jetten vrijdag op landgoed De Zwaluwenberg in Hilversum, waar werd onderhandeld. De VVD wilde graag het radicaal-rechtse JA21 bij het drietal formerende partijen laten aansluiten. Vooral bij D66 lag dat van

meet af aan moeilijk. Jetten heeft aan de andere twee „duidelijk gemaakt” dat hij een samenwerking met JA21 „nu niet verstandig vindt”. Yesilgöz vindt dat „jammer” maar heeft net als Jetten en Bontenbal „vertrouwen” in een samenwerking met drie partijen. (NRC)

Advertentie

Zakelijk. Privé. Beide.

Als ondernemer lopen werk en privé vaak in elkaar over. Ook financieel.

Begin met vooruitkijken.

Met de experts van ABN AMRO bespreek je jouw financiële mogelijkheden, zowel zakelijk als privé.

Plan nu een gratis persoonlijk gesprek op abnamro.nl/vooruitkijken.

voor ieder begin **ABN·AMRO**

NECROLOGIE **ASTRID ROEMER (1947-2026)** SCHRIJVER

Alles aan literaire pionier Astrid Roemer was poëtisch, doorleefd en onconventioneel

Ze schreef al in de jaren zeventig over dekolonisatie, racisme en de achtergestelde positie van zwarte vrouwen en was daarmee een pionier.

Arjen Fortuin

Ik hou zo veel van woorden”, zei Astrid Roemer tien jaar geleden in *NRC*. „Als ik sterf zal ik de taal het meest missen.” De schrijver was toen net onderscheiden met de P.C. Hooft-prijs, die de opmaat bleek voor een hernieuwde waardering van haar werk. Daarin gingen volgens de jury „politiek engagement en literair experiment” hand in hand. Na de toekenning van de prijs werd haar werk ontdekt door een nieuwe generatie, waarna een reeks vertalingen en nieuwe prijzen volgden. Roemer overleed donderdag op 78-jarige leeftijd in Paramaribo. Inmiddels geldt Roemer als een literaire pionier, die al in de jaren zeventig schreef over dekolonisatie, racisme en de achtergestelde positie van zwarte vrouwen. De vertaling van haar roman *Over de gekte van een vrouw* (1982) haalde in 2025 de longlist van de International Man Booker Prize en werd in het Verenigd Koninkrijk onthaald als „a classic in queer literature”.

Roemer was niet bang voor complexe literaire constructies, wat haar de lof van critici en de bewondering van collega-auteurs opleverde. Ze raakte echter ook enkele malen verzeild in controverses door politieke uitspraken. Toen haar in 2021 de Prijs der Nederlandse Letteren werd toegekend wegens haar werk dat „onconventioneel, poëtisch en doorleefd” was, bleek Roemers onconventionaliteit voor problemen te zorgen. De prijsuitreiking door de Belgische koning werd afgelast omdat ze zich lovend had uitgelaten over Desi Bouterse, en ook na zijn ver-

Astrid Roemer, afgelopen zomer in Rio de Janeiro. FOTO IAN CHEIBUS

oordeling wegens de Decembermoorden weigerde ze hem een moordenaar te noemen. Zelf beschouwde ze de affaire als „een actie van diaspora-Surinamers, bedoeld om mij wat mij gelukkig maakt, te ontzeggen”.

Annie M.G. Schmidt

Roemer werd op 27 april 1947 in Paramaribo geboren. In 2016 vertelde ze hoe ze als kind in Suriname liedjes van Annie M.G. Schmidt op de radio hoorde en zo gefasci-

neerd raakte door taal. „Ik luisterde graag naar volwassenen en vond het bijzonder wat taalgebruik deed. Dat die geluiden en tekens betekenis hadden, dat ze mensen raakten.” Ze werd een veellezers, een kind dat bij de boekhandel in Paramaribo zelf boeken bestelde waarover ze recensies had gelezen.

Op haar twintigste vertrok ze naar Nederland, waar ze doorbrak als schrijver, al weigerde ze zich in een hokje te laten stoppen: „Met

Suriname ben ik getrouwd, Nederland is mijn minnaar, met Afrika heb ik een homofiele relatie en met elk ander land ben ik geneigd slippertjes te maken.”

Rolmodel

Over de gekte van een vrouw maakte haar tot een rolmodel voor veel vrouwen en vestigde haar reputatie als een van de belangrijkste Surinaams-Nederlandse auteurs. Roemers meest ambitieuze project was de trilogie *Gewaagd leven*

(1996), *Lijken op liefde* (1997) en *Was getekend* (1999) waarin ze in ruim duizend pagina’s de problematische Surinaams-Nederlandse verhoudingen onder de loep nam. Ze wilde, zei ze, de patronen laten zien die in de Surinaamse geschiedenis steeds terugkeren. „Ik bedoel daarmee niet dat Suriname vastzit in een vicieuze cirkel, dat zou mij veel te fatalistisch zijn. Het gaat erom dat je niet aan je eigen geschiedenis kunt ontsnappen, maar dat je er wel een nieuwe verhouding toe kunt vinden”, zei ze in *NRC*.

Daarna werd het geruime tijd stil rondom Roemer, die ook nog kortstondig gemeenteraadslid was voor GroenLinks in Den Haag. Ze voelde zich jarenlang opgejaagd, zei ze, door inbrekers en stalkers,

Roemer wilde patronen laten zien die steeds terugkeren in de Surinaamse geschiedenis

door mensen die zich voor haar uitgaven en ook door de politie. Na de toekenning van de P.C. Hooft-prijs ging Roemer weer meer publiceren; in 2024 werd *DealersDochter* genomineerd voor de grote Belgische literatuurprijs De Boon.

Inmiddels woonde Roemer weer in Suriname, in het huis van haar in 2019 overleden moeder. Ze wilde er niet meer weg, vertelde ze *NRC* in 2021. „Ik ben op doorreis in de overdrachtelijke zin, richting de laatste twintig jaar van mijn bestaan.” Ze had nog zeker acht boeken te schrijven, liet ze weten. Enkele weken voor haar dood voltooide ze haar laatste roman. In 2016 had ze al gezegd dat ze alleen nog autobiografisch wilde schrijven. „Voordat je plotseling sterft en anderen over je gaan schrijven op basis van roddel en leugens. Ik heb niets tegen biografen, maar je kunt beter eerst zelf je eigen ding onder woorden brengen.”

Een baan op Schiphol, maandag, toen vliegen door de sneeuw beperkt mogelijk was. FOTO RAMON VAN FLYMEN / ANP

BUSSAFARI

Hoe een laagje sneeuw zelfs een verkeersinfarct versuikert

Sneeuw verlamde deze week spoor, wegnen en ‘wereldhub’ Schiphol. Maar bus 386 draait stipt op tijd het Vuurtorenplein van Noordwijk op. „Zolang we rijden kan mij niets gebeuren.”

Door **Hans Steketee**

Geen treinen, maar met de bus moet het lukken om van Den Haag in Amsterdam te komen. Eerst naar Leiden, lijkt me. Maar die bus laat deze dinsdag eindeloos op zich wachten. Op de halte staan in alle vroegte nu genoeg passagiers om wel vijf bussen te vullen. Dan verschijnt een halte verder bus 385, bestemming Noordwijk. Impulsbesluit. Van Noordwijk kom ik vast wel in Haarlem en dan verder.

Sneeuwvlokken in het donker achter het glas. Koffie uit de thermos. Het gevoel dat journalist Henk Hofland heeft beschreven: *Zolang we rijden kan mij niets gebeuren*. Wassenaar, Katwijk, Noordwijk. Scholieren stappen in de schemering uit, een vrouw met een pas van het European Space Agency en een kwieke bejaarde stappen in en na een paar haltes weer uit.

Nederland is nog steeds niet voorbereid op het onverwachte, zelfs niet als dat is aangekondigd. Dus verlamde sneeuw deze week alsnog het spoor, het wegnen en ‘wereldhub’ Schiphol. Maar bus 386 draait stipt op tijd het Vuurtorenplein van Noordwijk op, de zon schijnt, en ik ben de laatste passagier.

Noordwijk, met zijn half gesloopte hotels en rol-luiken, is desolaat. Maar een laagje sneeuw versuikert. Zo ergert de ene helft van Nederland zich aan wat er vastloopt, en is de andere helft blij met de witte makeover.

De snee komt van zolder. We blijken aan langlaufen te doen. De sneeuwpop kaapt Insta. Anton Pieck en Rien Poortvliet hebben een drone. *#sneeuw, 699k posts; #rodekonen*. Ouderen blijven binnen en thuiszorg wordt moeilijk, maar spontane burenhulp floreert. Sneeuw vertraagt, parkeert routine, maakt stiller, eenvoudiger, prikkelarmer. „Sneeuw is een wonderbaarlijke isolator”, schrijft de Britse therapeut Noel Bell in *The Psychology of Snow Days*. „Dat verhoogt ons gevoel van mentaal en emotioneel welzijn.” En sneeuw maakt (iets)

meer saamhorig en solidair, zelfs door je samen te ergeren.

Er is geen bus naar Haarlem

In de modder achter het gaashek naast de bushalte zal dit voorjaar na een impasse van jaren de bouw beginnen van Residences van Oranje, dat „de boulevard zijn allure teruggeeft”. Intussen is de zon weg, de wind opgestoken en begint het weer te sneeuwen.

Ik dacht slim te wezen, maar misschien had ik vanochtend beter eerst op de reis-app kunnen kijken. Er is hier helemaal geen bus naar Haarlem. Er zijn bussen naar Leiden maar dat is nu terug. En er is Qbuzz 361, die pas over een half uur gaat en er meer dan een uur over zal doen om Schiphol te bereiken.

Het ov-net is een ragfijn uurwerkje, waar tijden en routes op elkaar aansluiten, maar schokbestendig is het niet

Dilemma. Ik kan ook terug naar huis gaan. Niemand zal me dat kwalijk nemen. En hoeveel werkdag rest me nog als ik eenmaal in Amsterdam ben? Maar ik ben nu al tot hier gekomen en er gaat een bus in de goede richting. Misschien, bedenk ik, hou ik er nog een stukje voor de krant aan over: hoe ik de elementen trotseerde en door improvisatie en wilskracht mijn kantoor bereikte. *Can-do*. Hoezo geen *Krisenkompetenz*?

„Een hele goede morgen”, zegt de buschauffeur als ik mijn ov-kaart tegen de lezer houd. Een lege bus, langzaam voller terwijl we via Voorhout, Sasenheim, Lisse en Hillegom langs bollenakkers en nieuwbouwwijkjes meanderen.

Af en toe check ik de app om te zien of ik ergens

op een trein kan stappen. Maar de voor vandaag beloofde „winterdienstregeling” bestaat bij NS en ProRail alleen in een parallel universum, naast de „tips om rustiger te reizen”. Bij elke halte en elk vertrektijdstop is het „*Cancelled due to weather conditions*” - want ze blijven wel internationaal denken.

Overstappen op een snellere busverbinding lukt trouwens ook niet. Het ov-net is een ragfijn uurwerkje, waar tijden en routes op elkaar aansluiten, maar schokbestendig is het niet.

De lucht is leeg

Wat vanzelfsprekend en alomtegenwoordig is, wordt onzichtbaar. Zo kun je dus ook naar de sneeuw kijken. Die toont hoe gemakkelijk we het meestal hebben. Terwijl we Hoofddorp naderen, realiseer ik me dat ook hier iets vanzelfsprekend ontbreekt. Op de tracker zie ik vanuit het oosten wel een rijtje KL-nummers naar Schiphol schuiven, maar de lucht is volkomen leeg.

Halte Brugrestaurant A4, naast slapende vrachtauto's. Een passagier stapt uit bij Jack's Casino. Zou overspel, *unique selling point* van het hotel hier, stagneren of juist gedijen bij de sneeuwval? Halte luchthaven, we zijn er.

De zon schijnt weer, ik neem bus 25 richting Amstelveen. Bij P3 Langparkeren stappen twee KLM-piloten uit en trekken op dunne schoenzolen hun koffer door de sneeuwvrij. Ze zijn net terug uit Singapore. Ik ben op tijd voor de middagvergadering.

In januari 2010 gaf het KNMI voor het eerst een weerwaarschuwing volgens het nieuwe kleurenstelsel: code oranje voor „sneeuwvachten” in de noordelijke provincies. Het werd de koudste winter sinds 1996. De kans op zo'n winter was toen nog eens in de zes jaar. Door klimaatverandering is het nu nog maar eens in de vijftien jaar. Dat besef komt er nu ook bij: voor velen is dit hun eerste sneeuw en voor anderen zal het hun laatste zijn.

Advertentie

LEZERSSPECIAL: reis van de week

8-10-12 daagse fly-drive Toscaans Unesco Werelderfgoed Voorjaar- en zomerspecial v.a. € 795,- p.p. geldig t/m 17 januari 2026

Met deze uitdagende en afwisselende route laten wij u, met de nadruk op bezoeken aan UNESCO werelderfgoed, het mooiste van Toscane zien. Een mooie route voor als u Toscane nog niet kent, maar ook voor een hernieuwde kennismaking. Op Toscane raak je immers nooit uitgekeken! Cultuur- en natuurliefhebbers komen vol aan hun trekken. U logeert op 4 bijzondere locaties, allen dicht bij de Unesco hoogtepunten. Kortom: een reis waarin alle unieke facetten van Toscane - landschap, cultuur, keuken en wijnen - aan bod komen.

Ons aanbod bieden we deze week voor een speciale prijs aan. Inclusief vlucht, AVIS autohuur (inclusief gratis extra's) en 7 overnachtingen. U verblijft de eerste twee nachten in agriturismo le Valli, nabij Pisa en Lucca, steden die natuurlijk ook bezocht moeten worden. Aansluitend verblijft u in hotel Impero in Grosseto. In het zuidwesten

van Toscane ervaart u het plattelandseven om hier en daar Middeleeuwse stadjes, waaronder Bolgheri, te bezoeken. Vanuit Grosseto rijdt u, naar de majestueuze accommodatie Palazzo Leopoldo. Via het typische Toscaanse landschap bezoekt u o.a. naar indrukwekkend Siena. De reis wordt afgesloten in landhuis Casal Bosco nabij het oude Pistoia. Van hieruit bezoekt u het historische centrum van Florence..

“Wakker worden, cultuur snuiven en culinair genieten in Toscane”

Inclusief: vlucht Pisa v.v., AVIS huurauto cat A., 7 overnachtingen in diverse 3-4 sterren hotels inclusief ontbijt. GRATIS EXTRA'S: met code NRC: upgrade naar cat. C en All Inclusive service AVIS.

★ Trustpilot
★★★★★

style
in travel

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

In een zeearm bij de Groenlandse hoofdstad Nuuk zijn **de huizen** bedekt met sneeuw. FOTO EVGENIY MALOLETKA/AP

NOORDPOOLGEBIED

Groenland: waarom grootmachten azen op dit stukje poolgebied

Donald Trump presenteert zijn wens om zich Groenland toe te eigenen als een kwestie van nationale veiligheid: als de VS het eiland niet innemen, zullen Rusland en China hun invloed in de regio vergroten. Hoe reëel is dat beeld? En wat hebben al die grootmachten te zoeken in het Noordpoolgebied?

Door **Eva Cukier**, **Veerle Schyns** en **Tabitha Speelman**

Het is een strategische overweging, zei Donald Trump vorige week zondag tegen verslaggevers in Air Force One. „Op dit moment is Groenland bezaaid met Russische en Chinese schepen. We hebben Groenland nodig voor de nationale veiligheid en Denemarken zal niet in staat zijn om dat te doen.” De woordvoerder van het Witte Huis voegde daar dinsdag aan toe: „Het is van cruciaal belang om onze tegenstanders in het Noordpoolgebied af te schrikken.”

Als de Verenigde Staten het eiland niet innemen, zullen Rusland en China hun invloed daar uitbreiden, luidt de redenering van de Amerikaanse president. Dat wil hij koste wat kost voorkomen. De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Marco Rubio, sprak deze week over het „kopen” van Groenland, dat deel is van het Deense koninkrijk. Trump zelf zei de inzet van militaire middelen niet te schuwen – een dreigement dat kort na zijn aanval op Venezuela en de ontvoering van president Maduro geloofwaardiger is geworden.

Dat het wemelt van de Russische en Chinese schepen rond Groenland is een leugen. Op de website MarineTraffic zijn donderdag geen Russische of Chinese schepen te zien. Maar klopt de kern van Trumps argumentatie? Zijn China en Rusland zo actief op en rond Groenland als hij beweert? En wat hebben al die landen te zoeken op het grote, zeer dunbevolkte eiland en het uitgestrekte Noordpoolgebied daaromheen? Waar botsten hun belangen?

VERENIGDE STATEN President Trump wil vooral dat China en Rusland wegblijven

Dat het Trump alléén om dat veiligheidsargument gaat, lijkt onwaarschijnlijk. Groenland is in de eerste plaats zeer grondstofrijk. Naast ijzererts, koper, lood, diamant, goud en uranium heeft het ruime voorraden van zogeheten zeldzame aardmetalen. Deze verzameling van zeventien elementen dankt haar naam niet aan het spaarzame voorkomen, maar aan de complexe winning, die vaak zeer vervuילend is. Dat terwijl die elementen cruciaal zijn voor veel producten, zoals elektronica, wapens en elektrische auto's, en daarmee voor belangrijke sectoren in de VS.

Op de wereldmarkt van zeldzame aardmetalen heeft China momenteel de beste kaarten. Volgens het Internationaal Energieagentschap produceerde het land in 2024

ongeveer 60 procent van deze metalen, en verwerkte Beijing maar liefst 91 procent ervan. Bezit van Groenland biedt, politiek althans, ongehinderde toegang tot deze bodemschatten en is een manier voor Trump om de afhankelijkheid van China op dit gebied te verminderen – tussen 2019 en 2022 kwam 72 procent van de Amerikaanse import van zeldzame aardmetalen uit dat land.

Daarbij komt dat de opwarming van de aarde voorheen bevroren delen van Groenland toegankelijk maakt. Tegelijkertijd is het ecologische bewustzijn op Groenland toegenomen, en daarmee het besef dat delen van het land niet zomaar moeten worden geëxploiteerd voor mijnen. In 2021 besloot Groenland bijvoorbeeld een vergunning te weigeren aan een Australisch bedrijf, met een Chinese aandeelhouder, dat de Kvanefield-mijn wilde exploiteren, vanwege de verwachte ecologische schade.

De opwarming van de aarde beïnvloedt de Amerikaanse interesse ook op een andere manier: door het smeltende zee-ijs wordt de noordelijke zeeroute in de toekomst beter bevaarbaar. Die kortere route tussen Europa en Azië bespaart schepen veel tijd en brandstof, maar is nu alleen in de zomer- en herfstmaanden toegankelijk. Aangezien de overgrote meerderheid van de wereldhandel via de zee getransporteerd wordt, hebben de Amerikanen op dit gebied graag invloed.

Ook militair gezien is Groenland belangrijk voor de VS, vanwege zijn ligging. De kortste route tussen de VS en Rusland door de lucht loopt over Groenland. Wil de Verenigde Staten ballistische raketten uit Rusland signaleren en mogelijk vernietigen voor ze schade aanrichten op Amerikaanse bodem, dan moet er een waarschuwingssysteem zijn op Groenland.

De militaire Pituffikbasis op Groenland, de noordelijkst gelegen basis van de VS, is dus cruciaal voor Trump. In de nieuwe veiligheidsstrategie van de VS hamerde Trump erop dat zijn land weer almachtig moet worden op het westelijk halfrond. Dankzij een verdrag uit 1951 hebben de VS al jaren de beschikking over de basis en zouden ze hun militaire activiteiten er zelfs kunnen uitbreiden. Hetzelfde geldt overigens voor handel: Groenland heeft meermaals gezegd graag zaken te willen doen met de VS, daar is een inname niet voor nodig.

Wat het motief achter Trumps hebzucht voor Groenland ook mag zijn, duidelijk is dat hij een toename van Russische en Chinese invloed niet duldt. Zoals Dwayne Ryan Menezes, expert op het gebied van de Noordpoolregio, vorig jaar al tegen *NRC* zei: „Groenlands potentieel als een kwetsbare zone voor de Verenigde Staten is Trumps grootste zorg.”

RUSLAND Amerikaanse claim vormt een veiligheidsrisico voor de ambities van Moskou

Het belang van het Arctisch gebied is voor Rusland niet in woorden te vatten. Ongeveer een derde van de Russische Federatie ligt boven de poolcirkel en daarmee heeft de Arctische regio een centrale plaats in het Russische defensie- en buitenlandbeleid, de economie én de wetenschap. Al sinds de vroege tsarentijd is Rusland bezig het Arctisch gebied te ontdekken, te ontginnen en te bevechten op lokale en internationale mogelijkheden. Deze 'epische' strijd tegen vijandige elementen vormt een belangrijk onderdeel van de Russische nationale identiteit en daarmee van propaganda.

De verdediging van de Arctische kust is in handen van de Noordelijke Vloot en de Russische strijdkrachten. Vanuit uitvalsbasis Moermansk aan de Kola-baai worden langs de 25.000 kilometer lange kust zo'n 25 legerbases onderhouden, variërend in functie en grootte. Met name het Kola-schiereiland en Nova Zembla vormen strategische locaties voor militaire (nucleaire) onderzeeërs en ijsbrekers.

Er is één grote hindernis: om elders te geraken moeten Russische schepen en onderzeeërs door de zogenoemde GIUK-passage, de doorvaart langs Groenland (G), IJsland (I) en het Verenigd Koninkrijk (UK). De Amerikaanse entree van de Russische olietanker *Marinera*, afgelopen woensdag nabij deze locatie, illustreert het strategische belang voor Rusland van de passage, die een essentiële doorgang vormt tussen Moermansk en de Atlantische Oceaan.

Dat de Amerikaanse Groenland-claim een veiligheidsrisico vormt in deze strategische regio, is voor Moskou duidelijk. Het Kremlin waarschuwt westerse mogendheden voortdurend voor een militaire escalatie. „Rusland is helemaal klaar voor een conflict met de NAVO in het Arctisch gebied”, zei buitenlandminister Sergej Lavrov eind 2024.

Tijdens een bezoek aan Moermansk zei president Poetin vorig jaar dat de VS „zullen blijven proberen om hun geostrategische, militair-politieke en economische belangen in het Arctisch gebied te behartigen” en dat NAVO-landen het Noordpoolgebied steeds vaker „als springplank voor conflict” gebruiken. Rusland zal daarop reageren, zo waarschuwde Poetin. Hoe die reactie eruit zal zien, liet hij in het midden. Russische functionarissen grijpen elke gelegenheid aan om op het nucleaire arsenaal te wijzen dat in het Arctisch gebied door het nucleaire staatsbe-

drijf Rosatom wordt uitgebreid en getest. Hoewel Poetin zijn contact met Trump omwille van Oekraïne goed wil houden, is duidelijk dat Rusland zich militair in het nauw gedreven voelt door de Amerikaanse plannen. „Trump heeft veel redenen om Groenland in handen te willen krijgen, maar vanuit militair oogpunt is een dergelijk plan puur op Rusland gericht”, zei militair analist Joeri Fjodorov afgelopen week in een interview op een Russisch YouTube-kanal. Publiekelijk reageerden Russische functionarissen sceptisch en pakten ze de kwestie aan om de NAVO en Europa belachelijk te maken. Maar het lachen verging hen toen de VS afgelopen woensdag de tanker *Marinera* te grazen namen. Een geopolitieke clash elders kan makkelijk overwaaien naar het Noordpoolgebied.

Ook economisch gezien zijn de Russische belangen in de grondstofrijke regio groot, al is de ontginning van deze grondstoffen geen eenvoudige, en bij tijden een onmogelijke opgave gebleken. In 2017 maakte Poetin de ontwikkeling van het Arctisch gebied tot prioriteit. De klimatologische veranderingen op het noordelijk halfrond komen Rusland deze eeuw te hulp. Naar verwachting zal het zee-ijs in het komende decennium grotendeels wegsmelten en zal de door Rusland felbegeerde Noordelijke Zeeroute steeds beter bevaarbaar worden.

Hoewel de Kremlin-propaganda hoog opgeeft van de kansen in het gebied en er tal van spectaculair ogende projecten worden ontplooid, blijft een duurzame exploitatie vooralsnog toekomstmuziek. Het oorlogvoerende Rusland beschikt niet over de technologische kennis, noch over het immense budget dat nodig is om de route commercieel te exploiteren. Bovendien bevindt de huidige infrastructuur zich veelal in beroerde staat. Hoewel Rusland hulp krijgt van China, leeft in Moskou tevens de vrees dat Beijing de controle in de regio wil overnemen.

CHINA

Beijing wordt actiever in het Noordpoolgebied, maar niet op Groenland

Terwijl het debat over een mogelijke Amerikaanse overname van Groenland deze week weer oplaaide, heeft niemand in Denemarken het over China's rol op het eiland, zegt de Deense politoloog Jesper Zeuthen telefonisch. Zij weten dat die rol „extreem beperkt” is.

LEES VERDER OP PAGINA 12

Zeuthen is verbonden aan de Aalborg Universiteit en volgt China's belangen in Groenland al sinds 2011. Trumps uitspraak over de vele Chinese schepen bij Groenland veegt hij van tafel. Hoewel Chinese bedrijven vorig jaar een eerste commerciële zee-route openden van China naar Europa, die langs de noordkust van Rusland voert en een deel van het jaar begaanbaar is, komen hun schepen niet aan de westerse kant van het poolgebied, legt hij uit.

Nadat Groenland in 2009 meer autonomie had verworven en daardoor zijn eigen grondstoffen uit kon baten, stapten de Groenlandse leiders wel naar China. Met Chinese investeringen zouden ze minder afhankelijk van Denemarken kunnen worden, was hun redenering. Verschillende projecten met Chinees geld gingen van start.

Maar de Deense overheid, die het recht behield om investeringen in Groenland tegen te houden uit oogpunt van de nationale veiligheid, zag de Chinese aanwezigheid al snel als een veiligheidsrisico. In 2016 blokkeerde Kopenhagen de overname van een voormalige Deense marinebasis, in 2019 werd ook een Chinees project voor drie nieuwe vliegvelden tegengehouden, in samenspraak met de VS.

Zeuthen zag dat Chinese bedrijven het toen toen opgaven. „Ze zeiden dat ze het advies kregen van de overheid om uit Groenland weg te blijven. Het was de moeite niet waard.”

Daarnaast is het ingewikkeld en duur om grondstoffen te delven in het koude Groenlandse klimaat. Formeel is er momenteel één Chinees bedrijf actief op Groenland, in de Kvanefjeld-mijn waarin het een minderheidsaandeel heeft. Maar dat project, waar onder andere uranium zou worden gewonnen, ligt stil vanwege milieuredenen.

China houdt zich vooral bezig met onderzoek en met de ontwikkeling van vaarroutes in het Noordpoolgebied, maar verschillende westerse overheden maken zich zorgen over eventuele militaire toepassingen van die activiteiten. Zo voeren er vorige zomer voor het eerst Chinese onderzeeërs door het Noordpoolgebied en nam het aantal Chinese onderzoeksbotten rond Alaska in datzelfde jaar toe.

Ook valt op dat China en Rusland steeds meer samenwerken in het Arctisch gebied, ziet Patrik Andersson. Hij is verbonden aan het Swedish Institute of International Affairs en deskundige op het gebied van China in het Noordpoolgebied. Vergeleken met Rusland is China een nieuwkomer in het gebied, met weinig invloed en ervaring.

In ruil voor China's steun aan Rusland, dat

Een toerist bij het standbeeld van de Deense missionaris en kolonisator **Hans Egede** in Nuuk. FOTO ODD ANDERSEN/AFP

veel partners verloor na de invasie van Oekraïne, kan Beijing Moskou vragen om meer Arctische samenwerking. De landen voeren sinds 2023 gezamenlijke militaire oefeningen uit in het gebied en patrulleerden in 2024 voor het eerst samen in de Beringstraat. Maar dat neemt niet weg dat China en Rusland ook concurrenten blijven in het gebied.

Andersson vindt het opmerkelijk hoe snel China leert zelfstandiger te opereren. Beijing heeft inmiddels vijf ijsbrekers, schepen die door het dikke poolijs kunnen snijden (de VS hebben er twee, Rusland meer dan veertig). „China breidt zijn capaciteit snel uit.”

Het is onduidelijk hoe een eventuele Amerikaanse overname van Groenland China's opkomst in het Noordpoolgebied zou kunnen tegenhouden. Juist het huidige systeem van samenwerking op het gebied van Groenlands nationale veiligheid tussen Denemarken en de VS houdt China in Groenland buiten de deur, benadrukken beide experts. Trumps recente uitspraken vervreemden Denemarken van de VS en zetten de samenwerking onder druk, aldus Andersson.

EU EN DENEMARKEN Denemarken en de EU willen toegang tot het Noordpoolgebied

De Europese Unie zag het strategisch potentieel van Groenland en het Arctisch gebied wat later dan de VS, China en Rusland. In

op Groenland, verspreid over een handvol posten. Hoewel het eiland in 2009 een grote mate van autonomie verkreeg, draagt Kopenhagen nog steeds de verantwoordelijkheid voor defensie en buitenlandse beleid. Maar Trump is daar niet van onder de indruk. Hij verwacht niet dat de Deense aanwezigheid de Russen en Chinezen buiten zal houden – of hem zal tegenhouden.

GROENLAND Amerikaanse steun aan de Groenlandse onafhankelijkheidsbeweging staat voorop

En de Groenlanders zelf? „We zijn niet te koop en zullen dat ook nooit zijn”, antwoordde de toenmalige Groenlandse premier Múte Egede vorig jaar op uitspraken van Trump. Zijn opvolger, Jens-Frederik Nielsen, bezigt dezelfde boodschap. „Nu is het genoeg”, schreef de premier zondag op sociale media. „Geen fantasieën meer over annexatie. We staan open voor dialoog (...) maar dat moet gebeuren via de juiste kanalen en met respect voor het internationaal recht.”

De bevolking is het daarmee eens: in een opiniepeiling uit januari vorig jaar zei 85 procent van de Groenlanders zich niet te willen aansluiten bij de Verenigde Staten. Een meerderheid van 56 procent wil het liefst onafhankelijk zijn. Sommige Groenlanders geloven dat de VS een rol zouden kunnen spelen in die wens. Bij de verkiezingen op Groenland in maart vorig jaar wist de populistische partij Naleraq in omvang te verdubbelen, na een verkiezingscampagne die een radicale breuk met Denemarken en nauwere samenwerking met de VS bepleitte.

Ook na de recente ontwikkelingen houdt de partij die deur open. Naleraq-leider Pele Broberg zei deze week tegen de Canadese omroep CBC dat hij zich geen zorgen maakt over de uitspraken van Trump en nog steeds gelooft dat de Amerikaanse president het Groenlandse volk meer zeggenschap wil geven. „Er is een groot verschil tussen waar de pers zich op richt en wat wij horen. Laten we dus wat minder retoriek gebruiken.”

Trump heeft dat ook gezien. In analyses van zijn mogelijke strategieën om het eiland in te nemen, staat Amerikaanse steun aan de Groenlandse onafhankelijkheidsbeweging bovenaan. Een onafhankelijk Groenland heeft de steun van Kopenhagen niet meer nodig om deals met de VS te sluiten. Verschillende media meldden al dat de Amerikaanse inlichtingendiensten de onafhankelijkheidsbeweging op Groenland nauwkeurig volgen.

DJOSER

Reizen met oog voor de wereld

Djoser Rondreizen
Meer dan 300 pagina's reisinspiratie.

Djoser Family
Ontdek de wereld met je kinderen.

Djoser Wandel & Fiets
Beleef een land op een actieve manier.

Brochure?
Scan de code of bel
071-512 64 00

Demonstratie tegen de inmenging van president Trump in Venezuela, op de Simón Bolívar-grensbrug tussen Venezuela en Colombia. FOTO PIETRO VAROLI

REPORTAGE **COLOMBIA**

“Trump denkt dat hij zomaar onze landen kan binnenvallen”

Na Trumps ontvoering van president Maduro vraagt buurland Colombia zich af of het het volgende doelwit is .

Nina Jurna

CÚCUTA

Duiven vliegen over een plein in het Santander-park waar verderop een paar honderd mensen voor een 18de-eeuwse kathedraal met Colombiaanse vlaggen zwaaien. Beta Villanueva (64) draagt een T-shirt met daarop een levensgrote foto van de Colombiaanse president Gustavo Petro en houdt haar hand op de borst terwijl ze met haar ogen dicht het volkslied meezingt. „We staan hier voor onze vrijheid”, zegt ze vol emotie. „Onze voorouders hebben hun levens opgeofferd voor de strijd tegen de Spanjaarden. Dankzij hen leven wij in vrijheid en zijn we onafhankelijk, maar dat wordt

nu bedreigd door Trump, die denkt dat hij God is, alles kan bepalen en zomaar landen in onze regio kan binnenvallen.” Niet alleen hier in Cúcuta, een stad aan de grens met Venezuela, maar op veel meer plekken in Colombia gaan deze week mensen de straat op om te demonstreren tegen de forse dreigementen van de Amerikaanse president. Na zijn aanval, zaterdag, op Venezuela en de ontvoering van president Nicolás Maduro en diens echtgenote Cilia, verkondigde hij meermaals dat Colombia en vooral de linkse president van het land, Gustavo Petro, wel eens het volgende doelwit zouden kunnen zijn. „Colombia wordt geregeerd door een zieke man die graag cocaïne maakt en verkoopt aan de VS, maar dat gaat hij niet lang meer volhouden”, waar-

”
Waar zijn onze rechten als Latijns-Amerikanen? En waarom is de wereld zo stil!

Beta Villanueva
betoger in Cúcuta

schuwde Trump. Hij bevestigde ook dat een militaire operatie tegen Colombia hem best „goed in de oren klonk”. Beta Villanueva schudt haar hoofd. „Onze soevereiniteit staat op het spel. Eerst wordt Venezuela aangevallen. En wat je ook van Maduro vindt, hij wordt gewoon van z’n bed gelicht en in een gevangenis in Amerika gesmeten. En nu zijn wij aan de beurt en dreigt Trump ook nog tegen Cuba en Mexico. Waar zijn onze rechten als Latijns-Amerikanen? En waarom is de wereld zo stil!”, zegt ze verbijsterd. **Simón Bolívar is terug** De naschok van de Amerikaanse aanval op Venezuela en alles wat er daarna gebeurde en gezegd is in keiharde oorlogstaal door Trump en zijn entourage, onder wie buitenlandminister Marco Rubio (met Cubaanse wortels), dreunt

na in de hele regio. Dat Washington zich de Venezolaanse olie schaafteloos heeft toegeëigend en de handel erin nu gebruikt als chantagemiddel om Maduro’s opvolger Delcy Rodríguez tot volgzzaamheid te dwingen, wordt met grote bezorgdheid gevolgd. Zeker in deze Colombiaanse grensplaats, waar veel van wat er in Venezuela gebeurt directe impact heeft: in het verleden kreeg de stad al meermaals grote Venezolaanse vluchtelingenstromen te verstouwen. Op de Simón Bolívar-grensbrug staat een groepje mensen met vlaggen van beide buurlanden. Een grote afbeelding van de ooit zeer geliefde leider van Venezuela, Hugo Chávez, die in 2013 overleed, wordt omhoog gehouden. Acteur en dichter Miguel Ángel Rodríguez Gutiérrez, gitzwart haar, zware bakkenbaarden en gehuld in le-

gerkleding met rode cape en goudkleurige versieringen, zwaait met een zwaard. Hij moet Simón Bolívar voorstellen, als ‘El Libertador’ de grote vrijheidsstrijder van Zuid-Amerika, geboren in 1783 in Venezuela. „Ik ben teruggekeerd omdat we ons opnieuw moeten bevrijden! Eerst was het Spanje dat ons driehonderd jaar in slavernij geketend hield en nu probeert een ander imperium, namelijk het Noord-Amerikaanse, ons weer te vertellen hoe we moeten leven”, zegt hij bloedserieus terwijl mensen *selfies* met hem maken. Trump is volgens Gutiérrez een bedreiging voor iedereen. „Hij is een psychopaat die Latijns-Amerika als zijn achtertuin ziet. Maar we zullen ons verzetten, want de tijd van kolonialisme is voorbij”, aldus deze hedendaagse Bolívar.

Revolutionaire retoriek

Dat is ook de boodschap van president Gustavo Petro, wiens beveiliging naar aanleiding van Trumps dreigementen deze week fors opgeschroefd is. De voormalige guerrillero, die in 2022 tot eerste linkse president van het land werd gekozen, beet van zich af. „Als de VS ons gaan bombarderen zoals ze in Venezuela hebben gedaan, dan zullen de Colombiaanse boeren duizenden guerrillastrijders in de bergen worden”, waarschuwde Petro. „En als ze de president gevangen nemen, die bij een groot deel van het land geliefd is en gerespecteerd wordt, dan zullen ze de ‘jaguar’ van het volk loslaten”, waarschuwde hij.

”
Waarom laat onze president zich zo uit de tent lokken en probeert hij dit niet diplomatiek op te lossen?

Miguel Maldonado arts

Daar voegde Petro nog aan toe dat hij zondig zelf de wapens weer zou oppakken, verwijzend naar zijn jeugdig deelname aan de linkse guerrillagroep M-19. Begin jaren negentig werd deze groepering gedemobiliseerd en omgevormd tot politieke partij en werd Petro burgemeester van hoofdstad Bogotá. „Ik heb gezwoeren de wapens nooit meer aan te raken, maar voor het vaderland zou ik het wel doen.” Arts Miguel Maldonado schiet in de lach over die opmerking van Petro. „Ik vind dat de uitlatingen van een waanzinnige. Waarom laat onze president zich zo uit de tent lokken door Trump en probeert hij dit niet diplomatiek op te lossen? Als president vertegenwoordig je een heel volk, niet alleen je eigen ego. Petro zou hier boven moeten staan”, vindt de arts die deze namiddag na sluiting van zijn praktijk door de stad huiswaarts loopt. Maldonado gelooft dat het zo’n vaart niet zal lopen met de gemeenten van Trump, omdat Colombia niet zulke gigantische oliereserves heeft als Venezuela. „Bij ons valt niet veel te halen. En natuurlijk is Petro geen drugsdealer. Helas zijn wij wel de grootste cocaïneproducent ter wereld, maar laat Trump eens naar zichzelf kijken. Want daar zit de vraagkant, al die verslaafden zitten in zijn land.” **‘Dit halfroed is van ONS’** In Cúcuta, dat bekend staat als een rechts bolwerk, denken velen bovendien dat het ‘probleem Petro’ zich in mei vanzelf oplost. Dan is de eerste ronde van de presidentsverkiezingen en de kans is groot dat die een rechtse

winnaar opleveren. Voor het gemeentekantoor staan al dagen lange rijen met mensen, die met hun identiteitsbewijs proberen de plek te wijzigen waar ze kunnen stemmen. Camila Escapara (24) is als advocaat gespecialiseerd in mensenrechten en humanitaire crises, actuele thema’s hier aan de grens. „Het voelt wel alsof we onder druk worden gezet door Trump, maar tegelijkertijd is Colombia een heel ander land dan Venezuela, want we hebben al zolang juist een goede relatie met de VS en in drugsbestrijding veel samengewerkt. Het is alleen verslechterd sinds Trump aan de macht is gekomen. Hij moet niets hebben van linkse regeringen, en dus zijn we met onze huidige president een gericht doelwit geworden”, zucht ze. De afgelopen decennia doofde de Amerikaanse ‘achtertuinpolitiek’ in Latijns-Amerika uit. Een hele generatie, zoals die van Camila Escapara, groeide op zonder openlijke inmenging door de machtigste buur. Onder Trump-II komt daar sinds vorig jaar verandering in. In zijn vorige maand gepubliceerde Nationale Veiligheidsstrategie eiste Trump het hele westelijke halfroed weer op als Amerikaanse invloedssfeer. In zijn 19de-eeuwse interpretatie van de Monroe-doctrine mogen allerlei pressiemiddelen worden ingezet om andere, ‘niet-hemisferische’ machten de deur te wijzen. Het hogere doel is vooral China uit de regio te weren, nadat Beijing jarenlang redelijk ongehinderd zijn macht kon uitbreiden en kon uitgroeien tot belangrijkste handelspartner. De Amerikaanse toe-eigening van de Venezolaanse olie - die tot voor kort vooral naar China en Rusland ging - is economisch niet bijzonder lucratief. Er moet vooral een vermanende werking van uitgaan. „Dit halfroed is van ONS”, zoals het Witte Huis maandag twitterde. Dat het regime in Venezuela alleen maar onthoofd werd, maar niet ten val gebracht - en dat nu met de restanten van het bewind oliezakken worden gedaan - tekent die koers. Het gaat niet om goed bestuur of democratie, maar om regeringen die stabiel genoeg zijn om zaken mee te doen - op voorwaarde die Washington dicteert. **Riskante uitnodiging** Arts Maldonado weet al dat hij bij de volgende verkiezingen niet op Petro zal stemmen. Als het aan hem ligt krijgt Colombia weer een rechtse regering. Al moet Trump dan niet denken dat Colombia voor hem buigt, zegt de arts. „Het klinkt allemaal zo koloniaal zoals Trump de wereld ziet en zijn verdeling in invloedssferen klinkt alsof we terugkeren naar een tijd waarin kolonisten met liniaal en potlood de wereld wel even verdeelden.” Colombianen bepalen zelf wel met wie we zaken doen en met wie niet, zegt hij. Aan het einde van de woensdag wordt bekend dat Trump en Petro elkaar telefonisch hebben gesproken. Trump blijkt zijn Colombiaanse ambtgenoot ineens graag uit te nodigen op het Witte Huis en geeft aan ‘vereerd’ te zijn als Petro die uitnodiging aanvaardt. In Cúcuta barst de discussie los: Moet Petro wel gaan? Is dat niet gevaarlijk, wordt hij straks - net als Maduro - opgesloten en voor een rechtbank gebracht? Of misschien verdederd, net als de Oekraïense president Zelensky vorig jaar? Eerder die middag verwoorde acteur en dichter Miguel Ángel Rodríguez in zijn rol als Simón Bolívar het zo: „Onafhankelijkheid betekent ook dat een land een eigen grens trekt en die niet laat beïnvloeden met intimidatie of valse beloften.”

IN EUROPA

Stuur Europese troepen naar Groenland

CAROLINE DE GRUYTER

Het moment is gekomen waarop Europa moet laten zien dat het bereid is zijn grondgebied te verdedigen. De Europese respons op Donald Trumps claim op Groenland kan er maar één zijn: troepen sturen, laten zien dat je je niet laat intimideren en dat je geopolitiek denkt en handelt. Europeanen, die na tachtig jaar vrede dachten dat ze nooit meer oorlog zouden voeren, moeten dringend naar een andere versnelling schakelen. Gelukkig kan dat. De Europese Unie heeft een ‘rapid deployment capacity’, waarbij vijfduizend man en allerlei materieel gemobiliseerd kunnen worden. Er zijn intussen drie grote militaire oefeningen gedaan, de laatste in april. Nu is het tijd voor de *real thing*. Natuurlijk kan zo’n Europese troepenmacht de Amerikaanse militaire macht niet weerstaan. Maar dat is het punt niet. Het doel is om de Amerikanen te tonen: jullie willen vazallen van ons maken, en wij pikken dat niet langer. Geen statements, maar daadkracht. Elke dag beschimpen Trump en zijn ministers Europa. Een honende imitatie van de ‘zwakke’ president Macron. Elf rechters bij het Internationale Strafhof wier rekeningen en e-mails vanwege Amerikaanse sancties zijn geblokkeerd. Sancties tegen de Franse rechters die Marine Le Pen vorig jaar veroordeelden in de grootste fraudezaak in het Europees Parlement ooit, werden op het laatste moment afgeblazen. Amerikaanse diplomaten in Europese landen bespreken met Amerikaanse bedrijven hoe ze de interne markt kunnen vernietigen. Sommige bedrijven zetten de Europese Commissie nu onder druk om financiële regulering en klimaatwetten te elimineren. Deze week sneerde Trump dat Denemarken slechts „een extra hondenslee naar Groenland heeft gestuurd”. Europa moet hem de andere wang niet langer toekeren. De Groenland-saga is de druppel. **In één opzicht heeft Trump gelijk:** Denemarken kan de veiligheid van Groenland niet alleen verzekeren. De Denen weten dat. Daarom bieden ze hem, al maanden, alles wat hij maar wil op een presenteerblaadje aan. Hij mag eindeloos Amerikaanse soldaten en materieel naar Groenland sturen, zolang het in diplomatiek overleg gaat en de Groenlandse en Deense soevereiniteit niet geschonden wordt - en daarmee de soevereiniteit van de Europese Unie. Veel is bespreekbaar en kan met wat juridische creativiteit passend ge-

maakt worden met bestaande Deens-Amerikaanse afspraken over Amerikaanse aanwezigheid op Groenland. Dit kan zo geregeld worden. Een goede afspraak kan zelfs leiden tot meer Europees-Amerikaanse ‘burden sharing’ op andere terreinen, waar Trump altijd op hamert. **Maar diplomatie en burden sharing, daar gaat het Trump niet om.** Trump wil juist Europese soevereiniteit vertrappelen. Hij wil de verhoudingen in het Westen veranderen. Hij wil doen, ook binnen de NAVO, wat de Sovjet-Unie ooit deed binnen het Warschaupact: het centrum besluit, de periferie voert zwijgend uit. Trump wil het Westen runnen op Amerikaanse voorwaarden. Bondgenoten zijn vazallen die hun politieke soevereiniteit verliezen. Kijk maar naar Venezuela. Het is goed dat Europa lang heeft geprobeerd met Trump te praten. Praten, daar staat Europa voor. Maar de man is niet geïnteresseerd. Hij wil over de Europeanen heen walsen. Als zij hem laten begaan, *what’s next?* **Groenland moet voor Europa de druppel zijn** Tijd dus om het tij te keren en troepen te sturen, nadrukkelijk óók om Russische en Chinese invloed te keren. Tijd, ook, om duidelijk te maken dat een Amerikaanse annexatie het einde zou betekenen van de NAVO en het begin van een Europese NAVO. Dat kan annexatie niet voorkomen, maar verhoogt de militaire en politieke prijs ervan. Misschien kan dit het Amerikaanse Congres zelfs inspireren om Trumps Groenlandplan te dwarsbomen. En dan nog iets. Europa, het continent van ‘nooit meer oorlog’ en softe compromissen, moet leren strategisch te denken en zijn belangen militair te verdedigen. Dat is een fundamentele transformatie waarbij nationale leiders burgers moeten betrekken. Leiders moeten het grotere verhaal vertellen en duidelijk maken dat die transformatie weerbaarheid vergt en een bereidheid om offers te brengen. Europa heeft tijdens de pandemie bewezen dat het snel kan handelen met het mes op de keel. Zo’n moment, maar dan veel groter, beleven we weer. Zoals Donald Tusk zei: „Een voor allen, en allen voor een. Anders gaan we eraan.”

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

REPORTAGE VREEMDELINGENPOLITIE VS

Links laat zich niet provoceren. 'Geef Trump geen excuus'

Nadat een ICE-agent een vrouw doodschoot, herleeft in Minneapolis de protestbeweging die opstond na de politiemoord op George Floyd. De vrees dat gewelddadig protest president Trump in de kaart speelt, is groot.

Emilie van Outeren

MINNEAPOLIS

Van Friis zit tussen de nog onaangeroerde verhuisdozen in zijn nieuwe huis in Minneapolis te werken als hij woensdag commotie in de straat hoort. Hij loopt naar buiten en ziet leden van de vreemdelingenpolitie (ICE) rondsjuwen, omringd door mensen die toeterend en met scheidsrechtersfluitjes hun ongenoegen uiten tegen deze federale agenten in hun stad. „Ik moest terug voor een telefoontje en was boven toen ik schoten hoorde”, vertelt de 42-jarige Friis een dag later op een van de twee stoelen in zijn woonkamer. Hij snelt weer naar buiten en treft verbijsterde, woedende burens. Onmiddellijk wordt zijn blok van de brede straat met vrijstaande maar deels verpauperde huizen grotendeels afgezet. „Ik heb alleen kunnen zien hoe ambulancepersoneel met een brancard het afgezet gebied in ging en met haar erop terugkwam.”

Zij is Renee Nicole Good, een 37-jarige vrouw die achter het stuur van haar

Honda door een ICE-agent werd doodgeschoten. Het eerste Amerikaanseodelijke slachtoffer van antimigratie-acties die vaker – bewust of onbewust – uiterst gewelddadig verlopen. In september schoot ICE in Chicago al een vluchtende Mexicaanse man dood, donderdag werden twee mensen in Portland in hun auto beschoten.

Volgens de federale autoriteiten reed Good de agent bewust aan en handelde hij uit gerechtvaardigde zelfverdediging. President Donald Trump noemde Goods gedrag „gewelddadig, opzettelijk en kwaadaardig”. Vicepresident JD Vance beschuldigde haar van „binnenlands terrorisme”.

Videobeelden die Amerikaanse media analyseerden, tonen echter dat de agent niet in het pad van de auto stond. Terwijl zij probeerde weg te rijden, schoot hij één keer door haar voorruit en vervolgens twee keer door haar open raam. „Zowel de gebeurtenissen als de rechtvaardigingen die ze verzinnen zijn bizar”, concludeert Friis. De meeste betogers noemen het „moord”. Zelfs wanneer er – ongemanipuleerde – videobeelden bestaan van een gewelddadig incident, zijn links en rechts

in de VS het oneens over de realiteit die deze tonen. Toegeven dat de agent, een fout heeft gemaakt, of excuses aan de drie kleine kinderen van Good, lijken onmogelijk. De kans dat de agent enige verantwoording moet afleggen, lijkt nihil. Vance heeft de agent immuun voor vervolging verklaard en lokale autoriteiten zijn buitengesloten van het onderzoek naar het incident.

Scholen gesloten

Op iets meer dan een kilometer hiervandaan werd, in 2020, de laatste lente van Trumps eerste termijn, een man gewurgd onder de knie van een plaatselijke politieagent. De videobeelden van de dood van George Floyd leidden tot massale protesten, de opleving van de Black Lives Matter-beweging en enkele politiehervormingen, maar ook tot rellen waarbij in het hele land 42 doden vielen. Trump verloor enkele maanden later de verkiezingen en heeft het sindsdien op Minneapolis voorzien, zeggens mensen in de stad. Na de dood van Good herleeft de protestbeweging hier, maar ook de vrees dat demonstraties uit de hand kunnen lopen.

Tegen een lantaarnpaal een paar hui-

zen naast dat van Friis, op de plaats delict op Portland Avenue, zwelt de bloemenzee aan. Er liggen boeketjes, knuffels en een enkele ballon, bordjes met slogans tegen ICE. Mensen van binnen en buiten de stad steken kaarsjes aan. Op verschillende plekken in de straat houden demonstranten zich warm bij vuurkorven, die een sterke geur van brandende kerstbomen verspreiden.

Na de dood van Floyd gingen Cynthia en Jay Perske (beiden 63) meteen de straat op, vertellen ze donderdagavond bij het monumentje. Na die van Good hebben ze een dag gewacht. „We waren voorzichtig, omdat we erop rekenden dat het heel verhit zou worden, vijandig.” Uit voorzorg zijn scholen in de stad de rest van de week gesloten. Gouverneur Tim Walz riep inwoners op „niet te happen” op Trumps provocaties. „Bied hem geen excuus om de noodtoestand uit te roepen”, aldus de Democraat.

Woensdagavond kwamen een paar duizend mensen samen in een vreedzaam verlopen wake voor Good, die recent naar Minneapolis verhuisde. Wel sneuvelde een ruit toen demonstranten elders de deur van de rechtbank bewerkten, en spoten agenten verschillende mensen van dichtbij traangas in hun ogen. Het was rustig genoeg voor de Perskes om een dag later toch te komen en „onze onvrede te uiten”, zegt Cynthia. „Ik vraag me wel af wat er nog moet gebeuren om mensen echt massaal de straat op te doen gaan en zich te verzetten. Als dit het niet is.”

Ook elders in het land zijn demonstraties georganiseerd, maar zeker (nog) niet met een omvang waar de president van onder de indruk zal zijn. Donderdag is er, in de ijskoude regen, een nieuwe protestmars van de binnenstad naar de gedenkplek, nu met honderden deelnemers. Er is geen agent te bekennen.

‘Schoon schip maken’

Bij een federaal kantoor aan de rand van de stad is ICE wel in groten getale aanwezig. Het honderdtal demonstranten dat zich daar heeft verzameld zoekt de confrontatie met de zwaarbewapende en gemaskerde agenten, die af en toe op de demonstranten afstormen, traangasgranaten gooien en een enkeling arresteren. Niet iedereen is hier om protesteren tegen ICE. Dustin Lehrke (42) staat hier met zijn vrouw, zijn dochter van drie en met een baby van vijf weken op zijn arm „om ICE te steunen”.

Lehrke stemde in 2024 op Trump als „het minste van twee kwaden, ik vind hem geen goed mens”. Maar hij is er voor dat de federale overheid schoon schip komt maken in een stad en een staat die volgens hem steeds meer verloederen. Het incident was volgens hem Goods eigen schuld. „Niemand vindt dat zij de dood verdiende voor wat zij deed, maar haar eigen handelen zette dit in werking.”

De Perskes hebben onderweg naar hun protest boodschappen bezorgd bij een Somalische vriend die zijn huis niet uit durft vanwege de ICE-klop-

Betogers die zich tegen de aanwezigheid van vreemdelingenpolitie ICE keren na het doodschieten van Renee Nicole Good hebben in Minneapolis barricades opgeworpen. FOTO CHARLY TRIBALLEAU / AFP

Mensen staan bij een geïmproviseerd herdenkingsmonument in Minneapolis. FOTO TIM EVANS / REUTERS

ICE-agenten zijn 'terroristen' en hebben Renee Good 'vermoord', aldus protestbordjes. FOTO TOM BAKER/AP

Advertentie

legalpeople

EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

Blink Impact is een internationale single-family office met een duidelijke missie: impact maken door te innoveren, creëren en inspireren. Vanuit het hoofdkantoor in Amsterdam en vestigingen in Kopenhagen, Barcelona en San Francisco investeert Blink Impact in fondsen en projecten die meerwaarde genereren en ontwikkelen ze eigen initiatieven om de impactambitie van de founding family te realiseren. Het investeringsbereik van Blink Impact is wereldwijd. Om het Legal-Team in Amsterdam verder te versterken, zoeken wij een

blink

Legal Counsel

een veelzijdige en uitdagende hands-on rol binnen een internationale organisatie

Je ondersteunt verschillende stakeholders zoals Finance en HR, signaleert juridische risico's en krijgt al snel verantwoordelijkheid over je eigen projecten. Je krijgt te maken met een breed scala aan juridische en compliance werkzaamheden, zowel nationaal als internationaal. Je stelt contracten op, je beheert corporate housekeeping en bent betrokken bij arbeidsrecht en compliance gerelateerde vraagstukken. Je stroomlijnt processen en behoudt continu het overzicht. Je krijgt alle ruimte om te leren en zaken zelfstandig op te pakken.

Profiel

- juridische master en circa 2-4 jaar werkervaring
- kennis van verbintenissenrecht en ondernemingsrecht en/of arbeidsrecht
- integer, analytisch en pragmatisch, behoudt het overzicht
- communicatief sterk, nieuwsgierig, brede juridische interesse
- internationale mindset, vloeiend in Nederlands/Engels

Propositie

- een betekenisvolle impactgedreven functie
- in een internationale, innovatieve en dynamische organisatie, gevestigd aan de grachten van Amsterdam
- hybride werken en flexibele werktijden
- ruimte voor persoonlijke ontwikkeling en opleiding
- betrokken, open en professioneel team

Reactie

Je kunt via de vacature op onze website reageren of contact opnemen met Tara Dijkamp via 020-6125522 of tdijkamp@legalpeople.nl.

Legal People bemiddelt al meer dan 30 jaar ervaren juristen voor vaste en tijdelijke posities. Deze opdracht is aan Legal People verleend op basis van exclusiviteit. Legal People is onderdeel van Governance People.

100%
Stagingspercentage

30+
Jaar ervaring

PACT
Unieke PACT-meting

vacatures

INTERVIEW

**Boudewijn
Revis**

DIRECTEUR
STAATSBOSBEHEER

H

Het is eigenlijk simpel. „Nederland kan alleen van het stikstofslot met goed natuurbeheer”, zegt de nieuwe directeur van Staatsbosbeheer. En daar heb je zijn organisatie voor nodig. Staatsbosbeheer bezit 7 procent van de landoppervlakte van Nederland, 268.000 hectare, met vaak kwetsbare natuurgebieden. Van de 162 Natura2000-gebieden hebben er 128 een stikstofprobleem en 110 van die gebieden beheert Staatsbosbeheer. „Je kunt ons de privaatrechtelijke eigenaar van het stikstofprobleem noemen.”

Vandaar. Boudewijn Revis (51) heeft niet eerder de pers te woord gestaan sinds hij vijf jaar geleden na een wethouderschap in Den Haag (VVD) bij Staatsbosbeheer kwam werken, en hij vorig jaar algemeen directeur werd. Nu wil hij zich uitspreken; er staat veel op het spel. En dus ontmoet hij *NRC* in het Haagse Bos, naast het Malieveld, in een voormalige boswachterswoning.

Kunt u een einde maken aan de stikstofcrisis?

„Je kunt niet de samenleving dwingen stikstof te reduceren als je niet ook het natuurbeheer goed regelt. Je kunt niet een boer uitkopen die vervolgens ziet dat de natuur verpiertert omdat daar geen geld voor is. Je moet mensen die met emissiereductie te maken krijgen wel kunnen vertellen dat het zin heeft.”

Krijgt u genoeg geld?

„Het korte antwoord is nee. We krijgen van twaalf provincies twaalf verschillende subsidiebeschikkingen, met steeds twaalf keer 84 procent van de 100 procent die nodig is om goed natuurbeheer uit te voeren. We zitten permanent op 16 procent tekort. Terwijl stikstof leidt tot hogere kosten in onze gebieden, we moeten bijvoorbeeld vaker maaien. Stikstof zorgt voor de erbarmelijke staat van de natuur.”

Je hoort boeren wel eens zeggen dat als de natuur beter zou worden beheerd, er minder stikstof hoeft te worden gereduceerd. Klopt dat niet?

„Nee. Het is waar dat als het waterpeil in een natuurgebied hoog is, sommige gebieden wat weerbaarder zijn tegen stikstof. Maar emissiereductie is hard nodig. Net als herstelmaatregelen. Die nemen provincies graag: een eenmalige actie voeren om iets te doen wat het systeem verbetert, en waarvoor je dan een lint kunt doorknippen. Maar dat heeft de aandacht afgeleid van wat je steeds opnieuw moet doen, en dat is beheren. Ecologisch verantwoord maaien. Elke vier jaar met de expertise van een boswachter een bosvak dunnen. Dat is een ondergeschoven kindje.”

Maar u kunt daarmee toch niet de stikstofcrisis bezweren?

„Nou, we zitten in een versnipperd

We hebben fantastische natuur, zegt de nieuwe baas van Staatsbosbeheer: ‘Het hoeft niet erg te zijn als de grutto verhuist’

Staatsbosbeheer moet een grote rol krijgen bij het inrichten van de natuur, zegt de nieuwe directeur. Alleen dan kan er effectief iets gedaan worden tegen stikstof en klimaatverandering. Revis ziet veel conservatisme: „Er is soms evenveel weerstand tegen het planten van een boom als tegen het kappen van een boom.”

Door **Arjen Schreuder** Fotografie **Annabel Oosteweeghel**

landschap met gedecentraliseerd natuurbeheer door provincies. Terwijl wij niet alleen de kennis hebben maar ook beschikken over grote gebieden waarvoor we op nationaal niveau maatregelen kunnen nemen. Intensief beheer leidt tot een gezondere natuur. Wij zijn een rijksuitvoerder, het Rijk kan ons opdrachten geven, daar kun je meer gebruik van maken dan nu.”

Wat voor opdrachten? Overal meer maaien?

„Niet alleen. Er is veel debat over de overgangsgebieden van de Natura2000-gebieden. Hoe groot moeten die zijn? Vijfhonderd meter? Twee kilometer? In alle provincies lopen daarover gebiedsprocessen met verschillende uitkomsten. Je kunt er anders naar kijken. Wij kunnen op nationaal niveau een analyse maken in welke overgangsgebieden hydrologische maatregelen veel effect hebben, en waar minder. Ook bij het beheren van terreinen van bijvoorbeeld Defensie en Rijkswaterstaat kunnen wij een sleutelrol spelen. Bij Defensie zijn ze best trots op alle flora en fauna in hun gebied. Maar als we hun terreinen bij de Veluwe in samenhang zouden bekijken met onze gebieden daar, en als één systeem benaderen, dan kun je daar het maximale ecologische rendement uit halen.”

Staatsbosbeheer moet belangrijker worden?

„We zijn een rechtspersoon met een wettelijke taak, die moeten we invullen, zeker gezien de omstandigheden. Om onze doelen te halen, is vernieuwing van het natuurbeheer hard nodig. De laatste vernieuwing dateert van twaalf jaar geleden, toen het natuurbeheer bij de provincies kwam te liggen en er een flinke bezuiniging bij kwam. De vraag is nu of we de nationale belangen niet beter dienen met een andere inrichting; minder ingewikkeld, minder technocratisch, minder procesmatig, minder juridisch, minder tegenstrijdig, minder verkokerd. We moeten het behalen van de Europese richtlijnen centraal stellen. En hoe kun je nou die doelen serieus nemen als je ons 84 procent geeft van wat nodig is? Je zegt tegen de politie toch ook niet: jullie krijgen 84 procent van de 100 procent die nodig is om Nederland veilig te houden?”

Vastgestelde natuurdoelen halen, daar gaat het om.

„Er is een verandering nodig in het kijken naar natuur. Er wordt vaak gezegd dat natuur een linkse hobby is, maar het is vaak een heel conservatieve aanpak. Het gaat altijd over beschermen, behouden, herstellen, terug naar vroeger. Dat komt niet met de

CV

Boudewijn Revis (1974, Nijmegen) is sinds maart vorig jaar algemeen directeur van Staatsbosbeheer. Eerder was hij acht jaar wethouder (VVD) in Den Haag.

Revis werd opgeleid tot officier infanterie en werkte dertien jaar bij defensie. Ook was hij enige tijd directeur van het partijbureau van de VVD.

werkelijkheid overeen. Natuur is een bewegend ecosysteem. We houden ons krampachtig vast aan de verplichting van ruim een kwart eeuw geleden om soorten te behouden. Terwijl er ook nieuwe soorten komen, bijvoorbeeld door klimaatverandering. In de Biesbosch verscheen ineens een klein vogeltje dat heel veel lawaai maakt, Cetti's zanger. Die is door klimaatverandering vanuit Frankrijk naar Nederland gekomen. Inmiddels zit hij hier overal. Vogelaars zijn er dol op. Het bewijst dat het ecosysteem functioneert. Maar het wordt niet erkend in de regels voor Natura2000. Terwijl anderzijds de fijnspaar onder druk staat. En is het erg als de fijnspaar straks groeit op andere plekken in de wereld? Dat moeten we accepteren.”

Moeten we de ineenstorting van onze nationale grutto ook maar voor lief nemen?

„Dat is een ingewikkelde vraag. We moeten er met een open blik naar kijken. We zijn nu nog erg soortgericht de natuur aan het beoordelen. En ik ga de grutto nu even heel klein maken, maar eigenlijk is die niet meer dan een signaalsoort voor hoe het met de biodiversiteit in een gebied is gesteld. En als de soortenrijkdom in dat gebied is gegarandeerd, dan is het niet zo erg als de grutto verhuist en er bijvoorbeeld een Cetti's zanger komt wonen. Het gevaar is wel dat we zeggen: we kunnen zonder grutto dus laten we er een asfaltweg neerleggen. Een goed functionerend ecosysteem is essentieel. En daar ben ik optimistisch over.”

Hoe kun je als natuurbeheerder meebewegen met klimaatverandering?

„Natuurbeheer moet minder behoudend worden, meer op de toekomst gericht. Je kunt wel steeds dat mooie cultuurlandschap uit 1815 willen herstellen, maar ik kijk liever vooruit naar wat klimaatverandering gaat betekenen, bevolkingsomvang, en welke rol gezonde natuur daarbij speelt. Neem de rivieren. Die zullen vaker uitdrogen in de zomer en buiten hun oevers treden in de winter. Dat betekent bredere rivierbeddingen, meer uiterwaarden, zoals de Millingerwaard bij Nijmegen een prachtig natuurgebied is geworden, met kraanvogels en bevers. Dat is de natuur van de toekomst, grote natuurlijke systemen. En dat moeten we omarmen in onze ruimtelijke inrichting.”

Hoe weet je wat de toekomst brengt?

„We moeten nadenken over hoe een bos er over vijftig of honderd jaar uitziet. Het is best een dilemma welke bossen je daarvoor nu al moet planten. We moeten zorgen voor bossen die groeien in een opwarmend klimaat, én die bestand zijn tegen kou als de golfstroom ineens omdraait. Gelukkig hebben we veel gepassioneerde mensen met een enorme vakkennis. Die zien de verandering, denken na over de toekomst. We werken aan klimaatbestendige bossen, waarin we naaldhout deels vervangen door verschillende soorten loofbomen. Door het mengen van boomsoorten wordt een bos robuuster bij klimaatverandering. Zodat als essen sterven door de essentaksterfte, je nog andere soorten hebt.”

Doorgaans betekent dat ook meer ruimte voor natuur. Is die ruimte er?

„De mate waarin een ecologisch systeem robuust is, heeft zeker met de omvang te maken. Maar essentieel is ook hoe die natuurgebieden met elkaar verbonden zijn. Nederland wordt niet groter. We moeten met de huidige ruimte onze ambities waarmaken: voor elektriciteitsnetten, defensieterrinen, waterveiligheid, woningbouw. Die am-

bities lukken niet zonder meer ruimte voor de natuur, of als je natuur niet gaat beschouwen als bondgenoot. We kunnen meer ecologisch rendement halen uit waterveiligheid en defensieterrinen. Ook werken we samen met een paar duizend boeren aan agrarisch natuurbeheer en met ruim vijftig boeren gaan we nog een stap verder, met natuurinclusieve landbouw. En nu hangt groen nog onderaan bij het bouwen van woonwijken. Maar je zou groen ook als uitgangspunt kunnen nemen, zodat iedereen uitkijkt op bomen en beschikt over een park op loopafstand.”

Hebben we genoeg bos?

„Meer bos is hartstikke belangrijk. We hebben meer bos nodig. Het is goed voor het klimaat. Voor de recreatie. Je kunt in een bos veel meer wandelaars kwijt dan in een lege polder. We realiseren ook meer bos, maar we zijn daarbij ook enorm afhankelijk van vergunningstrajecten en bureaucratische rompslomp. Ook zien we tot mijn verbazing veel conservatisme. Weerstand tegen verandering. Mensen die geen bos willen omdat ze willen uitkijken over de polder. Er is soms evenveel weerstand tegen het planten van een boom als tegen het kappen van een boom.”

Hoe zijn de huidige bossen eraan toe?

„Zelf vind ik een bos fantastisch, je hebt al snel een lekkere zondagmiddag. Maar de crisis is enorm. Ecologisch gezien wandel je eigenlijk door een groene doods-kist. Veel is verdwenen. Kapot. Denk aan stinsplanten, het geluid van insecten, vogels, in het voorjaar bloemen op de grond, en de bossen zelf. De bodem is centimeters diep zwaar verzuurd door de stikstof en door de zure regen die er ook nog steeds zit. Een van onze bosbeheerders was laatst met jonge boswachters in Polen om te kijken hoe een bos er ook uit kan zien. In Nederland zie je dat bijna niet meer, in het mooie Savelsbos in Zuid-Limburg nog het meest.”

Hebben boswachters nog een leuk vak?

„Er is best veel belangstelling voor en onze boswachters doen hun werk met plezier, maar soms moeten we zeggen: het is minder romantisch dan je denkt. De samenleving verruwt. We hebben laatst een agressieprotocol moeten opstellen om te normeren welk gedrag van het publiek we niet meer tolereren. Dat had je vijftien jaar geleden niet kunnen bedenken. Maar ook staat het werkplezier onder druk door wat je buiten ziet. Je ziet de natuur achteruit gaan. Er is onder boswachters sprake van klimaatrouw.”

Je hoort wel eens dat onze natuur niet zo veel voorstelt, toch?

„Het verhaal dat je voor echte natuur met vakantie naar de Amazone moet omdat die hier niet veel voorstelt, is enorme onzin. Onze natuur is uniek. Vanwege de hoge zandgronden die overgaan in rivierdelta's en de zee. Die overgangen zorgen voor een unieke biodiversiteit. Neem de grijze duinen, een type natuur langs de Hollandse kust; 90 procent van alle grijze duinen in Europa ligt in Nederland. Nee, we hebben fantastische natuur.”

Wat is uw persoonlijke drijfveer?

„Na de politiek heb ik bewust voor een uitvoeringsorganisatie gekozen omdat ik hier meer voor elkaar denk te kunnen krijgen. Het wordt nu filosofisch, maar je ziet dat het vertrouwen in de overheid afneemt. En dat het vertrouwen in de overheid niet zomaar wordt teruggewonnen door een leuk debat in de Tweede Kamer, maar door resultaten. En wie behaalt die resultaten? De uitvoeringsorganisaties.”

” Bij het beheren van terreinen van Defensie en Rijks-waterstaat kunnen wij een sleutelrol spelen

De 26-jarige Soedanese **Soumaina Adam Sein** staat in de rij om zich te registreren in een vluchtelingenkamp in Tsjaad november vorig jaar. FOTO JORIS BOLOMEY/AFP

RACISME

1.000 dagen oorlog: het gelijk van de Soedanese zanger Abdel Karim al-Kabli

„Mijn land heeft nooit verdraagzame leiders gekend die alle culturen benadrukken”, zei de Soedanese zanger Abdel Karim al-Kabli in 2000. Waar dat toe zou leiden toont de genocidale oorlog in Soedan.

Koert Lindijer
NAIROBI

Eventjes wezen in Soedan alle neuzen dezelfde kant op. Na een volksopstand tegen president Bashir in 2019 trok het land gezamenlijk op tegen het uit elkaar spelen van de bevolking op basis van ras en religie, wat leidde tot conflicten. Kunstenaars en jongeren straalden eendracht uit. Woordkunstenaars gaven vleugels aan de magie van de revolutie bij massale sit-ins en rappers krikten de stemming verder op.

Dat duurde niet lang. Enkele maanden later sloeg de oude elite terug en werden de betogers door leger en milities van de straten geschoten. Het leidde uiteindelijk tot een oorlog in 2023 tussen het regeringsleger van president Burhan en de paramilitaire Rapid Support Forces van kriegsheer Hemedti.

Duizend dagen lang duren inmiddels de gevechten die misschien wel de meest destructieve in 's lands geschiedenis zijn geworden. Schattingen van het aantal doden lopen op tot 150.000 met daarnaast miljoenen vluchtelingen en vele kapotgeschoten steden. In het land vinden etnische zuiveringen plaats, bevolkingsgroepen worden aangevallen en vermoord. Mensenrechtenorganisaties spreken van een genocide.

Uiteindelijk legde die eendracht in 2019 het af tegen het superioriteitsgevoel van sommige leden binnen de heersende Arabische elite in Soedan. Dat gevoel stak opnieuw de kop op en ligt aan de basis van een van de wreedste oorlogen in Afrika. De vloek van Soedan is de verdeeldheid zaaiende politieke klasse, die de verscheidenheid aan rassen, stammen en religies misbruikt voor een verdeel-en-heerspolitiek die het land fataal wordt. „Mijn land heeft nooit verdraagzame leiders gekend die alle culturen benadrukken”, zei de Soedanese zanger Abdel Karim al-Kabli in 2000 in *NRC*.

Hij bestudeerde ritmes en folklore en ontdekte hoe multicultureel de Soedanese beschaving geworden was. „De diatonische

toonladder van Soedanese muziek is Afrikaans, niet Arabisch. Met veel levensgevoel, de muziek van de natuur. De mengeling van tradities heeft een lange weg afgelegd in een land waarin nu vijfhonderd talen en dialecten worden gesproken. Zo'n bont mengsel creëert een prachtige nieuwe cultuur, die noch Arabisch noch Afrikaans is, maar Soedanees. We hebben behoefte aan democratische partijen die een concept uitdragen hoe van dit diverse land één staat te maken. Gaan we door op de huidige voet, dan wordt het nooit iets met Soedan.”

Soedan kent een lange geschiedenis van culturele, taalkundige en religieuze verwevenheid. Door zijn ligging aan de Rode Zee en tussen Noordoost-Afrika en het Arabisch schiereiland hebben zich door de eeuwen heen uiteenlopende identiteiten ontwikkeld, waarin Afrikaanse en Arabische invloeden samenkomen. Veel Soedanezen identificeren zich langs regionale, etnische of taalkundige lijnen, vaak los van strikte categoriën als 'Arabisch' of 'Afrikaans'.

Treinwagons

Na de onafhankelijkheid van Soedan in 1956 kwamen bestaande machtsongelijkheden scherper aan het licht. In de politieke onderhandelingen kregen bevolkingsgroepen uit het zuiden en westen van het land nauwelijks invloed. Sleutelposities binnen staat en leger gingen vooral naar elites die Arabisch spraken en cultureel dominant waren. Die ongelijkheid zette zich voort in de economie en het publieke leven. Het systeem kende geen formele apartheid zoals in Zuid-Afrika, maar in het dagelijks leven was het onderscheid zichtbaar: laagbetaald en informeel werk werd vrijwel volledig verricht door mensen uit gemarginaliseerde gemeenschappen. Het was geen legale apartheid, zoals in Zuid-Afrika, maar na de onafhankelijkheid waren alle straatgochies, autowassers en loopjongens wel zwart.

Grootschalig geweld in Soedan is verweven met langdurige processen van racialisering en uitsluiting, waarbij bevolkingsgroepen die als 'Afrikaans' worden gezien struc-

Mensen scanderen leuzen in de hoofdstad Khartoem op 19 juni 2019, terwijl een jonge man **een gedicht** voordraagt, waarbij hij wordt verlicht door mobiele telefoons. FOTO YASUYOSHI CHIBA / AFP

tureel zijn gemarginaliseerd door elites die zich als 'Arabisch' identificeren. In regio's als Darfur en het voormalige Zuid-Soedan kreeg die hiërarchie een gewelddadige uitwerking, met oorlogen, massamoorden en etnische zuiveringen tot gevolg.

De huidige strijd tussen RSF-leider Mohamed Hamdan Dagalo, bekend als Hemedti, en president Abdel Fattah Burhan past in die langere geschiedenis van gemilitariseerde macht, waarin etnische en raciale labels herhaaldelijk zijn ingezet om geweld te legitimeren en burgerleed te negeren. Ook eerdere regeringen grepen terug op door de staat bewaende milities om controle te behouden over gemarginaliseerde regio's. In de jaren tachtig gebeurde dat onder premier Sadiq al-Mahdi in het overwegend niet-islamitische zuiden, waar aangescherpte etnische en religieuze tegenstellingen uitmondde in grootschalig geweld tegen burgers.

In 1987 sloten die milities onder toezicht oog van de politie bij El Daein honderden zuidelijke Dinka's, een zwarte etnische groep, op in treinwagons en staken deze in brand. Eenzelfde politiek van uitroeiing past de RSF nu toe op de zuidelijke bevolkingsroepen Massalit, Fur en Zaghawa, met zeker 18.000 doden als gevolg.

Insecten

Soedanese leiders laten onverbloemd weten hoe zij over de zwarte bevolking denken. De woorden van Sadiq, premier van 1966 tot 1967 en van 1986 tot 1989, waren doorspekt met laatdunkendheid voor zwarte Soedanezen. In een gesprek met christelijke leiders in het zuiden dreigde de premier met de uitroeiing van alle zuiderlingen. Als kleinzoon van de roemruchte imam de Mahdi (de Verlosser), die in 1885 de Brits-Egyptische kolonisten verdreef, wilde hij in de voetsporen van zijn grootvader treden door het niet-islamitische zuiden te veroveren om daarna de islam daar te verspreiden.

Oud-president Omar el-Bashir ging nog een stapje verder in zijn minachting. Hij refereerde eind vorige eeuw aan zwarte Soeda-

nen als 'zwarte plastic zakken'. De term werd door zijn ambtenaren en in de media gebruikt om te verwijzen naar mensen uit het Nubagebergte, de Darfur en Zuid-Soedan.

Politici uit Zuid-Soedan noemde hij insecten. „Ze moeten worden gedisciplineerd door de stok”, vond Bashir. De verwijzing naar een stok refereerde aan een gedicht van de in 915 geboren Arabische poët Abu al-Tayib al-Mutanabi die schreef: 'Gij zult geen slaven kopen zonder een stok, want slaven zijn smerig en lastig.' Op het curriculum op Soedanese scholen stond het werk van de Libanees Aliya Abu Mahdi, die dichtte: 'Alles in ons land is mooi... behalve de mensen met een zwarte kleur.' Een straat in Khartoem is vernoemd naar de beruchte slavenhandelaar Zubeir Pasha die rond 1874 Zuid-Soedan en Darfur tot zijn jachtgronden maakte.

Tegenover de Arabische dominantie ten koste van de zwarte bevolking stond John Garang, leider van het Soedanese Volksbevrijdingsleger in Zuid-Soedan. Hij streefde een revolutie in heel Soedan na en geen afscheiding van het zuiden (die uiteindelijk toch plaatsvond in 2011). Garang, kortstondig vicepresident in 2005, bedacht het idee van „een Nieuw Soedan”. Nationaliteit en

religie waren volgens hem aangewend om een Soedanese identiteit te forceren op basis van de Arabische taal en cultuur en de islam.

'Kleine Arabieren maken'

Raciale hiërarchieën en ideeën van Arabische superioriteit hebben in Darfur niet alleen vorm gekregen in taal, maar ook in extreem geweld. In het alledaagse racisme worden termen als zurug (zwart) gebruikt om mensen te vernederen, terwijl het woord abid (slaaf) door gewapende groepen en hun aanhangers is ingezet om niet-Arabische Darfuri te ontmenselijken. In die context werd seksueel geweld een structureel onderdeel van het conflict.

Ook tijdens de huidige strijd in Darfur worden verkrachtingen gemeld als instrument van intimidatie en vernedering. Bij eerdere campagnes, begin deze eeuw, maakten strijders van de Janjaweed - de voorloper van de RSF - expliciet gebruik van raciale taal om dat geweld te legitimeren. Overlevenden verklaarden hoe verkrachting werd gepresenteerd als een aanval op identiteit. „We gaan kleine Arabieren bij jullie maken”, snrpten de Janjaweedstrijders bij hun verkrachtingen tijdens de oorlog in Darfur begin deze eeuw.

Met de volksopstand in 2019 leek er plots een einde te komen aan de religieuze en racistische dominantie van een kleine groep Arabische en gearabiseerde machthebbers in de Nijlvallei. Honderdduizenden Soedanezen gingen de straat op. Ik versloeg vele staatsgrepen in Afrika, schreef over de plunderingen en de gewelddadige politieke en tribale afrekeningen die in het kielzog volgden. Maar zo'n eenheid als in Soedan in 2019, zo'n volksorde, maakte ik zelden mee. De magie van de revolutie.

„Het mooie van deze revolutie is dat we weer gelijk zijn”, jubelde een man destijds. „Hier omarmen Soedanezen van alle rassen en religies elkaar. Soedan is geen land van Arabieren maar een land met een gemêleerde bevolking, een mengelmoes van Afrikaanse, Arabische en gearabiseerde bewo-

ners.” Achterdocht jegens landgenoten met een andere achtergrond had plaatsgemaakt voor euforie en broederschap. Ik ontmoette een jubelende man uit de Nuba-bergen met een donkere huid, die uit het zuiden naar Khartoem was gereisd om zijn solidariteit te betuigen, een man van de Beja-gemeenschap uit het oosten met een lichtere huidskleur en een Soedanees uit de diaspora met een lichte huid. Hun uiterlijke verschillen waren zichtbaar, maar leken op dat moment geen scheidslijnen meer te vormen.

Dit waren de gelukkigste dagen voor de Soedanezen sinds hun onafhankelijkheid, alsof hun land een nieuwe kans kreeg. Vrouwen, gekleed in broeken, rookten in het openbaar een sigaret in theetentjes. Kunstenaars kwamen uit hun schulp en openden ateliers. Vrouwen gingen voetballen. Het mooie van diversiteit schitterde plots weer over Soedan.

De carnavaleske sfeer rond de afzetting van president Bashir sloeg om in diepe grimigheid toen Burhan en Hemedti tezamen een staatsgreep uitvoerden. Want dat is een andere vloek die al van vóór de onafhankelijkheid op Soedan rust: militairen die de macht monopoliseren door middel van geweld. En niet tolerant zijn.

Artistieke uitweg

En zo begon er in 2023 alweer een oorlog. De wreedheden in de huidige oorlog, de etnische zuiveringen, bereikten intussen een nieuw dieptepunt met vermoedelijk honderdduizenden doden, miljoenen mensen op de vlucht en de infrastructuur in puin.

De zanger Abdel Karim al-Kabli was bij het uitbreken van de nieuwe oorlog zijn geboorteland al ontvlucht en zou in 2021 in de VS sterven. Hij pleitte voor een artistieke uitweg uit Soedans problemen. „Kunstenaars zijn de meest gevoelige mensen. Zij voelen het lijden van anderen sterker dan de slachtoffers zelf. Er zouden meer kunstenaars aan de macht moeten komen, die hebben tenminste gevoelens.”

„Gaan we door op de huidige voet, dan wordt het nooit iets met Soedan

Abdel Karim al-Kabli Soedanese zanger

HUMANITAIRE CRISIS

De cijfers achter de oorlog die nauwelijks interesse wekt

Duizend dagen oorlog hebben van Soedan een van de grootste humanitaire crises van deze tijd gemaakt. Cijfers over geweld, doden en ontheemding laten zien hoe ingrijpend de oorlog het land heeft veranderd.

Yordi Dam en Naïm Derbali

AMSTERDAM

De oorlog in Soedan is duizend dagen oud. Wat in april 2023 begon als een escalatie van een machtsstrijd binnen het staatsapparaat is uitgegroeid tot een langdurig conflict met buitenlandse inmenging, dat zich over vrijwel het hele land heeft verspreid. De gevolgen van het geweld zijn structureel: ontworchte steden, miljoenen ontheemden, een staat die uiteenvalt langs militaire en politieke lijnen. Toch dringt die realiteit in Nederland nauwelijks door. Zeker vergeleken met die van andere oorlogen, zoals in Gaza. Zoekcijfers van Google laten een kleine piek qua interesse zien bij grote gebeurtenissen - het uitbreken van de oorlog of bij escalatie van geweld - maar daartussen ligt de lijn strak op nul.

Om het conflict in Soedan te begrijpen is een blik op de kaart een goed startpunt. De machtsverhoudingen in het immense land - Nederland past er qua oppervlakte zo'n 45 keer in - zijn ruwweg verdeeld tussen de paramilitaire Rapid Support Forces (RSF), die grote delen van het westen en delen van de hoofdstad controleren, en het regeringsleger, de Sudanese Armed Forces (SAF), dat zijn machtsbasis vooral in het oosten en noorden heeft. Daar tussendoor bewegen zich andere gewapende groepen, onder meer in Darfur, waardoor het land is opgedeeld in overlappende en voortdurend verschuivende invloedssferen.

Die binnenlandse fragmentatie wordt versterkt door buitenlandse belangen, waarbij regionale machten elk hun eigen bondgenoten steunen. De Verenigde Arabische Emiraten worden door VN-experts en onderzoekers in verband gebracht met steun aan de RSF, onder meer via wapenleveranties en logistieke netwerken. Egypte geldt juist als belangrijke bondgenoot van het SAF, vanuit veiligheidsbelangen en re-

gionale stabiliteitsoverwegingen. Ook landen als Tsjaad, Libië en Saoedi-Arabië spelen, direct of indirect, een rol.

Het geweld in het land neemt sinds 2023 enorm toe. Onderzoekers van de onafhankelijke organisatie Armed Conflict Location & Event Data telden tientallen situaties van politiek geweld per dag, verspreid over vrijwel heel het land.

Het is bijzonder moeilijk om een exact dodental sinds het begin van de oorlog in Soedan vast te stellen. Internationale berichtgeving over het aantal doden sinds april 2023 lopen sterk uiteen. Een betrouwbare landelijke telling is niet beschikbaar. Sommige officiële incidentregistraties geven tienduizenden gedocumenteerde slachtoffers, maar beleidsanalyses en journalisten citeren schattingen van rond 200.000 tot mogelijk 400.000 dodelijke slachtoffers, mede gebaseerd op interviews, massagrafinventarisaties en extrapolaties uit sterfepatronen. Het werkelijke aantal ligt vanwege onderrapportage en indirecte oorlogsdoden - door bijvoorbeeld uithongering, uitgebroken ziektes en ingestorte zorg - mogelijk nog hoger.

Als gevolg van het geweld ontstaat er een enorme vluchtelingenstroom. Volgens vluchtelingenorganisatie UNHCR zijn bijna 12 miljoen mensen „*forcibly displaced*“, ofwel noodgedwongen ontheemd. Het merendeel van hen woont in opvangkampen.

Een deel van de vluchtelingen zoekt noodgedwongen een toevlucht naar elders in het land. Deze groep komt vooral uit de oostelijke regio Darfur, en het gebied in en rondom hoofdstad Khartoem.

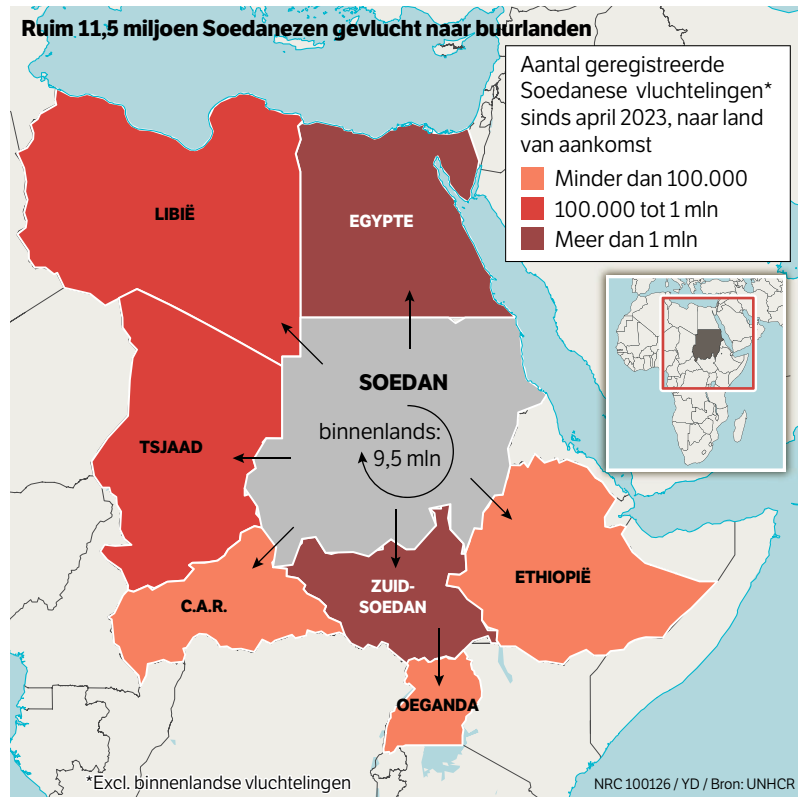
Het overige deel vlucht naar buurlanden, die zelf ook lang niet altijd stabiel zijn. Egypte is met zo'n anderhalf miljoen Soedanese vluchtelingen de meest voorkomende bestemming.

Duizend dagen oorlog hebben van Soedan een van de grootste humanitaire crises van deze tijd gemaakt, terwijl het zicht op een blijvende wapenstilstand ver weg is.

Machtsverhoudingen tussen strijdende partijen

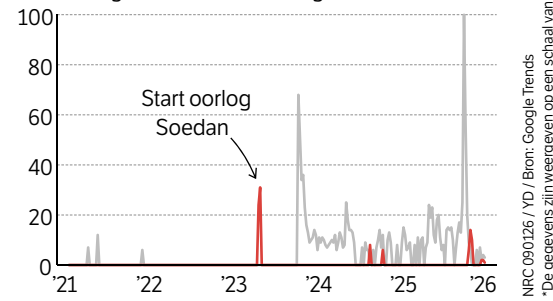

Soedanezen op de vlucht

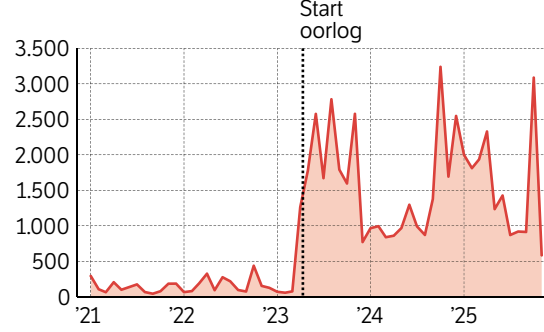
Oorlog Gaza trekt meer aandacht

Zoekvolume* 'oorlog Soedan' vergeleken met 'oorlog Gaza' op Google, per dag in Nederland sinds 2022

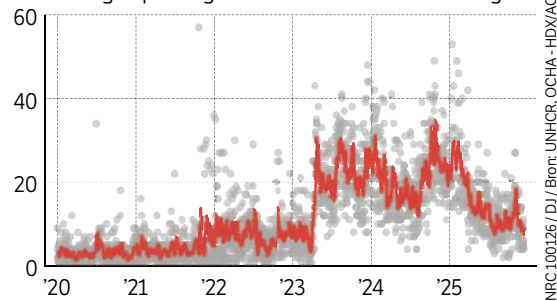
Aantal doden sinds begin oorlog

Aantal dodelijke slachtoffers door geweld in Soedan, per maand

Dagelijks vindt politiek geweld plaats

Aantal meldingen over politiek geweld in Soedan, per dag sinds 2020

Geprepareerde en gemeshde huid bij ETB-BISLIFE in Haarlem. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

REPORTAGE DONORHUID

123.000 cm² Nederlandse huid voor de wonden in Crans-Montana

Bij ernstige verbranding werkt donorhuid in de acute fase als biologisch verband tegen infecties, uitdroging en pijn.

Rinskje Koelewijn

HAARLEM

Brandschone gangen, de ruimtes wit en TL-verlicht en de geur van desinfectiemiddelen. Voorheen bewaarde De Nederlandsche Bank goudstaven in dit gebouw bij Haarlem, nu staan er vriezers en koelcellen te loeien en ligt er bot en huid opgeslagen, hoornvlies en hartkleppen. Bij weefselbank ETB-BISLIFE wordt menselijk donor-materiaal opgeslagen en geprepareerd voor ziekenhuizen in Nederland en Europa.

Antoon van den Bogaardt, hoofd van de afdeling Huid, trekt de deur van een koelcel open. Zo goed als leeg. 123.000 vierkante centimeter huid is de afgelopen week per koerier naar Zwitserland, Zürich en Leipzig gebracht voor de 83 slachtoffers van de Nieuwjaarsbrand in Crans-Montana die nog in het ziekenhuis liggen. Veertig jonge mensen overleden direct bij de brand in café Le Constellation. Vermoedelijk is het geluiddempende foam op het plafond in brand gevlogen toen er fonteinsterretjes werden afgestoken. „Het was er een ondergronds crematorium“, zegt plastisch chirurg Ali Pirayesh. Hij werkte in het brandwondencentrum in Gent en promoveerde op Glyderm, kunst-huid gemaakt van mensenhuid. Dat maakt ETB-BISLIFE ook.

Bij veel Zwitserse slachtoffers is het lichaam voor meer dan 50 procent verbrand. Bij een derde- of vierdegraads brandwond is de

huid verschroeid of helemaal weg, maar ook de pezen, spieren en zenuwen daaronder. Pirayesh: „In die eerste fase draait alles om overleven. Je bent één diepe open wond die wordt weggegeten door bacteriën.“ Brandslachtoffers zijn soms in open water gesprongen, ze zijn bedolven onder puin, hebben blootgestaan aan toxische stoffen. „Direct na de verbranding zijn ze vaak nog alert en aanspreekbaar, zegt Van den Bogaardt van de weefselbank. „Soms lopen ze zelf het ziekenhuis in. Pijn voelen ze niet, want alle zenuwen zijn verbrand. Binnen een dag liggen ze doodziek aan de beademing.“ In die fase werkt donorhuid als een biologisch verband tegen infecties, uitdroging en pijn.

„Het is een tijdelijke bedekker“, zegt chirurg Annebeth de Vries van het RKZ Brandwondencentrum in Beverwijk. „Je verwijdert zoveel mogelijk verbrande huid en de wond die dan ontstaat bedekt je met donorhuid. Eens in de één, twee weken moet je die donorhuid vervangen, soms wekenlang, tot de wond bedekt kan worden met eigen getransplanteerde huid.“

De lege koelcel in Haarlem moet dus aangevuld. Van den Bogaardt: „We zijn nu elke dag aan het bijmaken, maar als Zwitserland volgende week weer zo'n hoeveelheid wil, hebben we dat niet liggen.“ Dát de weefselbank zoveel op voorraad had, komt door een vergelijkbaar ongeluk in Volendam, de Nieuwjaarsbrand in de nacht van 1 januari 2001 in café 't Hemeltje - 14 doden en ruim 200 zwaargewonden. „Sindsdien houden wij een ijzeren

reserve aan van 100.000 vierkante centimeter huid.“

Cyro, meshed en autograft

Donorhuid wordt afgenomen in mortuaria, bij overledenen die toestemming hebben gegeven voor donatie. Het maakt niet uit of de donor oud en gerimpeld was, de leeftijdsgrens voor huiddonatie is 80 jaar. „Jonge huid is elastisch“, zegt Van den Bogaardt van de weefselbank. „Na afname krimpt het, je houdt juist minder over.“ De huidskleur maakt niet uit, het gebruik is tijdelijk. Het type huid maakt wel verschil, maar alleen voor het afschaven of snijden. De huid van de rug: mooi dik. De benen: stevig. De kuit: zacht en soepel. De buikhuid is niet stevig genoeg om te verwijderen. Een

volwassen mens heeft 15.000 tot 20.000 cm² huid (een hand is ongeveer één procent). Een donor levert tussen de 2.500 en 3.000 cm² weefsel. Omgerekend is er voor vijftig donoren aan huid naar Zwitserland gebracht.

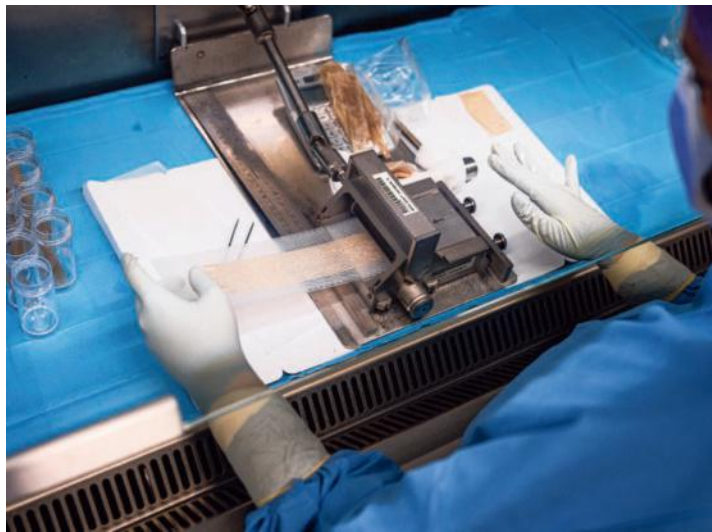
Plakjes huid gaan soms bij aankomst in Haarlem direct de vriezer in, dan heet het cryo-huid - sommige chirurgen geven daar de voorkeur aan. Een deel gaat in de glycerol, een doorzichtige, stroperige vloeistof die ook desinfecteert. In de clean room snijden analisten de rafels van de stroken huid en in de tussentijd controleert de Nederlandse Transplantatie Stichting of de donor geen aandoeningen had die donatie beletten. Als deeg wordt de huid uitgerold en breed getrokken. Soms worden er

gaatjes in gemaakt - dan ziet het eruit als een visnet, *meshed* heet dat. Grote brandwonden geven veel exudaat, wondvocht en via de gaatjes kan dat weglekken.

Glyderm wordt verkregen door echte huid onder te dompelen in natronloog, gootsteenontstopper, waardoor de haarfollikels en cellen van de donor worden verwijderd. Het restant collageen dat overblijft wordt gebruikt bij grote open wonden door brand, beknelling of vleesetende bacteriën. Pirayesh: „Ideaal is: eerst donorhuid, dan Glyderm en daaroverheen *autograft*, een getransplanteerd stukje huid van de patiënt zelf.“ Maar dan moet er op het lichaam eerst iets van eigen huid te oogsten zijn. Hij probeert nu met collega's in Londen Glyderm 3D te printen.

Veelbelovend is ook de ontwikkeling van kweekhuid. En pijnlijkenoeg zijn ze daar uitgerekend in Zwitserland ver mee, zegt chirurg Annebeth de Vries - ze is ook hoogleraar kinderbrandwonden. „In het lab worden daar kleine stukjes eigen huid van de patiënt opgekweekt tot grotere lapjes. Als dat op een goed voorbereide wond wordt geplaatst, lijkt het soepelere littekens te geven.“

Vooralnog wordt in Haarlem mensenhuid verwerkt, van jaarlijks 349 huiddonoren. Potje voor potje raakt gevuld met opgerolde repies doorschijnend vel. Van den Bogaardt: „Het is allemaal handwerk.“ ETB-BISLIFE heeft geen winsttoeslag, maar krijgt ook geen overheids subsidie. Voor één vierkante centimeter huid rekent de weefselbank de kostprijs van 1,80 euro.

Preparatie van weefsel bij ETB-BISLIFE in Haarlem. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

RECENSIE **JEFF BUCKLEY**

Documentaire over Jeff Buckley is een liefdevol en eerlijk portret van een getroebleerde artiest

In de documentaire *It's Never Over, Jeff Buckley* geeft regisseur Amy Berg de legende Jeff Buckley de menselijke dimensie en sociale context die door dodenverering weleens willen wegvallen.

Auke Hulst

AMSTERDAM

Bij elk groot talent dat voortijdig uit het leven is gerukt, denk ik onwillekeurig aan wat had kunnen zijn. Omdat de in eeuwige jeugd en belofte gefixeerde artiest zich vast in een alternatief universum zou hebben doorontwikkeld. Tot wat? Wat zijn we misgelopen? Kijkend naar *It's Never Over, Jeff Buckley*, Amy Bergs documentaire over het leven van de op 30-jarige leeftijd verdronken singer-songwriter, wenste ik Buckley en ons dat hypothetische leven toe. Inclusief een hypothetisch oeuvre dat zoveel meer had kunnen omvatten dan *Grace* (1994), het enige album dat hij naliet.

Niet dat zulke gedachten Bergs inzet zijn. Ze schetst vooral, net als in haar docu *Janis: Little Blue Girl* (2015), een liefdevol en eerlijk portret van een getroebleerde artiest en diens omgeving. Ze geeft de legende - de mooiboy met de engelenstem, de zoon-van - de menselijke dimensie en sociale context die door dodenverering weleens willen wegvallen. Dat doet ze aan de hand van archiefbeeld en -geluid, gesprekken met figuren uit Buckley's omgeving en het soort animatie dat sinds *Searching for Sugar Man* (2012) en *Cobain: Montage of Heck* (2015) vaste prik lijkt in dit genre. Ze heeft daarbij scherp oog voor de geliefden die Buckley gevormd hebben, onder wie kunstenaar Rebecca Moore en zangeres Joan Wasser. Moore wijst fijntjes op de misogynie waarmee vrouwen zoals zij worden bekeken: „Je wordt in het hokje gedeukt van vriendin of ex-vriendin, dat is je rol, en in die rol ben je een wat pathetisch figuur.” Terwijl

ze, dat is zonnklaar, een creatieve partner-in-crime en mentor was.

Buckley interesseert me al sinds hij met zijn single 'Grace' het muzieklandschap kwam binnenzeilen. Een unieke track, in 12/8ste, meanderend door toonsoorten, gezongen met een onvergelijkbare falset. Pas veel later, toen ik me meer in zijn leven ging verdiepen en de plekken bezocht waar hij zijn laatste dagen had doorgebracht, begon ik te vermoeden dat ik een onbewuste verwantschap moet hebben gevoeld: die tussen zonen van jonggestorven vaders. Hij was acht, ik was zeven.

Belast met het noodlot

Buckley was genetisch begiftigd en door het noodlot belast. Hij was de zoon van een Panamese tienermoeder, Mary Guibert, en folkzanger Tim Buckley, die uit beeld verdween nog voor Jeff ter wereld kwam. Diezelfde Tim zou op 28-jarige leeftijd aan een overdosis heroïne overlijden, kort na de enige keer dat vader en zoon elkaar ontmoetten. Jeff groeide op in Anaheim, Californië („dat hellegat”, zegt Jeff Buckley daar zelf over), in de schaduw van Disneyland, met een levenslustige maar chaotische moeder die veel blowde en door haar vroegoude zoon geregeld de les werd gelezen. „Jeff en ik hebben elkaar min of meer opgevoed”, erkent Guibert in de film. Dan weet je wel wie wie opvoedde.

Een stiefvader bracht Jeff in aanraking met de muziek van Led Zeppelin en vanaf dat moment wilde hij Robert Plant zijn. Maar ook: Nina Simone en de Pakistaanse qawwali-zanger Nusrat Fateh Ali Khan. Al die invloeden zijn - voor de forensische luisteraar - terug te horen in zijn stemgebruik. *It's Never Over, Jeff Buckley* laat zien met hoeveel overgave Buckley die helden kon vereinen; door tijdens een concert in de stel-

Recensie
Documentaire**It's Never Over, Jeff Buckley.**
Regie: Amy Berg.
●●●●○Screenshots uit documentaire **It's Never Over, Jeff Buckley.**
BEELD FILMDEPOT

lages te klimmen waaraan de boxen hingen, zodat de muziek dóór zijn lichaam kon daveren. Of door met een grote grijns op de foto te gaan met Khan.

Als twintiger woonde hij in New York, in de East Village, een knappe weirdo die zich - samen met Moore - uitputte in artistieke avonturen. In Sin-é, een koffiehuis waar hij zowel ober als huiszanger was, bracht hij op onnavolgbare wijze covers, en steeds vaker ook eigen nummers. De veel te korte zwart-witopname van 'Mojo Pin' is een hoogtepunt in de documentaire. Terwijl Buckley de eerste, kwetsbare noten inzet lijkt heel Sin-é de adem in te houden om ruimte te maken voor zijn stem. Het is magisch, zelfs op afstand van jaren. Geen wonder dat er steeds vaker A&R-managers naar Sin-é kwamen om de zoon-van platencontracten voor de neus te houden. De zoon die weliswaar de show stal op een herdenkingsconcert voor Tim, maar toch vooral weigerde die zoon-van te zijn. (Toen een journalist hem eens vroeg: „Wat heb je geërfd van je vader?“, antwoordde hij getergd: „Mensen die zich mijn vader herinneren. Volgende vraag.”)

Meer dan de vorm of de interviews is het de muziek die deze documentaire draagt. Berg gebruikt er veel van en belicht zo ook hoe hard Buckley aan eigen materiaal werkte, hoezeer zijn muziek was beïnvloed door jazz en klassiek en met welke overtuiging hij voor zijn liedjes streed, terwijl platenbonzen hem liever covers hoorden zingen.

Klaagzang en smeekbede

Maar bovenal is hij die stem. *Writing about music is like dancing about architecture*, maar laat ik proberen die stem te beschrijven. Een stem met een bereik van vier octaven, die soepel van normale naar kopstem overgaat en een enorme dynamiek herbergt: van klein

en teder, lyrisch en atletisch, tot een oerschreeuw. Een stem als een slang die langs een boomstam glibbert, die de pijn uit de botten schudt, die ijle wind is, en krakende deur, die geheim is en bekentenis, klaagzang en smeekbede, die liefheeft en uitvaart tegen het universum. Zoiets. Een stem die hem - net als zijn uiterlijk, overigens - voor een bepaald slag muzikrecensent verdacht maakte, omdat vaardigheid slecht te rijmen zou zijn met waarachtigheid. Voor zover de tijd dat al niet gedaan heeft, zet *It's Never Over, Jeff Buckley* die critici in het hemd.

Een stem als een slang die langs een boomstam glibbert, die de pijn uit de botten schudt, die ijle wind is, en krakende deur

Voor mij was *It's Never Over, Jeff Buckley* een vreemde gewaarwording, omdat Berg dezelfde plekken in Memphis in beeld brengt die ik in 2016 bezocht om voor deze krant een verhaal te maken over Buckley's tragische einde. Hij was naar die stad verhuisd om zijn creatieve energie te hervinden en om de heroïne te ontvluchten die in New York in hinderlaag lag. Hij was afgepeigerd van het toeren en leefde er in een piepkleine *shotgun shack* niet ver van de Memphis Zoo, waar hij graag in de vlinderuin zat, of bij het tijgerverblijf. Toen ik er was, was de *shotgun shack* er nog, zij het dichtgetimmerd en in twijfelachtige conditie, maar veel was verdwenen. De club Barriers, dat zijn Sin-é in Memphis was normale naar kopstem overgaat en een enorme dynamiek herbergt: van klein

rant waar hij eten afhaalde - zo vaak dat hij een T-shirt cadeau kreeg van de eigenaar, waardoor mensen dachten dat hij er werkte - was afgebrand, net als de Easley McCain Studio, waar hij demo's opnam die postuum zouden verschijnen op *Sketches for my Sweetheart the Drunk*. Maar wat nooit zal verdwijnen is de Wolf River, een zijarm van de Mississippi, waar Jeff op een noodlottige dag een stukje ging zwemmen, om door de onderstroom te worden gegrepen. Pas dagen later werd hij in onderwaterplanten gewikkeld terugggevonden.

Leonard Cohens 'Hallelujah'

Dat was in mei 1997, een kleine drie jaar na de release van *Grace*. Een echt oeuvre zou er nooit komen, wat de grootsheid van dat album misschien wel heeft bestendigd. Betekent dat dat doorleven evengoed iets zou hebben weggenomen van wat nu is? De deificatie van de jonggestorven kunstenaar? Ongetwijfeld.

Niet dat Buckley zijn huidige status per se zou hebben bevalen. Ergens in de film zegt hij: „Ik wil niet bekend staan als die gast die alleen maar covers speelt”, en nu zullen de meeste mensen hem toch vooral kennen van zijn cover van Leonard Cohens 'Hallelujah'. En hoe eerderlijk moet het zijn dat in elk stuk - ook dit stuk - weer de naam opduikt van de vader die je in de steek heeft gelaten. De vader aan wie je, door je genetische band, een vergelijkbaar stembereik en het rijmen van tragische levensindes, onvermijdelijk bent vastgeketend. Het enige wat hem misschien wat genoeg zou hebben verschaft, is dat hij niet meer de zoon-van is. Om de simpele reden dat door de onuitwisbare indruk die Jeff heeft gemaakt Tim is gedegradeerd tot vader-van.

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Johnny op Bali (2)

Alle Nederlanders op Bali hebben zich verzameld in de fanshop van Bali United - of het lijkt op z'n minst zo. Hoorde je tot het binnenstappen van de winkel nergens Nederlands, nu hoor je het ineens overal. Als je goed luistert, is het Nederlands met een Fries accent. En hier en daar: een Noordwoldiger accent. Da's net een beetje anders.

Noordwolde, waar trainer van Bali United Johnny Jansen geboren en getogen is, ligt in Friesland, maar is Weststellingwerf. Dat is een wereld van verschil - volgens de inwoners van Weststellingwerf om velerlei redenen, maar volgens de Friezen vooral omdat het simpelweg onder het riviertje de Tjonger ligt. Ik hoor het aan het dialect. Weststellingwerfs klinkt als Drents. Denk aan Jeltje van Nieuwenhoven en hoe zij klonk toen ze de Tweede Kamer voorzat.

Dat hoor je dus in de fanshop van het Kapten I Wayan Dipta Stadium, waar de tenues van Bali United worden verkocht. Rood is het thuisshirt, met daarop gepropt de meeste sponsors die ik ooit op een voetbalshirt gezien heb. Het is zo verschrikkelijk lelijk dat het er mooi van wordt.

Op de achterkant kun je zelf wat laten drukken: de naam van je favoriete speler en zijn nummer. En omdat het kerstvakantie is en alle familie van de driekoppige staf en de vier spelers die Johnny Jansen uit Nederland heeft meegenomen op bezoek is, worden er op veel Bali-shirts Nederlandse namen gestreken.

Mijn man bestelt ook een shirt van zijn favoriet. Natuurlijk willen ze de naam van de coach ook wel afdrucken. En omdat de klant koning is, komt er onder 'Jansen' geen nummer, maar het woord 'Nortepé' - zoals Noordwoldigers hun dorp liefkozend noemen.

Noordwolde ligt net boven Frederiksoord en Wilhelmina-oord, de Koloniën van Weldadigheid van vroeger, en is gesticht door mensen die die koloniën om wat voor reden dan ook verlieten. Het werd net als de koloniën zelf een dorp van turfstekers, en toen de turfsterkerij ophield, werd het een dorp van rietvlechters. Vanaf 1900 kwam daar rotan bij, vanuit die andere koloniën, uit Indonesië.

Het is een hecht dorp, Noordwolde, met een legendarische voetbalvereniging: Olyphia. Dat is de club waar Johnny Jansen groot werd, tot hij overstapte naar het betaald voetbal. De meeste profs doen veel terug voor het cluppie waar ze ooit begonnen, maar toen Johnny prof-af was nam hij Jeffrey Talan en Tieme Klompe mee om nog één keer kampioen te worden, met zijn Olyphia, in de derde klasse. Gelukkiger kon hij Nortepé niet maken.

Johnny geniet van geven, het straalt van zijn gezicht. Ook nu op Bali geeft hij de beste versie van zichzelf, en daarmee steelt hij harten. Op z'n minst van de spelers in zijn selectie; daarover vertel ik nog. Hij is Noordwolde nooit vergeten. Ook nu niet. Vrienden, bekenden, vreemden: ze hoeven zich maar te melden en hij regelt kaartjes voor wedstrijden van Bali United. *Mooi mien jonge, da's d'r bent.*

Mijn man neemt zijn vers gedrukte shirt van Bali United aan. Grijnzend hangt hij het ding tussen de onbedrukte shirts, maakt een filmpje waarop het lijkt alsof er een heel rek is met 'Jansen Nortepé'-shirts en stuurt het naar de jongens van Olyphia. Meteen krijgt hij al een eerste bestelling.

Noordwoldigers kennende is het niet de vraag of we met extra koffers terugvliegen maar met hoeveel, terwijl mijn man maar blijft schaterlachen om zijn eigen grap.

Marijn de Vries is oud-prof-wielrenner en journalist.

ACHTERGROND VOETBAL

Gaat Ajax beter voetballen door de pilletjes van Vitakruid?

Ajax is een samenwerking aangegaan met een leverancier van voedingssupplementen. Experts zijn kritisch. „Het zou fijn zijn als de partners van een topclub van onbesproken gedrag zijn.”

Geertje Tuentert en Steven Verseput

AMSTERDAM

Suzanne Huurman zag veel voorbij komen bij Real Madrid, waar ze tussen 2020 en 2024 werkte als sportarts. Het hele palet aan supplementen en vitamines, waaronder cafeïnetabletten, eiwitten, koolhydraatproducten, elektrolyten, magnesium, vitamine C en D, Omega 3, probiotica en collageen. „Suppletie is al jaren breed genormaliseerd in het profvoetbal”, zegt ze. „Bij Real Madrid werd mega veel gebruikt. Hoe rijker een club, hoe meer er wordt genomen.”

Huurman, nu onder meer werkzaam als *match doctor* voor wereldvoetbalbond FIFA, is dan ook niet verrast dat Ajax, na eerder onder meer PSV en de Nederlandse zwembond, onlangs een deal sloot met een supplementenbedrijf. Vitakruid, een familiebedrijf uit Hillegom, is sinds 1 januari de *Official Nutrition Supplier* van de club.

De indruk wordt gewekt dat het gaat om meer dan een gewone sponsordeal. Vitakruid gaat Ajax „voorzien van hoogwaardige supplementen” en die „specifiek” voor de club ontwikkelen, staat in een recent gepubliceerd persbericht waarin behalve de commerciële directeur ook hoofd topsport Martijn Redegeld wordt geciteerd. Redegeld, zelf sportvoedingsdeskundige en eerder werkzaam bij sportkoepel NOC-NSF en wielerploeg Jumbo-Visma, spreekt van „toegang tot expertise en producten die aansluiten bij onze filosofie”.

Na de aankondiging klonk al snel kritiek. Zo noemde Nico Terpstra, huisarts en oud-voorzitter van de Vereniging tegen de Kwakzalverij, het bedrijf op LinkedIn een „enge en omstreken vitamine- en supplementen pusher”. En in *Trouw* schreef wetenschapsjournalist Adriaan ter Braack, bekend als Sjama-driaan, in zijn column dat „larietkoek-grootgrutter” Vitakruid zich door deze deal met Ajax „probeert te legitimeren”. Waar komt die kritiek vandaan? Wat voor bedrijf is Vitakruid? En wat voor rol gaan ze spelen bij Ajax?

Orthomoleculaire therapie

Elly Korzelius begon Vitakruid in 2000 vanuit een „praktijk in voedingsleer en Traditionele Chinese Geneeskunde”, staat op de bedrijfsite. Ze hield zich daarnaast ook bezig met orthomoleculaire therapie. Dat is (volgens het Voedingencentrum wetenschappelijk niet bewezen) natuurgeneeskunde die zoekt naar 'optimale concentraties' voedingsstoffen in het lichaam, onder meer

door suppletie. Drie jaar na de oprichting van Vitakruid bracht Korzelius eigen merkproducten op de markt, waaronder 'Gebufferde Vitamine C' en 'Magnesium Tauraat'. Hun huis in Hillegom stond er „vol” mee, staat te lezen op de website, al ging de verkoop „langzaam”.

Vanaf 2015 nam haar zoon, Bob van Inge, de leiding „stapsgewijs” over en groeide Vitakruid in lijn met de gehele supplementenbranche hard. Volgens de site „gemiddeld met 50 procent per jaar”. Het bedrijf is daarbij zeer winstgevend: in 2023 werd ruim 10 miljoen winst gemaakt op een brutobedrijfsresultaat van 16,4 miljoen euro. Vanaf 2015 nam haar zoon, Bob van Inge, de leiding „stapsgewijs” over en groeide Vitakruid in lijn met de gehele supplementenbranche hard. Volgens de site „gemiddeld met 50 procent per jaar”. Het bedrijf is daarbij zeer winstgevend: in 2023 werd ruim 10 miljoen winst gemaakt op een brutobedrijfsresultaat van 16,4 miljoen euro.

De groeiende populariteit van Vitakruid dankt het bedrijf in hoge mate aan samenwerking met influencers die de producten online aanprijzen en verkopen. Topsporters als hockeayer Yibbi Jansen en kickboxer Levi Rigters zijn 'ambassadeur', Arie Boomsma was dat ook.

Maar die samenwerking met influencers is ook een bron van kritiek. Zo heeft wetenschapsjournalist Ter Braack geregeld gewezen op onwetenschappelijke uitspraken die door Vitakruid-verkopers en -ambassadeurs worden gedaan, bijvoorbeeld over omstreken 'zonnetrainingen'.

Of neem een orthomoleculair diëtist die poste over het anti-kindervaccinatie-boek *Vaccin vrij!* en waarschuwde voor laptop- en telefoonstraling, onder meer bij ongeboren baby's. In een reactie aan *NRC* zegt ze dat deze uitspraken niet meer online te zien zijn. Volgens haar heeft Vitakruid haar nooit op dit soort uitingen aangesproken. *NRC* deed hierop navraag bij het bedrijf, maar op dit specifieke punt werd niet gereageerd. Omdat de vrouw naar eigen zeggen bedreigd is vanwege controversiële uitspraken die ze in het verleden deed, verzocht ze om niet bij naam genoemd te worden. Haar naam is bekend bij de redactie.

Het komt ook voor dat influencers Vitakruid-producten aanprijzen op manieren die niet geoorloofd zijn. *NRC* legde enkele posts voor aan de Nederlandse Voedsel- en Waterautoriteit (NVWA), zoals die van een voedingscoach die het Vitakruid-middel Collageen Solugel Matcha in haar webshop in oktober aanpreest als bijdrage aan „sterke gewrichten en bindweefsel”. Dat mag niet, zegt een NVWA-woordvoerder. Het is verboden te claimen dat

De Ajax-selectie tijdens een training, november 2025. OLAF KRAAK / ANP

supplementen gezondheidsvoordelen hebben, tenzij daar wetenschappelijk bewijs voor is en de Europese Unie zo'n claim heeft goedgekeurd. Dat is in het geval van collageen niet zo.

“Sport is natuurlijk een dankbare markt voor dit soort bedrijven.

Floris Wardenaar
wetenschapper
Arizona State
University

Phoenix. Ook Renger Witkamp, hoogleraar *nutritional biology* aan de universiteit in Wageningen (WUR), begrijpt waarom Vitakruid graag wil samenwerken met Ajax. Zo'n grote profclub heeft een „aureool van gezondheid”, zegt hij. „Commercieel is dat heel interessant.”

Maar wat kan Vitakruid voor Ajax betekenen? Witkamp is daar sceptisch over. Wetenschappelijk gezien is er weinig basis voor het idee dat voetballers een scala aan supplementen nodig hebben, zegt hij. Extra eiwit kan bijdragen bij het herstel en bij krachttraining. „Dit geldt deels ook voor creatine, maar dat geeft soms ook gewichtstoename.”

En cafeïne wordt veel gebruikt in het profvoetbal, zegt sportarts Huurman, eerder ook werkzaam bij Go Ahead Eagles en PSV. „Zoals voor de verhoging van de alertheid.” Eventuele ijzertekorten, bijvoorbeeld bij vegetariërs, kunnen met een supplement worden aangevuld, zegt Witkamp. „En tot slot zie je dat bietensap en beta-alanine worden gebruikt. Deze zouden het uithoudingsvermogen kunnen verbeteren. Maar ik betwijfel of goed getrainde voetballers hier iets van merken.”

Voetbal is niet zo'n extreme sport als bijvoorbeeld wielrennen, waar grote hoeveelheden energie worden verbruikt en minder ruimte is voor groente en fruit, zegt Witkamp. „Daar kan een multi-vitamine nuttig zijn.” Maar voor een voetballer, mits hij of zij een gezond voedingspatroon heeft, en dat lijkt aan nemelijk bij een club als Ajax die sportdiëtisten en koks in dienst heeft, is dat volgens hem niet nodig.

Dat is ook meteen de kern van de kritiek op de supplementen-industrie: wie gevarieerd eet, heeft bijna nooit extra vitamines of mineralen nodig, zegt Witkamp. Op uitzonderingen na, als foliumzuur tijdens de zwangerschap en vi-

tamine D in de winter bij een donkerdere huid. En de redenering 'baat het niet, dan schaaft het niet', gaat ook niet altijd op: zo kreeg oud-schaatsers Sven Kramer in 2010 een beenblessure door te hoge doses vitamine B6.

Bij de andere groep supplementen, op basis van bijvoorbeeld kruidenextracten of ingrediënten als collageen, is dan weer vrijwel geen wetenschappelijk bewijs dat ze werken, zegt Witkamp.

Toch, tot ergernis van wetenschapsjournalist Ter Braack, raadt Vitakruid in adviezen op de eigen website schijnbaar iedereen supplementen aan, ongeacht leefstijl, leeftijd, of andere variabelen. Dat is althans zijn ervaring, zegt hij, na het doorlopen van een online 'vitaminetest' die het bedrijf aanbiedt. „Ik heb het heel vaak geprobeerd. Je kunt het in-

vullen alsof je alles perfect doet en als-nog krijg je supplementen voorgeschreven.” *NRC* vroeg Vitakruid of er ook scenario's zijn waarin dat niet gebeurt, maar kreeg geen antwoord op die vraag.

Door de deal met Ajax verbindt Vitakruid zich aan een mondiaal merk met sterke geloofwaardigheid en enorme fanbase. Voedingswetenschapper Wardenaar zegt dat hij „verbaasd” was over het nieuws van de samenwerking tussen Ajax en Vitakruid. „Ajax wordt gezien als een topclub. Dan zou het fijn zijn dat de partners waarmee ze samenwerken van onbesproken gedrag zijn.” En hij vindt het niet goed dat een club zich verbindt aan één commerciële partij: daarmee wordt het supplementenadvies voor de spelers „vertroebeld” door sponsorbelangen.

Reacties Ajax en Vitakruid 'Teksten collageen aangepast na beoordeling NVWA'

Over de boete van de NVWA schrijft **Vitakruid**: „Het NVWA-onderzoek had betrekking op een tekstpassage op een algemene, informatieve categoriepagina over collageen. Deze teksten waren bedoeld ter informatie en niet als productclaim of reclame-uiting, maar als feitelijke beschrijving van waar collageen van nature in het lichaam voorkomt: 'Collageen is terug te vinden in onder

andere de huid, het kraakbeen en de botten.' De NVWA heeft deze passages beoordeeld, waarna de teksten direct door Vitakruid zijn aangepast. Om dit in de toekomst te voorkomen is het interne proces rond informatieve content aangescherpt.”

Ajax schrijft: „Voedings-supplementen maken al jarenlang onderdeel uit van het topsportpro-

gramma, waarin een gezonde basisvoeding altijd centraal staat. Voor alle spelers en spelers reeks supplementen, waaronder enkele producten die speciaal voor Ajax-spelers zijn ontwikkeld.”

INTERVIEW **MARRIT STEENBERGEN**

‘Toen ik won was ik superblij. Maar na een half uur dacht ik: dat had wel wat harder gemogen. Zo stom’

Marrit Steenbergen zwom vorig jaar vijf Europese records bij elkaar. Ook werd ze opnieuw wereldkampioen. Toch ziet ze zichzelf nog altijd als underdog. „Ik zou soms willen dat ik mezelf wat hoger kon plaatsen.”

Door **Geertje Tuentjer** Fotografie **Katrijn van Giel**

Marrit Steenbergen in het zwembad in Eindhoven.

Elf jurken moest zwemmer Marrit Steenbergen (25) onlangs terugsturen. Ze had er twaalf besteld, afgelopen december, nadat ze halverwege de EK kortebaan in Polen telefonisch had gehoord dat ze genomineerd was voor sportvrouw van het jaar.

Steenbergen won niet, kogelstoter Jessica Schilder kreeg de prijs. Toch was er genoeg om blij mee te zijn. Van oudsher is Steenbergen niet graag het middelpunt van de aandacht, maar ze had het die avond naar haar zin gehad. „Je zit dan zo vooraan, je weet dat er zomaar een camera op je gericht kan

worden”, zegt Steenbergen eind december, in een koffiezaakje in Eindhoven, de stad waar ze traint. „Ik denk niet dat ik daar vroeger echt van had kunnen genieten.”

En sportief gezien: bij die Europese Kampioenschappen had ze gedomineerd. Ze ging naar huis met zes gouden medailles. En, nog mooier, met vijf Europese records. Het scheelde maar een haartje, of ze had zelfs twee wereldrecords gezwommen. Een paar maanden eerder, in augustus, prolongeerde ze bij de WK langebaan in Singapore ook haar wereldtitel op de 100 meter vrije slag, het meest prestigieuze zwemnummer.

„Mijn prestaties op de Spelen zullen altijd een beetje pijnlijk blijven

Je coach Patrick Pearson zei tegen mij: Marrits prestaties in Polen, vooral door die Europese records, zijn voor haar een bevestiging dat ze bij de top hoort.

„Tijdens het toernooi merkte ik dat mijn vertrouwen in mezelf erg groeide. Mijn niveau was gewoon echt heel hoog. En als ik dan een beetje twijfels had op een dag, dan dacht ik: ja maar hoezo? Gister was ik vet goed. Dat kan niet ineens weg zijn. En vooral op zo’n EK vind ik het makkelijker om van mezelf te accepteren dat ik erbij hoor dan op een WK.”

Hij bedoelde: bij de wereldtop, als je

kijkt naar de tijden die je hebt gezwommen.

„Ja, op zo’n 100 meter wisselslag en ook de 200 meter vrije slag ben ik gewoon de tweede zwemmer ooit. Dan doe je wel mee. Nee, dus inderdaad, dat is echt wel zo.”

Ik moest daar dus ook een beetje om lachen, want je bent twee keer wereldkampioen geworden. Is dat niet genoeg bevestiging?

Steenbergen lacht. „Ja, maar toch, ik weet niet, ik weet dat ik kan zwemmen. Maar ik vind gewoon snel dat er een verschil tussen mij en de andere zwimmers zit. Ik weet niet waarom ik

dat heb, en waarom ik dat blijf houden. Maar ook al ben ik dan wereldkampioen, ik heb het gevoel dat... ja, anderen kunnen dat ook.”

De echte top, zegt Steenbergen, zijn volgens haar zwimmers zoals de Amerikaanse Gretchen Walsh of de Australische Mollie O’Callaghan, meervoudig olympisch kampioen, maar ook tweede na Steenbergen op de 100 meter vrije slag in Singapore. „Ik heb het gevoel dat zij het kliekje bovenin zijn en dat ik degene ben die daarop aan het jagen is.”

Het gevoel de underdog te zijn, staat dus min of meer los van je prestaties. Maakt dat wat uit, denk je?

„Ehm, ja, soms zou ik willen dat ik mezelf iets hoger kon plaatsen. Maar het is ook mijn eigen nuchterheid, denk ik. En misschien ook wel een beetje zelfbescherming. Als het een keer niet lukt, dat is het niet per se het einde van de wereld.”

En soms lukte het ook niet. De Olympische Spelen van Parijs liepen niet zoals Steenbergen hoopte. In de weken voor het toernooi was ze lange tijd niet helemaal fit, een beetje ziekig. Haar voorbereiding was daardoor niet optimaal, zegt ze. „Ik had niet per se het vertrouwen dat mijn lichaam het kon, daardoor ga je mentaal ook heel erg twijfelen.” In de finale van de 100 meter vrije slag strandde ze op een teleurstellende zevende plaats, terwijl ze een paar maanden eerder nog 52.26 zwom bij de WK in Doha, een tijd waarmee ze zilver had gewonnen bij de Spelen.

Steenbergen stopte na de Spelen een paar maanden grotendeels met zwemmen, al bleef ze wel krachttraining doen. Dat was lekker om allerlei huiselijke redenen, zegt ze. „Ik wilde gewoon, ja heel stom, een dagje naar de Ikea. En een keer om twee uur ’s middags uit mijn bed komen.”

De pauze was ook nodig, na de teleurstelling van ‘Parijs’. „Ik denk wel dat het harder is aangekomen dan ik had gewild. Maar ik wilde dat niet echt uitspreken.” Het spookte door haar hoofd dat ze haar moment had gemist, zegt Steenbergen. „In LA [de volgende Zomerspelen, in 2028] ben ik 28. Dat is niet meer heel jong voor een zwemmer. Toen dacht ik: ja, ga ik het dan halen? Het voelde van: als ik een medaille wilde winnen, dan had ik het nu moeten doen.”

Hoe kijk je er nu tegenaan, nadat er tijd overheen is gegaan?

„Ik heb de Spelen wel kunnen parkeren. De prestaties zullen altijd een beetje pijnlijk blijven. Maar het is ook gewoon klaar nu, ik heb ook weer andere dingen laten zien.”

En, even als gedachte-oefening, wat als het inderdaad niet meer gaat lukken? Als je bijvoorbeeld LA niet haalt.

„Ik denk... dan zal er altijd eentje blijven missen. Maar het is niet het einde van de wereld. Het is niet zo dat als ik nu zou stoppen, mijn carrière dan verpest is.”

Je hebt vroeger weleens gezegd dat je een tijdje spijt had van je tatoeage van de olympische ringen.

„Ja, ja, ik had hem in 2016 laten zetten. Op een best wel opvallende plek, op mijn pols. En de jaren daarna ging het niet heel goed. Toen dacht ik wel: ja, shit, nu zit ik met dat ding.”

Als zestienjarige ging Steenbergen in 2016 naar de Zomerspelen van Rio de Janeiro. Ze was een jaar eerder boven komen drijven als supertalent en gold al gauw als het gezicht van een nieuwe zwemgeneratie. Maar lange tijd loste ze de hoge verwachtingen niet in. Steenbergen worstelde met een

schouderblessure, maar ook met andere dingen: met haar schoolwerk (ze deed vwo), met haar zelfbeeld. Na lang kwakkelen verloor ze zelfs haar A-status, die recht geeft op de topsportvergoeding van NOC-NSF. Heel even werkte ze in een Italiaans restaurant. „Maar dat was het ook niet. Ik denk dat ik het nu leuker zou vinden, maar toen was ik nog een beetje dat bange, schuchtere meisje, dat dan ineens in een restaurant mensen moet serveren. Dat was een te grote stap.”

Persoonlijke worstelingen

In 2022 brak ze - min of meer opnieuw - door in het zwemmen. Bij de EK kortebaan in Rome won Steenbergen vier keer goud. Een paar maanden eerder had ze een zeven jaar oud persoonlijk record op de 100 meter vrije slag uit de boeken gezwommen. Ze was toen al een tijdje aan het trainen met Patrick Pearson, die stukje bij beetje haar trainingsbelasting opschroefde en die haar aanspoorde om haar doelen uit te spreken. Ook liep ze bij een psycholoog, die haar hielp met persoonlijke worstelingen. Als oefening moest ze bijvoorbeeld een praatje met een teamgenoot beginnen. „Ik vond het spannend om te praten met mensen die niet dicht bij me stonden. Dan ben je 21, en dan moet je leren een gesprek met iemand aan te knopen.”

Is dat nog steeds een drempel voor je?

„Ik vind het nog steeds lastig. Maar ik ben er wel beter in geworden. En de laatste tijd merk ik echt dat ik daar weer stappen in zet. Dat ik dan een trots momentje heb, van: ik heb het gedaan.”

Je legt jezelf veel druk op. Heb je enig idee waar dat vandaan komt?

„Ja, ik ben gewoon altijd heel perfectionistisch geweest. Alles kan altijd beter. Ook in het zwemmen. Ik weet niet

waar dat vandaan komt. Als ik bijvoorbeeld nu tegen mijn ouders zou zeggen dat ik zou stoppen, vinden zij dat helemaal prima. Zij hebben daar nooit druk op gelegd. Ik denk ook wel dat dat perfectionisme me beter maakt. Maar aan de andere kant haalt het soms ook een beetje het genieten, het trots zijn weg. Bijvoorbeeld in Singapore won ik en was ik superblij. Alleen, na een half uur dacht ik: ja, maar ik zwom 52.5. Dat had wel wat harder gemogen. Dat is zo stom. Dat kan het soms ook wel een beetje overnemen. Terwijl nu denk ik: het is maar drie tiende boven mijn pr. Dat is niet slecht.”

Had je achteraf gewild dat je niet meteen als toptalent was aangewezen? Want dat geeft natuurlijk ook druk. Je

Want dat geeft natuurlijk ook druk. Je

kon je niet in de luwte ontwikkelen.

„Op dat moment vond ik het niet raar. Ik was vijftien en het ging allemaal vanzelf. Maar uiteindelijk was het ook wel lastig dat ik op zo’n jonge leeftijd al zo goed was.”

Overigens, zegt Steenbergen, was de buitenwereld haar op een gegeven moment ook wel weer vergeten. „Ik weet nog dat ik een keer in Drachten, bij mijn ouders in de buurt, aan het zwemmen was. En toen was er een man, blijkbaar een triatleet, die zei: wil jij geen triatlons doen? Want je kan wel goed zwemmen. Dus ik zei: nee, ik doe aan wedstrijdzwemmen. En hij vraagt: wie ben je dan? Toen zei ik mijn naam en hij reageerde: oh, ik dacht dat jij gestopt was. Dat moment zal ik echt nooit vergeten.”

Snap jij achteraf waarom je niet gestopt bent?

„Nou ja, ik wist wel dat ik harder kon zwemmen. Want ik had dat natuurlijk vroeger al gedaan. Dat heeft me wel op de been gehouden. En hier in Eindhoven bleven ze vertrouwen houden in mij. Ik vroeg soms: waarom mag ik blijven, ik heb al vier jaar niks gepresteerd. Maar ze zagen ook dat ik goede dingen deed in het water.

„En ik wist ook niet zo goed wat ik moest buiten het zwemmen. Ik zat een keer bij mijn psycholoog die vroeg: blijf je zwemmen omdat je het zwemmen leuk vindt, of omdat het vertrouwd is?”

En?

„Ja, stiekem ook wel die vertrouwdheid.”

Zou je een advies hebben voor je jongere zelf?

„Nu zou ik natuurlijk zeggen: probeer er meer van te genieten. Maar dat vertelde iedereen mij toen ook al. Het is ook gewoon wat het is. Uiteindelijk ben ik er goed uitgekomen.

„Kijk, toen bij de EK in Rome heb ik gezegd dat ik naar een psycholoog ging. Ik vind het belangrijk dat je daar open over kan zijn. Dat je je daar niet voor hoeft te schamen. Maar daardoor wordt het ook iets heel groots.”

Dan word je er weer naar gevraagd, omdat het onderdeel van je ‘verhaal’ is geworden. Vind je het wel een keer mooi geweest?

„Ja, ik vind het wel mooi geweest. Of in ieder geval hoeft het niet het hele gesprek te zijn. Ik kijk graag vooruit. Ik richt me liever op de toekomst, wat er nog gaat komen.”

Advertentie

Kassakorting!

tot 300,^{p.p.}

nrv

neemt je mee

Op alle rondreizen t/m 2027

✓ Altijd de beste prijs

✓ Zorgeloos & comfortabel reizen

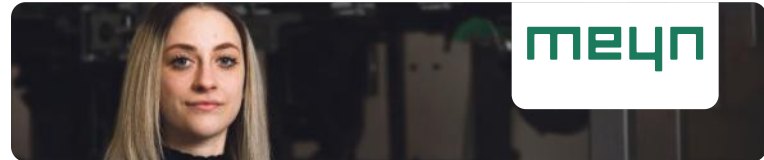
✓ 14 nieuwe bestemmingen en ruim 60 nieuwe rondreizen!

Groepsreizen | Individuele rondreizen | Familiereizen | Stedenreizen | Cruises

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Alle ruimte voor jouw ambities

Zet je volgende carrièrestap met YER

Product Manager

Company

Meyn is a leading partner in the poultry processing industry, with expertise, equipment, systems, and services available worldwide. They are proud of their collaboration with renowned companies in over a hundred countries.

Function

You will manage your product portfolio and lead new products and updates through the NPI process. You will work closely with the Chief Engineer and a multidisciplinary team to define technical solutions based on customer needs. Are you driven and analytical with a passion for innovation? Apply now and play a key role!

Location: Oostzaan / **Experience:** 3-5 years / **Industry:** Manufacturing / **Education:** Bachelor / **Compensation:** €80,000 - €115,000/year

Contact person YER

Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

Senior Jurist/Advocaat

Bedrijf

Het Onderwijskantoortooi is dé juridische partner voor onderwijsorganisaties. Zij spreken onderwijs en vertalen complexe wetgeving naar praktische oplossingen. Met diepgaande kennis en een betrokken team staan zij schoolbesturen in heel Nederland bij.

Functie

Als Senior Jurist/Advocaat adviseer en procedeer je voor schoolbesturen in heel Nederland. Je combineert juridische expertise met ondernemerschap en draagt actief bij aan kennisdeling en klantrelaties. Daarnaast lever je een bijdrage aan nieuwsbrieven, verzorg je presentaties en lezingen.

Locatie: Heemstede / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Legal / **Opleiding:** Wo Master / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER

Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures yer.nl/nrc

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment

Senior HR Business Partner

Bedrijf

Samen, positief, duurzaam en doen zijn de kernwaarden van Greenchoice. Greenchoice laat slimme keuzes werken voor iedereen: van huishoudens tot grootzakelijk en alles daartussen.

Functie

Als Senior HR Business Partner ben je tactisch en strategisch sparringpartner voor MT's. Je adviseert over leiderschap en HR-thema's als bezetting, functioneren, verzuim en ontwikkeling. Je leidt projecten, begeleidt veranderingen en coacht HR-adviseurs. Zo verbind je team, business en locaties en draag je bij aan professionalisering en organisatieontwikkeling.

Locatie: Rosmalen/Nijmegen / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Energy / **Opleiding:** +5 jaar / **Voorwaarden:** € 70.000 - €90.000

Contactpersoon YER

Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

(Aankomend) Partner | Pensioenexpert

Bedrijf

KWPS is een top nichekantoor dat adviseert over pensioen, arbeidsvoorwaarden en complexe verzekeringsoplossingen. Met een team van ervaren fiscalisten, juristen en economen bieden ze diepgaande kennis en een praktische aanpak, zodat cliënten altijd "in control" zijn.

Functie

Ben jij een ondernemende pensioenexpert met visie, communicatieve kracht en een sterk netwerk? Bij KWPS bouw je aan je eigen cliëntenportefeuille, werk je aan complexe vraagstukken en groei je mee als partner in een hecht, multidisciplinair team.

Locatie: Amsterdam / **Ervaring:** +7 jaar / **Sector:** Consultancy / **Opleiding:** Wo Master / **Voorwaarden:** € 75.000 - € 135.000/jaar

Contactpersoon YER

Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

Commentaar

WINTERWEER

Na een week vorst en sneeuw moet Nederland lessen trekken over de eigen mentale weerbaarheid

Niets werkt zo verbroederend als samen strijden tegen de elementen. De afgelopen week maakte wat dat betreft het beste los in Nederland. Hand in hand schuifelend over de spekgladde stoep. Massaal op de slee dijken en duinen afglijden. Stapvoets rijdend in de sneeuwjacht die vrijdag het noorden van het land teisterde. Gedwee en tevergeefs einde-loos trap-op-trap-af op menig treinstation, omdat de omroepborden beloven dat er over vijf minuten echt wel een trein naar Amersfoort vertrekt. Sneeuwballengevechten op schoolpleinen en daarbuiten (met helaas een dodelijk slachtoffer). En overal dapper glibberende fietsers die elkaar vriendelijk toeknikken: hou vol, val niet! Er heerste de afgelopen dagen een vriendelijk soort gelatenheid, sfeervol omlijst door de prachtige beelden en de weldadige gedempte stilte van een dik pak sneeuw. Stapvoets rijdend in de sneeuwjacht die vrijdag het noorden van het land teisterde. Gedwee en tevergeefs einde-loos trap-op-trap-af op menig treinstation, omdat de omroepborden beloven dat er over vijf minuten echt wel een trein naar Amersfoort vertrekt. Sneeuwballengevechten op schoolpleinen en daarbuiten (met helaas een dodelijk slachtoffer). En overal dapper glibberende fietsers die elkaar vriendelijk toeknikken: hou vol, val niet! Er heerste de afgelopen dagen een vriendelijk soort gelatenheid, sfeervol omlijst door de prachtige beelden en de weldadige gedempte stilte van een dik pak sneeuw.

Tegelijkertijd maakte de winterweek duidelijk dat Nederland niet meer toegerust lijkt te zijn om de boel draaiend te houden als de temperatuur even onder nul zakt en de neerslag blijft vallen. Duizenden geannuleerde vluchten op Schiphol, de hele week nauwelijks treinen of bussen, een (plaatselijk en tijdelijk) tekort aan strooizout. Dagen achtereen Code Oranje met het dringende verzoek alleen de weg op te gaan als het echt niet anders kan. Scholen die de lessen van corona ter harte namen en de deuren sloten om op onlinelessen over te gaan. Supermarkten kampten met lege schappen omdat de distributieketen stokte. Tel daarbij op een paar ingestorte daken van sporthallen en andere bedrijfspanden en een verveelvoudiging van het aantal schademeldingen op de weg en de chaos is compleet.

Typisch Nederlands: bij zoveel nationaal leed wordt er direct een flinke portie zelfhaat over het land uitgestort. Wat dat betreft is Koning Winter net een Koning Voetbal: zo gauw het Nederlands elftal aftrapt, telt ons land 18 miljoen bondscoaches. En zo gauw de witte vlokken neerdalen over stad en platteland, telt Nederland ineens 18 miljoen weermannen en -vrouwen met evenzoveel meningen. Kijk nou eens naar de spoorwegen in een land als Zwitserland/Noorwegen/Zweden. Waarom rijden de treinen daar dan wel terwijl het daar altijd sneeuwt? Of: hoezo ligt alleen Schiphol plat? In Frankfurt/Parijs/Londen wordt wel gewoon gevlogen?

Die vragen zijn terecht en de klagers hebben een punt. Nederland is de winter domweg ontwend en dat is zorgelijk. De laatste periode van een paar dagen echt serieuze sneeuw dateert alweer van vijf jaar geleden, net als de laatste keer dat er sprake was van strenge vorst in De Bilt. Niet alleen burgers, ook overheden en bedrijven vergeten dan hoe het ook alweer moest, omgaan met 'het weer'. En het helpt ook niet dat tegenwoordig iedere uitgevallen trein, geannuleerde vlucht of kop-staart-botsing direct online staat: #sneeuw #chaos.

De vraag is wat te doen? Moet Nederland zich na deze week weer serieus voorbereiden op meer winters als deze en dus fors investeren in het vries- en sneeuwbestendig maken van de belangrijkste infrastructuur? En zo ja: wie gaat er dan opdraaien voor de vele miljarden aan kosten die dat jaarlijks met zich mee zal brengen? De trend in de economie was er de afgelopen de-

cennia juist een van extreme kostenefficiency en *just-in-time*-management. Bedrijven die daar niet in mee konden gingen op de fles. Overheden versterkten deze trend door van (regionale) bus- en treinvervoerders tegen extreem lage vergoedingen stiptheidspercentages te eisen die zelfs in gunstige weersomstandigheden al nauwelijks haalbaar bleken. En Schiphol stelde de afgelopen jaren alles in het werk om een echte Europese hub te worden, met miljoenen overstappende passagiers per jaar tegen zo laag mogelijke kosten.

Zo gauw de witte vlokken neerdalen, telt Nederland ineens 18 miljoen weermannen en -vrouwen met evenzoveel meningen

De prijs van die efficiency-slag werd deze week ineens gevoeld. Blijkbaar is het voor die regionale vervoerders nu veiliger én economisch verstandiger de dienstregeling helemaal te schrappen dan een paar bussen op de gok te laten rijden. Reizigers zouden afgelopen week op hun beurt juist geholpen zijn met af en toe een bus in de juiste richting. Datzelfde geldt voor de NS: de pogingen begin van de week te blijven rijden werden al snel gedwarsboemd door bevroren wissels. ProRail, de beheerder van het spoor, besloot juist deze winter om de helft van de in totaal 4.500 wisselverwarmers uit te zetten omdat dat op termijn een besparing van 100 miljoen op zou leveren. Het duurde vervolgens - mede door een paar data-fouten - te lang voordat een winterdienstregeling van kracht werd en er werd slecht over gecommuniceerd. Op Schiphol liepen de overstappers vast in het blokkerende systeem. De vele vliegtuigen die nodig waren om alle overstappers weer weg te laten vliegen, konden niet op tijd ijsvrij gemaakt worden.

Moet de *just-in-time*-economie dan maar omgebouwd worden naar een *just-in-case*-variant, een economie die op alles voorbereid is? Dat zou te ver gaan en te veel kosten. De scherpste randjes van de hyperefficiency zouden echter wel ter discussie gesteld mogen worden. Iets meer marge voor fouten of onverwachte tegenvallers maakt dat bedrijven andere afwegingen kunnen maken als de nood aan de man is. Afwegingen die goed zijn voor het doorfunctioneren van de maatschappij en op korte termijn iets minder goed voor de portemonnee van de aandeelhouder.

De belangrijkste les die bedrijfsleven en overheid uit de afgelopen week moeten trekken is echter die van een betere communicatie. Reizigers snappen heus wel dat een dik pak sneeuw treinen en vliegtuigen stillegt, ze willen alleen weten waar ze aan toe zijn. Mensen tevergeefs uren laten wachten op Schiphol zonder zicht op een hotel of vlucht is dan niet het juiste antwoord. Wat in zo'n situatie helpt zijn heldere boodschappen die de druk van het systeem halen en tijd kopen om te werken aan een echte oplossing.

De overheid heeft de mond vol van de weerbaarheid van Nederland in tijden van geopolitieke onrust. Iets meer collectieve aandacht voor weer-weerbaarheid zou niet misstaan, zowel economisch als mentaal.

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres:
Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000 (algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties

T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service of bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang

persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2026. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRCBV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl. Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing. Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

Eén plus één is vijf

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

nrc > puzzels

YOUP

Sneeuwpop-up

Het WK voetbal wordt komende zomer in drie landen gehouden. De Verenigde Staten, Canada en Mexico. Maar zijn die laatste twee tegen die tijd ook niet gewoon staten van Amerika? Dus dat er dan gewoon in één land gevoetbald wordt. Als dappere Donald een beetje in dit tempo doorstoomt dan is die kans groot. Hij staat op het punt om dit weekend Mexico binnen te vallen om daar met de drugskartels af te rekenen, waarna hij het net als Venezuela langere tijd wil gaan managen. En onderweg naar Groenland komt hij volgende maand met zijn leger door Canada, dus...

U denkt dat hij dat niet doet omdat hij van de FIFA uit voorzorg een of andere belachelijke vredesprijs heeft gekregen, maar van dat soort carnavalsmedailles trekt hij zich niks aan. Hij is druk met het wieden van het onkruid in zijn achtertuin en we weten: dat doet dit soort dictators niet zachtzinnig.

Of de spelers van het Nederlands elftal nog zin hebben in dat toernooi? Ik weet niet of u een beetje weet hoe zoet de wraak van een Mexicaans drugskartel kan zijn, maar neemt u van mij aan: onze jongens kunnen behoorlijk geblesseerd terugkomen. De plaatselijke maffia deinst er niet voor terug om een geheel nationaal team onthoofd in een spelershotel achter te laten. Of om een volle spelersbus in een ravijn te laten flikkeren.

Als gekleurde supporter zou ik ook drie keer nadenken of ik die kant opga. De ICE is namelijk nogal op schot en ik begrijp dat dat geen jongens zijn die meedoen aan *De Slimste Mens*.

Over die categorie medeplaneetgenoten gesproken: heeft u ook zo genoten toen u deze week de feestvierders rond Oud & Nieuw met hun vuurwerkbazooka's nog eens goed tekeer zag gaan? Vooral indrukwekkend hoe allerhande laffe gluipepds de hulpverleners met hun zware geschut in de rug aanvielen. Wat is er gebeurd dat we in dit vetgemeste landje zo geworden zijn? Wie is wie zo gaan haten? En waarom? Zelfs een pasgeborene werd gereanimeerd onder het genot van honderden strijkers. Willen we gewoon kapot? Zijn we het leven beu? Kunnen onze life-coaches ons niet meer motiveren? Wordt het tijd voor een lekkere oor-

log? Als we die willen dan is dat zo geregeld. De Russen komen graag en die hebben aan drie roestige sneeuwkanonnen meer dan genoeg. Een keer sneeuwschieten op Schiphol, een keer op Oudendijk en een keer op Utrecht CS. Daarna ligt het gehele land tien dagen plat.

Wat dat betreft was het genieten deze week. Vooral de journalistieke paniek was topamusement. Het *NOS Journaal* liet een dame uren langs een snelweg kleumen en die mocht ons voor een decor van braaf rijdende auto's vertellen dat er vanmiddag een file stond en dat de kans groot was dat dat rijtje auto's morgenochtend terugkeerde. Daarna gingen we naar een verdrietige reporter op een of ander Centraal Station waar voorlopig geen trein ging rijden. Daarna naar Schiphol waar geen vliegtuig vloog. Achter de informatiebalie van de KLM stond slechts één schele stagiair de driehonderdduizend wachtenden te woord. Later vertelde de ceo van onze nationale trots op tv dat ze heldhaftig langs de rijen was gelopen om iedereen moed in te spreken. Dit in plaats van de mouwtjes opstropen en die ene stagiair te gaan helpen. Later zag ik ook nog de hoogste Schipholbaas een gestrande non troosten. Hier was uiteraard een camera bij. Stukje gewiekste pr. Heerlijk landje zijn we toch.

*De leukste
sneeuwpop-up:
de tot prinses
gemaakte Petra
Brinkhorst*

Maar de leukste sneeuwpop-up was deze week de tot prinses gemakte Petra Brinkhorst die op tv in Indonesië het slavernijverleden van haar familie liep te ontdekken. Opeens begreep ze hoe het zat met het niet al te frisse koloniale verleden van haar familie en snapte ze het onrecht dat haarzelf in de Toeslagenaffaire was aangedaan. Lang geleden dat ik zo hard gelachen heb. Gelukkig kwam haar aandacht-orgelende dochter Eloise nog met het beetje ongelukkig gekozen woord 'slavernijwatchparty' op de proppen. Wat een zielig zootje is het toch. Gaan we toch nog lachend ten onder.

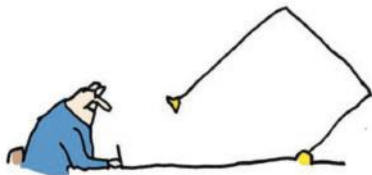
BERT SCHRIJFT EEN BOEK

BERT schrijft een BOEK

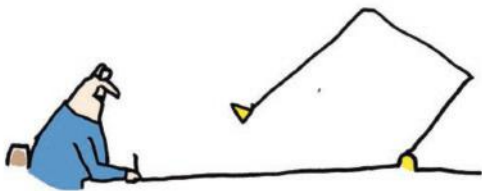
EEN HOND WIL een KAT
EEN KAT WIL een MUIS
een MUIS WIL PIEPEN
en een PIEP WIL
AANDACHT...

POËTIN WIL OEKRAÏNE
Xi WIL TAIWAN

TRUMP WIL ALLES

EN IK WIL iemand
die DIT LEEST

k AMAGURKA

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

WINTERDIENSTREGELING

Het sneeuwt. Alle treinreizigers klagen. Zelf ben ik, na via de app en via NS-personeel op de perrons van hot naar her te zijn gestuurd, ten halve gekeerd. Mijn boemeltje terug naar huis staat klaar en ik stap in.

Net als ik denk dat er nu niets meer mis kan gaan, klinkt de stem van de machinist: „Helaas hebben we geen conducteur en zonder conducteur kunnen we niet rijden. Ik heb een paar keer gebeld, maar ze nemen niet op.”

Mirjam Killian

FOKKE & SUKKE VRAGEN HET AAN CHATGPT

WAAR IN DE BIJBEL STAAT
DAT JE NA DRIEKONINGEN
GEEN GELUKKIG NIEUWJAAR
MEER MAG WENSEN?

RGVT

Achterpagina.

Nationale
Opera
&
Ballet

Nieuwe
productie

De Nationale Opera

Semele

Georg Friedrich Händel
17 – 29 januari 2026

Hoofdsponsor
Nationale Opera & Ballet
HOUTHOFF

Meer informatie

De Israëliische krant die ook het Palestijnse verhaal vertelt

Profiel van *Haaretz* in Tel Aviv.

PAGINA 4-6

FOTO KOBI WOLF/NRC

nrc

WEEKEND

ZATERDAG 10 JANUARI &
ZONDAG 11 JANUARI 2026

MR MARVIS

AMSTERDAM • ARNHEM • BREDA • DEN HAAG • EINDHOVEN • HAARLEM • LAREN • LEIDEN • MAASTRICHT • ROTTERDAM

Grote plannen? Of juist helemaal niks? Met The Easies van MR MARVIS zit je altijd goed – de perfecte balans tussen stijl en comfort. The Easies combineren de looks van een chino met het comfort van een sweatpants. Gemaakt in Portugal en verkrijgbaar in 18 kleuren. Ontdek ze nu op mrmarvis.com en in onze winkels.

DEZE WEEK

INTERVIEW

Voor borstreconstructie met eigen weefsel gaan veel vrouwen naar Stefania Tuinder in Maastricht.

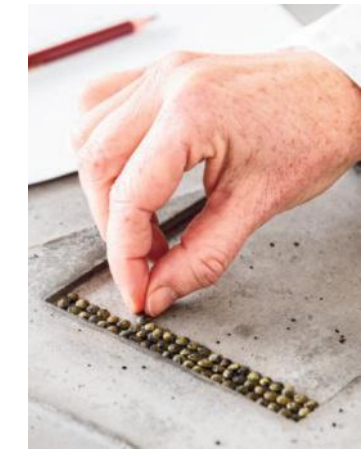
PAGINA 10-13

RIJST TELLEN

Eerst voelt *Carola Houtekamer* ergernis, in Museum Voorlinden. Daarna komen de tranen.

PAGINA 14-15

IN BEELD

Op een Gelders landgoed trof fotograaf Mariet Dingemans een wereld aan die lijkt op Bolderburen, uit het boek van Astrid Lindgren. Ze legde het leven van de zelfvoorzienende duurzame woongroep vast.

PAGINA 20-23

ZIN

IN DE KRANT

Ik jakker al jaren achter het op één na leukste meisje van de klas aan.

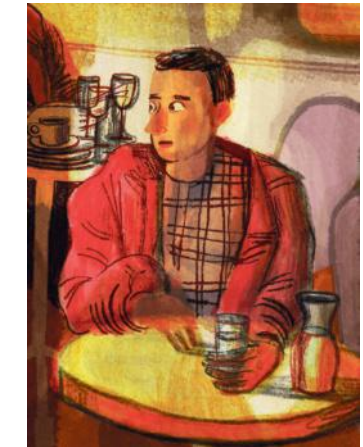
Toen ik opzij keek stond een beer pal naast ons. Hij hief kort zijn kop op als teken dat hij ons ook had gezien.

PAGINA 16-18

IN DE BIJSTAND

Hoe kon dit in vredesnaam gebeuren, vraagt *Johan Stevens* zich af – hij, werkloos. „Ik schaam me.”

PAGINA 24-25

POPICOON

Sinds zijn overlijden, op 10 januari 2016, is David Bowie onsterfelijk gebleken. Niet alleen vanwege zijn geweldige muziek, maar ook om zijn persoonlijkheid: zijn open blik, zijn levenslange zoektocht naar nieuwe bronnen.

PAGINA 26-27

LAATSTE BLADZIJDE

Paul Mepschen (1976-2025) had het over zijn "lieve studenten".

PAGINA 31

EN VERDER

SARAH SLUIMER

J.K. Rowling

PAGINA 7

AUTOTEST

De Atto 2 DM-i

PAGINA 23

JANNEKE KOOKT

Focaccia

PAGINA 28

VAN DE KAART

Warung Melatie

PAGINA 29

GIDS

Tips en puzzels

PAGINA 30

De kleine Israëlische krant *Haaretz* informeert zijn lezers wél over de genocide in Gaza. „Je kunt een oorlog niet van één kant verslaan.”

Journalisten van Haaretz werken op de redactie in Tel Aviv.

Aluf Benn is sinds 2011 hoofdredacteur van Haaretz.

De aandacht voor Palestijns leed is geen politieke keuze, aldus de hoofdredacteur, maar een kwestie van professionaliteit

Haaretz heeft zo'n 200.000 abonnees van de papieren krant en online.

Door
Hugo Schiffers

Fotografie
Kobi Wolf

Het redactiegebouw van Haaretz in Tel Aviv.

De riskante missie van de Israëlische krant Haaretz

H

daanover te gaan, waar een paar dagen daarvoor twee Palestijnse mannen door het Israëlische leger zijn doodgeschoten. Levy spreekt van een executie. „Op video zie je duidelijk hoe ze hun handen in de lucht steken.” Hij had een afspraak om met de familie van een van de slachtoffers te praten. In de veertig jaar dat hij dit werk doet heeft slechts één keer een familie geweigerd hem te woord te staan. „We komen bij gezinnen die net de dag ervoor hun kinderen hebben verloren, maar altijd is er de bereidheid om met Israëlërs te praten - en de verbazing dat er een Israëlër zonder wapens langskomt.”

Israëlisch geweld op de Westelijke Jordaanoever of in Gaza, en al helemaal niet vanuit Palestijns perspectief. Haaretz - opgericht in 1919 en de oudste krant van het land - vormt daarop de uitzondering. Voor vergelijkbare verslaggeving ben je aangewezen op veel kleinere, meer niche online platforms waar meer Palestijnse journalisten werken, zoals +972 Magazine en Sicha Mekomit [Lokale Oproep].

Haaretz deelt geen precieze abonneeaantallen, maar heeft volgens hoofdredacteur Aluf Benn zo'n 200.000 Engelstalige en Hebreeuwse abonnees, dat is zowel van de

papieren krant als online. In 2024 bereikte de dagelijkse verslaggeving 6,1 procent van de Israëlërs, aldus marktonderzoeker Kantar. Ter vergelijking: Israël's grootste krant, het gratis dagblad *Israel Hayom*, bereikt 26,6 procent van de Israëlërs.

Solide reputatie

Haaretz is vooral de krant van de kleine linkse elite, zegt de Israëlische mediadeskundige Ayala Panievsky, die eerder zelf voor de krant schreef en de auteur is van het recent verschenen boek *The New Censorship*, waarin ze beschrijft hoe media wereldwijd zich voor het karretje laten spannen van het rechts populisme. Maar lezersaantallen zijn volgens hem niet de juiste maatstaf om de invloed van Haaretz te begrijpen: de reputatie ervan is zo solide dat ook mensen die niets met de krant hebben hem serieus nemen.

Via de populaire Engelstalige editie bereikt Haaretz bovendien een wereldwijd publiek, waaronder ook veel buitenlandse journalisten. Nieuws over kolonistengeweld op de Westelijke Jordaanoever of de vernietiging van Gaza door het Israëlische leger vindt via Haaretz zijn weg naar andere media. Reden voor de invloedrijke, rechtse televisiepresentator Amit Segal om tijdens een live-optreden afgelopen oktober zijn publiek te waarschuwen dat *Haaretz.com* „de grootste bedreiging vormt voor Israël's positie in de wereld”.

De beschuldiging dat de *Haaretz*-redactie voornamelijk zou bestaan uit Israëlërs met zelfhaat, is niet nieuw. Golda Meir, de eerste vrouwelijke premier van het land (1969-1974), zei ooit dat de enige regering die de krant ooit heeft gesteund de Britse Mandaatregering was, nog voor de oprichting van de staat Israël. Maar de kloof tussen Haaretz en de rest van de Israëlische media nam de afgelopen twee jaar nieuwe, ongekende proporties aan.

„De gruwelijke beelden die de afgelopen twee jaar uit Gaza kwamen, de hongersnood, de moorden, de baby's: ze maakten geen deel uit van het verhaal dat de andere media in Israël vertelden”, zegt Panievsky. Uit onderzoek dat ze de afgelopen jaren deed blijkt dat slechts 3 procent van de oorlogsverslaggeving van Israël's best bekeken televisiezender, Kanaal 12, ging over de situatie van de mensen in Gaza.

De redactie van Haaretz is gevestigd in een wijk waar de gentrificatie nog moet beginnen, te midden van graffiti, werkplaatsen en een opvallend groot aantal motorverkopers in Zuid-Tel Aviv. Maar ook de krant drukt zijn stempel op de buurt: de Schokenstraat dankt zijn naam aan de familie die Haaretz al sinds 1935 in handen heeft. Met uitgever Amos Schocken (80) staat inmiddels de derde generatie aan het roer.

Zijn grootvader Salman vergaarde een fortuin met warenhuizen in Duitsland, voordat hij voor de nazi's vluchtte naar het Britse mandaatgebied Palestina. Zijn persoonlijke bibliotheek, bestaande uit zo'n dertigduizend boeken, ging mee. Kleinzoon Amos verzamelt geen boeken maar kunst. Hij bezit een van 's werelds grootste collecties Israëlische werken, de redactie van Haaretz hangt er vol mee. Veel van de kunst heeft een activistisch tintje, zoals het grote schilderij bij de ingang, van premier Golda Meir die op een door paar voortgetrokken strijdswagen door de hemel rijdt, omringd door huilende vrouwen.

Stripfiguur

Het is knus op de redactie. Zo'n 25 redacteurs zitten samen in een grote ruimte, in een zee van beeldschermen en onder een regenboogslinger. Tussen de kunst hangt een pentekening van de Israëlische premier Benjamin Netanyahu als stripfiguur, die „sleep me voor de rechter” roept.

Hoofdredacteur Aluf Benn (60) ontvangt in zijn kantoor. Alle werken die daar hangen zijn van zijn dochter, die kunstenaar is. „De aanslag van Hamas op 7 oktober raakte Haaretz hard”, zegt Benn. „Elke journalist kreeg die dag wel telefoontjes van mensen van wie vrienden of familieleden waren vermoord of die zich op dat moment moesten verstoppn. Jonge collega's hadden vrienden op het Nova-festival dat door Hamas werd overlopen en onze eigen verslaggevers kwamen terecht in vuurgevechten.” Onder het geloei van het luchtalarm probeerden de redacteurs in Tel Aviv hun werk te doen.

De traumatische ervaring van 7 oktober en de nasleep ervan doen Israëlërs het lijden in Gaza nog altijd negeren, zegt Benn. Journalisten vinden het „ongemakkelijk”

LEES VERDER OP PAGINA 6

om dat te verslaan en „zelfs de grootste critici van Netanyahu vertellen me dat ze na 7 oktober geen medelijden meer kunnen voelen met de Palestijnen”.

Een dag na de aanslag

Heeft de verslaggeving van Haaretz op geen enkel moment geleden onder een vergelijkbaar sentiment? Critici ter linkerzijde van Haaretz, waar er in Israël weinig van zijn, stellen dat de aandacht voor het lot van de burgerbevolking in Gaza in de eerste weken van de oorlogslechts langzaam op gang kwam.

Dat is niet hoe Nir Hasson het ziet, de journalist (50) die de afgelopen twee jaar voor de krant schreef over de humanitaire crisis in Gaza. Hij wijst op de editie van 8 oktober, een dag na de aanslag van Hamas. „De voorpagina opent met de kop: ‘Honderden Israëliërs vermoord’. Maar wat staat er in de onderkop? ‘Gaza meldt 240 doden na Israëlische luchtaanvallen.’ Vanaf dag één publiceerden we het aantal Palestijnse slachtoffers.” Haaretz kan niet anders, stelt Hasson. „Het is onderdeel van zijn DNA.”

NRC spreekt hem in de tuin van een café Jeruzalem. Hasson - op dat moment eigenlijk de klimaatverslaggever van Haaretz - volgde na 7 oktober de bewoners van de zwaar getroffen kibboets Nir Oz vlak bij Gaza (de plek die zijn vader in de jaren vijftig hielp stichten en waar Hasson naar is vernoemd). Maar toen het dodental in Gaza in de zomer de veertigduizend oversteeg, realiseerde Hasson zich dat wat in Gaza gebeurde uitzonderlijk was. „Het humanitaire leed vond plaats op een compleet andere schaal dan in de Syrische burgeroorlog of de oorlog in Irak.”

Hij vroeg de hoofdredactie of hij zich full-time mocht richten op de humanitaire situatie in Gaza. Dat mocht. De aandacht voor Palestijns leed was geen politieke keuze, aldus hoofdredacteur Benn, maar een kwestie van professionaliteit: „Je kunt een oorlog niet van slechts één kant verslaan.”

Het aantal Engelstalige abonnees maakte een sprong na 7 oktober, zegt Benn. Net als het aantal Hebreeuwse abonnees tijdens de vooroorlogse protesten tegen de regering-Netanyahu en diens pogingen de macht van het hooggerechtshof te beknotten.

Genocide

Maar ook binnen Haaretz bestaan meningsverschillen over de verslaggeving over Gaza. Je leest het tussen de regels door in de krant. Zo spreekt journalist Gideon Levy van „genocide” in Gaza: een woord dat soms in columns en opiniestukken van Haaretz opduikt, maar volgens Benn geen deel uitmaakt van de reguliere nieuwsverslaggeving. Is dit onderwerp van discussie bij de krant? „Niet echt”, zegt Benn. „Aanvankelijk vond ik al het gebruik ervan misplaatst, maar na verloop van tijd stonden we mensen toe het te gebruiken.”

„Ik heb het erin gesmokkeld”, zegt Levy later desgevraagd met een ondeugende glimlach. „Ze vinden het niet leuk, Aluf en de krant denken niet dat het een genocide is. Maar ze laten me het woord gebruiken.” Zo zijn er volgens Levy vaker dingen veranderd. „Jaren geleden lag het nog gevoelig om te spreken van ‘oorlogsmisdaden’, maar geleidelijk veranderde dat. Net als ‘apartheid’: tegenwoordig gebruikt iedereen het.”

Benn spreekt van „een debat dat we niet uit de weg gaan”. Haaretz plaatste onder

meer in januari 2025 een opiniestuk van twee prominente Israëlische holocaust-experts die oordeelden dat er in Gaza een genocide plaatsvond. „Door in de krant zowel mensen te hebben die van genocide spreken als mensen die dat niet doen, geef je lezers denk ik een beter beeld”, zegt Benn.

Nir Hasson noemt het Israëlische geweld in Gaza van de afgelopen twee jaar zelf een genocide, maar gebruikt de term niet in zijn verslaggeving. „Ik schrijf in het Hebreeuws en in de Israëlische samenleving betekent het woord ongeveer hetzelfde als ‘holocaust’.” Die ambiguïteit doet hem de term vermijden. „Wat belangrijk is, is dat we de feiten brengen: het aantal mensen dat is vermoord, hoeveel mensen zijn uitgehongerd, hoeveel huizen en infrastructuur er vernietigd is.”

Zijn verslaggeving over Gaza heeft Hasson veel vrienden gekost. „Vooral vrienden van wie de kinderen in het Israëlische leger zitten. Ze kunnen de gedachte niet verdra-

gen dat hun kinderen deel uitmaken van wat ik beschrijf.” Hij ontving honderden doodsbedreigingen en haatmails.

Bodyguards

Gideon Levy had bodyguards nodig rond 2014, het jaar dat zijn meest controversiële stuk verscheen. Ook toen regende het bommen op Gaza, en de journalist bekritiseerde de Israëlische piloten in de gevechtsvliegtuigen. „De crème de la crème van de Israëlische samenleving”, zegt Levy. In zijn stuk schreef hij hoe „de meest welbespraakte, gepolijste, briljante en goed opgeleide soldaten” - uit de beste families en met de mooiste vriendinnetjes - vanuit de lucht „de ergste, wreedste en meest verachtelijke daden” begaan. Er brak een enorme rel uit. „Haaretz verloor een miljoen shekels aan opzeggingen en adverteerders die zich terugtrokken”, zegt Levy.

„De krant organiseerde voor alle mensen die hun abonnement hadden opgezegd een

avond in het Tel Aviv Museum, met Aluf Benn, uitgever Amos Schocken en mij,” zegt Levy. „Er was een buffet met alles erop en eraan, maar de avond eindigde in een compleet fiasco. Iedereen bleef maar schreeuwen en we kwamen er zelf amper tussen.”

Toch is dit nog altijd het stuk waar Levy het meest trots op is. „Het was Haaretz op zijn best. De krant bleef pal achter me staan, terwijl het ze niet alleen veel geld kostte, maar ook prestige en invloed.” Levy weet niet of dat vandaag de dag hetzelfde zou zijn. „Sinds 7 oktober zijn er ook bij Haaretz dingen veranderd.” Hij krijgt de vrijheid om te schrijven wat hij wil, maar „minstens een of twee” van de collega's die hem toen steunden, zouden dat in een vergelijkbare situatie nu minder snel doen, denkt hij. „Ik krijg soms het verwijt dat ik niet zie dat er op 7 oktober iets fundamenteels is veranderd.”

Levy ziet de verandering in de Israëlische maatschappij met lede ogen aan. Nog het meest zorgen baart hem de regering van premier Netanyahu. „Het zou me niet verbazen als over een jaar of vijf mensen zoals ik worden gearresteerd. Ik overdrijf niet, anderen worden nu al opgepakt, nadat ze dingen op sociale media hebben gezet die ik ook gewoon in Haaretz schrijf.”

Politieke benoemingen

Netanyahu beschuldigt veel Israëlische media ervan hun publiek te willen „hersenspoelen” met wat hij links gedachtegoed noemt, ook al schrijven andere media dan Haaretz amper kritisch over de oorlog in Gaza. „Media doen hun best om lezers of kijkers duidelijk te maken dat ze niet zijn waar Netanyahu hen voor uitmaakt”, zegt media-expert Parnievsky. „Op die manier schuift het mediaveld steeds verder op naar rechts.”

De regering-Netanyahu probeert nieuwe wetgeving te introduceren die de onafhankelijke media-toezichthouders moet vervangen via politieke benoemingen. Critici waarschuwen dat Netanyahu media verder onder druk kan zetten door onder meer het opleggen van forse boetes. In december besloot het kabinet de onafhankelijke legerradio uit de lucht te halen en vorig jaar werd de Qatarese nieuwszender Al-Jazeera in Israël verboden, terwijl via de wet allerlei financiële voordelen werden geregeld voor televisiezender Kanaal 14, die pro-Netanyahu is.

Haaretz is in het bijzonder een doelwit van Netanyahu. In november 2025 instrueerde zijn regering door de overheid gefinancierde instanties niet meer met de krant te communiceren. Ook mogen ze er geen advertenties plaatsen. „Het eerste dat sterft met de democratie is vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid”, zegt hoofdredacteur Aluf Benn. „Te oordelen naar het handelen van de regering, willen ze ons het zwijgen opleggen.”

„Haaretz spreekt misschien een minderheid van de Israëliërs aan”, zegt Levy. „Maar aan de andere kant hebben onze lezers Haaretz harder nodig dan ooit, want we worden geconfronteerd met fascisme.” Nir Hasson krijgt naast doodsbedreigingen ook veel steunbetuigingen, vertelt hij. „Israëliërs vertellen me dat ze hun maandelijks abonnementskosten beschouwen als een ‘democratie-belasting’. Om Israël te redden, gaan ze de straat op om te demonstreren en nemen ze een abonnement op Haaretz. Als Haaretz-abonnee koop je niet alleen een dienst, het is onderdeel van je identiteit.”

SARAH SLUIMER

J.K. Rowling

Tussen de zerken op Greyfriars Kirkyard in Edinburgh hangt nog ochtendmist en is het stil. Ik loop tussen de graven van lang vergeten Victorianen, skeletten met zedig gevouwen knoken, al lang door niemand meer geliefd. Dan, op een vervallen muurtje een plastic bordje: FIND TOM RIDDLE AROUND THE CORNER. Ik sla de hoek om en zie een groep toeristen bij een graf staan. Ik loop naar ze toe. Ze nemen foto's. Eentje legt z'n hand op de steen, waarop gebeiteld is dat hier Thomas Riddell en zijn zoon liggen. De toeristen zijn hier omdat Harry Potter-auteur J.K. Rowling, toen ze in Edinburgh woonde, tijdens lunchpauzes over dit kerkhof dwaalde om namen voor haar personages te vinden. Tom Riddle is in het boek de jonge Voldemort.

Overall in Edinburgh vind je J.K. Rowling terug. In het Balmoralhotel kan je de kamer huren waar Rowling het laatste Potter-boek af schreef. Zelfs vage vermoedens van betrokkenheid bij de schrijver of haar werk worden gretig uitgevent. Een Harry Potter-merchandisewinkel schrijft op de muur dat dit oude pand vást als inspiratie diende voor de toverstokkenwinkel in de boeken. Victoria Street, met de gekleurde panden, zal dan wel Diagon Alley zijn.

Zo kwam het dat ik tijdens mijn vier dagen in Edinburgh steeds aan J.K. Rowling moest denken.

Aan hoe ze aan het einde van de twintigste eeuw in deze stad rondliep, haar kind in bed legde en nog even vinegar crisps en cola bij de Tesco om de hoek haalde om 's nachts door te kunnen schrijven aan een boek dat een miljoenenpubliek zou krijgen. En nu is de stad waar ze ploeterde praktisch een bede-

Welk effect heeft het op je persoonlijkheid als je boeken als moderne bijbels voor hele generaties fungeren?

vaartsoord voor haar leven en werk.

Hoe moet het zijn om mee te maken dat iets wat je bedacht hebt tot een miljardenimperium worden is, met films, pretparken, musea, games en musicals? Welk effect heeft het op je persoonlijkheid om boeken te schrijven die als moderne bijbels voor hele generaties fungeren? Hoe is het om steeds weer te moeten ervaren dat je publiek abnormaal veel geborgenheid en geluk vindt in de gedachte aan een door jou verzonnen hemelbed in een met tapijten behangen torenkamer in Hogwarts?

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is de auteur van boeken, essays en toneelstukken.

BRUSSELS EXPO | 25 JAN – 1 FEB 2026

BRAFA ART FAIR

GUEST OF HONOUR: THE KING BAUDOUIN FOUNDATION

www.brafa.art

DELEN

PRIVATE BANK

De meerwaarde van verrijkende cultuurreizen

Inspirerend

- Inhoudelijke reizen waarbij deuren opengaan die voor anderen gesloten blijven
- Originele, thematische invalshoeken
- In samenwerking met erkende prominenten als (cultuur)historische, journalisten en wetenschappers
- Kleinschalig gelijkgezind gezelschap
- Optimale ontzorging met gratis conciërge service voor, tijdens en na de reis

VIP-concertticket

Cadeau! bij boeking van een reis

Gratis naar de mooiste klassieke uitvoeringen in bijvoorbeeld het Koninklijk Concertgebouw Amsterdam of het nieuwe AFAS Theater in Leusden? Als u een reis uit het aanbod van Culture by ExperienceTravel boekt, waarbij het vertrek over meer dan 2 maanden plaatsvindt, krijgt u er een gratis VIP-concertticket bij voor een uitvoering van The Bach Choir & Orchestra of the Netherlands.

Naar het Prado vóór openingstijd

Vorstelijke kunstverkenningen van Madrid met privébezoeken aan het Prado

o.l.v. **Gijs van Hensbergen**

In het voorjaar van 2026 leidt kunsthistoricus, hispanist en Picasso-expert Gijs van Hensbergen u niet een maar twee ochtenden voor openingstijd door het Museo del Prado in Madrid. De speciale aandacht gaat uit naar de Spaanse meesters en uiteraard Jheronimus Bosch. Een bezoek aan het Reina Sofia, waar Gijs van Hensbergen, vermaard Picasso-kenner en auteur van Guernica: The Biography of a Twentieth Century Icon u in een uur het verhaal van dit meesterwerk vertelt, mag tevens niet ontbreken. Verbleven wordt in het comfortabele Hotel Wellington, waar u vorstelijk welkom wordt geheten.

3-daagse reis: 9 april 2026
Reissom € 1.795 p.p.

De uitbundige creativiteit van de Côte d'Azur

o.l.v. **drs. Angélique van der Horst**

Chagall, Picasso, Matisse, Léger, Cocteau en Braque zijn onlosmakelijk verbonden met de Côte d'Azur en lieten er hun sprankelende signatuur achter op de plek die gold als speeltuin voor kunstenaars. Diverse namen uit dit rijtje hebben hier een 'eigen' museum. De thematuinen van Villa Ephrussi de Rothschild imponeren op geheel eigen wijze. Bovenal blijft deze verleidelijke streek, naast een onuitputtelijke bron van creativiteit, ook gewoon een plek van oude ambachten en boerentradities.

ACADEMISCHE REIZEN
7-daagse reis: 15 maart 2026
Reissom € 2.395 p.p.

Kunst van sterarchitecten aan de Golf: van Doha tot Damman

o.l.v. **drs. Neil van der Linden**

De Golfstaten hebben zich ontwikkeld tot cultuuroasen met zowel iconische wolkenkrabbers als musea. Het werk van sterarchitecten als Jean Nouvel, Zaha Hadid en Rem Koolhaas passeert de revue naast internationale kunstbiënnales en architectuurhoogstandjes in de woestijn. Een afwisselend programma toont imponerende architectuur, majestueuze moskeeën en moderne soeks; met stadsplanning, design en branding – tegen het decor van kleurrijke tradities van de Perzische Golf.

VOYAGE & CULTURE
7-daagse reis: 31 maart 2026
Reissom € 2.995 p.

Alentejo – hart van de Portugese glorie

o.l.v. **Cristina Leal**

Deze reis neemt u via sfeervolle landweggetjes langs kilometerslange velden mee naar het Unesco-werelderfgoed van de regionale hoofdstad Évora, de historische vestingsteden Monsaraz en Elvas en een selectie bijzondere landerijen, tempels, kathedralen, kastelen en forten. En route maakt u meermaals kennis met de smaakvolle, veelvuldig bekroonde, regionale keukens die schuilgaat achter de traditie en de beroemde wijnen die de Alentejo voortbrengt.

VOYAGE & CULTURE
7-daagse reis: 19 april 2026
Reissom € 2.695 p.p.

Turkije in het spoor van goden en apostelen

o.l.v. **drs. Rouslan Nimetoullaev**

Het rijke verleden van Turkije is verrassend en tastbaar. Deze reis treedt in het spoor van de oude Grieken in het antieke Ephesus (Efeze), Pergamon, Troje en Assos. En volgt de route van de apostelen-evangelisten Paulus en Johannes, vanaf Constantinopel, huidige Istanbul: een van de vijf centra van het christendom, samen met Antiochië - hedendaags Antakya -, Rome, Alexandrië en Jeruzalem.

VOYAGE & CULTURE
9-daagse reis: 22 april 2026
Reissom € 2.495 p.p.

meer reizen op de website →

culture
by
experience
travel

Verborgen Parel van Noordwest-Toscane

o.l.v. **prof. dr. Jeroen Stumpel**

ACADEMISCHE REIZEN
7-daagse reis: 23 maart 2026
Reissom € 2.395 p.p.

Noordwest-Toscane staat dikwijls in de schaduw van de beroemde steden Florence en Siena. Maar juist deze minder bekende streek, vol verlaten stadjes, romaanse kerken en intieme musea, fascineert met een verhaal van middeleeuwse vroomheid en renaissance-achtige vernieuwing. Vanuit het idyllische, volledig ommuurde Lucca ontvouwt zich onder leiding van kunsthistoricus Jeroen Stumpel een meeslepend verhaal van een verborgen regio.

Flamboyante architectuur in Valencia

o.l.v. **drs. Suzanne Roelofs-Hellhake**

VOYAGE & CULTURE
6-daagse reis: 7 april 2026
Reissom € 1.795 p.p.

Bezoek een van de meest kleurrijke en veelzijdige steden van Spanje: Valencia. Tijdens deze reis ontdekt u de rijke architectuur van de stad, van spraakmakende moderne bouwwerken tot indrukwekkende historische monumenten. Suzanne Roelofs-Hellhake, architectuurhistoricus die zowel historische pracht als modern elan kan waarderen, leidt u rond en belicht onder meer de kathedraal, de gotische zijdebeurs La Lonja de la Seda en het moderne Veles e Vents-gebouw.

Golf van Napels

o.l.v. **dr. Eric Moormann**

ACADEMISCHE REIZEN
8-daagse reis: 19 april 2026
Reissom € 2.995 p.p.

Een vulkaan die flink heeft huisgehouden in dit gebied, is de Vesuvius. In het jaar 79 na Christus werden Pompeii en Herculaneum volledig bedolven onder een dikke laag as, modder en lava. Heden ten dage geven beide steden een uniek kijkje in het dagelijks leven van een Romeinse stad aan het begin van onze jaartelling. De rest van de reis staat eveneens in het teken van de rijke Romeinse cultuur, welke zich manifesteert in onder meer fraaie villa's, een ondergronds drinkwaterreservoir en keizerlijke lustoorden.

Klassiek Griekenland

o.l.v. **drs. Janric van Rookhuijzen**

ACADEMISCHE REIZEN
10-daagse reis: 4 mei
Reissom € 3.495 p.p.

Dwars door het hart van het Oude Griekenland voert deze reis langs de hoogtepunten van de Griekse cultuur: van de Myceense- en klassieke tijd tot de Byzantijnse periode. We bewonderen bekende heiligdommen gewijd aan de god Apollo in Bassae, Delfi en Korinthe tot onbekendere exemplaren in Brauron, Oropos en het oude Messene. Begeleiding is in handen van Janric van Rookhuijzen, hij promoveerde in 2018 aan de Radboud Universiteit op een proefschrift over de herinneringen aan de Perzische oorlogen in het Oude Griekenland.

D

Plastisch chirurg Stefania Tuinder (Maastricht UMC+) is befaamd om haar borstreconstructies met eigen weefsel van de patiënt. „Ik ben een hulpmiddel. Ik luister naar wat patiënten vragen.”

CV

Stefania Tuinder (Luino, Italië, 1975) studeerde geneeskunde in Varese, bij Milaan. Haar specialisatie tot plastisch chirurg rondde ze af in het MUMC+ in Maastricht.

Sinds 2007 werkt ze als plastisch chirurg in het MUMC+, gespecialiseerd in microchirurgische borstreconstructies met lichaamseigen weefsel, waarbij ook het gevoel zo veel mogelijk wordt hersteld door zenuwen met elkaar te verbinden. Daarnaast doet ze facialisreconstructies: herstel van functies en symmetrie in het gezicht na een aangezichtsverlamming.

Stefania Tuinder zit 'in het traject' om dit voorjaar te worden benoemd tot hoogleraar.

De tweede patiënt van vandaag, een jonge vrouw met het haar in een hoge staart, was net geboren toen haar moeder borstkanker bleek te hebben. Dat was in 1986. De kanker werd behandeld, maar kwam terug en de moeder stierf in 2012. „Het was die erfelijke variant”, zegt de patiënt. „Toen ik zelf zwanger wilde worden dacht ik: eerst mijn borsten laten screenen.” Dat was in 2016.

Ze zit in de spreekkamer van Stefania Tuinder, plastisch chirurg in Maastricht UMC+, en naast haar zit haar man met op schoot hun zoontje van vier. Hij kijkt met hem naar een filmpje over dinosaurussen op de iPad en luistert naar het gesprek tussen zijn vrouw en de arts. „Het zál toch niet”, zegt hij. „Dat is wat je denkt.”

Het was wel zo. „De tumor zat rechts”, zegt de patiënt. „Tegen mijn ribben aan. Ik had hem echt nooit zelf kunnen voelen.” „Nee, dat voel je niet”, zegt de arts. „Daar hoeft u zich niet voor te verontschuldigen.” Ze staat op van haar stoel en loopt om haar bureau heen naar het jongetje op zijn vaders schoot. Ze zakt door haar knieën en zegt: „Zal ik eens kijken of ik een cadeautje voor je heb?” Hij mag grabbelen in een grabbelton.

De patiënt wilde geen enkel risico nemen, dus liet ze haar beide borsten verwijderen. Er kwamen siliconenimplantaten voor in de plaats. En ze liet eicellen invriezen, want door de behandelingen zou ze minder vruchtbaar kunnen worden. „Gelukkig”, zegt ze, „ben ik nog gewoon zwanger geworden.”

„En nu zit u hier”, zegt de arts. „Ja, nu zit ik hier.” „En is uw vraag of een reconstructie van uw borsten met uw eigen weefsel mogelijk is, want u heeft” – de arts kijkt naar het beeldscherm van haar computer – „problemen met de prothesen.”

De patiënt knikt en zegt: „Alle clichés zijn van toepassing. Ik heb er last van met slapen en met sporten.”

Haar man: „Je hebt pijn als je op je buik ligt en ook als je op je zij ligt.” De patiënt: „Ik voel ze de hele tijd als ik op mijn werk ben. Ik ben niet fit.”

„Hm, hm”, zegt de arts. „Ik ben bang voor lymfeklierkanker. Ik las op Facebook dat vrouwen met borstimplantaten lymfeklierkanker kunnen krijgen.” „Er is een iets verhoogd risico op een zeer zeldzame vorm ervan”, zegt de arts. „Dat hebben we hier in het ziekenhuis onderzocht.” De kanker, Breast Implant-Associated Anaplastic Large Cell Lymphoma, kan zich ontwikkelen rondom de prothese,

vooral als het een inmiddels verboden getextureerde (geruwde) prothese van Allergan BioCell is. Van de 200.000 vrouwen in Nederland met een borstprothese hebben 121 die zeldzame vorm van lymfeklierkanker gekregen. Twee van hen zijn overleden.

„Daar zit ik niet op te wachten”, zegt de patiënt. „Na alles wat ik heb meegemaakt.” „Dat begrijp ik”, zegt de arts. „En door de pijn en het ongemak denkt u de hele dag aan uw prothesen. Ze belemmeren u in uw functioneren. Kan ik het zo samenvatten?”

„Ja”, zegt de patiënt. „Soms droom ik 's nachts dat ik ze er zelf uithaal.” Ze huult. „Sorry.”

„Geef niks”, zegt de arts. „Huil maar.” Ze wacht tot haar patiënt haar emoties heeft bedwongen en zegt dan: „Voor ons is het feit dat u er constant mee bezig bent een reden om de reconstructie te doen.”

„Serieus?” zegt de patiënt. „Dat mag van de verzekering?”

„Ja”, zegt de arts. „Niet normaal kunnen functioneren is een medische indicatie. Wat doet u voor werk?”

Weefsel uit bovenbenen

Kijk naar haar onderarmen, haar handen. Klein en frêle, en gespierd. Tien jaar geleden voerde Stefania Tuinder op een congres van in microchirurgie gespecialiseerde plastisch chirurgen in New York, live en via beeldschermen te volgen een borstreconstructie uit met een techniek die ze zelf had ontwikkeld en waarop ze kort daarvoor gepromoveerd was. Reconstructies met weefsel uit de buik werden al gedaan, maar zij deed het, dat was het nieuwe, met weefsel uit de bovenbenen. Dan konden ook vrouwen zonder voldoende vet in de buik geholpen worden. In hetzelfde jaar deed ze nog iets nieuws: een reconstructie waarbij niet alleen vet, huid en bloedvaten uit het donerende weefsel werden gebruikt, maar ook zenuwen. Door die vast te naaien aan zenuwen in het operatiegebied kon er weer gevoel in de borst ontstaan.

Nu reizen vrouwen uit heel Nederland naar Maastricht om behandeld te worden door Stefania Tuinder. Ook in Italië reizen vrouwen naar haar toe, want ze is Italiaanse van geboorte en werkt een week per maand in Milaan. In Facebook-groepen over borstreconstructie raden vrouwen háár aan. Van die socialemediatoem wil ze niets weten, zegt ze. Wat moet ze ermee? Ze doet haar werk. En dat werk doet ze heel erg graag. „Ik geniet er elke dag van.” Operaties van acht uur of langer? Experimenteren in het laboratorium? Nu haar kinderen groot zijn – ze

heeft een dochter en een zoon – kan ze zich er helemaal aan overgeven. Ze zit in het traject om te worden benoemd tot hoogleraar.

Niet haar idee om af te spreken bij Harry's in de Stationsstraat en ze bekijkt met lichte wanhoop alle luxe op de menukaart. Oesters, langoustines, zwezerik, patrijs. „Dat is me allemaal veel te veel.” Een gepocheerd eitje met spinazie wordt het en ze zal de brioche die erbij komt niet aanraken.

Haar vader, een Nederlander, was voor vakantiewerk bij het Lago Maggiore en daar leerde hij haar moeder kennen. Zij was bio-loog en werkte in de kippenkwekerij van de familie. Later namen ze het bedrijf over. Zo zagen de kinderjaren van Stefania er dus uit: tussen de kippen, biologische kippen, in een klein dorp aan de niet-toeristische kant van dat Noord-Italiaanse meer.

Fantoomachtig

Volgens haar moeder wilde ze op haar vierde al dokter worden. Na haar studie geneeskunde begon ze in een ziekenhuis in Varese, bij Milaan, aan de opleiding tot internist. Dat viel tegen. Een internist, zegt ze, begeleidt over het algemeen oudere patiënten die hoe dan ook achteruitgaan. Nee, dan plastische chirurgie. „Dat was creatief en werken met je handen.” Ze herinnert zich de eerste facialisreconstructie waar ze bij mocht zijn, bij Grazia Salimbeni, destijds plastisch chirurg in het universiteitsziekenhuis van Pisa. De facialis, nervus facialis, is de gezichtszenuw. Raakt die blijvend verlamd, door een operatie in de hersenen of iets anders, dan hangt het gezicht aan één kant scheef. De mond sluit niet goed, het ooglid zakt naar beneden. De plastisch chirurg kan daar wat aan doen door zenuwtakjes te verleggen en aan elkaar te naaien. Facialisreconstructies doet Stefania Tuinder nu al jaren zelf ook in Maastricht – „daar heb ik een grote passie voor” – maar niet zo vaak als borstreconstructies. Eén op de zeven vrouwen in Nederland krijgt borstkanker, één op de dertig heeft een borstprothese. Een blijvend verlamde gezichtszenuw is een zeldzaamheid.

Grazia Salimbeni werd haar mentor en haar voorbeeld. „Technisch was ze geweldig en ze maakte de resultaten van haar wetenschappelijk onderzoek nooit mooier dan ze waren.” Door haar kwam Stefania Tuinder in het vijfde jaar van haar opleiding tot plastisch chirurg in Maastricht terecht. Toen ze promoveerde op haar eigen vernieuwende operatietechniek was Grazia Salimbeni erbij. Dat was in 2014.

Dat Stefania Tuinder borstreconstructies ging maken met herstel van gevoel komt

LEES VERDER OP PAGINA 12

‘Vaak zeiden patiënten: ik mis mijn borst zo erg’

door haar patiënten. „Vaak zeiden ze dat het hun niet om mooi of lelijk ging. Ze zeiden: ik mis mijn borst zo erg.” Die boodschap moest ze even „verteren” voor ze op het idee kwam om met MRI te gaan kijken hoe in de hersenen het gevoel in de borst wordt gerepresenteerd. Dat was nooit eerder gedaan en het grappige is, zegt ze, dat je bij vrouwen en mannen hetzelfde hersengebied ziet oplichten als de borst wordt aangeraakt.

Stefania Tuinder weet nu dat verlies van de borst kan leiden tot fantoomachtige verschijnselen, net als na het verlies van een hand of een been. Je denkt dat het lichaamsdeel er nog is, maar het is er niet, wat heel verwarrend kan zijn. Binnenkort, zegt ze, rondt ze met haar team een studie af waarbij patiënten niet weten of ze een borstreconstructie met of zonder zenuw hebben gekregen. „De onderzoekers die de metingen doen weten het ook niet en toch zien zij een duidelijk verschil. Wat er op hersenniveau gebeurt bij een patiënt die weer gevoel in haar borst heeft is echt ongelooflijk.”

Littekens

De eerste patiënt van vandaag – een poli-ochtend in november 2025 – zit met haar vriendin tegenover de arts in de spreekkamer, onzeker lachend in haar zwarte met roze trainingspak en zich bij voorbaat verontschuldigend. „Misschien”, zegt ze, „is het overdreven dat ik bij u kom.”

De plastisch chirurg van het ziekenhuis waar ze eerder geopereerd is heeft haar naar Stefania Tuinder verwezen, want het is niet goed gegaan met de reconstructie die meteen gemaakt is nadat de oncologisch chirurg – zo gebeurt het tegenwoordig meestal – de zieke borst verwijderd had.

„De operatie was in maart 2025”, zegt de patiënt. „De nieuwe borst was mooi, ik was er blij mee. Maar toen raakte er een ader verstopt” – door een bloedpropje – „en in juni 2025 hebben ze de borst weer weggehaald.” „Hm, hm”, zegt de arts. „Hoe voelt u zich nu?”

„Heel goed”, zegt de patiënt. „Na die eerste operatie niet, toen was ik moe. En vóór de operatie was ik moe door de bestralingen. Maar sinds juni voel ik me weer heel goed. Het eten smaakt me weer heerlijk, waardoor ik helaas wel tien kilo ben aangekomen.” Ze lacht naar haar vriendin. „In januari ga ik weer sporten.”

De arts: „Wat doet u?”

De patiënt: „Voetballen. Dat heb ik sinds december 2023 niet meer gedaan, toen kreeg ik de diagnose. Ik wil ook gaan hardlopen. Daarom vraag ik me af: moet ik een nieuwe operatie wel willen? Straks gaat het weer mis en begint alles opnieuw.”

„Relevante vraag”, zegt de arts. „Ook als het niet misgaat, is het een zware ingreep. Vijf dagen opname, drie maanden herstel. En na een jaar kom je terug voor de laatste aanpassingen. Waarom zou u het willen?”

„Ik wil graag normaal zijn”, zegt de patiënt. „Dat ik als ik straks na het voetballen onder de douche sta geen eh...”

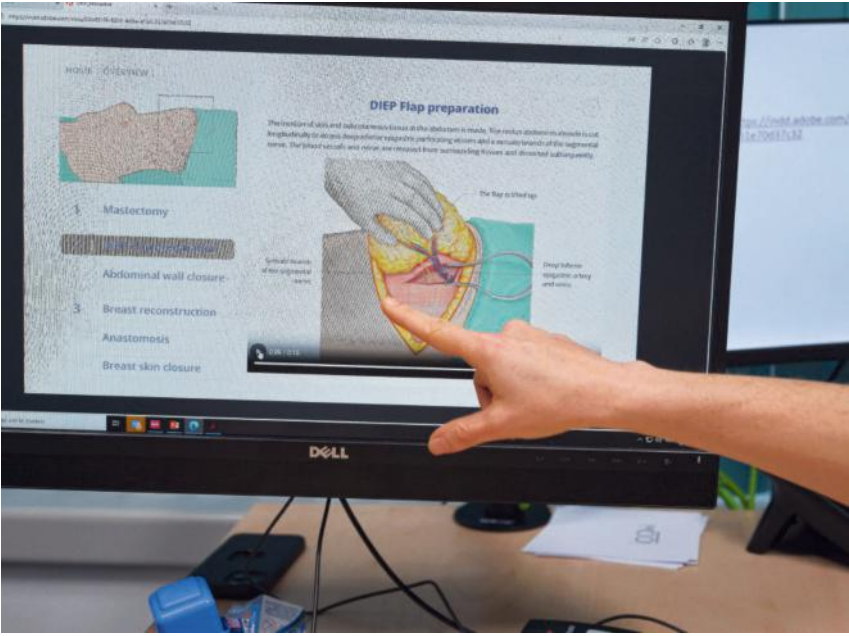
„Geen bekijks heb.”

„Liever niet, nee. En ook niet in de sauna. En voor mijn kinderen” – ze heeft er twee – „vind ik het ook geen fijn gezicht.”

Ze kleedt zich uit in de onderzoekskamer. Waar eerst haar linkerborst was, is nu een chaos aan littekens, met ergens in het mid-

Plastisch chirurg Stefania Tuinder en haar patiënt in het Maastricht UMC+.

„Wat mooi of lelijk is bepaalt de patiënt, verder niemand”

den het verfrommelde restant van een tepel. „De chirurg in dat andere ziekenhuis zei dat u er nog wel wat van kan maken.”

„Het ligt eraan wat u wilt”, zegt de arts, die voor haar staat en met een snelle blik het lichaam van de patiënt scant. Boven de schaaanstreek loopt, van links naar rechts, nog een litteken: daar is het weefsel voor de nieuwe borst weggehaald. „Ik zal u voorbeelden laten zien en vertellen wat de mogelijkheden zijn. U hoeft niets te beslissen. En u stopt mij wel als u meer informatie wil.”

Ze gaat achter haar computer zitten en vertelt over weefsel uit de buik of de flank of het bovenbeen, over nieuwe littekens en waar die zouden komen, over bloedvatjes die mee getransplanteerd worden – „zeer klein” – en of er eventueel een zenuw moet worden meegenomen. „Wilt u gevoel in de borst?”

De patiënt: „Daar heb ik over nagedacht en ik geloof dat het me niet uitmaakt. Ik zeg altijd: ik heb er twee.” Ze lacht en dan heeft ze een vraag over de bloedvatjes. „Hoe dun zijn die precies?”

De arts: „Denk aan minder dan een millimeter in doorsnee.”

„Daar kan dus”, zegt de patiënt, „heel gemakkelijk een bloedpropje in blijven hangen.”

De arts: „Dat risico is er altijd.”

„En wat als het gebeurt?”

„Ik ben een pitbull”, zegt de arts. „Mijn team en ik, we zitten er bovenop. De eerste dagen na de operatie zijn we voortdurend aanwezig. Dus als het gebeurt, dan handelen we meteen.”

„En als ik weer thuis ben?”

„Kunt u altijd bellen of mailen of komen. Maar weet u?” De arts glimlacht. „Als u thuis bent raakt er geen bloedvat meer verstopt. Dat gebeurt altijd in de eerste dagen.”

„Hm, hm”, zegt de patiënt terwijl ze naar haar vriendin kijkt. „Ik denk dat ik het ga doen. En dan graag met weefsel uit mijn bovenbenen. Is het beter om voor die tijd af te vallen? Ik wilde terug naar de 85 kilo.”

„Goed idee”, zegt de arts. „Tien kilo eraf en u bent topfit. Hoe fitter u bent...”

„...hoe sneller ik herstel.” De patiënt kijkt weer naar haar vriendin en zegt: „Vind je het geen mooi cadeau voor mijn verjaardag?”

Ze wordt dit jaar vijftig.

Een nagerecht bij Harry's hoeft Stefania Tuinder ook niet, koffie is oké en als die op tafel staat zegt ze dat ze „geen esthetiek” doet, al is de grens tussen esthetische en plastische chirurgie subtiel. „Voor mij is de functionaliteit het allerbelangrijkste, ik kan daar uren over praten. Kan een patiënt na een facialisreconstructie weer lachen? Weer eten zonder dat er voedsel uit de mond druipt? Voelt een patiënt zich na een borstreconstructie weer zelfverzekerd genoeg om een shirt met open hals te dragen?”

En wat mooi of lelijk is, zegt ze, bepaalt de patiënt, verder niemand. „Ook de dokter niet, dat heb ik in de afgelopen twintig jaar wel geleerd. Ik ben een hulpmiddel. Ik luister naar wat patiënten vragen. Ik vertel wat ik kan doen.” Ze had een patiënt met een mooie nieuwe borst, haar man vond hem ook mooi, en toch: „Zij was er niet happy mee. Je kijkt nog een keer, en nog een keer en je denkt: ben ik nou gek? Ik stond er niet bij stil dat zij haar borst van boven zag” – ze buigt haar hoofd – „en ik van voren.” Dus? „Heb ik de borst aangepast.” Er zijn vrouwen, zegt ze, die het verschrikkelijk vinden om een litteken op hun buik te hebben. An-

dere vrouwen kan het niets schelen. Weer andere vrouwen vinden littekens op hun bovenbenen verschrikkelijk. „Wie ben ik om er een oordeel over te hebben?”

Een prijs

Waar Stefania Tuinder wel een oordeel over heeft: de *mommy make-over*. Borsten en buik van vrouwen die een kind hebben gekregen worden teruggebracht naar hoe ze waren voor de zwangerschap. Het is een van de populairste behandelingen die esthetische klinieken aanbieden. „Die náám”, zegt ze. „Die maakt me woedend.” Want? „Een mama hoeft geen make-over. Ja, je kunt na een zwangerschap overtollig vet op de buik hebben, lege borsten. Dat kan gecorrigeerd worden, prima. Maar noem dat geen *mommy make-over*. Alsof je opnieuw gemaakt moet worden omdat je niet meer aan de norm voldoet. Welke norm? Van wie? Het is zo commercieel.”

Heeft ze zelf weleens wat laten doen?

Ze schudt nee. „Ik vind het prima om ouder te worden.”

De jonge vrouw met het haar in de hoge staart kleedt zich ook uit in de onderzoeksk-

„Mommy make-over. Die náám. Die maakt me woedend”

kamer en de arts kijkt naar haar borsten. Die zijn, door de prothesen, stevig en rond. Littekens zijn bijna niet te zien. „Een reconstructie met eigen weefsel zal een aantal van uw problemen oplossen”, zegt ze. „Maar het zal niet gemakkelijk voor u zijn. Het is een zware operatie.”

„Weet ik”, zegt de patiënt.

„Een DIEP-flap” – zo heet een reconstructie met weefsel uit de buik – „is voor u de beste optie”, zegt de arts. „Ik kan alleen niet beloven dat ik de spieren helemaal kan sparen. U zei dat u paardrijdt? Uw borsten zullen meteen beter voelen als de prothesen eruit zijn en ik de borstspieren heb teruggebracht naar waar die zaten. Maar het komt met een prijs. U kunt drie maanden uw buikspieren niet gebruiken. Het duurt een jaar voordat u weer de oude bent. En dan krijgt u nog een operatie voor de laatste aanpassingen. Die zijn bijna altijd nodig.”

„Weet ik”, zegt de patiënt. „Ik heb me voorbereid.”

„U moet er ook over nadenken”, zegt de arts als ze weer achter haar bureau zit, „of u wat vollere borsten wilt of wat kleinere.”

„Dat kan me niet schelen”, zegt de patiënt.

Haar man: „Dat zeg je nu. Maar straks?” De arts: „Voor vollere borsten heb ik meer weefsel nodig en u krijgt een groter litteken.” Ze gaat met een vinger over haar eigen buik naar haar zij en verder naar haar onder-rug. „Waar wij snijden ontstaat schade. En als u absoluut niet wilt dat ik in de buikspieren ga, moet u niet voor de DIEP-flap kiezen. Dan zijn er andere mogelijkheden.”

Ze loopt weer om haar bureau naar het jongetje op zijn vaders schoot – „wat ben jij een lieve schat” – en zegt tegen de jonge vrouw dat ze vandaag niet hoeft te beslissen. „Maar als je het wil, dan zet ik je op de wachtlijst.”

Haar man: „Zullen we er thuis nog eens over nadenken?”

„Nee, nee”, zegt de patiënt. „Ik wil het.”

De twee patiënten wilden aan dit verhaal meewerken op voorwaarde van anonimiteit. Hun namen zijn bij de redactie bekend.

Advertentie

nrcveilingen

Inzenden is nog mogelijk tot eind januari

We zien uit naar je inzending!

NRC Veilingen organiseert inmiddels viermaal per jaar succesvolle veilingen met goedbezochte rijkdagen in Amsterdam, met een groot (inter)nationaal bereik. De veilingen zorgen regelmatig voor verrassende resultaten. De komende veiling **Kunst onder € 5.000** wordt op 9 maart gehouden.

We zijn altijd op zoek naar werk van de volgende kunstenaars:

Kees van Dongen, **Isaac Israëls**, George Hendrik Breitner, **Floris Arntzenius**, Hendrik Willem Mesdag, Coba Ritsema, Floris Verster, **Suze Robertson**, Jan Toorop, Jo Koster, **Piet Mondriaan**, Leo Gestel, Jan Sluijters, **M.C. Escher**, **H.N. Werkman**, Gerrit Benner, Johan Dijkstra, Jan Wiegiers, Jannes de Vries, **Karel Appel**, Constant, Corneille, Lucebert, Anton Rooskens, **Wim Oepts**, Henk Helmantel, Willem Hussem, Armando, Kees van Bohemen, Geer van Velde, Bram van Velde, **Jan Schoonhoven**, Henk Peeters, Ad Dekkers, Herman de Vries, **Bram Bogart**, **Marlene Dumas**, Bob Bonies, JCJ Vanderheyden, René Daniëls, Viviane Sassen en vele anderen.

Meedoen?

Inzenden is heel simpel. Stuur ons via nrcveilingen.nl een foto met een korte beschrijving en onze experts doen je een gratis en vrijblijvend veilingvoorstel.

Wim Oepts, Drie vrouwen in het zwart, Frankrijk, 1962, olieverf op doek. Taxatie: €6.000-8.000. > Resultaat €16.460.

Sedje Hémon, Transcription des Idées, 1958. Taxatie: €2.500-3.500. > Resultaat: €9.721

Olav Cleofas van Overbeek, Stilleven met fles en beker, olieverf op doek. Taxatie: €1.500-2.000. > Resultaat €3.230

Daan van Golden, Heerenlux, 2005, c-print. Taxatie: €2.000-3.000. > Resultaat: €6.481

Klaas Gubbels, Zonder titel, 1995, olieverf op doek. Taxatie: €600-800. > Resultaat €1.231

Aangeboden door lezers
Beoordeeld door experts
Live & online geveld

* Resultaten zijn inclusief veilingkosten.

Stuur nu in via > nrcveilingen.nl

In Museum Voorlinden telt *NRC*-redacteur *Carola Houtekamer* linzen als performance voor kunstenaar Marina Abramovic.
„Het huilen kan me langzamerhand niks meer schelen.”

Boven die idiote linzen is er geen ontsnappen aan

Ik zie de bui al hangen, daar boven die tafel achter dat hoge raam.

Ik ga voor *NRC* een uur lang rijst tellen in Museum Voorlinden in de installatie van de Servische ster-performancekunstenaar Marina Abramovic, inmiddels 79 jaar oud. Ik had ja gezegd toen een chef het vroeg, leuk, weer eens wat anders. Er was een tijdslot van een uur vrijgevalen in het tot juni volgeboekte schema. Het kon nu, het moest nu, ik kon het net halen als ik op tijd met m'n autootje vertrok.

Het ging er bij dit kunstwerk om de aandacht naar binnen te brengen, had ik gauw op de website van het museum gelezen. Om innerlijke kalmte, focus en zelfbeheersing te vinden, en om in het hier en nu te leven. *Counting the rice*, dat na tien jaar omzwerfen was neergestreken in Wassenaar, paste daarom goed in de collectietoonstelling *Stille in de storm*.

Prima, gaan we doen, volgende week af. Maar ik ben ergens tussen de parkeerplaats en de garderobe in verzet geraakt. Ik vind dit hele kunstwerk, nu ik dichterbij kom, bij nader inzien een slap aftreksel van de kunst die Abramovic vroeger maakte. Schreeuwende, naakte, bloederige kunst. Slapen met een skelet op je blote lijf, bezoekers aan het huilen staren of ze dwingen zich tussen uitgeklede mensen door te persen. Of haar beruchte werk, *Rhythm 0*, waarin ze het publiek uitnodigde om met haar te doen wat het wilde, om binnen zes uur te eindigen met snijwonden in haar hals en iemand die een kogel door haar hoofd wilde jagen.

Rijst tellen om innerlijke kalmte te vinden is bedaar, het is nuffig, het is iets wat je in een mindfulness-cursus doet die je gratis wordt aangeboden door je werkgever. Ik

zie mezelf in een parade van smaakvol geklede, zelfbewuste vrouwen, die met een aandachtige blik en een verzadigde glimlach rijstkorreltjes oppakken, *gatverdamme*.

Ik denk nog veel meer. Ik erger me kapot. Wat is dit eigenlijk voor uiting van een overvoerde beschaving over z'n hoogtepunt? Een decadent, verwend kunstwerk. Ik denk: ik heb de zaterdagen van mijn jeugd doorgebracht aan de sorteerbands in het appelteeltbedrijf van m'n oom. Ik denk: vraag de garnalenpellers en sweatshop-naaisters op deze aarde eens of ze in het hier en nu leven, of ze innerlijk kalm zijn? Misschien moet ik daar een hard en snedig stuk over schrijven. Gelukkig heeft de fotograaf die een paar jaar geleden de hel van Kabul is ontvlucht, afgebeld, je kunt bij zo'n man toch niet aankomen met een stapeltje rijstkorrels in een toonzaal.

Maar ik weet ook wel waar dit verzet vandaan komt.

Er is twee dagen geleden iets vreselijks gebeurd in de klas van mijn zoon, iets met een ongewisse uitkomst, iets waar de ouders van de halve stad al twee nachten van wakker liggen terwijl hun kinderen in ontkenning doorleven. En nu ik hier in de hal van het museum sta, moe en onthutst, staan er ineens ook allemaal andere sombere gedachten in een rij op me te wachten. Ik heb helemaal geen zin om rijst te tellen. Ik kan helemaal geen rijst gaan tellen.

Onvervulde verlangens

Niet piepen, ik heb m'n zoon vanochtend ook naar school gestuurd. Ik krijg een witte laboratoriumjas aan en een modieuze *noise cancelling headphone* op voor maximale concentratie. De invalfotograaf, op de valreep ingevlogen, pakt z'n spullen uit. Ik

neem plaats achter de speciaal door architect Daniel Libeskind ontworpen geometrische betonnen teltafel - er zijn er dertig van in musea en galerieën wereldwijd - met uitzicht op de bomen van het landgoed. Het advies is om daar niet naar te kijken, maar je te concentreren op de taak, zegt de jonge, ernstige suppoost die erbij zal blijven. Het kan zijn dat je emoties ervaart. Ja ja, mompel ik, een uurtje red ik wel, gaat me lukken, ik ben een volwassen vrouw.

Voor me ligt een hoopje witte rijstkorrels en bruine linzen. Ergerlijk, het kunstwerk heet toch 'rijst tellen'? Ik doe die linzen wel, die pak ik makkelijker tussen m'n vingers dan die flutterige rijstkorrels. Ik leg ze op een rijtje en turf ze af, zoals ik op het promotiefilmpje op de site heb gezien.

De fotograaf cirkelt om me heen en zoomt op me in, zo kan hij mooi het strijklucht meepakken. Irritant. Ik ben wiebelig, dat voel ik ook wel, maar ik kan niet hier als labiele vrouw gaan zitten. Een labiele vrouw is nog erger dan een zelfbewuste vrouw met een verzadigde glimlach.

Nog een rijtje. Het museum is vanmiddag uitgestorven. De suppoost is van z'n plek en de fotograaf maakt een ommetje. Alles is stil, zo stil. De zon staat rood en laag op de ramen, niets beweegt, ook de bomen niet.

Dat kind. Komt dat goed? En mijn kind? En de klas? Hoe moet dat nou verder? Hè bah. Concentratie.

Ik zweef in mijn hoofd naar m'n oma, honderd jaar oud, die we twee weken geleden uit haar Zeeuwse huis droegen. Ik denk aan de dominee die zich in het zwart voor de kist positioneerde en haar maar ternaauwer nood een passage naar het hemelse Jeruzalem gunde. Hij had het over roepstem en middelbaar en lispelde dat-ie allemaal gehei-

men van ons wist, het was niet eens een grap. Dat had allemaal nog wel een eigen duistere poëzie, maar wat zeer doet zijn de breuklijnen in een familie, nergens zo scherp afgetekend als rond een graf.

Dit gaat niet goed.

Ik denk aan nutteloze aanvaringen. Ik denk aan gezeik op werk. Aan een collega die net in de rechtbank bij een misbruikzaak had gezeten en had geappt dat-ie er niet meer tegen kon. Ik denk aan het *Jeugdjournaal* gisteravond, waar ze ondergelopen tenten in Gaza lieten zien. Ik denk aan alle onvervulde verlangens in m'n hart en de pudding in m'n hoofd, en een berg onbegrijpelijk verdriet waar ik niet de juiste woorden voor kan vinden, en het onvermogen om er echt iets fatsoenlijks van te maken, van dit leven, iets helders en nobels.

All these things into position All these things we'll one day swallow whole

Radiohead op repeat in m'n hoofd, depri shit dit, ik had beter moeten slapen. Ik wil naar buiten, maar de ernstige suppoost is weer terug, hij is zo aardig en hij neemt dit kunstwerk heel serieus. En halverwege weglopen nu ik aan het huilen ben geslagen is ook dramatisch en pathetisch, ik kan geen kant op. Ik sis mezelf toe. Niet aanstellen. Niet met een fotograaf erbij, zo theateraal, dat gaat toch niet, je bent een Zeeuw, goddomme, gereformeerd nog wel. Ik verstopt m'n gezicht achter m'n arm voor de langlopende bezoekers. Ik durf m'n neus niet af te vegen aan de witte jas.

Je leeft met een gat in je hart, schreef de vaak sombere priester Henri Nouwen. De kunst is om er gepaste afstand van te houden. Niet wegrekken, niet erin vallen. Maar hier aan deze tafel met die idiote rijstkorrels en linzen doemt het ineens op, groot en massief, en er is geen ontsnappen aan.

Niets en iets

Ik haal nog maar een lins uit de berg waar inmiddels snot op is gedrupt. Wat is eigenlijk het enkelvoud van linzen? Lins? Linsje? Hoe

kan ik nou 45 zijn en dat niet weten?

Oké. We moeten grip krijgen, we gaan volgorde aanbrengen. Dit linsje is voor die toestand op school. Dit linsje voor die ouders. Het is als een kaarsje aansteken: het is niets en het is iets.

Nu een rijtje voor die breuklijnen. Een rijtje voor vrienden met ongelukkige kinderen. Een rijtje voor alle warrige gedachten en gevoelens, mooi overzichtelijk naast elkaar. Voor de hele pestbende hier op aarde.

Dit gaat lekker. Het huilen kan me langzamerhand niks meer schelen. Wat maakt het uit, dit is toch wat moet van het kunstwerk? Hier betalen de bezoekers voor, waar voor hun geld. Eén loopt langs en neemt van dichtbij een foto met haar telefoon, welja, ik huil gewoon door, ik ben alles wat Abramovic van me wil aan haar betonnen design-

tafel in het strijklucht achter dit grote raam. Ik ben niet helemaal in het hier en nu, ik ben eerder in duizend stukjes uit elkaar, maar dat is ook ergens. Er is toch genoeg om over te huilen, de krant is het dagelijkse bewijs. Het is passend en terecht om te huilen, vaak en diep, iedereen zou het moeten doen, elke dag, en veel langer dan even volschieten van ontroering of een laagje frustratie van je afsnikken. Gewoon, huilen, twintig, dertig, veertig minuten lang.

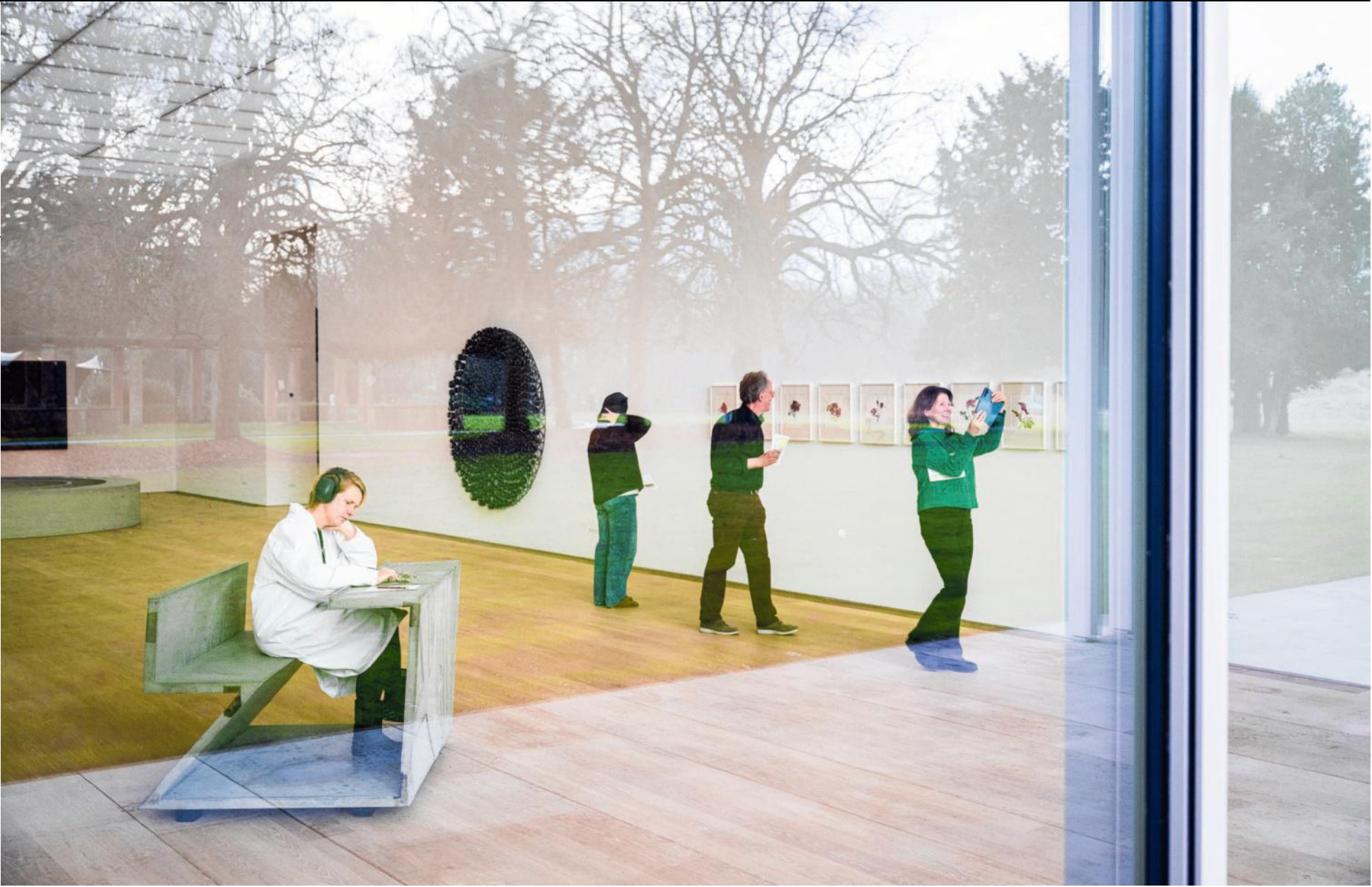
Bij een linsje voor m'n jongste, met z'n grote pretogen achter z'n plusbrilletje, klaart het vanbinnen een beetje op.

Ik kan misschien nog wel een passend citaat van een Franse filosoof over huilen vinden om het stuk wat cachet te geven, bedenk ik me nu. Of een Bijbeltekst, dat al onze tranen in een fles zijn opgevangen, dat

rijmt mooi met die begrafenis en tilt de boel een beetje boven het particuliere, dat schrijft beter.

Na een uur veegt de suppoost de gesorteerde linzen en rijstkorrels terug op de hoop, ik moet vooral niet denken dat ik iets van betekenis heb gedaan. Een vrouwelijke bezoeker klampt me gretig aan. Is het écht zo intens? Ja nou, er was wel wat aan de hand in m'n leven deze week, zeg ik gauw, dat was het meer. Maar als ik naar buiten loop voelt het anders. Doorzichtiger.

Als de avond goed nieuws over de klas brengt is de sfeer aan tafel wild en uitgelaten. Wéér janken natuurlijk. Ach, zegt de puber vergoelijkend tegen z'n broertjes. „Ze is gewoon emo.”

Ik ben niet helemaal in het hier en nu, ik ben eerder in duizend stukjes uit elkaar

Renske Jonkman
is schrijver.

Illustraties
Pam Werlotte

ESSAY

In de Canadese wildernis was ik ineens prooidier

Na een confrontatie met een beer vraagt *Renske Jonkman* zich af: zijn we nog wel in staat tot samenleven met een roofdier. En hoe zetten we eigenlijk onze zintuigen in?

Op een warme, stralende ochtend liep ik samen met mijn drie dochters over een verlaten camperterrein, aan de voet van de Canadese Rocky Mountains. De dag ervoor hadden we urenlang met een gehuurde, rammelende camper de Cowboy Trail gevolgd - zo'n weg waar John Wayne elk moment voorbij kon galopperen over de glooiende, steppeachtige graslanden.

Dag twee van onze roadtrip. We waren op zoek naar van die schattige grondeekhoortjes, die mijn man even daarvoor nog had gezien, en we liepen een open veld op, nét buiten de camping. Toen ik opzij keek stond een beer pal naast ons. Op een steenworp afstand scharrelde hij tussen het kreupelhout en de bessenstruiken. Hij hief kort zijn kop op als teken dat hij ons ook had gezien. In een reflex greep ik mijn jongste dochter van zes beet bij haar bovenarm (zou zij gaan gillen en rennen dan waren we verloren), en met een vreemde, mechanische stem zei ik: „Daar zit een beer.” Nu keken alle drie mijn dochters op. In plaats van op de vlucht te slaan, dirigeerde ik ze rustig te blijven en liepen we kalm en in stilte het veld af, alsof we na een vroege zondagochtendmis in gedachten verzonken de kerk verlieten, alsof er geen enorme zwarte beer vlakbij stond, zijn rug rechtte en ons nauwlettend in de gaten hield.

Achteraf gezien denk ik dat deze reactie ons heeft ge-

red. Door te doen alsof we niet warm of koud werden van zijn aanwezigheid, geen menselijk slachtoffer waren, vormden we in zijn ogen vermoedelijk geen bedreiging (een tactiek die ik overigens had opgedaan na een rondje Google in de nacht ervoor: 'Wat moet je doen als je een beer tegenkomt?'). Na het voorval zei de jongste: „De ogen van de beer glinsterden zo mooi.” We waren gewoon goed weggekomen.

Maar het omgekeerde gebeurde. Weliswaar was ik aan de beer ontkomen, maar hij bleef me achtervolgen. Hij drong mijn onderbewuste binnen en besloot me via mijn dromen - flitsen van schaduwen - terwijl ik hem door de gangen van ons huis zag lopen. Dat patroon van achtervolging zette zich in het daglicht voort. Wandelend op mijn plattelandsbeneden door de Canadese wildernis klonk het onheilspellende knakken van twijgen en takken, bewogen schimmen tussen de bomen, wezen de verse sporen in het zand op maar één schuldige. Enigszins overprikkeld van de natuur draaiden mijn zintuigen overuren. De nabijheid van een roofdier? Ik was onervaren. Onbeholpen.

Tegenreactie

Wie opgroeit in de aangeharkte Hollandse polder heeft van wilde dieren weinig te vrezen. Maar dat verandert. Wereldwijd zijn de populaties wilde dieren in de laatste

vijftig jaar met twee derde afgenomen, in Europa maken sommige soorten juist een spectaculaire comeback. Nu de Europese Commissie zich tot doel heeft gesteld dat tegen 2030 30 procent van alle ecosystemen hersteld moet zijn (oplopend tot 90 procent in 2050), keren konikpaarden, beren, lynxen, bizonen en wolven terug.

Ook non-profitorganisatie Rewilding Europe, die gedeeltelijk ontsproot aan Nederlandse bodem, pleit voor het 'herwilderen' van onze natuur. Mede dankzij deze organisatie zijn in de herwilderingsgebieden - in twaalf Europese landen - de aantallen grote roofdieren gestegen. In landen als Spanje, Italië en Slovenië leven inmiddels zo'n 20.500 beren, een toename van 17 procent sinds 2016. Het aantal roedels wolven steeg met 35 procent en er kwamen bijna 50 procent meer jakhalzen bij.

Het gevolg van dit 'verwilderen' is dat de mens (die natuurlijk ook een dier is) en het dier in het wild elkaar steeds vaker ontmoeten, zoals in Nederland wolven als de onlangs afgeschoten 'probleemwolf' Bram, en beren in Spanje en Italië. In Europa zijn maar weinig gebieden waar géén mensen wonen. In de Roemeense Karpaten waar inmiddels duizenden beren leven, zijn jaarlijks tientallen incidenten door voedseltekort en krimpende leefgebieden, in een enkel geval met dodelijke afloop. In Canadese en Amerikaanse nationale parken zijn dodelijke aanvallen juist uiterst zeldzaam - die parken zijn groot en afgelegen. Bovendien zijn beren van nature schuw.

Tegelijk met de verstedelijking (de voorspelling is dat in 2050 bijna 70 procent van de wereldbevolking in stedelijke omgeving woont) groeit ook ons verlangen naar échte, ongerepte natuur. Met klimaatproblemen en de afname van de biodiversiteit als katalysator. Noem het een tegenreactie op het verstande woud dat ons omringt, de rotondes van beton, zodat we in ons diepste wezen willen terugkeren naar 'de nobele wilde', zoals Rousseau dat noemde. Ook ik voel een verlangen naar de ongerepte wildernis, zonder het lawaai en verkeer, zonder beton, stroomkabels en windmolens en gasfalterende wegen, zonder de voortdurende aanwezigheid van een ander mens.

Toegeven aan de lokroep van de wildernis komt neer op het herprogrammeren van de zintuigen. In de Canadese bossen, tussen de zwarte- en grizzlyberen, wolven, lynxen, bizonen en elanden, nam mijn waarnemingsvermogen toe. Mijn amyggdala - een amandelvormig hersengebied dat de oerinstinctieve vecht-of-vluchtreactie stuurt - was duidelijk geactiveerd. Met de schrik nog in

de benen van de confrontatie op dag twee bleef ik op mijn hoede en op het vermoeiende af scande ik mijn omgeving in een ondoordringbaar woud van esdoorns, sparren en eiken. Het ergste waren de smalle paden tussen hoog opgeschoten bessenstruiken, waarbij je zicht niet verder reikte dan een paar meter, waarna het bereiken van een open vlakte als een ware opluchting voelde. Eindelijk uitzicht!

Meezeulen

Van opperdier was ik ineens gedegradeerd tot prooidier. 's Avonds een kampvuur maken was niet alleen 'gezellig' maar een noodzakelijk kwaad om ongewenste bezoekers op afstand te houden, zoals de coyotes die we kilometers verderop in een vals gestemd orkest hoorden huilen. Ik raakte geïrriteerd door het gebulder van de rivier, simpelweg omdat het alle andere geluiden overstemde, en mijn subtiele gehoor achteruitging. Zien, horen, ruiken, proeven en voelen, er bleek zoveel meer mogelijk. Blijkbaar zou ik al die tijd allerlei zintuigen met me mee

waar ik nooit eerder gebruik van had gemaakt! Hoe kon ik hier zo achteloos mee zijn omgesprongen?

De nacht brachten we door in de camper op afgelegen kampeerplaatsen en mijn slaap was rommelig en onderbroken, bij het minste of geringste geluidje zat ik recht op. Dreigt daar gevaar? Ergens voelde het ook dubbel: was ik niet in de natuur voor mijn ontspanning?

Het was natuurlijk een enorm privilege dat we met ons gezin met een camper door Canada mochten reizen. Al werd één ding me snel duidelijk: de mens moet zijn gedrag aanpassen aan de beer, niet andersom. Wanneer we over een *trail* wandelden in de bossen namen we berenspray mee (verplicht!). We maakten lawaai, zongen liedjes en praatten hard, klaptten in onze handen. Eten mocht je niet laten rondslingeren, overal waren speciale *bearproof* afvalbakken.

Bij elk natuurgebied stonden bordjes met reglementen waar je aan moet voldoen: de kinderen niet uit het oog verliezen, wegblijven van karkassen, honden aan de lijn. 'Don't let your visit get too wild. Be „bear smart”.' In het lokale bezoekerscentrum stonden mijn drie welpen voorovergebogen over de vossen-, beren- en wolvendrollen en bestudeerden in alle ernst de verschillende vormen en kleuren. Ze wezen op de zwarte berenpoep, vol bessenzaden, 'die moeten we onthouden'.

Thuis ben ik het opperdier en vrijwel alle dieren in mijn leven zijn gedomesticeerd. Althans, in theorie. De gedomesticeerden op ons boerenland in de Westfriese polder waar ik woon geven weinig om de hekken en alle vreemde randvoorwaarden die we voor ze hebben gecreëerd: onze harige shetlandpony's zijn in staat om dwars door het schrikdraad te breken, de hangoorkonijnen graven hele loopgraven uit, onder de hekken door, en de kippen vliegen op slechte dagen direct de moestuin in, waar ze zich tegoed doen aan de malse stengels palmkool. Nooit kreeg ik mijn heerschappij over, de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over het vee, en over de gehele aarde, en over al het kruipend gedierte op de aarde", zoals staat geschreven in Genesis 1. Dus ik neem mijn verlies.

Imitatie

Zou ik het samenleven met onze dieren kort en bondig moeten beschrijven dan komt het neer op het voortdurend afstemmen van elkaars emoties. Onze bordercollië

LEES VERDER OP PAGINA 18

laat haar tanden niet zien omdat ze wil aanvallen, maar omdat ze het menselijk met-de-tanden-bloot-glim-lachen imiteert. Ook de pony die zijn oren plat in zijn nek legt geeft ons een duidelijk signaal: oppassen en wegwezen.

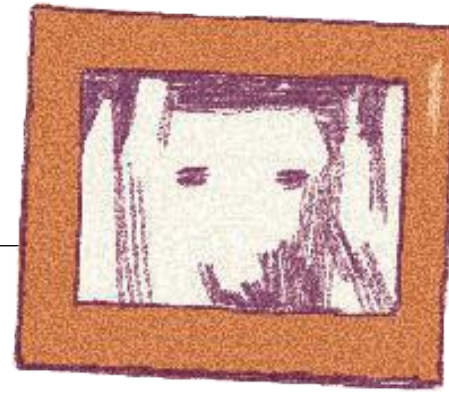
„Gedomesticeerde dieren moeten om te kunnen functioneren zowel de taal van hun soortgenoten leren, als die van mensen en die van andere dieren in het huishouden of in het dorp”, verklaart Eva Meijer in haar boek *Dierentalen*. Door elkaars lichaamstaal te lezen, die deels bewust en deels onbewust plaatsvindt, raken we steeds beter op elkaar afgestemd.

Undercover gaan in het dierenrijk komt in beste geval neer op imitatie. De onlangs overleden primatoloog en milieuaactivist Jane Goodall, die voor onderzoek jarenlang tussen de chimpansees in de jungle leefde, wist hoe ze zich in de buurt van wilde dieren moest gedragen. Toen ze op een dag werd achtervolgd door een jonge mannetjesleeuw liep ze rustig weg, en bij een zwarte neushoorn bleef ze gewoon staan, zo vertelt ze in *Het boek van hoop*, in de wetenschap dat neushoorns slechte ogen hebben en de wind van hen af stond, zodat haar geur hem niet zou bereiken. „Het gevaarlijkste wat je kon doen was tussen een moeder en haar jong komen, en een gewond dier of een dier dat had geleerd mensen te haten te confronteren.” In de documentaire *Jane* loopt ze op gypsen en in korte broek onbevreesd door de jungle en zoekt behoedzaam haar weg tussen de varens en lianen terwijl ze voortdurend om zich heen kijkt, luistert, wacht, met zachte hand aan takken voelt. Ze maakt contact met de chimpansees die ze vriendschappelijk ‘vlooit’ en ze kan perfect een chimpanseebaby die zijn moeder kwijt is imiteren. Ze is één van hen, weet hoe ze ‘chimpansees’ spreekt. Ze weet hoe ze haar zintuigen tot op het hoogste niveau kan aanwenden en daarmee het dierenrijk binnentreedt.

Geurenlandschap

In zijn boek *Being a Beast* (2016) doet schrijver en filosoof Charles Foster dit in overtreffende trap. Hij vraagt zich niet alleen af hoe de mens kan samenleven met een wild dier, maar of je een dier kunt zijn. In een soort sjamanistische transformatie probeert hij als een dier te leven en scherpt hij zijn zintuigen aan. Zodoende struint hij als een hert de Schotse hooglanden af, zwemt als een otter in de rivieren van Devon en wroet tussen de andere vossen in de Londense afvalbakken. Om erachter te komen hoe ver hij in de huid van een das kan kruipen leeft hij zelfs wekenlang met zijn zoon in een hol en begraaft zichzelf letterlijk in de aarde. De wormen die hij eet voelt hij spartelen tegen zijn tanden en gehemelte.

Tijdens zijn transformatie tot das valt het hem op dat het landschap van de mens vooral visueel van aard is. Terwijl het voor de das in essentie een geurenlandschap is. „Vergeleken met dassen zijn mensen vooral geurblind.” Want stel je nu eens voor wat het bos inhoudt als je niet alleen acht slaat op wat er via je ogen binnen-

komt, maar ook op wat zich via je oren, je neus en je huid aandient, beredeneert Foster. Het vergt enorm veel werkingsvermogen waardoor de dassen veel slapen, „en wij dus ook”. Of hij zich nu verplaatst in het hert, de otter of de vos; telkens doet hij een beroep op andere aspecten van zijn waarneming - een prisma aan zintuiglijke ervaringen breekt voor hem open.

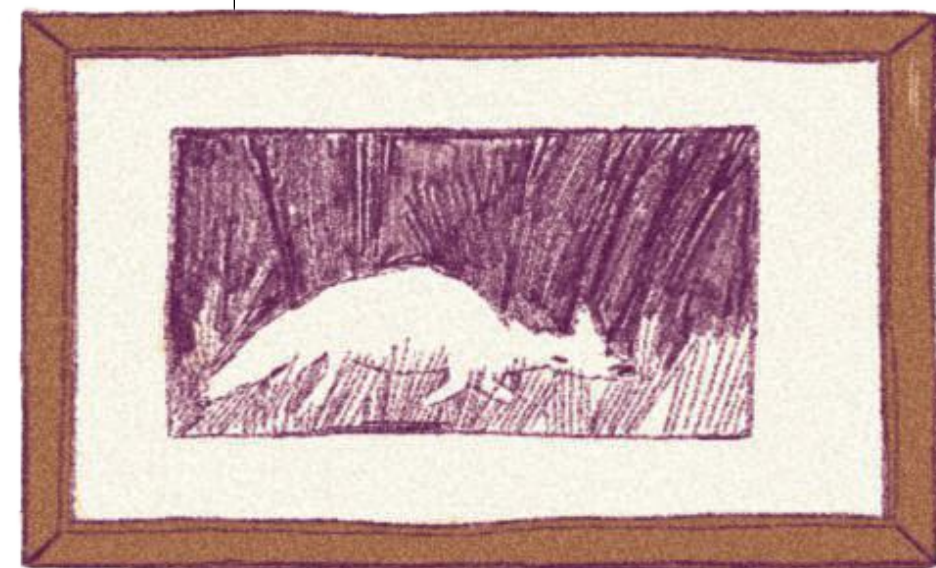
We kunnen de natuur buiten wel laten verwilderen, maar kan de mens diep in zichzelf ook de verwildering toestaan? Dan volstaat de scherpe scheidslijn tussen natuur en cultuur niet langer, maar zullen die twee uitersten als eb en vloed steeds meer in elkaar overlopen. Dat vraagt om menselijke flexibiliteit, aanpassingsvermogen en opofferingen, stelt ook wildernisfilosoof Linde de Vroey: „Rewilding vraagt om compromissen, die des te scherper worden in een samenleving die zich al lang niet meer op de wilde natuur heeft georganiseerd.” Dat betekent dat we soms op onze hoede moeten zijn. Onze voelsprietten aanzetten als we onze omgeving delen met andere levende wezens. Niet achteloos hardlopen met oordoppen in - doof en blind voor onze omgeving - maar gewaar zijn van de omgeving. Te gast in het territorium van de ander, kruisen de paden van de mens en de wolf elkaar, en zullen we elkaar vaker in de ogen kijken.

Op de vijfde dag van onze roadtrip door Canada bezoeken we Head-Smashed-In-Buffalo Jump, een Unesco werelderfgoed, aan de uitlopers van de Rocky Mountains. Vanaf de hoge kliffen kijk ik uit over de steppen, de uitgestrekte, wonderige grasvlakten. De kliffen waarop ik sta vormen de *buffalo jump*: een rotsformatie die door de inheemse bevolking, de Blackfoot, meer dan vijfduizend jaar lang traditioneel gebruikt werd tijdens de bizonjacht. De bizonnen werden in de richting van zo’n klif gedreven en door de vaart van de kudde waren ze genoodzaakt te springen en braken dan hun poten.

Waarneming

De jacht begon met een visioen van het opperhoofd, zo zien we tijdens een film in het Buffalo Jump-bezoekerscentrum, waarin de bizonjacht door acteurs tot in detail wordt nagespeeld. Zo’n visioen vertelde de leider dat de kudde zich in de buurt van het kamp bevond. Een bizonjager vermoedde zich als wolf, omdat de wolf de bizonnen niet angstig maakte (wolven hielden zich altijd op in de buurt van bizonkuddes). Een andere jager verkleedde zich als bizonkalf en manoeuvreerde zich tussen de kudde. Het was belangrijk dat dit ‘kalf’ uit de wind bleef staan (zodat de kudde hem niet rook), laag bij de grond bleef en bewoog als een bizonjong. Hij maakte een angstig geluid waardoor de hele kudde in beweging kwam. Op die manier werden de bizonnen door de buffeljagers in volle galop naar de rand van de klif gedirigeerd om zich daar te pletter te laten.

Nu wil ik het over de klif jagen van duizenden bizonnen niet goedpraten. Wel is het belangrijk om dit in perspectief te plaatsen: de inheemse volkeren waren sterk afhankelijk van het vlees van de bizonnen en aten hier het hele jaar door van, gebruikten hart tot lever en maakten tipi’s van de huiden. Wat de Buffalo Jump toont is de kracht van de menselijke waarneming. Tijdens de jacht maakte de inheemse bevolking tot het uiterste aan toe gebruik van hun zintuigen. Door observatie wisten ze zich moeiteloos te transformeren tot de prairiedieren: mens en omgeving liepen direct in elkaar over. Ze wisten wanneer de kudde naderde, hoe slecht het zicht van de bizon was, hoe sterk hun eigen menselijke geur. Met hun scherp afgestelde waarneming waren de jagers in staat de enorme bizonnen om de tuin te leiden. Net als Charles Foster kropen ze moeiteloos in de huid van een ander levend wezen, er was geen onderscheid. Ze zijn de wolf. Ze zijn de bizon. Ze zijn de beer.

D-reizen

De beste vroegboekdeals boek je bij D-reizen

Live Your *D*reams

Boek jouw verre reis nu op D-reizen.nl of in één van onze winkels

Boek 24/7 jouw vakantie! ✓ Altijd de beste deal ☀ Klantenbeoordeling: 9.0 🗣 Persoonlijk advies op maat

Fotografie
Mariet Dingemans

Tekst
Hanna Hosman

Bolderburen, Gelderland

Als kind had fotograaf Mariet Dingemans een lievelingsboek: *De Kinderen van Bolderburen* van Astrid Lindgren. Het ging over de wereld van zeven Zweedse kinderen in een gehucht, drie houten rood-geverfde huizen met een zandweg erlangs. Ze logeerden samen in een hooiberg, werden op zondagen gewassen in een grote ton, hielpen hun ouders op het land, hun kleren hingen over een waslijn die gespannen werd tussen een veranda en een boom, met paard en wagen brachten ze hun graan naar de molen, waar de molenaar ze dan zakken bloem teruggaf. Ja, had Dingemans haar kinderen maar zo kunnen opvoeden.

En toen, halverwege 2019, trof ze een wereld aan die er veel op lijkt. In de uiterwaarden van de Nederrijn staat landgoed De Brouwketel. Daar wonen tien volwassenen en vijf kinderen. Ze vlechten manden, bewerken akkers, verbruiken weinig. Een douche per week. Op een druiprek laten ze gewassen plastic zakjes drogen zodat die nog eens gebruikt kunnen worden.

Via haar achterrichtje, dat er woont, kwam Mariet Dingemans er terecht. Gewoon om te kijken. Ze bleef terugkomen en legde het leven van de zelfvoorzienende duurzame woongroep vast in warme kleuren. Sommige dingen vond ze wat extreem, aanvankelijk. Het spaarzame douchen, twee truien tegen de kou 's winters, en het almaar samenzijn. Maar ze zag: dit zijn mensen die vastberaden zijn om naar hun overtuiging te leven. En het lukt ze.

Als ik nou kan leven, had bewoonster Vivian van der Torren gedacht, zonder de aarde te belasten, of in ieder geval zo min mogelijk. Acht jaar geleden begon ze de woon-

LEES VERDER OP PAGINA 22

groep met wat vrienden. Ze had in Wageningen gestudeerd, plantenwetenschappen, en bos- en natuurbeheer in Velp. Ze had zich in het klimaat verdiept, en had daar haar conclusies uit getrokken.

Een aanzienlijk deel van het voedsel dat ze nodig hebben verbouwen ze zelf. Ze hebben fruitbomen, een groentetuin, een grote vlinderstrook. Ze maken yoghurt, bakken brood. Ze werken niet meer dan drie dagen buitenshuis. Dat is de afspraak: zo houden ze genoeg tijd over voor onderhoud, huishouden, samenzijn.

Van de acht jaar dat ze er nu woont hebben ze zeker twee, misschien drie jaar helemaal van het land kunnen leven, vertelt Van der Torren aan de telefoon. Natuurlijk, ze kopen heus wel eens wat, elke maand brengt een biologische groothandel rijst, pasta en andere basics. En nu ze jonge kinderen heeft, haalt ze wel eens een komkommer of een paprika.

In Zweden, waar onderzoekers een terugnaar-het-land-beweging bespeuren, zijn ook zulke woongroepen. Twee initiatieven zijn vernoemd naar de *Bullerbyn* - de Boldeburen. Er zit iets nostalgisch in, sociologen Emelie Pilflod Larsson, Katarina Giritli Nygren omschrijven het in het *Journal of Rural Studies* als retrotopie, een toekomstvisie die gebaseerd is op het verleden, een veilige gemeenschap zoals je die had in de wereld van Astrid Lindgren.

Maar als je er over nadenkt, zegt een oprichter van één van de Bullerbyn-gemeenschappen tegen de onderzoekers, kun je voor een duurzame toekomst veel kennis putten uit hoe de dorpen toen werkten, hoe zelfvoorzienend dorpen waren vóór de industrialisatie, voor het fossiele tijdperk. Je kunt het zien, schrijven de sociologen, als een vorm van verzet.

Aan de Atto 2 DM-i, een plugin hybride van de Chinese autofabrikant BYD, mankeert zo weinig dat *Bas van Putten* hem tijdens de testrit al bijna vergeten was. Niet te groot, niet te klein, degelijk, soepel: het perfecte gulden midden.

AUTOTEST

Hoewel de Atto 2 niet groot is kunnen volwassenen achterin behoorlijk zitten.

Erg fijn: gewone knoppen voor de basisfuncties.

Het interieur ziet eruit of ze het in China al honderd jaar maken, zo gedegen.

Het interieur is minder frivolous dan dat van eerdere BYD-modellen, maar op de architectonische logica valt niets af te dingen.

FOTO'S BYD

Aan de Atto 2 is niets bijzonders

Het Chinese BYD wil Europa veroveren en Toyota slopen. Het is leuk op weg. Bij de presentatie van de plugin hybride BYD Atto 2 DM-i, een compacte suv, staat BYD's vicepresident Stella Li op het podium als ambassadeur van een grootmacht, terwijl op het scherm boven haar de wapenfeiten knallen. *Remarkable growth in Europe!* Verkoop-plussen van 577 procent in Engeland en 1.297 procent in Italië, hoppa! Van duizend Europese BYD-vestigingen in 2025 naar ruim tweeduizend dit jaar! Miljarden uitgaven voor onderzoek en productontwikkeling! Met een miljoen werknemers is BYD, ook batterijfabrikant, Tesla al voorbij als grootste producent van elektrische auto's.

Waarom dan nog stekkerhybrides? De markt vraagt erom. De EU heeft besloten het voor 2035 aangekondigde verbod op nieuwe auto's met verbrandingsmotor te versoepelen. Die knieval voor de achtergebleven Europese autolobby geeft de pijlsnel elektrificerende Chinese auto-industrie een nog grotere technologische voor-sprong, China giert het uit. Anderzijds beweegt BYD graag mee met achterlijke markten waar ze willen kunnen blijven tanken als de laadpaal variant lanceerde.

Nadat Nederland weinig bleek te zien in de volledig elektrische Atto 2, wil BYD de weigerkaaskoppen over de streep trekken met harde cijfers. BYD belooft voor de duurste versie van de plugin een actieradius van 1.000 kilometer, 90 kilometer elektrisch en de rest op benzine. Dat uit-houdingsvermogen zou vakantievie-

rende gezinnen en rondreizende pensionadostellen kunnen interesseren. Als de nog niet vastgestelde prijs onder de 35 mille blijft, wordt de Atto 2 de goedkoopste plugin op de markt en verwacht ik een levendige handel in het prijsdier. Waar voor het geld, daar gaat het in China over. Het voert een prijsoorlog.

Robotgrapjes

Tech wordt ook een ding. In een evenementenhal vol Atto 2's staat een dansend robotje met een touch-screen als gezichtje, ook BYD. AI is voor autofabrikanten nu nog bijgerecht, straks het hoofdmenu. De arm-pjes swingen lamentabel futloos op muziek uit het robotje zelf, dat met een robotstemmetje grapjes maakt. „Spot niet met me als je me een waar-deloze danser vindt.” Misschien serveert het als elektronisch animeer-wezen straks sapjes in de horeca. Of de pretsoftware gaat infotainin in je Atto 2.

Eén ding weet je: als het zover is, gaan mensen het gebruiken. De smartphone baarde als opium van het volk al generaties infotainmentslaven. Door de manier waarop AI ze nu tot horigheid verleidt, is het bezig mensen zelf in robots te veranderen, voor zover ze dat in hun npraatbubbels al niet waren. AI zal hun breinen kapen tot de laatste druppel geestesleven is verdampt. Dan buigen ze zoals ooit defaitisten voor het noodlot. Die weg zijn we ingeslagen, iedereen waarschuwt voor de risico's, niemand houdt het tegen. Daarom zijn revoluties revoluties. Eerst moet de emmer overlopen die nooit vol had hoeven raken als verstandige mensen tijd hadden terug-

geslagen. De opheffing van de mensheid is begonnen. Een wolk van doem glijd als een terminale schaduw over mij.

Pas dan zie ik dat niemand van het robotje notie neemt.

Daarna stap ik in de Atto 2 DM-i. Het elektrisch kantelbare infotainmentscherm is zo groot als een dienblad. Ik negeer het zo halsstarrig als het zich met menu's en piepjes aan me opdringt. De BYD rijdt goed, voor zover in steden nog te rijden valt. Wat staan de stoplichten lang op rood, zegt de bijrijder. Pas dan ontdekken we dat we onszelf klem hebben gereden op een taxistandplaats.

Al die tijd hebben we geen seconde aan de Atto 2 gedacht. Aan het model is dan ook niets bijzonders, en dat is er precies het bijzondere aan. Volgens kenners verkoop je auto's tegenwoordig op hun uiterlijk. Niemand zegt erbij wat doorsnee kopers onder goed design verstaan. Nou dit, de keurige neutraliteit die twintig jaar geleden een Japans logo had gedragen. Aan de Atto 2 mankeert zo weinig dat ik hem al bijna ben vergeten. Niet te groot, niet te klein, degelijk als een Yaris, soepel in de omgang, het perfecte gulden midden. En dat voor een merk dat in 2005 zijn eerste auto bouwde. De Chinese leercurve is verbijsterend. Wat er ook mag mankeren aan Wenninks donderpreek over de staat van Nederland, de kern van zijn gelijk blijft staan. Er is een oorlog gaande. En die wordt voorals-nog niet door Europese autogeneraals gewonnen. Die gaan liever zielig doen in Brussel, sukkels.

BYD Atto 2 DM-i

Motor benzine- en elektromotor
Vermogen 212 pk
Koppel 300 Nm
Aandrijving voor
Transmissie automaat
Topsnelheid 180 km/u
Acceleratie 0-100 7,5 seconden
Verbruik gemiddeld 1,8l / 100 km (fabrieksopgave)
CO₂-uitstoot 0 g/km
Energietabel A
Basisprijs n.n.b.

Sinds een half jaar zit *Johan Stevens* in de bijstand. Naast geldzorgen brengt dat ook schaamte en twijfel met zich mee. „Het past niet bij wie ik denk te zijn, wie ik altijd dacht te zijn.”

Help, ik ben hartstikke werkloos

Illustratie
 Trui Chielens

I

Ik ben Johan en ik ben hartstikke werkloos. Zo dat is gezegd. En dit wordt wellicht het meest ongemakkelijke stuk dat ik ooit met u deel. Hoe kon dit in vredesnaam gebeuren, ik, werkloos. Dat is niets voor mij. Sinds een half jaar zit ik in de bijstand. Ik schaam me.

Om te beginnen over geld: ik ben trots dat ik elke maand mijn huur nog betaal, maar dit gaat ten koste van drankjes in de stad. Zoals Freddy Heineken zei: „Ik verkoop geen bier, maar gezelligheid.” Weinig gezelligheid de laatste tijd. Ik ga nog weleens Ajax kijken in een buurtcafé en als de serveerster dan na vijf minuten

vraagt of ik nog een biertje wil, zeg ik lollig: „Nee, zoveel geld heb ik niet!” Ik glimlach en daarna vraag ik om een glas water. Laatst vroeg iemand in het café of ik wat van hem wilde drinken. Ik twijfelde en zei: „Hartstikke gezellig, maar ik kan niet echt trakteren, dus dan weet je dat.” De tandjes ongemakkelijk.

Ik wandel door de wijk - is gratis! - en dan kom ik langs terrassen. Ik zag een man een monchoutaartje eten en checkte stiekem op de kaart wat dat kost: 7 euro en een beetje. Daar eet ik drie dagen van. Ik word er steeds beter in. Boodschappen houd ik rond de 160 euro per maand. Ik zet dat geld op een aparte rekening waar niet plots de energierekening vanaf gaat. Overzicht, snap je. Ik merkte gisteren toen ik over de gracht ging dat ik wat gebogen liep. Ik had net drie mails verstuurd naar mijn netwerk, hup, hup, en door - maar een lange tijd in een niet succesvol verhaal zitten doet wat met je. Ik liep, gebogen, en ik keek naar de grond, naar de natte straat. Hoog, Sammy, kijk omhoog, Sammy.

Dat niets kunnen betalen, dat past zo niet bij mij. Het past niet bij wie ik denk te zijn, wie ik altijd dacht te zijn. Iemand die dingen kan, iemand met charisma, scherp. Iemand die eens kan trakteren op sushi, „nee, nee, niks daarvan, weg met die pinpas, opgesodemieterd, ik betaal alles!” Iemand met een abonnement op een krant. Iemand die leuke vrouwen mee uit kan nemen. Er moet gedatet worden, want naast hartstikke werkloos ben ik ook best wel single.

Afgelopen zomer zat ik op een terras. En ik kwam daar een vage bekende tegen, een vrouw. Een leuke vrouw. Ze was weer single en ik hoorde dat glimlachend aan. „Zit je nu te lachen omdat ik weer single ben?” vroeg ze. In plaats van te blijven kletsen, te blijven zitten op die stoel met die vrouw op het terras in het park, ging ik naar huis. Ik zei: „Ik heb nog zoveel te doen, sorry”, maar wat er echt was, was dat ik niet ook voor haar drankjes kon dokken. Gênant, want een echte man heeft geld. Ik wilde bijna zeggen: „Date niet met mij, ik ben een doorzetter, maar vooral een loser en heel arm.” Ik ging en heb haar nooit meer gesproken.

600 mails

Hoe ben ik in deze situatie beland? De afgelopen jaren heb ik mezelf in de markt gezet als creatief tekstschrijver. Copywriter. Ik heb er bij de markt op gehamerd dat een tekst ook leuk en menselijk en met een beetje humor kan, zelfs als die zakelijk is. Dat was mijn invalshoek. Een vrolijke invalshoek, al zeg ik het zelf. Ik heb klanten verzameld, zeker wel, maar dus, uiteindelijk, te weinig.

Ik bewoog hemel en aarde om het te laten lukken. Ik zag om me heen voorbeelden van mensen met flink wat omzet. Toen het toch tegenviel, gooidde ik nogmaals alles in de strijd. In januari stuurde ik briesend 600 mails via de DM van LinkedIn. 600 dus. Hadden dat er 700 moeten zijn? Hoe dan ook: het resultaat was één opdracht. *I kid you not*.

Zelfs na honderden berichten te hebben verstuurd, was het te weinig en vroeg ik een ondernemersuitkering aan. Die kreeg ik. Mijn dagen vul ik met fanatiek zoeken naar klussen of een baan, een dagdeel ben ik er zoet mee, daarnaast schrijf ik aan een boek. Ook is het Amsterdamse bos dichtbij.

Tijdens de rondjes door het bos belde ik met vrienden en ook met andere zzz'ers. Ik merkte dat ik me vaak ging zitten verdedigen voor de ontstane situatie. „Het loopt niet, maar ik doe ziek hard mijn best.” Ik was bang voor kritiek. En misschien is dat gewoon wat je doet als iets door je handen glipt, terwijl je het prima dacht te kunnen regelen.

Ik sprak een nicht. Zij ging de laatste maanden door een scheiding en heeft me wel acht keer uitgelegd hoe zij altijd heeft willen kiezen voor communicatie. Voor openheid. En ze was altijd mindful, want dat leerde ze anderen. In lichte paniek en plotseling weer met een sigaret in haar mond zei ze: „Maar ik heb echt alles gedaan! Alles! Hoe kan dit?!” Zij is psycholoog en haar man werkt als arts in een ziekenhuis.

Zouden dingen om allerlei redenen niet kunnen lukken, zelfs heel erg mis kunnen gaan, ook als je pro-actief en eloquent was?

Uitkeringstrekker

Blijkbaar. Ik ben een uitkeringstrekker, maar wel eentje met een verrassend leuke kledingsmaak. Hoera. En ik hou van Beethoven en Mozart en Bruch en ook van Radiohead. En ik ben intelligent en fijngevoelig, emotioneel ook slim en al zeg ik het zelf: grappig. Ik kijk naar de VPRO!

Wat ik wil zeggen: ik ben totaal geen standaard uitkeringstrekker! Of bestaat die standaard uitkeringstrekker niet? Mijn beeld van een uitkeringstrekker: mensen die het lastig vinden om initiatief te nemen, misschien mensen die hooguit eens in de maand een rommelige sollicitatiebrief schrijven, omdat ze simpelweg niet weten hoe dat moet. Mensen die zenuwachtig raken als ze een bedrijf moeten bellen, geef ze de kost, mensen die Schultenbrau-bier drinken, sigaretje in de mondhoek, joggingbroek op halfzeven, de woning een zootitje. Ja, excuses dat ik hier wat grappjes zit te maken, ik snap dat ik generaliseer, ik heb alle tijd dus waarom niet, maar snapt u mijn punt? Ik zag een aflevering van *Rutger en de uitkeringstrekkers* en ik herkende me niet in de mensen die daarin vertelden over hun uitkering.

Maar één ding heb ik gemeen met die mensen. Ik krijg een uitke-

Johan Stevens (1975) was cabaretier en acteur. Nu richt hij zich op tekstschrijven voor bedrijven.

Ik dacht: talent en hard werken is het recept voor succes, dan lukt het sowieso

ring. Wat zegt het over mij? Het zegt dat ik voorsnog zoek naar iets dat past. Plan A was cabaretier worden, dat heb ik 26 jaar geprobeerd. Ik begon op mijn zestiende en een paar jaar geleden stopte ik met optreden. Toen ik na 26 jaar nog eens naar Arnhem ging voor een open podium voor twaalf man publiek en een presentator die me Stefan bleef noemen, hield ik het eindelijk voor gezien.

Tekstschrijver voor bedrijven was plan B. Ik jakker al jaren achter het op één na leukste meisje van de klas aan. Ik kom uit bij een vraag die ik, met uw permissie, kut vind: wat als zelfs plan B niet lukt? Moet ik dan iets gaan doen wat totaal niet past? Moet ik me laten omscholen tot iets wat ik niet zie zitten? Daar lig ik van wakker. Verdwijnt ik ongezien in een baan waar ik de uren vooruit ga zitten kijken? Is dat dan mijn leven? Mag ik alsjeblieft nog even achter dat op één na leukste meisje van de klas aan gaan? De vele afwijzingen maken niet zozeer dat ik twijfel aan mijn talenten, maar ik zie wel dat ik vaak te vrij en te creatief ben voor bedrijven. Ik gebruik het woord 'kut' zo nu en dan en uw favoriete krant vind dat prima, maar IT-specialist Van Beek uit Soest niet.

De vraag die me steeds meer bezighield, die zich steeds meer aan mij opdrong in al dat geacquireer om nieuwe klanten binnen te halen - ik deed een webinar voor twintig mensen, van wie er drie kwamen opdagen en zo kan ik nog wel even doorgaan - is: is de wereld dan toch minder maakbaar dan ik altijd dacht?

De Britse schrijver Oliver Burkeman schrijft over de beperkte invloed die we hebben op hoe de dingen lopen in zijn boeken *4000 Weeks* en *Meditations for Mortals*. Burkeman zegt dat we kajaks zijn in een wilde stroom, geen superjachten die alles onder controle hebben. Dikke kutzooi dat dat lijkt te kloppen.

Ik dacht: talent en hard werken is het recept voor succes, dan lukt het sowieso. Is dat dan niet zo?

Enorme winst

Niet lang geleden kwam ik een bekende tegen en vertelde wél eerlijk mijn verhaal. Hij zei: „Gast, wat klote, dan gaan we binnenkort uit eten. Ik betaal.” Geen oordeel, nul. Ook realiseer ik me dat mijn vrienden geen houtsnipper minder graag met mij omgaan. En we leven dus in een land waar je gelukkig mag falen, waar de dingen mis kunnen lopen en dat er dan een sociaal vangnet is. Dat hebben we toch goed met elkaar afgesproken. In het begin van de uitkering riep ik tegen iedereen die het wilde horen en die het niet wilde horen: „Ja, nou, wat ik maar denk, is dat die uitkering niet voor mij is bedacht!” Ik ben inmiddels gestopt met dat steeds maar weer zeggen, wat al enorme winst is.

Misschien is een heel klein beetje meer compassie met mijn geklooi, met ons falen niet gek. Een mens kan vallen, de wereld is een chaos, fouten worden gemaakt en doorzetten levert niet altijd iets op.

En toch geloof ik nog steeds in een wat beter leven met wat meer geld. Want ik kan wat, dat ben ik gelukkig nooit vergeten. En die vrouw? Die zal ik binnenkort eens bellen. Ik heb nog beltegoed.

Tien jaar na zijn dood blijkt David Bowie al onsterfelijk

David Bowie was veel meer dan een rolmodel. Sinds zijn dood is hij voor generaties muzikanten een voorbeeld - vanwege zijn eclectische muziek, conceptuele stijl of wisselende imago.

Harry Styles tijdens het Coachella Festival, 2022. FOTO KEVIN MAZUR/GETTY IMAGES

Christine and the Queens in Madrid, 2023. FOTO MARIANO REGIDOR/REDFERNS

Op Stansfield Road in de wijk Brixton in Londen komen deze herfstmiddag twee mannen aanlopen, de een heeft een tatoeage op zijn arm van een gezicht met een bliksemschicht. De twee kijken naar de klokgebakken in de tuin van nummer 40, en maken foto's. Hier woonde ooit David Bowie. Nummer 40 was zijn geboortehuis - al is dat aan de gevel niet te zien.

Na Brixton zou het gezin verhuizen naar Bromley, een uur naar het zuiden. In deze rustige buitenwijk ging David - toen nog Jones geheten - naar de Technical High School, de middelbare school, waar zijn leraar voor de creatieve vakken hem stimuleerde om verschillende instrumenten te spelen, te acteren en te schilderen. Hier begon zijn brede kunstliefde.

Het gezin was intussen weer verhuisd, naar Plaistow Grove 4. Naast de grijze voordeur is een tegel geplaatst met de bondige

O

tekst: 'David Bowie. Singer and talented musician. 1955 to 1968'. Londen hangt en staat vol gedenkplaten en monumenten, maar Plaistow Grove is het enige van de drie woonhuizen met een verwijzing naar hun beroemd geworden bewoner.

Bowie heeft geen herdenkingsstenen nodig. Want David Bowie is sinds zijn overlijden, op 10 januari 2016, onsterfelijk gebleken.

Niet alleen vanwege de indrukwekkende hoeveel geweldige liedjes en albums. Het belang van een popmuzikant wordt vaak afgemeten aan de mate waarin hij of zij jongere generaties muzikanten beïnvloedt. Velen noemen Bowie als voorbeeld, om zijn eclectische muziek, zijn conceptuele stijl, zijn wisselende imago, om de versmelting van disciplines bij zijn liveconcerten. En om zijn persoonlijkheid: zijn open blik, zijn levenslange zoektocht naar nieuwe bronnen.

'It won't be boring'

Voor Kevin Parker van de Australische groep Tame Impala was Bowie een voorbeeld om zijn studio-experimenten. Voor de door hem ontdekte zangeres Janelle Monáe de mogelijkheid om zich alter ego's aan te meten. Voor zangeres Lorde is hij de vaandeldrager van artistieke vrijheid. Popster Harry Styles leerde van Bowie dat je popmuziek kunt vormgeven als performancekunst.

David Bowie is niet zomaar een rolmodel, hij is de verpersoonlijking van het belang van goedgekozen voorbeelden. Hij was een spons die zich volzoog met de stijlen van grootheden uit literatuur, film, muziek, techniek en media: van Kraftwerk, Bertolt Brecht, Andy Warhol, Charles Mingus, Tom Verlaine, Marcel Marceau, kabuki (Japanse theatervorm), krautrock (Duitse experimentele muziek), drum 'n' bass (Britse elektronische dance), The Pixies, Nine Inch Nails, Sonic Youth, The Velvet Underground, William S. Burroughs, Kendrick Lamar, George Orwell - en anderen.

Als artiest zou hij zenden wat hij op zijn culturele antenne had ontvangen. Zoals hij in 1978, in woonplaats Berlijn waar hij drie klassiek geworden albums zou maken, kondigde: "I don't know where I'm going from here, but I promise it won't be boring."

Dit was wellicht een van zijn grootste kwaliteiten: het benutten van elementen uit subculturen en de avant-garde om er een populair en voor de mainstream aantrekkelijk product van te maken. Bowie was doorgaans succesvoller dan zijn voorbeelden.

Als jonge man in Bromley zag hij geen toekomst voor zich als uitvoerend muzikant. Hij wilde een rol achter de schermen als schrijver van musicals die anderen zouden uitvoeren. Dan kon hij ondertussen zelf door naar de volgende trend, de volgende mode, de nieuwste ontdekking. Want hij had een korte aandachtsspanne, was enthousiast en nieuwsgierig, en 'snel verveld'. Toen hij uiteindelijk toch zelf zanger/muzi-

kant werd, liet hij zich niet beperken tot die ene rol. Hij schreef nummers voor anderen, maakte films, danste, leerde mime, en toverde het rockconcert om tot een theateraal evenement, door gebruikmaking van decors, kostuums en lichtplan.

Ruimdenkendheid

Hoe ambitieus en leergierig hij ook was, wat hij niet zelf kon liet hij over aan experts. Zo vroeg hij de Japanse modeontwerper Kansai Yamamoto om de extravagante outfits te maken voor zijn alter ego's Ziggy Stardust en Aladdin Sane en bedacht kapster Suzi Ronson zijn rode rafelige kapsel, rond '72-'73. Bowie speelde gitaar, piano, saxofoon, synthesizer en mellotron, maar hij was gene-reus. Als Robert Fripp de betere gitarist was, dan kreeg hij de solo te spelen, te horen bij de ijselijke sireneklanken in 'Heroes'.

De multidisciplinaire benadering spiegelde zich in zijn imago. Van verfijnde dandy tot Japanse kabuki-performer, tot onge-naakbaar ruimtewezen. En van travestiet, tot vrouwelijke actrice of androgyne performer, hij hield zich niet aan de gendergrenzen van man of vrouw. Daarmee leverde hij een tot op heden doorwerkende bijdrage aan de emancipatie van de lhbtq+-gemeenschap.

Zijn interviews op de Britse tv, begin jaren zeventig, gekleed in vrouwenkleden en met make-up op, betekenden voor velen een revolutie. En eind jaren zeventig was er de videoclip van 'Boys Keep Swinging' waarin hij danst met de soepele heupen van Elvis, begeleid door drie achtergrondzangeressen van uiteenlopende leeftijd. De zangeressen trekken een voor een hun pruik af en smeren hun lipstick weg. Alle drie blijken Bowie zelf.

Die behoefte aan ruimdenkendheid bestaat nog steeds, blijkt. Jonge populaire muzikanten noemen zich schatplichtig aan Bowie en citeren letterlijk uit zijn werk. De populaire zanger Troye Sivan verkleedde zich als Bowie-als-Ziggy Stardust in de clip bij het nummer 'Easy'. De Amerikaanse zangeres Halsey, die onlangs het album *The Great Impersonator* uitbracht, transformeert tot de jonge Bowie tijdens haar liveconcerten. Bowie is een rode draad in zowel het leven als de carrière van frontpersoon Rahim C Redcar van Christine & the Queens, die zijn non-binaire stijl omarmt in kleding, dans en levenshouding.

Digitale muziek

Bowie was nooit bang voor vernieuwing, ook niet op technisch gebied. Zo experimenteerde hij al vroeg met elektronische muziek en met digitale muziekproductie. Toen in de jaren negentig het internet opkwam zag hij de voordelen van de 'digitale snelweg', die volgens hem de uitwisseling tussen artiest en aanhang zou bevorderen.

Hij was de eerste popster die een nieuw album, *Hours* (1999), aanbood als download

Hij hield zich niet aan gendergrenzen. Hij leverde een tot op heden doorwerkende bijdrage aan de emancipatie van de lhbtq+-gemeenschap

- op zijn website bowie.net - nog voordat deze als cd of lp in de winkel lag. Het werd destijds beschouwd als een belediging voor de detailhandel (de Nederlandse keten Free Record Shop dreigde alle Bowie-cd's uit de winkel te verwijderen. Zover kwam het niet).

In een interview op de Britse tv zei hij daarover: „Ik denk dat de invloed van het internet op onze samenleving onvoorstelbaar zal zijn. Opwindend en angstaanjagend tegelijk.” Toen de interviewer het internet slechts 'een hulpmiddel' noemde, antwoordde hij: „Dat zie je verkeerd, het is een *alien life form*.”

Bowie bleef verrassen, op allerlei manieren. Zo verraste hij in 2013 door na tien jaar stilte plotseling het album *The Next Day* uit te brengen, met daarop onder meer het prachtige 'Where Are We Now?'.

Hij verraste op 10 januari 2016, toen hij stierf aan tot dan toe niet openbaar gemaakte leverkanker. Hij overleed twee dagen na het verschijnen van zijn zesentwintigste album, *Blackstar*.

Dit laatste werkstuk was naar zijn zeggen geïnspireerd door jazz en rapper Kendrick Lamar. Hij bleek hier het eigen levenseinde als materiaal voor zijn teksten te hebben gebruikt, wat leidde tot huiveringwekkend mooie nummers - zonder drama en mét ironie, alsof hij het onderwerp oversteeg. Hij beschrijft zichzelf als een ster ver boven de aarde: 'Look up here, man, I'm in danger/ I've got nothing left to lose/ I'm so high it makes my brain whirl' (in 'Lazarus'). 'Something happened on the day he died/ Spirit rose a metre then stepped aside' ('Blackstar').

David Bowie is een voorbeeld, voor muzikanten en niet-muzikanten, om zijn levenshouding en zijn acceptatie van het onvermijdelijke. Of het nu gaat over AI, opkomende artiesten als Rosalia, de toestand in de wereld - de vraag doet zich regelmatig voor: wat zou Bowie hiervan hebben gevonden?

Door het nieuwe ‘eetdagboek’ van acteur en presentator Stanley Tucci kreeg ook *Janneke Vreugdenhil* zin in de Italiaanse evergreen focaccia.

Brood voor de beroemdheden

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

Na de pasta alla carbonara van vorige keer blijven we nog even dralen in de ‘Ita-losfeer’. Tijdens de kerstvakantie las ik namelijk *Wat ik at in een jaar* van Stanley Tucci, en daarin speelt de Italiaanse keuken zo’n nadrukkelijke rol dat ik maar bleef dromen van pasta, pizza, risotto, gnocchi en co. De Italiaans-Amerikaanse Tucci is niet alleen bekend als acteur, maar ook als regisseur (o.a. van de foodfilmfavoriet van velen: *Big Night*), presentator van het culinaire reisprogramma *Searching for Italy* en auteur van een aantal kookboeken.

Wat ik at in een jaar is géén kookboek, al staan er wel een paar recepten in. Het is een eetdagboek, en erin lezen voelt een beetje alsof je op een bar-kruk bij Tucci aan het wittmareren kookeiland in zijn ruime, lichte Londense keuken zit, een glas met martini die hij zojuist voor je geshaked heeft in de hand, en mee mag genieten van zijn leven – ik weet hoe die keuken eruitziet omdat ik de man volg op Instagram, waar hij in korte video’s verslag doet van zijn kook- en eetavonturen.

Het leven van Stanley Tucci lijkt voor een deel sprekend op

dat van u en mij. Zijn jonge kinderen stribbelen tegen bij het aankleden, waardoor ze te laat op school dreigen te komen. Hij doet de zaterdagse boodschappen op de boerenmarkt. Hij kookt avondeten, dat soms heel goed lukt en soms helemaal niet – daar is hij charmant eerlijk over. Hij maakt ruzie met zijn vrouw en heeft daar spijt van. Niks bijzonders allemaal.

En tegelijkertijd is zijn leven toch net een tikje glamoureuzer. Tijdens mijn laatste bezoek aan Rome ben ik althans niet met actrice Isabella Rossellini naar l’Eau vive geweest, een door nonnen gerund restaurant waar haar moeder, Ingrid Bergman, ook al graag at. De vorige keer dat ik in Parijs was, nodigde niemand me uit voor een launch party aan de Seine en raakte ik daar dus ook niet aan de praat met Cillian Murphy. Er gaan soms jaren voorbij waarin ik koning Charles noch Paul McCartney ontmoet. En om eerlijk te zijn kan ik me ook niet meer precies herinneren wanneer Robert Downey jr, Woody Harrelson, Matt Damon en Harry Styles voor het laatst bij mij thuis kwamen eten.

Inderdaad, er worden een hoop namen gedropt. Maar je vergeeft het Tucci omdat hij

overduidelijk dol is op zijn beroemde vrienden en niets liever doet dan ze onthalen op een van zijn pasta’s of risotto’s. „Ons huis is een soort toevluchtsoord geworden voor al die wazig kijkende toneelspe- lers die naar Londen zijn gekomen om roem en fortuin te vinden of in stand te houden. En we zijn blij dat ze dat doen.”

Net zo innemend is zijn gewoonte om overal waar hij komt, vakantiehuis of tijdelijk appartement – voor de duur van filmopnames – allereerst een grote pan tomatensaus te maken. Ik vind dat een mooi ritueel. Je maakt je een ruimte eigen door het te vullen met je favoriete geuren.

De enige passages waaraan ik me ergerde waren die waarin hij pagina’s lang klaagt over vliegmaatschappijen, en die waarin hij wel erg ongeneerd reclame maakt voor zijn sponsor en voor zijn eigen pannenlijn. Maar sla deze over en je houdt een letterlijk lekker lezend boek over. Een boek waarvan je zin krijgt om te koken. Een Italiaanse evergreen waar Tucci’s hart vol van is en waar hij dus vaak over schrijft: focaccia.

■

Focaccia met rozemarijn en rode ui

Focaccia is beslist geen moeilijk brood om te bakken, mits je op één ding bent voorbereid: het deeg is behoorlijk nat en plakkerig. Voor wie een standmixer bezit, is dat niet zo’n probleem. Met de hand vraagt het kneedwerk echter om net wat meer geduld en behendigheid dan een ‘ge- woon’ brood. Toch is het dat hoge vochtgehalte dat dit Ligurische platbrood zo aantrekkelijk maakt. Kortgezegd: meer vocht betekent dat de gluten in de bloem zich beter kunnen ontwikke- len, waardoor een steviger glutennetwerk ont- staat, waarin meer koolzuurgas kan worden vastgehouden, waardoor het brood meer rijst en luchtiger wordt.

Ik heb de smaakmakers vrij eenvoudig gehou- den; rozemarijn en ringen rode ui. Maar olijven, kerstomaatjes, verse salie of oregano, flinter- dunne plakjes knoflook, flinterdunne plakjes aardappel of courgette, repen paprika, kap- pertjes: het kan allemaal.

Voor 1 groot brood
500 g tarwebloem; 10 g instant gist; 0 g zout; on- geveer 125 ml olijfolie; 70 ml handwarm water; el rozemarijnnaaldjes; en halve rode ui, in dunne rin- gen; en halve tl zeezoutvlokjes of fleur de sel

Verder nodig: ovenschaal of bakplaat (met op- staand randje) van ongeveer 35×25 cm

Doe de bloem in de mengkom van de stand- mixer of in een grote kom. Strooi de gist uit aan de ene kant en het zout aan de andere. Maak een kuiltje in het midden van de bloem en schenk hierin 2 eetlepels olijfolie en 250 ml handwarm water.

Meng alles met de kneedhaak of met een schone hand door elkaar en voeg de rest van het hand- warme water toe. Kneed het deeg 8 minuten met de standmixer. Of kneed het 4 minuten met de hand, wrijf dan een klein beetje olijfolie uit op een schoon werkvlak, stort het deeg hierop en kneed het nog eens een minuut of 8. (U bent ge- waarschuwd, het is flink plakkerig, maar weersta alstublieft de verleiding om extra bloem toe te voegen want dit zal de focaccia droog maken.) Als u met de standmixer heeft gekneet: wrijf de deegbol lichtjes in met olijfolie. Als u met de hand heeft gekneet is hij waarschijnlijk al vol- doende ingevet door het geoliede werkvlak.

Verpak de kom met het deeg in een grote plastic zak en knoop deze dicht. Laat het deeg zo, bij kamertemperatuur, 1 – 1,5 uur rijzen.

Ver de ovenschaal of bakplaat in met olijfolie. (Wie zeker wil weten dat het brood straks goed loskomt, kan eventueel ook nog een passend stuk bakpapier op de bodem leggen en dit eveneens invetten met olijfolie.)

Stort het gerezen deeg in de ovenschaal of op de bakplaat. Rek het met de handen behoe- daam en stukje voor stukje uit tot de hele bodem ermee bedekt is. Besprenkel het deeg met nog wat olijfolie. En nu komt het leukste werkje: druk met de vingers overal kuiltjes in het deeg. Ver- pak de schaal of bakplaat in de plastic zak, knoop die dicht en laat nog eens 1 uur rijzen.

Verwarm de oven voor op 220 graden Celsius, met alleen boven- en onderwarmte. Haal het deeg uit de zak en druk de vingers nogmaals in de kuiltjes. Bestrooi het deeg gelijkmatig met ro- zemarijnnaaldjes, ringen rode ui en zeezoutvlo- kjes of fleur de sel. Schuif het deeg in het midden van de oven bak het brood in 20-25 minuten goudbruin en gaar.

Haal het uit de oven en sprenkel er direct de laatste olijfolie over. Laat de focaccia (enigszins) afkoelen op een rooster. U kunt het aansnijden wanneer het nog een beetje warm is – dat is zelfs extra lekker – maar liever niet wanneer het net uit de oven komt.

Bij Warung Melatie komt een dwarsdoorsnede van Rotterdam langs, ziet *Hassnae Bouazza*. De beroemde saotosoep is heerlijk, de bara en broodje bakkeljauw ook.

Warung Melatie in Rotterdam. FOTO HEDAYATUL- LAH AMID

Surinaamse klassiekers zoals ze bedoeld zijn

Het klinkt misschien een beet- je snobistisch, maar alles wat ik weet van de Surinaamse keuken heb ik geleerd van de Surinaams-Nederlandse sterrenchef Soenil Bahadoer, voorheen van het Nuenense de Lindehof en nu van het indrukwekkende GEM in Gemert. Voor ik hem kende, had ik natuurlijk wel ro- ti en een broodje bakkeljauw gegeten, maar ik was pas echt verkocht toen ik roti bij Bahadoers moeder at, de bami met kip van zijn zus proefde en kennis- maakte met zijn bara.

Tijdens het schrijven van zijn eerste boek een aantal jaar geleden spraken we urenleng met elkaar; ik luisterde ademloos naar de verhalen achter zijn gerechten en ontdekte dat wij, twee mensen met volstrekt verschillende achtergronden, als kinderen dezelfde ervaringen hadden gehad in de witte dorpen waar we opgroeiden.

Dat was in de tijd dat aubergines in supermarkten zeldzaam waren, men- sen nog klaagden over de kookgeuren van hun buitenlandse burens, en alles wat geen boterham met pindakaas was maar raar werd gevonden. Die kook- geuren en de bijbehorende keukens hebben Nederlanders met overgave omarmd, de mensen die al dat heer- lijks meenamen helaas niet zo.

De Surinaamse keukens is de samen- smelting van verschillende gemeen- schappen die naar Suriname werden gebracht, waar de inheemse Marron- bevolking leefde, om daar voor een schijntje te werken; contractarbeiders uit India, China en Indonesië, en Por- tugese plantagehouders, die allemaal hun gerechten meenamen en daar

nieuw leven in bliezen.

Dus wanneer je een broodje pom eet, van een bara smult of op adem komt bij een kom saotosoep, proef je een rijke, lange geschiedenis van men- sen die van continent naar continent verhuisden met de recepten van thuis als vaste waarde. En dat is precies wat we komen doen bij het Rotterdamse Warung Melatie, een klein afhaalre- staurant met beperkt plek om er te eten. Als we binnenlopen voor de lunch, werkt de meneer achter de balie onver- stoorbaar door; er wordt niet gegroet, niet op of om gekeken, pas als hij zover is, vraagt hij zonder plichtplegingen wat we willen. Het is niet onaardig, zelfs een beetje grappig, de man ver- spilt geen tijd of energie aan iets anders dan de bestellingen die binnenkomen.

Beste saotosoep van Rotterdam

Warung Melatie staat bekend om de saotosoep, die geroemd wordt als de beste van Rotterdam. Saoto is de Suri- naamse versie van de Indonesische so- to ayam. Bij Warung Melatie is die rijk- gevuld met kip, taugé, krokante mini- frietjes, vermicelli en een ei, met daar- bij geserveerd een kom witte rijst die wij niet aanraken, omdat de soep hele- maal goed is. Zeer bevredigend en per- fect om bij op te warmen.

We delen ook een loempia, lekker krokant en goed gevuld met knapperi- ge groenten en zoet-pittig dankzij de saus. Aan het broodje bakkeljauw valt allereerst het warme, fijne brood op. De ziltige smaak van de gedroogde en gezouten vis is ingetogen. De bara, de Surinaamse snack bij uitstek, is goed gefrituurd, niet vettig, het deeg is

luchtig en de vulling van zachtgeaar- de kip met die kenmerkende smaak van massalakruiden is onweerstaan- baar. Ook fijn is de bami met in ketjap gemarineerde kip; ideaal om te eten op de bank met een goede film.

Dat vind ik het fijne aan de Suri- naamse keukens: het is ongecompli- ceerd lekker. Aards, geurig, kruidig en het soort eten waar je je onmiddellijk thuis bij voelt. De bami, bara, bakkel- jauw en saoto zijn pijlers van de keu- ken, maar niet de enige. Kroonjuwelen

Misschien vraagt u zich af: waar láát die vrouw het? Nou, we zijn dezelfde avond teruggegaan

als de roti en pom mogen eigenlijk niet ontbreken in een bespreking – en dat doen ze dan ook niet.

Guller gekruid

De roti is adequaat: de vegetarische versie komt met aardappelen, boontjes en zuur en is prima van smaak, maar mag wat mij betreft guller gekruid worden. Dat geldt ook voor de versie met kip. Die is aromatischer dan de ve- getarische versie, je proeft ook hier weer de massalakruiden, maar dat had nadrukkelijker gemogen.

Het broodje pom, afgekort van pomtayer, het feestmaal in Suriname, is ook warm en goed; de pom is romig

VAN DE KAART

Surinaamse kookboeken

Lang moest je met een zaklamp zoeken naar Surinaamse kookboe- ken, maar de keuken is de laatste jaren bezig met een enorme in- haalslag, én emancipa- tie, dankzij kookboek- auteurs die hun Suri- naamse cultuur opei- sen en trots uitdragen. Uit de inmiddels res- pectabele collectie licht ik er twee uit: *Pa- ramaribo* van Judith Cyrus, waar ik met veel plezier uit heb ge- kookt, en *Madame Je- anette* van Raghenie Bhawanie vol groente- recepten. Uw keuken zal zich met de gewel- dige aroma’s van heer- lijke specerijen vullen.

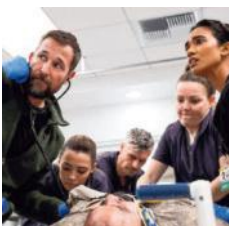
■

Warung Meratie, Rotterdam
Prijs: 38 euro (2p.)
●●●○○

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het media-aanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

Drie dagen vis
Film. Regie: Gerrie Hoogendoorn. Zaterdag, NPO 3, 22.00 uur.

The Pitt
Dramaserie, seizoen 2. HBO Max, elke donderdag een nieuwe afl.

Ball x Pit
Roguelike game. Voor pc, Switch en Switch 2, PS5 en Xbox Series.

Volgspot
Zaterdag en zondag, van 18.00 uur. NPO Radio 5.

Droogkomisch paretje

Drie dagen vis is een van de beste Nederlandse films van 2025. Peter Hoogendoorns droogkomische paretje gaat over de gepensioneerde Gerrie die vanuit Portugal terugkomt naar Rotterdam voor zijn jaarlijkse check-up: hij heeft COPD. In de havenstad wacht zijn zoon Dick op hem. Terwijl ze in fraaie zwart-witbeelden door alledaags Rotterdam lopen, wil de communicatie tussen Gerrie en Dick niet vlotten. Hun verhouding is op zijn zachtst gezegd moeizaam en stroef. Hun onvermogen iets wezenlijks tegen elkaar te zeggen is de crux van hun verhouding. Ze communiceren wel degelijk, maar indirect – via trivia – of zelfs zwigend. Het levert een mooie en ontroerende scène op in een kerkje en de afscheidsscène op het NS-perron is een wrang-komisch miniatuurtje.

Terug naar The Pitt

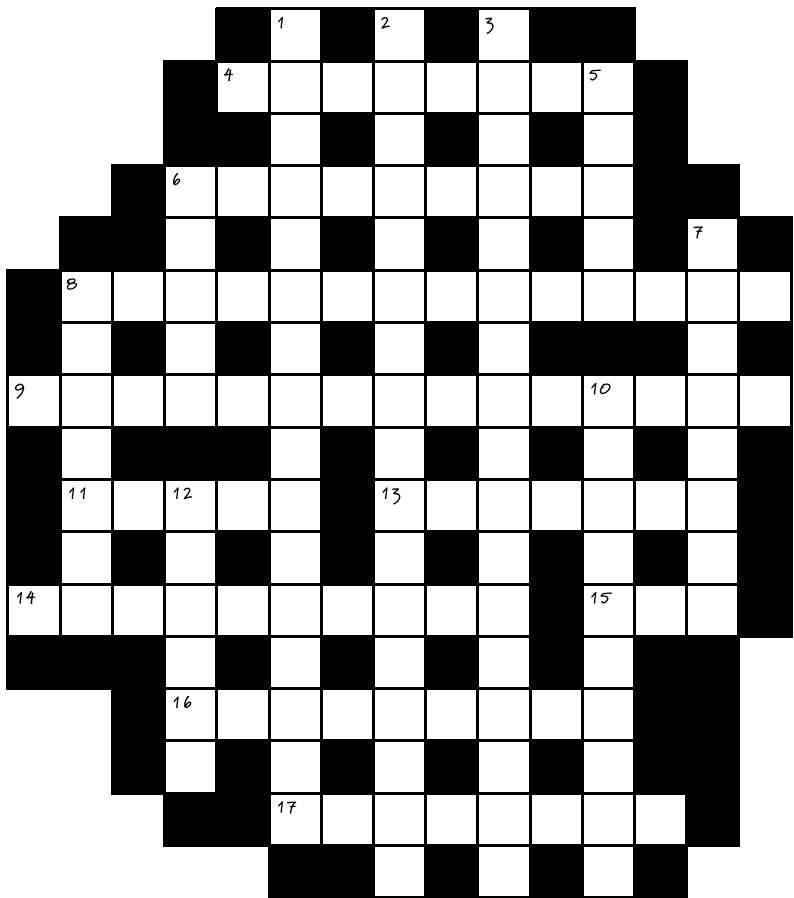
The Pitt bracht de ziekenhuisserie vorig jaar naar een veel hoger niveau dan gebruikelijk en won onder meer een Emmy Award voor beste dramaserie. Arts Michael 'Robby' Robinavitch (Noah Wyle, dokter Carter in *ER*) leidt zijn afdeling spoedeisende hulp terwijl hij worstelt met een trauma. Net als in het eerste seizoen speelt de tweede reeks van *The Pitt* zich af tijdens een volledige dienst van Dr. Robby en zijn team. De serie is soms best smerig: de camera zoomt graag in op gruwelijke wonden. Mede hierdoor voelt het veel realistischer dan gebruikelijk – Amerikaanse artsen prijzen *The Pitt* voor haar correcte weergave van de praktijk. Verwacht ook in de vijftien nieuwe afleveringen veel drama, chaos en (gelukkig) humor.

Aanstekelijke indiegame

De stad Ballbylon is vernietigd door een grote komeet. Het enige dat overbleef is een put. Een van jouw personages zakt af in de put en probeert blokjes vol vijanden te vernietigen met, tja, ballen. Tot dusver het verhaal van *Ball x Pit*, een zeer aanstekelijke indiegame van Kenny Sun. Goed, nuances zijn er: tijdens potjes moet je regelmatig kiezen welke nieuwe krachten je dit keer zal gebruiken, achteraf bouw je aan een stad. Die voorziet jou weer van verbeteringen en nieuwe personages. Een fijne combinatie activiteiten die ervoor zorgt dat je elke keer weer denkt: okee, één potje nog.

Kleinkust en cabaret

Volgspot is een programma met muziek en culturele berichten uit de media en theater. In iedere uitzending spreekt Hijlco Span een uur lang met een bekende of minder bekende Nederlander. Zaterdag is Joris Willem Smit te gast. Hij speelt de rol van Willem Van Oranje in de gelijknamige musical die in een speciaal daarvoor gebouwd theater in Delft wordt opgevoerd. Regisseur Theu Boermans en zijn artistieke team brengen het verhaal van Willem van Oranje tot leven. De musical heeft een immens decor, op een draaiende tribune. Hijlco Span spreekt verder met cabaretier Marcel Verreck, die onlangs een nieuw album uitbracht.

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal:

- 4. Met zo'n verbinding kan een rechnercheur niet verder (8)
- 6. Bemiddelen (9)
- 8. Eigenschap van minister Wiersma (14)
- 9. Bekritiseerd worden als aslade (5+4+6)
- 11. Schokkend wapen (5)
- 13. Echt wel willend (7)
- 14. Krijgen de aanstaande ouders opdat het kleintje groeit (10)
- 15. Die waardeloze figuur biedt wel bergruimte (3)
- 16. Postacademische fase (9)
- 17. Hoefdier dat 's winters in warmere streken vertoeft (8)

Verticaal:

- 1. Opleidingsinstituut zonder dak (4+12)
- 2. Zweverige vorm van windsurfen (4+2+5+6)
- 3. Zwaar vervuilde briefjes bleken is illegaal (5+4+3+5)
- 5. Met dezen vormen die stroken eiwit toch wel een aantal (5)
- 6. Groep geestelijken die de Nobelprijs won (5)
- 7. De elasticiteit van een broek is inmiddels een curiositeit (8)
- 8. Deze Frank is mede verantwoordelijk voor het ontstaan van Nancy (7)
- 10. Raamwerker (10)
- 12. Die auto komt zo te horen onder de hamer (6)

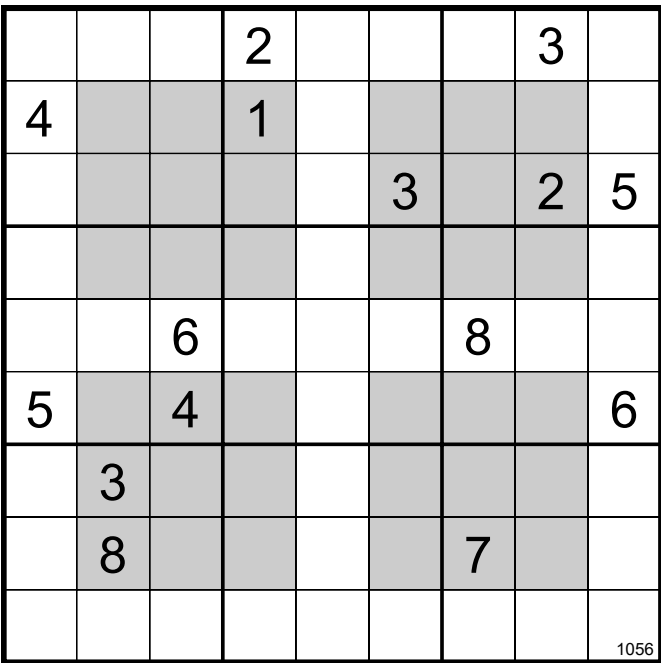
Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Cryptogram-redactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: crypto@nrc.nl

Oplossing scryptogram van 3 januari:

- Horizontaal:** 5. snotneus; 6. pretfabriek; 8. ga toch fietsen; 10. rot; 11. wensdenken; 13. de vonk slaat over; 15. aanname; 16. granaat; 17. deeg; 18. ordinair; 19. inbreker.
- Verticaal:** 1. in de touwen hangen; 2. stof; 3. verblind; 4. assistenttrainer; 6. plaatsvinden; 7. koeienvlaai; 9. hondsberoerd; 10. radja; 12. brits; 14. afgedekt.

De boekenbonnen voor de winnaars van 27/12 en 3/1 zijn toegekend aan: Liedeke van Schoot, Utrecht; Mayke Breukers, Breda; Theo Cats, Eindhoven; Karina Riswick, Molenhoek; R. Lucassen, Utrecht; Paul Moors, Nijmegen.

J. J. Steenhuis

4	7	2	6	5	1	9	3	8
9	3	1	7	8	2	6	4	5
6	5	8	9	4	3	1	7	2
3	6	4	2	7	8	5	9	1
2	1	9	3	6	5	4	8	7
5	8	7	4	1	9	3	2	6
8	9	3	5	2	6	7	1	4
7	2	6	1	3	4	8	5	9
1	4	5	8	9	7	2	6	3

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

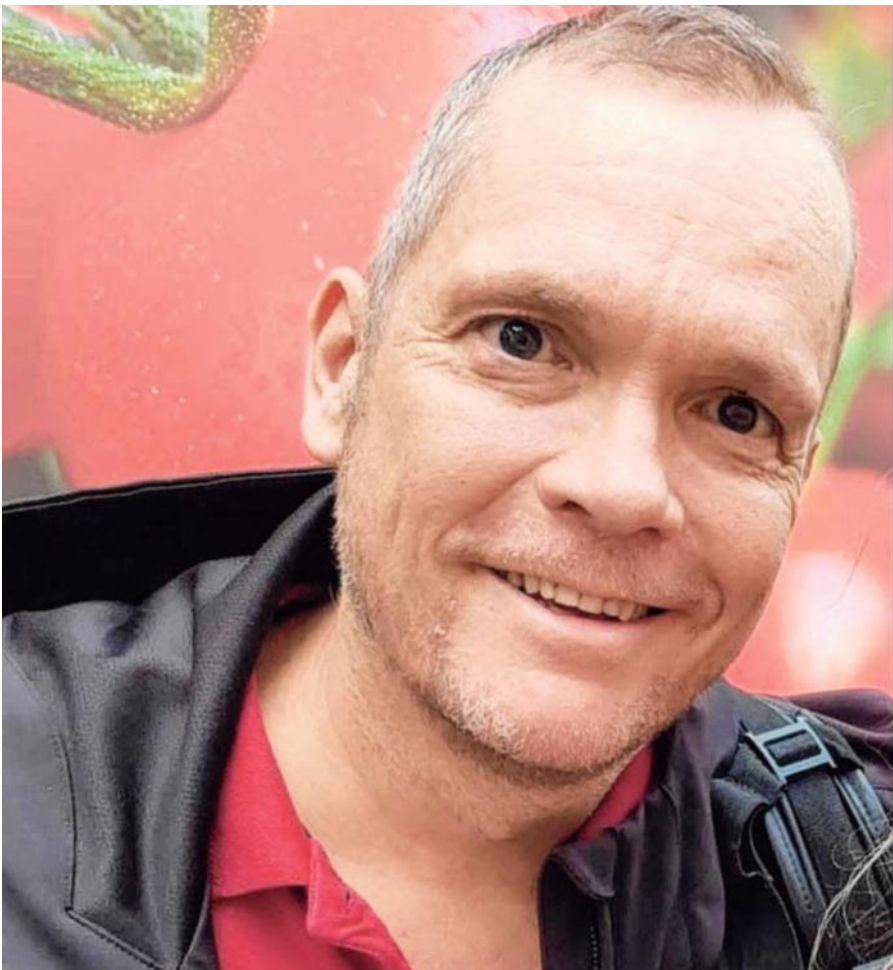
Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

Antropoloog en socioloog Paul Mepschen.
FOTO'S PRIVÉARCHIEF

1986

In deze rubriek elk weekende een portret van iemand die recent is overleden.

2025

Revolutionaire activist

Ook als mensen hem verbijsterden, wilde de bevlogen antropoloog Paul Mepschen (1976-2025) begrijpen wat hen bewoog.

W e vechten voor brood, maar ook voor rozen." Dat zingen stakende mijnwerkers in de film *Pride* (2014), naar het gedicht 'Bread and Roses' van James Oppenheim. Ze strijden voor een eerlijk loon maar ook voor respect en waardering, met solidariteit van gay en queer activisten. Het was een favoriete scène van socioloog en antropoloog Paul Mepschen. Als homoseksuele man, kind uit een Drents arbeidersgezin en overtuigd marxist herkende Paul zichzelf in het verhaal, schrijft Alex de Jong over zijn „vriend en kameraad” in het trotskistische online blad *Grenzeloos*. Mepschen, die een tijd hoofdredacteur was van de toen nog papieren uitgave, was een „wetenschapper en romanticus”.

Hij was bevlogen, vertellen zijn vrienden en oud-collega's. Politiek, werk en leven vormden een voortrollende kluwen die hij niet kon, maar ook niet wilde ontwarren. Vriendschappen voedden zijn activisme en andersom. „Hij zocht als onderzoeker nooit abstracties om de abstracties, hij wilde mensen begrijpen”, zegt oud-collega Sébastien Chauvin, nu docent aan de Universiteit van Lausanne.

Dat gold ook, of juist vooral, als hij werd verbijsterd door wat die mensen zeiden of deden. Mepschen analyseerde hoe rechts-populistische partijen zich homo-emancipatie en vrouwenrechten gingen toe-eigenen als wapens in de culturele oorlog tegen migranten, met name moslims. Met zijn promotores, de sociologen Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak, schreef hij in 2010 een veel geciteerd

artikel over dit 'homo-nationalisme' - tolerantie om intolerantie aan te jagen. Voor een activistisch-linkse wetenschapper was er wel meer om zich over te verbazen. „Hij bleef zich afvragen hoe het toch mogelijk was dat veel arbeiders rechts waren gaan stemmen”, zegt Duyvendak. Om dat te onderzoeken dompelde hij zich maandenlang onder in Amsterdam-Nieuw West. „Hij ging er wonen, ging naar feesten en bezocht buurtvergaderingen. Een echt etnografische aanpak”, zegt Duyvendak, bij wie hij in 2016 cum laude op het onderzoek promoveerde. Mepschen droeg het op aan zijn ouders, „die altijd voor me klaarstaan”. Behalve geëngageerd was hij eigenwijs, fel, vasthoudend en kon hij overdonderend zijn. Maar ook schuchter of zelfs verlegen. „Hij was kritisch op zichzelf”, zei zijn levenslange vriend Alexander van Steenderen bij Pauls uitvaart in Emmen. „Vaak de eerste om te roepen: 'zei ik dat nu echt?' en dan in lachen uit te barsten. Om vervolgens met nog vollere overtuiging te roepen: 'nee, ik heb gewoon gelijk, verdomme'. Politiek was bij Paul ook vaak emotie.”

Trotski

Geboren en opgegroeid in Coevorden, werd Paul Mepschen als tiener politiek actief. Hij schaarde zich bij de Socialistische Arbeiders Partij (SAP), geïnspireerd door de dissidente communist Le-on Trotski. Als zestienjarige nam hij de trein naar Amsterdam om bijeenkomsten te bezoeken van Rebel, de jongerenorganisatie van de SAP. „Tegen ons zei hij dan dat hij naar een café in Coevorden ging”, zegt zijn moeder Gerda.

Hij was de eerste in het gezin die ging studeren. Na de havo volgde hij een hbo-propedeuse als leraar geschiedenis, om naar de universiteit te kunnen. Op zijn negentiende schreef hij zijn ouders een brief met zijn coming-out als homo. „Ik was erbij toen hij die schreef”, zegt Van Steenderen. „Ze reageerden heel lief.” Alexander was getuige bij Pauls - kortstondige - huwelijk en een paranimf bij zijn promotie. „We zagen onszelf als revolutionaire activisten.”

Maatschappelijke klasse bleef voor

'Hij bleef zich afvragen hoe het mogelijk was dat veel arbeiders rechts gingen stemmen'

Mepschen het sleutelbegrip, zegt ook politicoloog Merijn Oudenampsen, die jaren met hem in een app-groepje zat. „Maar niet op een dogmatische manier. Hij moest niks hebben van de scherpshijperij van orthodoxe trotskisten. Zo krijg je nooit sociale actie.” Nadat de SAP in 2004 ophield een partij te zijn, werd hij actief bij de Rotterdamse afdeling van de SP. Toen die hem te veel mee boog met de anti-migratiewind in de Nederlandse politiek, vertaalde hij zijn engagement allengs meer in academisch werk en opinietitelen. Erkenning kreeg hij, een vaste baan lange tijd niet. Uiteindelijk ont-

pote hij zich tot een geliefd docent. In die functie was hij zijn tijd vooruit, zegt Brenda Oude Breuil, zijn leidinggevende aan het University College Utrecht. „In zijn klassen was altijd sprake van gelijkwaardigheid, hij stelde zich nooit op als meerdere. Studenten voelden zich gezien.” Hij sprak over hen als zijn „lieve studenten”.

Klassenmigrant

Toch vond hij er nooit helemaal zijn draai. Oudenampsen: „Paul was een echte klassenmigrant. Altijd onzeker of hij het wel goed genoeg deed.” Toen Utrechtse studenten hem in 2021 kozen tot 'docent van het jaar', zei hij: „het was maar een online cursus”, vertelt zijn oud-collega en goede vriend Markus Balkenhol.

Met zijn gezondheid ging het al jaren niet goed. Hij dronk te veel en kampte met fysieke klachten. Dat escaleerde nadat zijn jongere broer dodelijk was verongelukt. „Paul heeft toen alles geregeld, ons lukte dat niet”, zegt zijn moeder. Hij trok weer in bij zijn ouders in Coevorden, om hen bij te staan en zelf aan te sterken. Hij spaarde en kocht een huis in Rotterdam, in de buurt waar hij eerder had gewoond.

De diagnose kwam: leverfalen. Het devies 'geen druppel meer' bleek daarna niet vol te houden. Op een conferentie in Lyon vorig jaar was hij niet meer in staat op te treden, tot zijn grote schaamte achteraf. Eenmaal terug in Nederland hielden de klachten aan en belandde hij uiteindelijk in het ziekenhuis. Daar overleed hij begin november.

EEN WERELD AAN DESIGN BIJ VAN TIL

Wij wensen u een stijlvol en comfortabel 2026!

Ruim 15.000 m²
woonbeleving met
meer dan 150
designmerken.

Op loopafstand
van de historische
en gezellige binnenstad
van Alkmaar.

Dicht bij openbaar
vervoer / riante eigen
parkeerterreinen met
honderden plaatsen.

Zie www.vantil.nl
voor meer dan 500
aanbiedings- en
opruimingsartikelen
met hoge kortingen.

&TRADITION WULFF

Ontwerp: Jørgen Wolff. Deense fauteuil
in Sheepskin Honey met geolied eikenhout.
Set: fauteuil + hocker, normaal 6527,- **Nu 4999,-**

&Tradition®

fauteuil + hocker
4999,-

FRITZ HANSEN

FRITZ HANSEN EGG CHAIR
Ontwerp: Arne Jacobsen.
Iconische designfauteuil
met een draai- en kantel-
bare zitschaal. In diverse
kleuren stof en leder. **Nu
bij aankoop van de fauteuil
de voetenbank cadeau!**

Bijpassende
voetenbank
cadeau!

Stressless

STRESSLESS LONDON
Verstelbare Noorse relax-
fauteuil in zwart leder.
Set: fauteuil + hocker,
normaal 3669,- **Nu 2399,-**

fauteuil + hocker
2399,-

bijzettafel
338,-

ROLF BENZ

ROLF BENZ RB 973
Ontwerp: Pascal Bosetti.
Bijzettafel in metaal met hout en
leder. In diverse kleurencombinaties.
Normaal 447,- **Nu 338,-**

Zie www.vantil.nl voor diverse andere
uitvoeringen van bijzettafel RB 973.

TOPFORM SABA
Draaibare eetfauteuil in
bruin leder Montana.
Normaal 520,- **Nu 399,-**

eetfauteuil
399,-

GELDERLAND

3-zits
3249,-

GELDERLAND 6840

Ontwerp: Jan des Bouvrie. Kubistische 3-zits in stof Tonica grijs (171),
geel/oker (443) en antraciet (192). Normaal 3900,- **Nu 3249,-**

ARTISAN LUNO
Eettafel met afgeronde hoeken. In eiken en
noten. 220x90 cm. Normaal 3620,- **Nu 1899,-**

LABEL

VANDENBERG

ARTISAN®

eettafel
1899,-

eetfauteuil
599,-

LABEL ALETTA

Ontwerp: Gerard van den Berg. Eetfauteuil in leder Rancho,
kleuren nero, cognac en stone. Normaal 792,- **Nu 599,-**

ROLF BENZ

bank vanaf
3290,-

ROLF BENZ RB 310

Ontwerp: Christian Werner. In div. kleuren stof en leder voor speciale prijzen. Prijs-
voorbeeld, in div. kleuren stof Ploeg Meru: 3-zits (182 cm), normaal 4532,- **Nu 3290,-**
3,5-zits (203 cm), normaal 4810,- **Nu 3484,-** 4-zits (224 cm), normaal 5046,- **Nu 3616,-**

vitra.

fauteuil + hocker
7499,-

VITRA EAMES LOUNGE CHAIR

Ontwerp: Charles en Ray Eames.
Verstelbare relaxfauteuil in zwart leder
met kersen. Onderstel gepolijst met
zwarte zijdelen. Set: fauteuil + hocker,
normaal 9050,- **Nu 7499,-**

MONTIS

eetfauteuil
899,-

MONTIS GERALDINE

Ontwerp: Gerard van den Berg.
Verrijdbare eetfauteuil in leder (zwart
grijsbruin) met bronskleurig onderstel.
Normaal 1052,- **Nu 899,-**

freistil

elementenbank
3499,-

FREISTIL NAGOLD by ROLF BENZ

Comfortabele elementenbank met riante chaise longue - links of
rechts. In diverse kleuren stof voor speciale aanbiedingsprijzen.
Prijsvoorbeeld: als getoond in stof 2071, normaal 5168,- **Nu 3499,-**

IMG SPACE 5300

Relaxfauteuil van Noors topmerk.
Met verstelbare rugleuning
en hoofdsteun. In zwart leder
Prime met walnoot.
Set: fauteuil + hocker,
normaal 1913,- **Nu 1499,-**

IMG

fauteuil + hocker
1499,-

leolux

fauteuil
1499,-

LEOLUX VOLARE

Ontwerp: Jan Armgardt. Comfortabele fauteuil met
doorgestikte kussens in zwart leder Senso. Subtiel
zwart draadframe onderstel. Normaal 2295,- **Nu 1499,-**

TECTA

bijzettafel
299,-

TECTA K22L

In hoogte verstelbare bijzettafel in chroom met
gelakt blad in rood, wit, zwart, zilver en taupe.
Normaal 530,- **Nu 299,-**

auping

240x200/220 cm
99,-

AUPING TIMBER GREY Overtrek

240x200/220 cm,
normaal 199,- **Nu 99,-**
260x200/220 cm,
normaal 209,- **Nu 109,-**

Zie www.vantil.nl voor diverse andere overtrekken voor speciale prijzen.

auping

240x200/220 cm
99,-

AUPING BANCROFT Overtrek

In lichtblauw en lichtgrijs.
240x200/220 cm,
normaal 159,- **Nu 99,-**

Vandyck

140x200/220 cm
34.95

VANDYCK COLORBEAT Overtrek

140x200/220 cm,
normaal 64,95 **Nu 34.95**
200x200/220 cm,
normaal 119,95 **Nu 64.95**
240x200/220 cm,
normaal 129,95 **Nu 69.95**

leolux

bank vanaf
2999,-

LEOLUX FELIZIA

Ontwerp: Axel Enthoven. Rechthoekig zitmeubel in zwart leder Wapiti.
Uitgevoerd met lage rug. 2,5-zits, normaal 4925,- **Nu 2999,-**
3-zits, normaal 5245,- **Nu 3199,-**

leolux

bank vanaf
2999,-

LEOLUX MAYON

Ontwerp: Christian Werner. Modern zitmeubel in zwart leder Wapiti.
2,5-zits, normaal 4565,- **Nu 2999,-** 3-zits, normaal 5085,- **Nu 3299,-**

leolux

3-zits
3795,-

LEOLUX TANGO

Ontwerp: Jan Armgardt. Tijdloze 3-zits met verstelbare armdelen. In zwart
leder Senso, onderstel in gepolijst aluminium. Normaal 5495,- **Nu 3795,-**

ADRES

Noorderkade 1038
1823 CJ Alkmaar

Tel. (072) 511 27 60
www.vantil.nl / info@vantil.nl

OPENINGSTIJDEN

Maandag t/m woensdag: 9.30 - 17.30 uur
Donderdag en vrijdag: 9.30 - 21.00 uur
Zaterdag: 9.30 - 17.30 uur
Zondag: gesloten

Aanbiedingen zijn tijdelijk, kunnen van de afgebeelde (kleur)uitvoering verschillen en zijn uitsluitend geldig zolang de (bestelde) voorraad strekt. Druk- en zelffouten voorbehouden.

van tilinterieur

& VERDER

10/11

Klimaat

'Personeel van grote concerns kan directies tot klimaatbeleid bewegen'

14/15

AI-race

Virginia is bezaaid met datacenters. 'Ik vraag me af: waar houdt het op?'

20/21

Energie

Nieuwe zonnecellen aanschaffen, is dat financieel nog slim?

FOTO JOHN VAN HAMOND

Onder de plu van de franchise

Jamin, Bruna, McDonald's: wat maakt ondernemen onder een 'franchiseformule' zo aantrekkelijk?

16/19

BRONCODE

Amazons dubbele AI-moraal

Met behulp van ‘AI-agenten’ verkoopt Amazon ongevraagd producten van kleine ondernemers

Timo Nijssen en vier andere economie-redacteurs schrijven hier wekelijks over technologische ontwikkelingen.

Sarah Burzio kreeg ineens een stroom aan online bestellingen van nieuwe klanten bij haar winkel in schrijfwaren en kantoorbenodigdheden. Prima, dacht ze, tot die klanten gingen klagen dat ze niet hadden ontvangen wat ze besteld hadden. Zo zei een klant een grootformaat stressbal besteld te hebben, maar een kleine versie te hebben ontvangen. Vreemd, dacht Burzio. Die grote versie verkoopt ze namelijk niet. Op haar webshop Hitchcock Paper staat alleen de kleine variant. In haar systeem zag ze ook alleen een bestelling voor de compacte stressbal, precies wat ze had opgestuurd. De nieuwe, onbekende klanten hadden één ding gemeen. In plaats van een normaal e-mailadres, hadden ze een anoniem alias dat eindigde op @buyforme.amazon. De grootste webwinkel ter wereld had het assortiment van haar kleine zaak gekloond.

Hoe zit dat? Buy for Me is een betrekkelijk nieuwe dienst waarmee het techbedrijf „nieuwe producten die nog niet beschikbaar zijn op Amazon” alsnog te koop aanbiedt. Die spullen zijn op kleine, onafhankelijke webwinkels wel te koop. Wanneer een Amazon-klant zo’n product aanschaft, plaatst een AI-agent van Amazon een bestelling bij de oorspronkelijke verkoper. Daarmee is het de overtreffende trap van de marktplaats die Amazon al sinds november 2000 uitbaat. Daarop kunnen externe handelaars hun spullen verkopen – inmiddels goed voor meer dan 60 procent van de aankopen op Amazon.

Waar die verkooppartners ervoor kiezen om op Amazon actief te worden, is dat bij Buy for Me niet het geval. De techreus heeft niet aan de kleine webwinkeliers gevraagd of ze hun producten in Amazons catalogus willen laten opnemen – ze komen er pas achter als er iets misgaat.

En mis gaat het vaak, zeggen verschillende webwinkeliers wier assortiment Amazon heeft gekopieerd. Bij de producten komen verkeerde afbeeldingen te staan. De producttitels en -omschrijvingen worden met AI herschreven, waardoor er niet-kloppende informatie tussen komt.

„Amazon is degene die je heeft misleid toen je een ander product kocht dan je dacht”, zegt Burzio tegen gedupeerde klanten in een video op Instagram. „Zij zouden je moeten terugbetalen.” Buy for Me is vooralsnog alleen in de Verenigde Staten actief. Inmiddels zijn er ruim een half miljoen pro-

ducten te koop, zegt een woordvoerder van Amazon tegen Bloomberg.

Goed, er gaat het een en ander mis, maar zouden de ondernemers niet blij moeten zijn met al die extra klantdizie die ze zo kunnen krijgen? Nee, vindt Angie Chua van Bobo Design Studio, een andere schrijftartikelenzaak die ook ongevraagd op Amazon belandde. „Het is alsof Airbnb ongevraagd je huis te huur zet.”

Chua voorziet al wat de volgende stappen van Amazon zullen zijn. Populaire producten zullen steeds vaker onder de aandacht gebracht worden, tot de verkopers voor een groot deel van hun omzet afhankelijk worden van het platform. Dan zal Amazon alsnog commissie en andere betalingen gaan vragen, vermoedt ze. Burzio liep daar al tegenaan. In haar pogingen contact te krijgen met Amazon, kreeg ze te horen dat ze daar een betaald verkopersaccount voor nodig had. Dat kost 40 dollar per maand.

Amazon heeft nog een andere route waarbij het in het verleden al meermaals van afknippen is beschuldigd. Verkopers die op de marktplaats succes boekten met een uniek product, zagen dat Amazon vervolgens met een huismerkversie van datzelfde artikel kwam. Die kwam vervolgens hoger in de zoekresultaten terecht, waarna de externe verkopers hun klandizie verloren.

‘Het is alsof Airbnb ongevraagd je huis te huur zet’

De houding van Amazon ten opzichte van AI is op zijn minst hypocriet te noemen. Terwijl het zijn eigen AI op pad stuurt om namens klanten bij andere winkels te shoppen, blokkeert Amazon zelf robotbezoek van concurrerende techbedrijven. Tegen AI-start-up Perplexity spande Amazon zelfs een rechtszaak aan. AI-diensten die namens hun gebruikers winkelen, zouden moeten „respecteren of een webwinkel daar wel of niet aan mee wil doen”, schrijft Amazon.

Uiteindelijk draait deze strijd om de vraag wie de toegangspoort is tussen klanten en verkopers. Amazon wil die positie koste wat kost behouden. Zolang miljarden internetshoppers hun spullen via Amazon kopen, kan het techbedrijf er namelijk advertenties omheen plaatsen. In het derde kwartaal van 2025 verdiende Amazon daar 17,7 miljard dollar mee, 24 procent meer dan in dezelfde periode een jaar eerder. Amazons advertentietak is daarmee de snelstgroeiende divisie van het bedrijf.

STILSTAND

Een dag sneeuw kost miljarden – maar sommigen varen er wel bij

Fietsers bij de Erasmusbrug in Rotterdam. Hoewel door de besneeuwde wegen de files lang waren deze week, bleven de supermarkten vrij goed bevoorraad, evenals de apothekers. FOTO ROBIN UTRECHT/ANP

Frederiek Weeda en Laura Wismans

HILVERSUM/AMSTERDAM

Voor Jan Koelewijn, uitbater van een marktkraam van bakkerij ’t Stoepje, was het een week met weinig omzet. Woensdag werd de markt in Harderwijk afgelast, vrijdag is die in Amstelveen niet doorgegaan. In veel gemeenten was deze week geen markt, merkten ze bij het hoofdkantoor van ’t Stoepje: ze zagen de annuleringen binnenstromen.

Koelewijn baalt ervan dat gemeenten oordeelden dat het onveilig was. „Mijn kraam is stevig genoeg. Een een geveegde markt is niet gladder dan een winkelstraat. Gelukkig werd de beslissing op tijd genomen, ik hoefde deze keer geen brood onverkocht weg te doen.”

Veel sectoren kwamen deze week langzaam maar zeker in een witte slow motion – en zelfs even tot stilstand – nadat op de ene plek vijftien en elders soms dertig centimeter sneeuw was gevallen. Boodschappenbezorger Picnic kondigde woensdagochtend aan geen boodschappen meer te bezorgen. De vijf containerterminals in de Rotterdamse haven – die 75 zeeschepen per dag afhandelen – konden die dag vier uur niet laden of lossen. Vrachtauto’s liepen vast of sukkelden in files. Rijlessen werden afgelast, scholen gingen dicht, vliegtuigen vlogen niet, treinen stonden stil.

Wat het aanhoudende winterweer bedrijven en samenleving precies kost, is nog niet te zeggen. Uit gegevens over feestdagen en schrikkeldagen is wel af te leiden wat het kost als het land een hele

dag platligt of juist een dag extra werkt. Zo’n dag scheelt 0,2 tot 0,3 procentpunt van het bbp, berekende het CBS eens, en dat zijn al snel enkele miljarden euro’s. Pensioenuitvoerder APG ging voor een weggevallen dag eerder zelfs uit van 0,4 procentpunt van het bbp.

Boeren lieten melk weglopen

Volkomen plat lag het land deze week ook weer niet. De files waren lang, maar supermarkten bleven vrijgoed bevoorraad, de apothekers ook. Bij Mosadex, een groothandel die een derde van de openbare apotheken dagelijks van pillen voorziet, rijden de chauffeurs ’s nachts, zegt de woordvoerder opgewekt. Ze vertrekken tussen zeven uur en elf uur ’s avonds naar 530 apotheken. Dan is er geen file. PostNL zei eerst weinig last te hebben bij de bezor-

ging, maar moest woensdag toegeven dat het voor bezorgers moeilijk was sommige dorpen te bereiken. Boeren van FrieslandCampina moesten bij enkele bedrijven in gebieden met dikke lagen sneeuw hun melk laten weglopen.

In sommige regio’s waren de supermarktschappen voor verse producten lange tijd leeg, bleek uit foto’s uit Nijmegen, Amersfoort, Amsterdam en Rotterdam. Nauwelijks zuivel, geen groenten of fruit. Volgens supermarktketen Jumbo was transport soms lastig – en „door de feestdagen missen we in de versketen een aantal werkdagen”, mailde een woordvoerder. Boeren en tuinders werken bovendien vaak met seizoenskrachten, en die zijn nog niet terug uit Oost-Europa. Winterproducten als spruitjes zijn sowieso lastig te oogsten met dit

weer. Ook de aanvoer van groente en fruit uit Zuid-Europa is door slecht weer daar niet optimaal.

Twee Amerikaanse onderzoekers keken eind 2020 naar de relatie tussen hevige sneeuwval en gewerkte uren. Per 2,5 centimeter sneeuwval op één dag werkten Amerikanen gemiddeld een uur per week minder, zo bleek. Dat effect varieerde flink. Met name in sectoren waar mensen de hele dag fysiek aanwezig moeten zijn, zoals onderwijs, de bouw, in kassen, fabrieken en het vrachtverkeer, werd minder gewerkt. Onderhoud- en reparatiemedewerkers maakten juist overuren tijdens hevige sneeuwdagen, schrijven zij. „Niet zo verrassend, aangezien de sneeuw tot meer reparaties en onderhoud zal leiden.”

Hoe langer de sneeuw valt, hoe meer de kosten oplopen. „Een stilstaande vrachtwagen kost een ondernemer grofweg 80 euro per uur, onder meer door extra loonkosten en uitgelopen planningen”, zegt Tessa de Jong van Branchevereniging Transport en Logistiek Nederland. Volgens haar zijn er zo’n 150.000 Nederlandse vrachtwagens, waarvan tweederde in het binnenland rondrijdt. „Dus als er dagenlang veel files staan, loopt de schade al gauw in de miljoenen.”

Het meeste transport ging ondanks de files gewoon door. „Leveringen aan consumenten zijn soms lastig, omdat er in woonwijken sneeuw ligt, maar doorgaande wegen zijn goed begaanbaar”, aldus De Jong woensdag. Hij hoorde van zijn leden dat er „incidenten en vertragingen” waren, maar geen grote problemen. Bedrijven waar vrachtwagens aan leverden, maakten laad- en losplaatsen goed sneeuwvrij. „En vrachtwagenchauffeurs zijn professionals die de veiligheid goed kunnen inschatten.”

Vulploegen maximaal ingezet

Volgens supermarktkoepel CBL hebben supermarkten alles op alles gezet om de winkels te bevoorraden, met extra chauffeurs, langer doorwerken, nachtbezorging en eerder beginnen. „Ook de vulploegen worden maximaal ingezet om snel de vracht in de schappen te krijgen zodra die, verlaat door het langzaam rijdende verkeer, binnenkomt”, aldus een woordvoerder.

Nadat woensdag het dak van sportcentrum Hal22 in Utrecht instortte, vermoedelijk door de hoeveelheid sneeuw op het dak, besloten de Ikea-vestigingen in Groningen, Utrecht en Breda, die ook platte daken hebben, die dag dicht te blijven. „Uit voorzorg, er is geen instortingsgevaar”, zei een woordvoerder. Ook sloten een aantal gemeenten de binnensportlocaties

om die reden. Zo bleven in Tilburg, Dongen en Maarssen desporthallen en gymlokalen dicht, en in Tilburg ook de ijsbanen en zwembaden.

Bij elektriciteitsnetbeheerder Liander waren de aanrijtijden van monteurs langer. „Die zijn ongeveer verdubbeld”, zegt woordvoerder Sanne-Louise de Bruin. Het bedrijf keek „pragmatisch” naar wie waar was. „Liever kort wachten op iemand die nabij is dan een monteur het hele land door laten rijden.”

De sneeuw heeft het aantal storingsmeldingen niet opgedreven. De Bruin: „Lastig is wel dat er bij vrieskou en sneeuw van gemeenten niet gegraven mag worden. Dus als er een storing onder de straat zit, blijft die bestaan. Ook alle geplande werkzaamheden waarvoor gegraven moet worden, zijn uitgesteld.”

Zonnepanelen bedekt

Voor hernieuwbare energie is sneeuw slecht nieuws. Omdat de sneeuw deze dagen goed blijft liggen, leveren zonnepanelen nog minder op dan in een sneeuwloze januari maand. Ook zijn op enkele plekken windmolens stilgezet. Onder meer die van Vattenfall in de Wieringermeer en Moerdijk hadden deze week soms last van aangevoren sneeuw en ijsvorming.

„Dan zetten we ze stil, om te voorkomen dat ijs wegzwiept”, zegt woordvoerder Robert Portier. „Al onze windmolens zijn voorzien van ijsdetectie, bij turbines dicht op wegen of woningen is die detectie vrij geavanceerd – met camera’s en een klein weerstationnetje. Als het ijs weer is verdwenen, gaat de turbine pas aan na een check van een monteur.” Over economische schade door de sneeuw spreekt hij niet. „Het hoort erbij, het waait ook wel eens niet en dan staan ze ook stil.”

Bij uitkeringsinstantie UWV hebben werkgevers van zo’n 32.200 dakdekkers, stratenmakers en kabel-aanleggers een tijdelijke uitkering aangevraagd wegens ‘onwerkbaar weer’, bleek vrijdag. Bij sneeuwstormen, hevige regen of diepe vorst die dagenlang aanhoudt, kunnen ze na twee dagen 75 procent van het loon krijgen voor het personeel dat niet kan werken.

Sommige sectoren varen juist wel bij andermans sneeuwperikelen: in Amsterdam was de hele week amper nog een vrije hotelkamer te vinden doordat duizenden reizigers op Schiphol waren gestrand. Garages draaiden overuren door mensen die plots winterbanden wilden en door vele gevallen van blikshade. Bij sportketen De-cathlon waren sneeuwjassen, laarzen en sleetjes al snel uitverkocht.

Mmv Martine Kamsma

AARDMETALEN

Japan verwachtte exportbeperkingen van China, toch kunnen ze pijn doen

China legt de uitvoer naar Japan aan banden van goederen en grondstoffen die mogelijk militaire toepassingen hebben, een nieuwe stap in een slepende ruzie tussen beide landen. Maar Japan heeft vaker met dat bijltje gehakt.

Bezoekers bekijken de panda's Xiao Xiao en Lei Lei in de dierentuin van Tokio. Die verhuizen deze maand terug naar China, dat ze in bruikleen gaf. Daarmee zou Japan voor het eerst in een halve eeuw geen panda's meer hebben. FOTO FRANCK ROBICHON/EPA/ANP

Anoma van der Veere
TOKIO

„Absoluut onaanvaardbaar en uiterst betreurenswaardig”, noemde de Japanse kabinetschef Minoru Kihara het Chinese besluit om nieuwe exportregels in te stellen die rechtstreeks tegen Japan zijn gericht. Het gaat om beperkingen op de uitvoer van zogenoemde *dual-use*-goederen - technologieën en materialen die zowel civiel als militair gebruikt kunnen worden. De Chinese maatregel is een nieuwe stap in een al weken durende ruzie tussen beide landen over een uitspraak van de Japanse premier Sanae Takaichi. Die zei in november dat een Chinese aanval op Taiwan een „potentieel levensbedreigende situatie” voor Japan zou vormen. Daarmee suggereerde ze dat Japan militair betrokken kan raken bij een conflict rond Taiwan. Beijing reageerde woedend en eist dat de premier haar woorden terugneemt, maar dat heeft zij tot nu toe geweigerd. „Japanse leiders

hebben onlangs foutieve uitspraken over Taiwan gedaan”, lichtte het Chinese handelsministerie de maatregelen dinsdag toe. Dat is „schaamteloze inmenging in Chinese interne aangelegenheden”. Om China's nationale veiligheid te beschermen verbiedt het daarom de levering van alle *dual-use*-goederen aan de Japanse strijdkrachten „voor elk gebruik dat bijdraagt aan de vergroting van Japans militaire kracht”. Donderdag liet het ministerie weten dat civiele handel buiten de beperkingen valt, maar de vage formulering biedt Beijing genoeg ruimte om de druk naar eigen inzicht nog op te voeren. De sancties leiden dan ook tot zorgen in Tokio, vooral omdat China volgens staatsmedia inmiddels overweegt de export van zeldzame aardmetalen verder te beperken. Die grondstoffen zijn cruciaal voor de Japanse industrie, onder meer voor elektrische auto's, windturbines, medische apparatuur en computerchips. Afgelopen jaar zette Beijing dergelijke uitvoerbeperkingen al met succes in als wa-

pen in de handelsoorlog met de VS. „Het is een effectief drukmiddel tegen Japan”, zegt Masayuki Masuda, hoofd van de Chinaafdeling bij het Japanse Nationaal Instituut voor Defensiestudies. „Maar het is onwaarschijnlijk dat China op deze manier het conflict oplost.”

China zet z'n economische macht nu openlijk in om zijn zin te krijgen

Masayuki Masuda Japans Nationaal Instituut voor Defensiestudies

Het is namelijk niet de eerste keer dat China op deze manier economische drukinzet tegen Japan. In 2010 ontstond een vergelijkbare situatie na een incident bij de betwiste Senkaku-eilanden, die door Japan worden bestuurd maar die China ook claimt. Een Chinese vissersboot ramde tegen een schip van de Japanse kustwacht, waarop de Chi-

nese kapitein werd gearresteerd. China eiste zijn vrijlating en begon vrijwel direct de export van zeldzame aardmetalen naar Japan te vertragen, onder het mom van administratieve procedures. In steden in China braken anti-Japanse protesten uit, vestigingen van Japanse bedrijven werden belaagd en Japanse auto's vernield. De exportstop raakte Japan hard. De prijzen van deze grondstoffen schoten omhoog en fabrieken kregen leveringsproblemen en legden productielijnen stil. Uiteindelijk diende Japan een klacht in bij de Wereldhandelsorganisatie (WTO). Die gaf Tokio gelijk: China had de regels van de vrije handel overtreden, en Beijing trok de maatregelen in. Maar de les was duidelijk. „Sindsdien is economische veiligheid een vast onderdeel van het Japanse overheidsbeleid”, zegt Masuda. Het Japanse ministerie van Economie (METI) zette daarna programma's op om deze afhankelijkheid van China af te bouwen. Voor het komende jaar alleen al reserveert het ministerie ruim 177 miljard

yen (973 miljoen euro) om de economische veiligheid te versterken. Zo probeert Japan alternatieve importkanalen te ontwikkelen. JOGMEC, een speciaal overheidsfonds gericht op energie en metaal-zekerheid, investeerde in 2023 ruim 20 miljard yen (ruim 130 miljoen euro) in mijnbouwprojecten in landen als Australië, Canada, Vietnam en India en Kazachstan. Japan zet daarbij ook in op technologische oplossingen in eigen land, zoals hergebruik van zeldzame metalen uit gebruikte elektronica. En bij de afgelegen eilandengroep Minamitorishima zijn rijke metaalafzettingen in de zeebodem gevonden, met onder meer kobalt, nikkel en zeldzame aardmetalen. De overheid is nu met nationale universiteiten technologieën aan het ontwikkelen om deze grondstoffen uit eigen zeebodem te kunnen winnen. Ook met subsidies en belastingvoordelen tracht de overheid bedrijven in strategische sectoren, zoals producenten van halfgeleiders en batterijen, te helpen minder afhankelijk van China te worden.

Miljardenschade

Toch blijft die afhankelijkheid groot. „In 2010 kwam meer dan 90 procent van de zeldzame aardmetalen uit China, dat is nu ongeveer 60 procent”, zegt Masuda. „Dat is al veel beter”, vindt hij. Maar volgens het Nomura Research Institute zou een exportverbod van drie maanden Japan toch nog zo'n 660 miljard yen (3,6 miljard euro) kunnen kosten. Bij een verbod van een jaar zwakt de schade op termijn af, maar desondanks neerkomen op een verdrievoudiging. In Tokio groeit daarom de angst dat China zijn maatregelen verder uitbreidt. Volgens Yoshiaki Takayama, expert economische veiligheid bij het Japanse Instituut voor Internationale Betrekkingen (JIIA), bestaat de kans dat Beijing zelfs producten met een klein aandeel technologie en een mogelijke militaire toepassing onder de exportregels laat vallen. „Ook gewone elektronica kan dan geraakt worden”, zegt Takayama. „Het is nu nog onduidelijk hoe streng China dit gaat handhaven.” Er is voorlopig nog geen lijst van bedrijven of gebruikers gepubliceerd, wat volgens hem een bewuste keuze is. „Zo houdt Beijing zelf de controle over wie ze willen treffen.” Die vaagheid zorgt voor onzekerheid bij Japanse bedrijven: „Maar als China namen noemt, riskeren ze dat bedrijven hun investeringen nu al terugtrekken.” Voorlopig „weten we nog niet” wat de precieze gevolgen voor Japan zullen zijn, concludeert veiligheidsexpert Masuda. „De effecten lijken mee te vallen”, zegt hij. „Maar één ding is duidelijk: China gebruikt zijn economische macht nu openlijk om zijn zin te krijgen.”

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht *NRC* mee bij een bedrijf. Deze week: De Aandeelhouder

Bij mediabedrijf **De Aandeelhouder** weten ze alles van beleggen. FOTO SIMON LENSSENS

Jordy Beuving wil zoveel mogelijk rendement halen en eet elke dag hetzelfde

Naam bedrijf: De Aandeelhouder
Locatie: Naarden
Branche: Media
Jaaromzet: Doet het bedrijf geen uitspraken over
Aantal werknemers: 8
Kosten lunch: €4.75 p.p.

‘W’ e ontvangen hier regelmatig ceo's”, zegt Nico Inberg (58) terwijl hij plaatsneemt achter een van de microfoons van zijn podcaststudio. Nico is het gezicht van De Aandeelhouder, een mediaplatform voor beleggers. In een stellingkast staat een porseleinen versie van de stier van Wall Street en een vaste bureautelefoon. „We zijn de

Voetbal *Inside* van de aandeelhouderswereld, alleen hebben wij het hier over dingen waar we verstand van hebben.” Nico stond vroeger zelf op de beurs. Toen nog strak in pak, schreeuwend in drie telefoons tegelijk, vertelt hij. Nu geeft hij „Piet Particulier” via zijn podcasts en beursnieuwswebsite advies over beleggen. Kijken naar aandelen is kijken naar het echte leven, zegt Nico altijd tegen zijn eigen kinderen. Zij hadden vanaf hun geboorte een beleggingsrekening. „Elke spaarrekening van opa en oma zou een beleggingsrekening moeten zijn.” Beleggen wij wel? Wil hij weten. Nico steekt van wal over de huidige markt. Over de beursgang van ijsconcern Magnum, of mensen nog wel ijs gaan eten nu gezonder leven steeds belangrijker is. „Bierbrouwers verkopen ook steeds minder. Ongekend! Daar moet je op inspelen.” Zonder interrupties zeilt hij het gesprek langs onze (niet bestaande) pensioenbeleggingsrekening, de inflatie en andere rentepercentages waar we „echt rekening” mee moeten houden. Bij De Aandeelhouder hebben ze nu ook een cursus: starten met beleggen, als we interesse hebben. Na de privépodcast met host Nico ontmoeten we in de kantine de andere werknemers. Oprichter Albert Jellema (50) is de „analytische en cynische” sidekick van Nico in de podcast. Zijn voorspelling voor 2026: de impact van

AI. „De bubbel zal niet knappen, er zal hooguit een beetje lucht uit lopen”, zegt Albert. Als we daar meer over willen weten, moeten we eigenlijk bij Jordy zijn. Jordy Beuving (30) zit achter een enorme bak kwark met blauwe bessen. Hij is volgens Albert dé techexpert van Nederland en eet elke dag hetzelfde. „Het hele jaar door”, zegt Albert, kloppend op Jordy's bonkige schouder. Jordy eet 's ochtends vier gebakken

„Het is niet zo moeilijk om Nico en Albert iets te leren over AI

Florian
Werkstudent en *head of AI* bij De Aandeelhouder

eieren, 's middags een halve liter kwark en twee maiswafels met pinda-kaas, 's avonds aardappels, vlees, groenten. Hij neemt altijd lunch mee en doet niet aan tussendoortjes. „Gezondheid is ook een goede belegging”, mompelt Jordy. „De discipline die hij heeft is ongelooflijk”, zegt Albert. Op donderdagen lunchen ze bij de snackbar tegenover het kantoor. Jordy gaat dan wel mee voor de gezelligheid. Albert: „Ik heb hem nog nooit één frietje zien pikken.”

De rest van het kantoor luncht wel in de kantine van het gedeelde kantorencomplex. Vandaag zijn er broodjes grillworst. Aan een lange bar liggen afbakbroodjes, gekookte eieren, salades en plakken kaas. Nico neemt een broodje grillworst, een boterham met kipkerriesalade, een ei en een cracker met boter en hagelslag. Werkstudent Florian (22) studeert nog *Finance en Technology*, maar is ook *head of AI*. „Het is niet zo moeilijk om Nico en Albert iets te leren over AI”, zegt Florian happend in een broodje eiersalade. Hij begon al jong met beleggen. „Vanaf m'n zestiende werkte ik bij een BMW-dealer, dat geld ging direct naar m'n beleggingsrekening.” Komende week gaat het team op bedrijfsuitje. Ze weten nog niet waarheen, maar het zal sowieso iets worden met „een wedstrijdelement”, zegt Nico. Naast beleggen wordt er dagelijks „heel competitief” tafelvoetbal gespeeld op het kantoor. „We willen gewoon allemaal zo veel mogelijk rendement halen”, zegt Albert. Florian: „Maar Nico is de ergste.” Volgens Florian speelt Nico altijd vals, vooral als hij achterstaat. „Hij gooit de bal dan met effect in het spel zodat 'ie meteen de goal in draait”. Florian denkt dat hij in het weekend stiekem oefent. „Nee hoor”, zegt Nico. „Dat heb ik maar één keer gedaan.”

Emma Vos

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wide en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil. Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen prospectusplicht voor deze activiteit.

85% OPGEHAALD

85%

PRIVACY

Een sticker voor je gezicht op sociale media, werkt dat?

Omwille van de privacy op sociale media plaatsen veel ouders een sticker op foto's van hun kinderen. Werkt dat nog in deze AI-tijd?

Marloes de Koning

AMSTERDAM

Een digitaal expert van de politie heeft met een post op verschillende sociale media een discussie aangezwengeld over het gebruik van digitale stickers, die worden gebruikt om de privacy van kinderen te beschermen. Veel ouders plakken het hoofd of delen van het lichaam van hun kind tegenwoordig af met bijvoorbeeld een plaatje van een smiley of een hartje. De politie waarschuwt in de post voor schijnveiligheid.

Een sticker op je kind is goed bedoeld, maar „de realiteit is dat deze manier van beschermen in het hui-

dige AI tijdperk niet meer werkt”, schrijft de specialist van de politie in de post, waarbij een foto staat van een vrouwelijke agent met een groot blauw hart voor haar gezicht. „Sterker nog, stickers kunnen juist een extra herkenningspunt worden voor AI. Moderne AI systemen zijn in staat om ontbrekende informatie te reconstrueren. Lege pixels worden ingevuld op basis van patronen, context, eerdere beelden, lichaamshouding, haarlijn, omgeving en metadata. Een afgedekt gezicht of lichaamsdeel betekent niet dat de rest van de foto onbruikbaar

De boodschap van de politie: foto's níet delen is altijd veiliger dan foto's wel online zetten

is voor analyse.” De kern van de boodschap: níet delen is altijd veiliger dan foto's wel online zetten. Het bericht op Instagram en Lin-

kedIn leidt tot veel reacties. Digi taal-experts maken zich zorgen dat het verkeerd begrepen wordt. Want het is níet zo dat een sticker door 'AI' zomaar verwijderd kan worden, waarna het gezicht of geslachtsdeel van een kind alsnog zichtbaar is.

„Dat kan niet zonder toegang tot het origineel”, zegt bijvoorbeeld Jacob Boersma, een consultant met verstand van cryptografie. „Je hebt twee soorten versleuteling, omkeerbaar en onomkeerbaar. En een foto blurren of een sticker erop is onomkeerbaar.” Wat AI-systemen wél kunnen is op basis van alle foto's van kinderen die het al wel heeft een ander kindergezicht bedenken en de foto daarmee invullen. Dat wordt dan „wel realistisch, maar niet werkelijk of origineel”, zegt Boersma.

Hij zou het zonde vinden als ouders door deze post van de politie gaan denken dat het geen zin meer heeft om het gezicht van hun kind online af te dekken. Want het helpt wel een beetje, net zoals het enigszins helpt om op sociale media in

de instellingen aan te geven dat je niet wilt dat de foto's die je deelt gebruikt worden om AI te trainen.

Achtergrond voor de post van de politie is de manier waarop allerlei beeldmateriaal wordt misbruikt

In alle eerlijkheid: dit is niet te stoppen

Frank van der Bijl AI-adviseur

om vergelijkbaar uiterst realistisch beeldmateriaal te genereren, wat bijvoorbeeld een rol speelt in kinderpornonetwerken op het darkweb (het gedeelte van het internet dat niet met reguliere zoekmachines doorzoekbaar is).

„Het gaat om bewustwording. Om het besef dat oude beschermingsmechanismen niet meer passen bij nieuwe technologie”, schrijft Japke Panman van de politie, de auteur van het oorspronkelijke bericht. „Net zoals we hebben

geleerd om niet achteloos naam, school, sportclub en locatie te combineren, moeten we opnieuw leren nadenken over het delen van beeldmateriaal zelf.” Ze wijst er bovendien op dat ouders vaak niet volledig afschermen, maar kiezen voor een klein hartje in het midden van het gezicht of een stukje zijkant. „Als je dit dus vaker doet heb je bij elkaar een redelijk compleet beeld te pakken.”

Frank van der Bijl adviseert bedrijven over het gebruik van AI. De vader van twee jonge kinderen is somber over de mogelijkheden om te voorkomen dat beelden worden ge- en misbruikt voor AI. „Als er geen foto van je kind op internet te vinden is omdat alles is afgeplakt, kan AI het ook niet namaken. Maar als je ook maar één beeld hebt gedeeld is het weg.” En er zijn zoveel bronnen waarlangs beelden lekken - van socials tot de pagina's van sportclubs en de foto's van kinderpuntjes - dat het vechten tegen de bierkaai is. „In alle eerlijkheid: dit is niet te stoppen”, concludeert hij.

Branded content

Als je kind gaat studeren

‘Vertrouwen meegeven, is het beste wat je kunt doen’

Een studie kiezen, is een van de eerste belangrijke beslissingen in het leven. Hoe begeleid je je kind daarbij? Anneloes Dekker-Dummer is studieadviseur bij de Universiteit Twente en vertelt hoe je als ouders hierbij de beste ondersteuning biedt. „Praat, wees nieuwsgierig en voed en vul het vertrouwen.”

Tekst: Lydia van der Weide, fotografie: Janita Sassen

„Veel mensen belanden uiteindelijk op een andere werkplek dan ze voor ogen hadden toen ze gingen studeren. Zelfs mensen die heilig overtuigd waren van hun eindpunt. Het toeval van de toekomst, noem ik dat; in elk mensenleven komen er dingen op je pad die je nu nog niet kunt voorspellen. Ook bij mij was dat zo. Na mijn studie biomedische wetenschappen werd ik onderzoeker. Daarnaast begeleidde ik studenten bij hun eindproject. Dat laatste bleek ik onverwacht het allerleukste te vinden. Toen mijn man een baan kreeg in Oost-Nederland, ging ik aan de slag als studieadviseur bij de Universiteit Twente. Ik ben het eerste aanspreekpunt voor studenten van de bacheloropleiding biomedische technologie. Dit had ik vroeger nooit kunnen verzinnen, maar het is precies wat bij me past.”

Links- of rechtsom komt het goed
„Als je kind gaat studeren, is vertrouwen meegeven het belangrijkste wat je als ouder kunt doen. Vertrouwen dat het oké is om het nu allemaal nog niet precies te weten. Vertel dat wegen kronkelig kunnen zijn. Laat het hem, haar of die maar eens navragen bij mensen die wat ouder zijn als bewijs. Maar links- of rechtsom komt het heus goed. Tegelijkertijd kun je de student in spe wel de weg wijzen om de beslissing die hij nu moet nemen zo goed mogelijk af te wegen en voldoende informatie te verzamelen. Op die manier kan de keuze onmogelijk fout zijn.”

Wat vindt je kind écht boeiend?
„Mijn advies aan ouders is: neem alleen een ondersteunende rol op je. Ga de boel niet regelen of organiseren, maar praat met je kind, toon

Anneloes Dekker-Dummer: 'Elke keuze brengt je kind een stukje verder op zijn unieke levenspad.'

interesse en nieuwsgierigheid. Wat vindt diegene leuk, waar wordt het blij van? Weet dat dat niet per se hoeft te zijn waar het goed in is en maak ook dát bespreekbaar. Wat vindt je kind oprecht boeiend, waar wil het alle dagen mee bezig zijn? Vaak voelt het eng om bepaalde wegen af te sluiten. Maar als talen bijvoorbeeld niet favoriet zijn, is het helemaal niet erg om die deur dicht te gooien. Er blijft nog zoveel over. En als je

een route vindt die bij je past, zal er ook altijd een passend vervolg zijn.”

De rest van dit verhaal lezen? Scan de QR-code!

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

Universiteit Twente: techniek, wetenschap én veel extra's!

Gaat jouw kind studeren en heeft het interesse in (een vakgebied dat raakvlakken heeft met) techniek, wetenschap en/of sociaalmaatschappelijke vraagstukken? En wil het vanzelfsprekend ook een leuke, inspirerende en onvergetelijke studententijd hebben met vele extra's: van verschillende sport-, muziek- en studentenverenigingen tot cultuur en innovatiehubs? Denk dan aan de Universiteit Twente! Daar wordt innovatief en kleinschalig onderwijs

geboden waar je als student en individu ertoe doet. De campus is een unieke plek waar je kind zich kan ontwikkelen en uitgroeit tot de jonge professional die het in zich heeft. Op inhoudelijk én persoonlijk vlak.

Meer tips voor ouders? Kijk op utwente.nl

UNIVERSITY OF TWENTE.

In Lahore in Pakistan **voeren jongeren actie** voor een beter klimaatbeleid. FOTO A. HUSSAIN/EPA

Floor Boon

AMSTERDAM

Ze willen medewerkers van grote, gevestigde bedrijven „uit de klimaatkast” krijgen. Mensen oproepen hun zorgen over klimaatverandering niet alleen in de privésfeer te uiten, maar juist op kantoor. Want daar, menen Arjan Keizer en Hein Brekelmans, is een veel grotere winst te behalen op het gebied van duurzaamheid dan door thuis koffiecupps te recycleren of elektrisch te rijden. „Grote bedrijven kunnen écht een verschil maken met gedegen duurzaamheidsbeleid”, zegt Brekelmans. „Nu dicteren aandeelhouders veelal de koers van grote bedrijven; wij denken dat medewerkers die richting veel sterker kunnen beïnvloeden.”

Daarom richtten ze in september samen met drie anderen Medewerkers Voor Onze Toekomst (MVOT) op - een stichting die werknemers wil verenigen rond duurzaamheid op het werk. De stichting mikt op wat zij ‘de stille meerderheid’ noemen: professionals die zich wel zorgen maken over klimaatverandering, maar die overtuiging niet laten zien op de werkvloer. „Mensen die thuis misschien hun voetafdruk verkleinen, maar op hun werk een masker dragen en zwijgen”, aldus Keizer. De groep heeft nu ruim 1.650 volgers op LinkedIn, afkomstig van meer dan vijftig bedrijven, vooral uit Nederland. Van hen maakten 363 mensen een profiel aan.

Zelf zien ze veel ruimte voor groei.

INTERVIEW ARJAN KEIZER, HEIN BREKELMANS MVOT

‘In de corporate wereld zien wij dat veel mensen zich niet over het klimaat durven uit te spreken’

Kunnen klimaatbewuste werknemers van grote bedrijven hun werkgevers, vaak tegen de belangen van aandeelhouders in, toch bewegen zich voor verduurzaming in te zetten? „Onderschat de macht van het getal niet. Met genoeg mensen kun je een cultuurverandering in gang zetten.”

Uit onderzoek, een eigen opdracht uitgevoerd door onderzoeksbureau Populytics, blijkt dat 68 procent van de beroepsbevolking duurzaamheid belangrijk vindt en zich daar binnen hun organisatie voor wil inzetten. Ze zeggen dat bijvoorbeeld te doen door in gesprek te gaan met collega's over klimaatverandering, hun leidinggevenden te bevragen over de strategie van hun bedrijf of door samen met collega's draagvlak te creëren voor duurzamere besluiten. Van de ondervraagden vindt 35 procent dat hun werkgever zich groener presenteert dan de realiteit rechtvaardigt; 13 procent is bereid 500 euro aan bruto maandsalaris in leveren als dat leidt tot aantoonbaar sterker duurzaamheidsbeleid van de werkgever.

‘Aha-moment’

Het Populytics onderzoek, dat van Medewerkers Voor Onze Toekomst de naam *Onbenut Potentieel* kreeg, combineert de stem van 583 representatief geselecteerde medewerkers uit de Nederlandse beroepsbevolking met 963 klimaatbewuste professionals uit de achterban van Medewerkers Voor Onze Toekomst. De percentages in dit artikel verwijzen naar de representatieve groep. „In de corporate wereld zien wij dat veel mensen zich niet durven uitspreken over wat ze écht vinden van klimaatverandering”, zegt Brekelmans. „Met dit onderzoek laten we zien: die groep is groot. We hopen dat bedrijven inzien dat hun medewerkers verandering willen.”

Arjan Keizer (39) is ingenieur, werkte voor McKinsey en de laatste

jaren voor Shell, waar hij drie jaar geleden zijn „aha-moment” kreeg. „Ik werkte aan de energietransitie op het gebied van transport, maar doorvoelde lang niet hoe urgent klimaatverandering écht is.” Hij las *Het Klimaatboek* van Greta Thunberg, waarin wetenschappers uitleggen hoe klimaatverandering werkt en welke gevolgen het gaat hebben als de uitstoot van broeikasgassen niet drastisch wordt verminderd. „Toen voelde ik pas echt rauw: fuck, de wereld waarin mijn dochtertje opgroeit, gaat veel minder fijn zijn dan ik hoopte.”

Bij Shell kreeg hij aanvankelijk weinig bijval. Maar nadat hij in een LinkedIn-post zijn nieuwe besef deelde, regende het positieve reacties - ook van collega's. „Mijn bericht is meer dan honderdduizend keer bekeken”, zegt Keizer. „Het werd voor mij duidelijk dat dit onderwerp echt leeft onder medewerkers. Door al die bevestiging werd ik aangemoedigd om door te gaan.” In mei stopte hij bij Shell, hij werkt nu fulltime aan Medewerkers Voor Onze Toekomst.

Rolmodellen

Hein Brekelmans (45) werkt voor ABN Amro als medewerker in het duurzaamheidsteam van de zakelijke bank. Eerder werkte hij ook voor Deutsche Bank en BNP Paribas. Al vanaf het begin van zijn werkende leven zet hij zich in voor duurzaamheid. Bij ABN Amro richtte hij een afdeling op voor duurzame financiering. „Voor mij is duurzaamheid altijd van belang geweest, maar in de loop der jaren ben ik het zwaarder gaan wegen. En lang vond ik dat we bij ABN Amro aan de zakelijke kant echt vooropliepen op dit gebied.” Nu is hij bezig met een overstap naar de Triodosbank. „Ik ga salaris inleveren, maar op dit moment past deze werkgever beter bij mij.” Brekelmans beweert, net als de andere oprichters, 10 procent van zijn tijd aan de stichting.

Ook hij ziet al langer dat het in de corporate wereld vaak ontbreekt aan rolmodellen. „Ik heb me altijd durven uitspreken, maar ik was regelmatig de enige”, zegt hij. „Het helpt als je iets hebt om publiekelijk met elkaar over te praten. Dat was een belangrijke reden om dit onderzoek te laten uitvoeren. Daarmee kunnen we agenderen wat wij al veel langer horen: dat ook medewerkers van beursgenoteerde bedrijven zich echt zorgen maken over klimaatverandering en willen dat hun werkgever daar meer tegen doet. En als mensen zich uitspreken, inspireert het anderen om dat ook te doen.”

Jullie noemen jezelf een beweging. Wat houdt dat precies in?

Keizer: „We vormen een brede *community* van gelijkgestemden waaraan mensen zich kunnen verbinden. Dat kan door ons te volgen. Maar je kunt ook actief zijn: webinars volgen of meedoen aan een van onze cirkels, waarin mensen in kleine groepjes hun ervaringen delen. Nooit over de inhoud, want veel mensen zijn hun werkgever contractueel tot geheimhouding verplicht, maar over de vorm. Hoe je een groen netwerk opricht bijvoorbeeld, of hoe je dit onderwerp bespreekbaar maakt op de werkvloer, zonder dat het je eigen positie ondermijnt. We willen doorbreken dat mensen het gevoel hebben dat ze het enige groene gekkie zijn.”

Brekelmans: „We richten ons ook op de organisaties zelf. We willen ze helpen het gesprek met hun medewerkers aan te gaan, op een opbouwende manier. Ook veel bestuurders vinden duurzaamheid en klimaat belangrijk, maar ze hebben te maken met de realiteit van aandeelhouders, de geopolitiek en hun eigen marktpositie. Het helpt al als bedrijven daar opener over zijn, door tenminste intern te vertellen waaróm bepaalde investeringen of keuzes niet kunnen. Dan begrijpen medewerkers ook beter waarom het gaat zoals het gaat.”

Nu zijn het vooral aandeelhouders die bepalend zijn voor de duurzaamheidskoers van bedrijven. En duurzaamheid heeft niet bepaald prioriteit gekregen afgelopen jaren. Waarom zouden bestuurders ineens naar hun werknemers luisteren?

Brekelmans: „Onderschat de macht van het getal niet. Alleen flink deel van je medewerkers duurzamer wil zijn, kun je een cultuurverandering in gang zetten. Dat kan voor bestuurders ook een argument zijn om de aandeelhouders tegen te spreken. In ons ideale plaatje stappen veel medewerkers naar hun raden van bestuur om te zeggen: als het nu niet verandert, gaan we weg. En zeggen aandeelhouders vervolgens: we accepteren wat minder dividend.”

Keizer: „We weten dat bedrijven die zich committeren aan langetermijn-ESG-doelen [die gaan over milieu, sociaal beleid en goed bestuur] meer aandeelhouderswaarde genereren dan bedrijven die alleen naar de korte termijn kijken. We denken daarom dat ook bedrijven elkaar moeten helpen. Als zij samen optrekken op het gebied van duurzaamheid, kunnen ze de politiek helpen meer noodzakelijke re-

gels af te spreken, zoals het prijsgeven van CO₂-uitstoot. Dat is minstens zo hard nodig om iets voor elkaar te krijgen.

Jullie noemen bedrijven bewust niet bij naam. Waarom niet?

Brekelmans: „Het versnelt ons doel niet. Integendeel, we zouden bedrijven ermee tegen ons in het harnas jagen. Bovendien: medewerkers mogen zich niet uitlaten over bedrijfsgevoelige informatie. Het begint met draagvlak, openheid en voorbeeldgedrag. Niet met *namings* en *shaming*.”

Van de ondervraagde werknemers vindt 35 procent dat hun werkgever aan groenwashing doet, door zich naar de buitenwereld duurzamer voor te doen dan het bedrijf is. Waar baseren ze dat op?

Keizer: „Het rapport zelf meet niet welke specifieke initiatieven worden overdreven, maar uit de open vragen blijkt de onderliggende ervaring is: „Ze zeggen wel dingen, maar doen het niet” of „ambities worden afgezwakt”. Dat is het sentiment. We horen de verhalen vooral van mensen die intern bij duurzaamheidsrapportages betrokken zijn of van accountants die signalen krijgen over wat wel en niet wordt benadrukt. Positieve activiteiten worden soms uitvergroot, risico's juist klein opgeschreven of zelfs weggelaten. Daardoor is het lastig om als buitenstaander te zien waar een organisatie écht staat.”

Wanneer heeft Medewerkers Voor Onze Toekomst zijn doel bereikt?

Brekelmans: „We streven naar een sociaal kantelpunt. Dat mensen zich realiseren: we moeten met duurzaamheid aan de slag. Niet alleen de koplopers, maar ook het peloton. Dat kpi's [meetbare cijfers om te controleren of een doel is behaald] van bedrijven gekoppeld zijn aan de lange termijn, bijvoorbeeld. Dus geen bonus uitkeren als de beurskoers binnen een paar jaar verdubbelt, maar als duurzaamheidsdoelen over vijftien jaar zijn behaald.”

Keizer: „We willen dat ook doen door een coole plek zijn, dat mensen FOMO [*fear of missing out*] ervaren als ze er niet bij zijn. We organiseren in het voorjaar een Dag voor onze Toekomst. Iedereen die we daarvoor vragen zegt nu ja. Het is een beetje zoals in het verzet vroeger, zo voelt het, daar zeiden ook veel mensen ja tegen.”

Arjan Keizer: „We willen doorbreken dat mensen het gevoel hebben dat ze het enige groene gekkie zijn.”

Hein Brekelmans: „We streven naar een sociaal kantelpunt. Dat niet alleen de koplopers met duurzaamheid aan de slag gaan, maar ook het peloton.”

nrcwebwinkel

Adviesprijs 56,95
44,95

DE RADIATOR VENTILATOR

SPEEDCOMFORT
Verwarm je ruimte 2x zo snel en bespaar tot 22% energie
› Fluisterstil
› Geen gereedschap nodig
› 10 jaar garantie
› Verbruik: slechts 32 cent stroom per jaar

De SpeedComfort radiatorventilator plaats je in een handomdraai. Je voelt direct meer en sneller warmtecomfort. Dat betekent dat de thermostaat lager kan en je dus tot wel 22% energie bespaart.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/speedcomfort

Advertentie

VIRTUFIT

Verbeter je conditie en verbrand calorieën

Houten roeitrainer met waterweerstand

Vanaf
1.199,00
749,-

- Roeitrainer met natuurlijke waterweerstand voor een realistische roeibeleving die zich moeiteloos aan jouw kracht aanpast
- Premium eikenhout voor een luxe uitstraling in elk interieur
- Gebruiksvriendelijk en ruimtebesparend door rechtop te plaatsen

Crosstrainer

Vanaf
799,00
569,-

- Ervaar de kracht van een complete workout
- Met 24 trainingsprogramma's en 32 weerstandsniveaus
- Inclusief bluetooth hartslagmeting

Loopband

Vanaf
1.499,00
1.149,-

- Breed en krachtig loopvlak
- Wandelen tot serieus hardlopen met hellingshoek tot 15%
- Hoogwaardig fitnessapparaat voor thuisgebruik

Hometrainer

Vanaf
549,00
399,-

- Lage instap met verstelbaar zadel en stuur
- 32 weerstandsniveaus en 24 trainingsprogramma's
- Bluetooth hartslagmeting met hartslag gestuurde training

ACHTER DE SCHERMEN

Gestrand op bevroren Schiphol

„Alles wat beweegt, beweegt straks autonoom”, voorspelt Nvidia-topman Jensen Huang op gadgetbeurs CES Las Vegas. Maar op Schiphol beweegt niets.

Marc Hijink schrijft hier iedere week over de achterkant van de technologie.

Een beetje kletsen dan maar, er zit niets anders op. Vlucht KL0635 van Amsterdam naar Las Vegas staat al drie uur te niksen aan de gate en de besneeuwde startbaan lijkt verder weg dan ooit. In het gangpad klontert een groepje mannen samen. Veertigers, zo te zien. En zo te horen zijn het Nederlandse techondernemers, die praten over hardware, software en winterweer. Er is maar één vraag nodig om aan te sluiten. Ook naar CES? Ja, ook naar CES. CES is de Consumer Electronics Show, de nieuwjaarsreceptie voor de wereldwijde elektronica-industrie. Meer dan 140.000 bezoekers trekken elk jaar naar het Las Vegas Convention Center. Deze week staan de beurshallen vol tv's, auto's en AI-speeltjes. Of het summum van stupiditeit: de Pet Phone, een telefoon om je weggelopen hond te bellen.

Maar Alexander van der Heijden, Jochem Taminau en Pieter Six vliegen niet naar Vegas voor de gadgets. Ze gaan naar CES om te netwerken, op zoek naar die ene, doorslaggevende meeting met een grote internationale klant, een potentiële koper van hun bedrijf of een cruciale *launching partner*. Aan beloftevolle uitvindingen heeft Nederland geen gebrek, maar de weg naar de massamarkt begint in Las Vegas. Als dit vliegtuig ooit van de grond komt, tenminste. Even voorstellen: Alexander van der Heijden is ceo van Verios Audio, een start-up die technologie voor ultraplatte speakers ontwikkelt zonder daarbij aan geluidskwaliteit in te boeten. Straks is je *soundbar* dus net zo dun als het led-scherm aan de muur. Op een drukke beursstand zouden de speakers ondersneeuwen in de herrie, van daar dat Verios een rustige hotelsuite op de Strip afhuurde om geïnteresseerden te overtuigen.

Reiziger twee is Jochem Taminau: hij werkt voor Leia Inc., een Amerikaanse onderneming die in 2023 de Brabantse start-up Dimenco overnam. In Veldhoven bouwden ze met een voormalig Philips-patent stereoscopische techniek voor tablets, telefoons, tv's en laptops. Een ingebouwde camera registreert waar je ogen zich op richten, een raster van piepkleine lensjes past ra-

zendsnel de weergave van de pixels aan. Zo zie je 3D zonder brilletje. „*Immersive*”, noemt Taminau het liever. Hij vist een tablet uit zijn handbagage voor een snelle, maar indrukwekkende demo. Pieter Six, de derde gangpadhanger, is als investeerder betrokken bij SunLED. Dit Amsterdamse bedrijf boost het helende effect van zonlicht na. Speciale leds genereren straling die qua golflengte tegen infrarood licht aanschurkt. Dit licht dringt diep door in je huid en kietelt de mitochondriën.

Al in de jaren zestig zagen wetenschappers positieve effecten van deze therapie: wondjes genezen sneller, haren groeien, rusthartslag daalt en je immuunsysteem krijgt een boost. Of al die beloftes waargemaakt worden, is niet zeker. SunLED omschrijft het effect op de website wat algemener: „Je voelt je beter en je bent scherper”.

De techbeurs in Las Vegas lonkt, maar op besneeuwde Schiphol is het vooral: 'computer says no'

Maar de zonnige leds horen volgens Pieter Six in elke telefoon, laptop en monitor thuis. Of in het schermje van een vliegtuigstoel, peinst hij.

Luchtvaartloterij

De zondagmiddag is overgegaan in de zondagavond, en vlucht KL635 is nog geen meter opgeschoten. De vliegtuigtrekker weigert dienst, de de-icingmachines die de sneeuw van de vleugels spuiten, zijn bezet. Net als het vliegtuig in beweging komt, zit de maximale werktijd van de bemanning erop. De piloot draait om naar de gate, de vlucht wordt geannuleerd. En nu?

De KLM-systemen kapseizen onder het spervuur van gestrande reizigers. Omdat app en site geen antwoord bieden, belt iedereen de servicedesk voor een alternatieve vlucht. Als je mazzel hebt, kom je er doorheen; als je geduld hebt, krijg je na een uur iemand te spreken. De verdeling van nieuwe tickets is een mysterieuze loterij: de eerste medewerker vindt geen alternatieve reis, het volgende belletje levert een vlucht van 22 uur met twee tussenstops op. De derde keer is er toch een rechtstreekse verbinding beschikbaar. Je moet gewoon blijven proberen, adviseert een helpdeskmedewerker.

Door een speling van het lot komen de gangpadhangers elkaar maandagmiddag weer tegen

bij Delta-vlucht DL2607 naar Las Vegas. Ze hebben vastgelopen treinen en files getrotseerd, peperdure taxi's en hotels betaald, maar ze zijn er weer. Iedereen is blij dat er überhaupt een optie is, terwijl Schiphol opnieuw honderden vluchten schrapt. De gedeelde ellende schept een band - als figuranten in een moderne versie van de *Dodenrit* van Drs. P. Hij zong over het onbereikbare Omsk, een mooie stad die, net als Las Vegas, net iets te ver weg ligt.

Techhemel op aarde

„Alles wat beweegt, beweegt straks autonoom”, voorspelt Nvidia-topman Jensen Huang tijdens zijn CES-toespraak op maandag. Hij ziet een ideale wereld voor zich, waarin apparaten en AI alle denkbare problemen voor je oplossen. Auto's die zichzelf besturen, robots die de was opvouwen: de techhemel op aarde, geen vuiltje aan de lucht.

De werkelijkheid is minder maakbaar. Een pak sneeuw in Nederland is een *edge case* waarop niemand voorbereid lijkt. Terwijl Huang in Las Vegas staat te orenen, wordt Schiphol opnieuw getroffen door een *system overload*: te veel sneeuw, te weinig capaciteit.

Alexander van der Heijden lijkt mazzel te hebben. Hij kreeg een plek op de eerste maandagvlucht naar Las Vegas. Maar zijn vlucht strandt opnieuw, omdat de werktijd van de crew erop zit.

Aan boord van DL2607 is de stemming hoopvol, ook bij de Nederlandse manager van een Amerikaans chipbedrijf. Hij moet naar de CES, maar kon zijn vlucht niet omboeken. De databases weigerden dienst - een klassiek gevalletje *'computer says no'*. Dat hij toch meevliegt, is te danken aan een ervaren baliedewerkerster die zelf een ticket uitdraaide. In uitzonderlijke situaties moet je het niet hebben van techniek, maar van menselijke inventiviteit.

Na vier uur wachten sluit de DL2607 aan in de rij voor de de-icingmachine. Dat betekent: nog twee uur wachten. Het is een race tegen de klok in slow motion, maar de Delta-vlucht krijgt z'n antivriesbehandeling. Gaan we het dan toch redden?

Zodra het toestel de startbaan opdraait, meldt de gezagvoerder dat de linkerhelft van zijn instrumentenpaneel is uitgevallen. Een system overload in de cockpit, daar kun je niet mee vliegen. „Dat doet-ie anders nooit”, voegt de piloot toe en keert terug naar de gate.

De ticketombola begint opnieuw, voor vlieg-poging nummer drie. Niet gaan is geen optie, daarvoor is de CES te belangrijk. Een dag later - „vraag niet hoe”, zegt Alexander van der Heijden - zitten alle drie de gangpadhangers na drie reisdagen toch in Las Vegas. Zij bereikten de techhemel, voor de NRC-verslaggever was geen plek meer.

Amazon-datacenters in aanbouw in Virginia. Amber Hudson woont vlak naast zo'n kolos: „Het maakt niet uit waar je in dit deel van het land gaat wonen, die dingen staan overal.” FOTO JIM LO SCALZO/EPA/ANP

REPORTAGE **DATACENTERCLUSTER**

De datacenters rukken op in Virginia. ‘Er is geen ontkomen aan’

Waar je ook woont in Noord-Virginia, de kans is groot dat er een datacenter in de buurt staat. Bewoners kunnen weinig beginnen tegen het lawaai van de bouw en het geloei van ventilators. Lokale bestuurders blijven de bouwprojecten goedkeuren vanwege de belastingopbrengsten.

Emilie van Outeren

GAINESVILLE/MANASSAS

Als Amber Hudson (35) over het gaashek van haar kleine achtertuin zou klimmen, tien stappen de heuvel op zou zetten en het stevigere hek van haar nieuwe achterbuur zou trotseren, zou ze het kolossale grijze datacenter kunnen aanraken. De kale boompjes die ertussen staan doen niets om het „lelijke” raamloze blok aan het zicht te onttrekken, laat staan dat ze een geluid tegenhouden. „Het constante gezoem van de ventilatie en generatoren is nog niet zo hinderlijk”, zegt Hudson. „Maar het bouwlawaai, het verkeer!”

Een gesprek bij het huurhuisje in Manassas waar ze woont met haar vier kinderen, herdershond en kat, wordt continu overstemd door ronkende vrachtwagens die vaak luid piepend achteruit rijden. „Van vijf uur ’s ochtends tot ’s avonds laat, ook op feestdagen”, zegt ze. „Het houdt nooit op.” Toen ze hier in 2024 kwam wonen, wijst Hudson, „konden de kinderen van de heuvel sleëren”. Niemand had haar gewaarschuwd voor de bouw van het datacenter. Ze somt de gevolgen op. „Er komen allemaal wilde dieren op ons af” omdat hun ecosysteem is verstoord. Niet de schattige witstaartherten die hier in de staat Virginia thuishoren, maar vooral veel slangen zijn in haar richting gevlucht. In de

bloedhete zomer raakten de airconditioners van haar en haar bureu verstoort door de hoeveelheid bouwstof die er in terecht kwam. Bovendien valt de stroom steeds vaker uit. Was Hudson, achteraf gezien, hier liever niet naartoe verhuisd? Ze trekt een berustende glimlach. „Het maakt niet uit waar je in dit deel van het land gaat wonen, die dingen staan overal tegenwoordig. Er is geen ontkomen aan. Zeker rond armere wijken zoals deze, waar mensen niet de middelen hebben om zich te verzetten.” Ze zucht. „Ik vraag me wel af, waar houdt het op? Wanneer zijn er genoeg datacenters?”

Megalomane datacenterprojecten Manassas, bekend van twee grote veldslagen uit de Amerikaanse Burgeroorlog, ligt op drie kwartier rijden van de hoofdstad Washington. Nergens ter wereld is de datacenterdichtheid zo hoog als in het noorden van Virginia. De nabijheid van de overheid, met name het Pentagon, geweldige digitale infrastructuur, relatief lage energieprijzen, weinig regels én speciale belastingvoordelen maken dat de meeste centers hier geclusterd zijn. Met de huidige ontwikkeling van kunstmatige intelligentie (AI) is de server-, land- en elektriciteits-honger van technologiebedrijven niet te stillen en worden het er steeds meer.

De groei van datacenters wordt meestal niet gemeten in de vierkante meters die ze in beslag nemen, maar in de hoeveelheid elektriciteit die ze opslurpen. Die zal in de Verenigde Staten komende vijf jaar meer dan verdubbe-

Satellietfoto's tonen de verdozing in Ashburn Virginia: in 2002 (boven) en 2025. FOTO'S ALEX PIGMAN/AFP

len (een toename van 133 procent), naar 246 terawattuur (TWh) volgens het Internationaal Energieagentschap. Op dit moment nemen datacenters 4 procent van het totale energieverbruik in de VS voor hun rekening, in de staat Virginia ruim een kwart van het totaal. Amazon, Google, Meta, Microsoft en xAI overtoepen elkaar met het ene megalomane datacenterproject na het andere. Met volle steun van president Donald Trump.

„Simpel gezegd: ‘Build, Baby, Build!’”, staat er in het ‘AI-actieplan’ dat het Witte Huis in juni publiceerde. Om de internationale wedloop van met name China te winnen moeten de Verenigde Staten „er alles aan doen om de wereldleider te worden op het gebied van kunstmatige intelligentie”. Daarbij moet van Trump veel regelgeving worden afgeschaft.

De Amerikaanse economie draait nu op die wedloop. Harvard-econoom (en voorheen de belangrijkste economische adviseur van president Obama) Jason Furman becijferde dat 92 procent van de nationale economische groei in de eerste zes maanden van 2025 voortkwam uit de ontwikkeling van datacenters en microchips. Dat betekent niet dat de Amerikaanse economie zonder kunstmatige intelligentie stil zou staan, maar dat AI alle investeringen uit de markt zuigt.

Tegelijkertijd broeit lokaal en landelijk steeds meer verzet tegen de datacenters. Vooral hier in het dichtbevolkte, relatief welvarende noorden van Virginia. Democraten wonnen in no-

„Het lawaai gaat door van vijf uur in de ochtend tot ’s avonds laat, ook op de feestdagen. Het houdt nooit op

Amber Hudson woont naast een datacenter

vember lokale verkiezingen door er campagne tegen te voeren. Ze ageren tegen de betonnen dozen die het landschap verpest en vooral tegen hun tomeloze elektriciteitsbehoefte, die de energierekening van gewone mensen opdrijft.

Affordability - betaalbaarheid van het levensonderhoud - kan komend jaar tijdens de tussentijdse verkiezingen voor het Congres hét verkiezings-thema worden. Dat thema gaat, mede door een afkeer voor Trumps *bromance* met bigtechmiljardairs en het schrapen van duurzame energieprojecten, op veel plekken in het bijzonder over datacenters.

Bewoners in opstand

Hudson en haar bureu moeten ondergaan dat hun wijkje aan drie kanten omsingeld wordt. In het deel van het district waar zij wonen, kunnen op elk stukje grond datacenters herrijzen. Een populair tuincentrum sluit deze maand na een onweerstaanbaar aanbod van een projectontwikkelaar. De verwachting is dat het buitenpodium, waar in de zomer concerten georganiseerd worden, als volgende aan de beurt is. Zo verdwijnen plekken die belangrijk zijn voor de gemeenschap en komen er beton, kabels en lawaai voor terug die geen lokale waarde hebben.

In het naburige Gainesville zijn bewoners wel in opstand gekomen. Met succes. In augustus gaf een rechter hun gelijk dat de county de eigen procedures niet goed volgde toen die het lokale bestemmingsplan wijzigde van

landbouw en bewoning naar commercieel gebied. Toen dit complex in 2022 werd aangekondigd, zou het met bijna negen vierkante kilometer (2.200 hectare) het grootste datacomplex ter wereld worden, maar inmiddels zijn er elders al verschillende in aanbouw die een nog grotere voetafdruk krijgen.

De plannen om tussen het Nationale Park van het Manassas Battle Field en een staatsbos 37 datacenters te bouwen, met nieuwe hoogspanningsmasten en opslag voor diesel voor de generatoren, ligt stil tot het hoger beroep is uitgevochten. Het kreeg nationale aandacht toen de bekende historische documentairemaker Ken Burns waar-schuwde voor de „verwoestende” bedreiging voor deze „heilige grond” - en toeristische attractie.

Roger Yackel (74) woont vlakbij het staatsbos. In een *gated community* - met *country club*, zwembad, 18-holes-golfbaan, het hele pakket. De huizen, met twee of drie slaapkamers, kosten er bijna 8 ton. Yackels achterbuurvrouw net buiten het hek heeft haar boerderij en grond verkocht aan het megaproject dat hier zou moeten verrijzen. Hij vreest dat hij straks 200 meter verwijderd van een 30 meter hoog betonblok woont.

Yackel is gepensioneerd chemicus. Hij heeft („zonder AI te gebruiken - niet bewust althans, je weet het niet meer met de zoekmachines”) een dubbelzijdig A4'tje met potentiële problemen opgesteld: landschapsvernietiging, geluidsoverlast, verbruik van fossiele brandstof, druk op het stroomnet, verkeerschaos, gevolgen voor het grondwater en dierenleed. „Dit is een belangrijk habitat voor een bedreigde vleermuis.”

Hij noemt ook het risico dat die hele kunstmatige intelligentie een zeepbel blijkt te zijn, wat volgens diverse zakenbanken onvermijdelijk lijkt. Wie tegen de bouw van datacenters is wordt soms vergeleken met de mensen die zich tweehonderd jaar geleden verzetten tegen de aanleg van het spoor in de VS: idioten in opstand tegen het onontkoombare. „Misschien denken politici dat we, qua technologie en defensie China voor moeten blijven, en dat dit de Amerikaanse economie ten goede komt omdat AI een ongelooflijke *boom* veroorzaakt wordt. Maar we weten helemaal niet of het nuttig is om er duizenden miljarden in te steken”, zegt Yackel.

Rondrit langs datacenters

Zijn blokje met ‘voordelen’ is kort, laat hij zien als hij in zijn elektrische auto stapt om een rondleiding te geven langs alle al bestaande en geplande datacenters in Gainesville. „Belastingopbrengst” is de belangrijkste reden dat lokale politici in Virginia maar projecten blijven goedkeuren. Zodra de grond is toegeschreven aan een datacenter, is de belasting per vierkante meter hoger dan voor bewoning, landbouw of andere bedrijvigheid. „Maar voor de banen hoeven we het niet te doen, die zijn er vooral in de bouwfase. Daarna kunnen ze met een handjevol

mensen zo'n centrum bemannen.” Bij de meeste datacenters draaien tien tot dertig mensen diensten.

Tijdens de rondrit door glooiende heuvels, bossen en industrieterrein, zijn vrijwel altijd hijskranen zichtbaar. Dichterbij gekomen blijken die zonder uitzondering voor datacenters actief te zijn. Tientallen zijn er in Gainesville en Manassas af of in aanbouw. Dat is nog minder dan in het noordelijker Ashburn, bijgenaamd *Data Center Alley*. Allemaal ogen ze hetzelfde: grijs, beige en wit, met soms een streepje blauw op de raamloze gevel. „Geen klein bedrijf kan concurreren met de grondprijzen die datareuzen betalen, laat staan dat er betaalbare woningen gebouwd worden”, moppert Yackel.

Hij vindt Trump vreselijk, maar lokaal zijn de Democraten wat hem betreft net zo schuldig aan deze situatie als Republikeinen. Ze werken samen om techgiganten en projectontwikkelaars te lokken met belastingvoordeel dat de lokale opbrengst tenietdoet. In deze county stemden juist leden van de linkse partij voor het datacomplex dat hij probeert tegen te houden. De in november gekozen gouverneur „durfde de hele campagne geen slecht woord over datacenters te zeggen. Uit angst dat Meta en Google geld in de campagne van haar tegenstander zouden pompen”. Pas in haar overwinningstoespraak zei Abigail Spanberger dat datacenters meer moeten betalen voor de druk die ze op het elektriciteitsnet leggen. Het is afwachten of de Democraten, nu ze op alle drie de niveaus in Virginia weer de macht hebben, de datacenters ook maar enigszins aan banden gaan leggen.

Ondertussen neemt het verzet ook toe onder mensen die niet in de categorie *nimby* (*not in my backyard*) vallen. Door de grote investeringen die het monopolistische elektriciteitsbedrijf in Virginia moet doen om alle datacenters te voorzien, stijgen de energierekeningen van alle inwoners van de staat. Op sommige plekken heeft de komst van datacenters tot een prijsstijging van 267 procent geleid, blijkt uit een analyse van *Bloomberg*. De verwachting is dat iedereen in Virginia, waar de rekeningen de afgelopen jaren al flink stegen, de komende twee jaar 20 dollar per maand meer moet gaan betalen. „Voor sommige mensen is dat heel veel geld”, zegt Yackel.

Amber Hudson heeft haar energierekening al zien oplopen. „Voor mijn scheiding woonde ik in een vrijstaand huis met vier slaapkamers en was mijn energierekening lager dan voor dit veel kleinere huis.”

Zelf maakt ze ook heus weleens gebruik van AI, *streaming* en sociale media, maar volgens Hudson bewijst dat niet het nut van het datacenter in haar achtertuin. Dat is niet van een van de Big Tech bedrijven wier producten ze kent en gebruikt, maar van een tussenpersoon in digitale infrastructuur met verschillende klanten. Hudson: „Het gerucht gaat dat in dit specifieke gebouw onder andere servers van (pornosite) Pornhub draaien.”]

Advertentie

140+ ROND REIZEN

ZWITSERLAND OP Z'N MOOIEST

MONTI E MARE

VA € 995

Bernina Alpenoversteek Cinqueterre per trein

Boor Vierwoudstedenmeer

ONDERNEMEN

Meer naamsbekendheid, minder vrijheid: waarom franchisen alleen maar populairder wordt

Bagels & Beans, Bruna, Pearle Opticiens: allemaal zijn het franchiseformules. Zelfstandige ondernemers kopen zich in om een vestiging onder zo'n bekende naam te runnen. Wat zijn de lusten en lasten van die ondernemersvorm?

Door **Jette Pellemans** Fotografie **John van Hamond**

New York Pizza-franchisenemers betalen 10 procent van hun omzet om de formule van het Nederlandse pizzabedrijf te mogen gebruiken.

Het klinkt als een nogal onaantrekkelijk vacature. Eerst moet je als kandidaat een kritische selectieprocedure doorlopen van soms wel een jaar, dan een opleiding volgen van nog eens twaalf maanden, er is een verhuisplicht naar een regio die je niet zelf mag bepalen. En als kers op de taart moet je maar liefst 500.000 euro aan vrij vermogen meenemen. Wie wil nou zoiets?

Nou, best een hoop mensen. Want franchiseondernemer worden bij McDonald's is al jarenlang één van de meest gewilde posities binnen de franchise-markt. „Ik sprak ooit een voormalig McDonald's-ondernemer die grapte dat die gele M langs de snelweg eigenlijk staat voor 'miljonair'”, zegt Pieter Koelewijn. Hij is eigenaar van Koelewijn & Partners, een consultancybureau in de franchise-branche. „Ja, die vijf ton is een hele investering, maar als je door de selectie heen bent, ben je jarenlang verzekerd van een goed inkomen.”

De Nationale Franchise Gids, een platform dat gegevens verzamelt over franchiseformules in Nederland, spreekt van een gemiddelde omzet van 4,2 miljoen euro per McDonald's-restaurant. Koelewijn: „Als je dan weet dat de gemiddelde ondernemer bij McDonald's meerdere vestigingen heeft, kun je je voorstellen dat je daar een aardige boterham mee kunt verdienen.”

Ruim negenhonderd formules

De term franchise zal niet iedereen meten wat zeggen. Maar als je vandaag een boodschap doet bij Jumbo, tankt bij een Total-station en 's avonds een hapje gaat eten bij De Beren, ben je waarschijnlijk al bij drie franchiseondernemers over de vloer geweest.

Franchise is een ondernemingsverband waarbij de franchisegever een concept bedenkt en ontwikkelt. Tegen betaling kan een zelfstandig ondernemer, de franchisenemer, die merknaam gebruiken en met eigen geld een vestiging opzetten. In Nederland zijn ruim negenhonderd verschillende franchiseformules actief, met bij elkaar bijna 35.000 vestigingen. Goed voor een omzet van samen 46 miljard euro, volgens de Nederlandse Franchise Vereniging.

Die formules zijn zeer divers te noemen. De bekendste zitten in de hoek van horeca en detailhandel. Denk aan Domino's Pizza, Subway, Bagels & Beans, HE-MA, Bruna, Pearle Opticiens. Ook supermarkten als Jumbo, Albert Heijn of Spar zijn vaak (deels) een franchiseformule. In zo'n beetje alle denkbare branches wordt volop gefranchised. Sportscholen, indoor speeltuinen of gezinshuizen. Maar ook in de toilettenreiniging, melkrobots of vijver-business kun je aan de slag als franchiseondernemer.

„Franchise is de ideale combinatie van de kunde van lokaal ondernemerschap en de slagkracht van een professionele organisatie. Het is *best of both worlds*.” Dat zegt Henk Hofstede, sectorbankier retail bij ABN Amro, die de ontwikkelingen in deze branche nauw volgt. „Je ziet dat het voor kleinere retailers moeilijk is zich staande te houden in deze tijd. Tegelijkertijd is het voor grote organisaties moeilijk gekwalificeerde en gemotiveerde bedrijfsleiders te vinden. Dus als je die twee bij elkaar zet, is dat wel goud waard.”

Entreegeld en franchise-fee

De gangbare aanpak is dat de franchisegever en een ondernemer een deal sluiten. Die deal is per formule anders geregeld, legt Sophie ten Bosch van de Nationale Franchise Gids uit. „Het is vaak een combinatie van onderdelen. Met als vaste elementen entreegeld, een investering en een franchise-fee.”

Het entreegeld is een eenmalig bedrag dat de ondernemer betaalt om te kunnen starten. „Daarmee krijg je toegang tot een bewezen merk, het businessmodel en systemen voor administratie of de kassa bijvoorbeeld. In de meeste gevallen ligt dat bedrag tussen de 5.000 en 25.000 euro.”

Dan heb je de maandelijkse franchise-fee: een vast percentage over de omzet dat je als ondernemer af moet staan voor het blijvend gebruik van de ondersteuning en doorontwikkeling van de formule. „Vaak een procent of zes.”

En dan is er nog het eigen kapitaal dat je mee moet nemen: in het gros van de gevallen 40.000 tot 60.000 euro. Banken hebben namelijk graag dat zo'n 30 procent van de totale investering uit eigen middelen komt. De rest kan de bank zelf of een andere partij financieren.

Omdat de percentages en bedragen per formule behoorlijk kunnen verschillen, valt er echt wat te kiezen voor franchiseondernemers. Ten Bosch: „Bij de één betaal je misschien een hogere franchise-fee, maar je krijgt daar zoveel ondersteuning en voordelen voor terug dat het ook weer veel oplevert. Bij een ander krijg je minder begeleiding, en kun je laagdrempeliger instappen.”

Een bovengrens voor een bepaalde omzet-fee is er volgens de experts niet. Volgens Pieter Koelewijn ligt het altijd aan de totale deal. „Ik zou met alle plezier een partij 30 procent omzet-fee betalen als ik daar 2 miljoen euro mee zou verdienen, in plaats van een lage fee bij 45.000 omzet.”

Nederland in franchisetop-5

Franchisen is een populaire ondernemersvorm, die almaar groeit. Waren er in de jaren tachtig zo'n honderdvijftig formules actief in Nederland, nu zijn dat er bijna duizend. „Nederland is een echt

Henny Roemaat (l) en Boy van Gastel willen uitbreiden naar vijftien New York Pizza-vestigingen.

Henny en Boy openen elf New York Pizza-vestigingen

'Over vijf jaar hopen we zes maanden per jaar op vakantie te kunnen'

Vier zaken was het kantelpunt, vertellen de zwagers Boy van Gastel (38) en Henny Roemaat (44) tussen de pizzadozen. Deze New York Pizza-vestiging in Raamsdonksveer was hun eerste zaak. Al na een week kwam nummer twee op hun pad, in Bostel. En al snel volgde een derde vestiging: Oudenbosch.

Toen bleek dat ze een New York Pizza in Eindhoven konden overnemen, en daarmee een voet tussen de deur kregen om héél Eindhoven te veroveren, besloot Henny Roemaat zijn baan bij VDL op te zeggen. „Ik was lid van het directieteam daar. Goed salaris, auto van de zaak”, vertelt hij. „Maar hoewel VDL een fijne werkgever was, is het nooit echt van jezelf.

Dat was toch wel mijn ultieme droom: iets moois opbouwen, op tijd stoppen en dan van het leven genieten. Bij vier zaken was het *steady*

genoeg voor mij om in te stappen.”

En zo kwam het dat de twee zwagers - Boy is samen met de zus van Henny - multifranchisers werden. Henny Roemaat verleende het startkapitaal aan Boy van Gastel, die daarvoor achttien jaar werkervaring had opgedaan bij McDonald's. Nu maken ze samen hun ondernemersdroom waar.

Waarom kozen ze voor franchise? „Toch voor een stukje veiligheid”, zegt Roemaat. „Bij een bewezen formule weet je dat er een merk staat dat mensen al kennen, dat er goed ingekocht wordt, dat je reclame hebt. Daarmee heb je meer kans van slagen.”

Ze betalen de Nederlandse fastfoodketen 10 procent van hun omzet voor concept, marketing en alle ondersteuning. Dat percentage gaat niet naar beneden als je meer vestigingen hebt. „Dat zouden wij wel graag willen natuurlijk”, lacht Van Gastel.

„Maar het hoofdkantoor zegt ze dat ze daar niet aan kunnen beginnen. Snap ik ergens ook wel.”

Het is niet het enige wat ze ooit bij het hoofdkantoor hebben aangekaart. De inkooponderhandelingen, inrichting van de standaardprocedures, introductie van actiepizza's: op alle fronten zijn de mannen zeer kritisch. Maar: positief kritisch, zegt Roemaat. „Zo houden we elkaar scherp; dat zeggen ze ook bij het hoofdkantoor. We zijn kritisch om er met z'n allen beter van te worden.”

En waar eindigt dit avontuur? Zelf spreken de zwagers over een ambitie van vijftien vestigingen. Misschien nog meer. Maar er zit wel een einde aan. Van Gastel: „Als we over een jaar of vijf de vrijheid hebben om met onze gezinnen zes maanden per jaar op vakantie te kunnen, dan mag je niet klagen, toch?”

Franchise New York Pizza

Gemiddelde omzet per vestiging per jaar: 620.000 euro

Aantal franchisevestigingen: 315 in Nederland, 20 in Duitsland.

Entreegeld: 10.000 euro.

Franchise-fee: 6,5 procent van de omzet plus 3,5 procent marketing-fee.

Benodigd eigen vermogen: minimaal 40.000 euro.

franchiseland, ik denk wel top-5 wereldwijd”, zegt Bartjan van der Jagt. Hij is collega van Henk Hofstede en zit als manager franchise bij ABN Amro geregeld met franchisegevers en ondernemers aan tafel. Hij verklaart de franchisepopulariteit door de voordelen voor beide partijen die steeds meer sectoren herkennen.

Van der Jagt: „Voor franchisenemers gelden de voordelen van schaalvergroting. Je hebt wel de vrijheid van het ondernemen, maar op het gebied van marketing, administratie, IT- en kassasystemen wordt alles centraal ingekocht en bedacht. En ook het innoveren en het doorontwikkelen van het merk wordt je uit handen genomen. Dat is gewoon een gunstige rekenom.”

Hij vervolgt: „Voor franchisegevers is het een manier om snel te kunnen groeien. En daarnaast is het lokale ondernemerschap een groot voordeel. Je kunt wel iemand uit Amsterdam in Limburg neerzetten, maar een ondernemer uit de buurt met een lokaal netwerk heeft veel meer kans op succes.”

Dat is ook in cijfers uit te drukken. Ten opzichte van een bedrijfsleider in loondienst levert een franchiseondernemer 10 tot 15 procent meer omzet op, blijkt onder meer uit onderzoek van ING. Sophie ten Bosch van de Nationale Franchise Gids: „Een ondernemer zit er met zijn eigen geld in. Dat geeft toch een andere motivatie om een zaak goed draaiende te houden.”

Nieuwe inrichting van drie ton

Naast lusten zijn er ook lasten. Voor de ondernemer geldt dat die zich te allen tijde aan de formule moet houden. Dat levert soms spanning op. „Bijvoorbeeld als er een nieuwe inrichting van een winkel aan zit te komen”, schetst Van der Jagt. „Het hoofdkantoor komt met supermooie tekeningen op de proppen en zegt tegen de franchiseondernemers: dit is het voorstel en het kost drie ton. Het is de bedoeling dat de franchisenemer dat betaalt.”

Dan kan het spel beginnen. Want die ondernemer denkt: mooie plannen allemaal, maar kan het misschien ietsje minder? „Meestal komen er gesprekken en kom je bijvoorbeeld uit op een plan A, B en C - waarmee plan A het minimale is en plan C het maximale. Dan mag de ondernemer daar zelf uit kiezen.”

Het kan ook zijn dat de franchisegever zijn zin doordrijft en de ondernemer verplicht de investering te doen. „Dat ligt een beetje aan de cultuur en hoe 'hard' de formule is”, zegt Van der Jagt. De positie van de franchiseondernemer is in dit soort onderhandelingen sterker geworden sinds de nieuwe Fran-

VERVOLG VAN PAGINA E17

chisewet van 2021. Daarin staat bijvoorbeeld dat de franchisegever investeringen tijdig moet aankondigen en dat er minimaal een keer per jaar overleg moet zijn tussen franchisegever en -nemer.

Nu lijkt door zo'n wet de franchisegever de boeman te zijn, maar andersom kunnen de franchisenemers ook behoorlijke lastpakken zijn. „Goede ondernemers kunnen rekenen en zijn altijd een tikkeltje eigenwijs”, zegt Pieter Koelewijn. „Dus waar je tegen een personeelslid bij wijze van spreken kunt zeggen: zo doen we het, en anders is daar het gat van de deur - zegt een ondernemer: ja, maar dat is *mijn* deur, dus dat gaan we niet doen.”

Dat kan soms pittige discussies opleveren. „In 90 procent van de gevallen heb je hetzelfde doel voor ogen: de formule beter maken zodat we met z'n allen meer geld verdienen. Maar ergens heb je een moment waarop die taart verdeeld moet worden. En wie krijgt dan welk stukje? Daar kan soms om gevochten worden.”

In uitzonderlijk gevallen kan het voor een franchisegever zelfs voordeliger zijn zonder franchisenemers verder te gaan. Dat gebeurde bij cosmeticaketen Rituals. Koelewijn: „In een paar jaar is Rituals heel succesvol geworden: ze zaten met franchisevestigingen door heel Nederland met een sterk concept. Daardoor was de inbreng van een lokale ondernemer niet meer nodig. Dus toen de contracten afliepen, vaak duren die vijf jaar, zijn ze alle winkels terug gaan kopen. Zo pakken ze meer marge op de omzet.”

No-brainer

Hoewel het aantal franchisevestigingen jaar op jaar groeit, staat de ondernemersvorm nog altijd bekend als een afgezwakte vorm van ondernemen. Als niet 'echt' ondernemen, omdat je opereert onder de vlag van iemand anders. Een onterecht imago, vindt Pieter Koelewijn. „Mijn persoonlijke overtuiging is dat veel mensen er verstandiger aan zouden doen in een franchise te stappen dan om zelf het wiel opnieuw uit te vinden. Dat is eenzaam. En financieel vaak nadeliger.” Want als je makkelijk veel geld wil verdienen en bereid bent hard te werken, is franchiseondernemen een *no-brainer*, volgens Koelewijn.

Met een ambitie om écht superrijk te worden, zou sectorbankier Henk Hofstede toch adviseren „net als Musk een Tesla te bouwen”. Maar hij bevestigt dat je met franchiseondernemen goed kunt verdienen. „Zeker als je multifranchiser bent en meer vestigingen hebt bij een formule met een goed rendement, een supermarkt of McDonald's. Ja, dan gaat de teller wel lopen.”

Jamin-franchisenemer **John van der Neut**: „De augurken-chocoladeletter was een onverwachte hit.”

John en zijn vrouw hebben twee Jamins
'Zelf had ik de bestickering met led-figuren iets goedkoper uit laten voeren'

Part en extreem. Dat moet populair snoep tegenwoordig zijn, weet Jamin-franchisenemer John van der Neut (61). Gekke smaken, knallende kleuren, vaak bekend van TikTok. Zo was vorig jaar de augurken-chocoladeletter een onverwachte hit. „Wij dachten eerst: dat wordt niks. Dus we hadden voor iedere winkel één doosje besteld. Uiteindelijk was het zo populair, dat we er veertig dozen van hebben verkocht! Niet aan te slepen was het.”

Al bijna vijftientig jaar zit Van der Neut in de zoetwaren. Eerst als filiaalmanager bij Jamin op Hoog Catharijne in Utrecht, en sinds negentien jaar als franchise-ondernemer. Hij wilde graag investeren in een eigen zaak; het filiaal in Maarssenbroek bood destijds een buitenkansje. „Jamin wilde graag van die winkel af. Dus die konden we voor een leuk bedrag overnemen.” Na acht goede jaren en wat opgebouwde reserves kochten hij en zijn vrouw Ellis er een winkel bij, in winkelcentrum

Cityplaza in Nieuwegein.

Zo'n winkel opstarten is een stuk makkelijker als je een bekende naam als Jamin achter je hebt staan, vertelt Van der Neut, die eerder onder eigen naam een dierenwinkel en snackbar had. „Je kunt makkelijker financiering krijgen, net als een mooie locatie. Een winkelcentrum wil natuurlijk graag zo'n naam als Jamin in zijn rijtje hebben.”

Daarbij is een voordeel dat de franchisegever je ook zaken uit handen neemt. „Het hoofdkantoor zit bijvoorbeeld boven op de trends”, zegt Van der Neut. „Ze houden daar internationale snoeptrends in de gaten - uit de Verenigde Staten, Korea of Japan - en maken de producten beschikbaar voor inkoop, inclusief goedkeuring van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. Het is fijn dat ik dat niet allemaal zelf hoeft uit te zoeken.”

Nadeel is dat je wat autonomie inlevert. Zo bepaalt het hoofdkantoor dat de franchisondernemer elke tien jaar het interieur helemaal moet

vernieuwen, met vaste regels voor inrichting en leveranciers. Neem de bestickering van de etalages. „De marketingafdeling heeft dan helemaal bedacht hoe dat eruit moet zien, inclusief figuren van led-licht erin. Dat kostte een smak geld. Zelf zou ik dat iets goedkoper hebben laten uitvoeren.” Al is het effect wel mooi, zegt Van der Neut. „Dat moet ik eerlijk toegeven.”

Van der Neut is een tevreden franchiseondernemer. De zes jaar tot zijn pensioen gaat hij zeker volhouden. „Ik sta nog steeds graag in de winkel, we kunnen er goed van leven en lekker van op vakantie. Vorig jaar nog naar Thailand en Bali.”

En mensen reageren altijd enthousiast als je vertelt dat je een Jamin-winkel hebt. „Toen de kinderen nog klein waren, gingen we bij hun kinderverfeestjes vaak eerst bowlen, om daarna nog een rondje met ze door de winkel te maken: snoep scheppen, een ijsje tappen. Dat vonden ze bijna nog leuker dan het hele kinderverfeestje zelf.”

Franchise
Jamin

Gemiddelde omzet per filiaal per jaar: 550.000 euro.

Aantal franchisevestigingen: 95, in Nederland, op Bonaire en Curaçao en in Duitsland.

Entreegeld: 12.500 euro.

Franchise-fee: 6 procent van de omzet, jaarlijkse marketingbijdrage 5.500 euro.

Benodigd eigen vermogen: minimaal 60.000 euro.

Martin Jacobs in zijn Primera in Alphen aan de Rijn. „Primera is minder top-down dan veel formules.”

Martin heeft twee Primera-vestigingen
'De nieuwste Dan Brown vliegt hier de winkel uit, maar zelf heb ik geen tijd om het te lezen'

Martin Jacobs (54) komt uit een echte retail-familie. Zijn vader had vanaf 1971 een tabakszaak in Den Haag. Moeder runde een kiosk met lectuur en tabakswaars in Alphen aan de Rijn. Martin: „Als ik lief was geweest, mocht ik als kind op koopavond helpen in de kiosk. Dat vond ik reuze spannend.”

De kiosk groeide uit zijn jasje en zijn ouders besloten als franchiseondernemers verder te gaan. Vanaf 1993 werd Jacobs BV een Bruna, in een nieuwe grotere winkel. Vanaf 2000 kwam Martin Jacobs aan het roer te staan. Dat doet hij tot op de dag van vandaag, al is de Bruna in 2016 een Primera geworden. „Hoe wel ik Bruna altijd een prachtige formule heb gevonden, kwam voor mij het financiële plaatje uiteindelijk beter uit bij Primera.”

Nu runt Jacobs twee van de meer dan 550 Primera-winkels in Nederland. Het is daarmee qua vestigingen de grootste franchiseformule van Ne-

derland. Het assortiment mogen de ondernemers indelen volgens de 80/20-regel: 80 procent is het verplichte kernassortiment, 20 procent mag de ondernemer zelf bepalen. Bij Jacobs zijn veel tijdschriften en boeken te vinden, maar ook tassen, een ING-punt, een PostNL-punt en natuurlijk de cadeaukaartenwand. „Het kan niet zo zijn dat een klant een Primera binnenloopt en er geen cadeaukaartenwand is. Daar komen mensen voor.”

Qua opzet is Primera in franchiseland een ietwat vreemde eend in de bijt. Het is namelijk een coöperatie. Dat betekent dat alle franchisondernemers een aandeel hebben en de winst aan het eind van het jaar verdelen. „Daar ben ik dus erg gepassioneerd over”, zegt Jacobs trots. „Het is minder top-down dan bij andere franchiseformules. We doen het echt met z'n allen.” Ook zijn vrouw en twee kinderen van 26 en 28 werken fulltime mee.

Primera staat een grote transitie te wachten, omdat er vanaf 2032 geen tabak meer verkocht mag worden in de winkels. Dus bespreken de ondernemers welke deelassortimenten dat op kunnen vangen. „Iemand heeft bijvoorbeeld goed contact met een bepaald babymerk dat een molen levert met slabbetjes en babycadeaus. Dan testen we dat in een paar winkels en als iedereen erachter staat, rollen we het landelijk uit. Dat vind ik een mooie manier van werken.”

Een nadeel van ondernemen in franchise kan Jacobs amper bedenken. Nou, misschien dan toch: het kan qua werkduren soms behoorlijk oplopen. „Het nieuwste boek van Dan Brown vliegt hier de winkel uit, maar zelf kan ik het niet lezen. Nee joh, ik sta hier 's avonds nog strikjes te vouwen voor onze cadeauverpakkingen.” Als hij op vakantie gaat in de zomer, dan is er tijd voor zijn boekenlijst.

UTRECHT
Regio Utrecht en omstreken

GA JIJ OP WINTERSPORT IN DE VOORJAARSAKANTIE?

De voorjaarsvakantie nadert, en de voorpret begint bij SnowSportCenterUtrecht. Of je nu net begint of je techniek wilt verbeteren. Een goede voorbereiding maakt het verschil op de piste. Bij SnowSportCenterUtrecht helpen we skiërs en snowboarders van jong tot oud om technisch, zelfverzekerd en met plezier de sneeuw in te gaan.

Iedereen leert op zijn of haar eigen niveau, dankzij onze persoonlijke aanpak waarbij we de voortgang van elke cursist bijhouden. Met flexibele lespakketten van 6, 10, 15 of 20 lessen plan je eenvoudig in wanneer het jou uitkomt. Eventueel zelfs meerdere keren per week.

Boek vandaag nog via **Skiplanner** of stuur een mail naar info@snowsportcenter.nl en ga zelfverzekerd de piste op! Wacht niet te lang, want de populaire lestijden lopen snel vol.

MEER MOGELIJKHEDEN BEKIJKEN?
KIJK OP WWW.SNOWSPORTCENTER.NL

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

ROTTERDAM

Regio Rotterdam en omstreken

**EEN WAARDEVOL
AFSCHEID**

Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.

010 – 447 99 00 | vanderspekuitvaart.nl

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

Salderingsregeling - wie had ooit gedacht dat dit woord tot de volksmond zou doordringen? Toch behoort deze nogal technische jargonterm inmiddels tot het algemeen bekende vocabulaire. In ieder geval bij de zonnepaneeleigenaren, ongeveer een derde van alle huishoudens in Nederland. Want de salderingsregeling, waar al jarenlang felle politieke discussie over is, raakt hun portemonnee.

Over één jaar, op 1 januari 2027, verdwijnt deze financieel gunstige regeling. Opgewekte zonnestroom die je zelf niet gebruikt en teruglevert aan het stroomnet, mag nu nog worden weggestreep tegen de elektriciteit die je afneemt bij de energieleverancier op momenten dat de zon niet schijnt; op niet-zonnige dagen, zodra het donker wordt of wanneer er een laag sneeuw op je panelen ligt, zoals de afgelopen dagen. De salderingsregeling leidde tot een flinke toename van zonne-energie in Nederland en dus tot klimaatwinst. En tot honderden euro's besparing op de energierekening.

Wat kan je doen om ook na het afschaffen van de salderingsregeling financieel gezien het meeste uit je zonnepanelen te halen? Is het überhaupt nog financieel voordelig om over te gaan op zonnepanelen, als je ze nog niet hebt - naast dat het natuurlijk gunstig is voor het klimaat? En wat betekent dit alles voor de energietransitie?

1 | Waarom verdwijnt de salderingsregeling?

Ed en Caty Sjoerdsma uit Catrium waren in 1989 de eersten die zonnepanelen op hun dak kregen in Nederland. De salderingsregeling liet nog even op zich wachten - die werd vijftien jaar later pas ingevoerd, als tijdelijke maatregel om mensen te stimuleren zonnepanelen te kopen. Dat, in combinatie met een dalende prijs voor zonnepanelen, heeft het aandeel zonne-energie in Nederland flink doen stijgen: van ruim onder de 1 procent in 2004 tot 17,8 procent van de netto elektriciteitsproductie in 2024, aldus het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Inmiddels wordt nergens in Europa per hoofd van de bevolking zo veel zonne-energie opgewekt als hier.

Concreet werkt de salderingsregeling zo. Stel: een huishouden van vier personen, met een vast energiecontract, verbruikt over een jaar 2.800 kilowattuur (kWh) aan stroom: iets meer dan gemiddeld. Dit huishouden heeft zonnepanelen op het dak die jaarlijks 3.000 kWh opwekken - dus meer dan het gezin verbruikt. Op momenten dat de zon niet schijnt en het huishouden geen eigen zonnestroom opwekt, moet het elektriciteit afnemen bij de energieleverancier. Het huishouden kan de zonnestroom zelf alleen gebruiken op momenten waarop de zon schijnt en de panelen dus iets opwekken. Op die momenten heeft het huishouden juist een overschot aan zonnestroom. Op jaarbasis kan het huishouden ongeveer een derde van de opgewekte zonnestroom zelf verbruiken. De rest, een overschot van 2.000 kWh, levert het via de meterkast automatisch terug aan het net.

Nu het salderen. Het deel van de stroom dat het huishouden van

FOTO'S GETTY IMAGES

ZES VRAGEN OVER ZONNESTROOM

Is het nog wel slim om zonnepanelen te kopen nu de salderingsregeling verdwijnt?

Per 1 januari 2027 verdwijnt de salderingsregeling. Dat kan zonnepaneeleigenaren honderden euro's per jaar kosten. Maar mét zonnepanelen ben je nog steeds goedkoper uit dan zonder - en het is beter voor het klimaat.

Door **Laura Bergshoef**

de leverancier afneemt op momenten dat de zon niet schijnt, mag het gezin 'wegstrepen' tegen de overtoelinge zonnestroom die het levert. Het gezin van vier neemt 1.800 kWh af van de leverancier (2.800 kWh jaarverbruik minus 1.000 kWh gebruikte eigen zonnestroom). Het gezin mag die 1.800 kWh afgenomen stroom wegstrepen tegen de 2.000 kWh die ze hebben opgewekt met hun zonnepanelen en zelf niet hebben verbruikt (3.000 kWh in totaal opgewekt minus 1.000 kWh zonnestroom zelf verbruikt). Door de salderingsregeling is het dus financieel voordelig om méér zonnepanelen op je dak te hebben dan dat je zelf direct kunt gebruiken: een enorme stimulans om over te stappen op zonne-energie.

Voor de fijnproever: wat gebeurt er dan met de 200 kWh die het gezin heeft opgewekt maar niet hoeft te gebruiken? Daarvoor krijgt een huishouden een relatief kleine vergoeding van de energieleverancier. Maar: huishoudens moeten sinds een paar jaar ook een bedrag betalen aan de leverancier om stroom terug te kunnen leveren - de zogenaemde terugleververgoeding.

De salderingsregeling is zo succesvol, dat die aan zijn eigen succes ten onder is gegaan. Op zonnige dagen leveren zonnepaneeleigenaren soms zo veel energie terug dat het elektriciteitsnet overbelast raakt. Terwijl al die huishoudens met panelen op het dak op grijze dagen daar juist veel stroom voor terugvragen. Dat kost de leveranciers geld: zij moeten, als de zon niet schijnt, relatief dure stroom weggeven terwijl ze er op zonnige dagen goedkope stroom voor terugkrijgen. Immers: stroom is meer waard als er minder aanbod is en meer vraag - en vice versa.

Vandaar dat terugleverkosten zijn ingevoerd. Enkele energieleveranciers rekenen geen terugleverkosten maar hanteren een hogere stroomprijs, ook voor hun klanten zonder zonnepanelen. Dat vond het kabinet oneerlijk. Dus zet het per 2027 een streep door de salderingsregeling.

2 | Hoeveel gaan eigenaren van zonnepanelen er financieel op achteruit nu de salderingsregeling verdwijnt?

Wat het afschaffen van de salderingsregeling precies voor de portemonnee betekent, hangt af van hoeveel zonne-energie een huishouden opwekt en zelf verbruikt. Maar, zegt Robert Harmsen, onderzoeker energiebeleid aan de Universiteit Utrecht: „Aan het terugleveren van stroom zal netto weinig meer verdiend worden.”

Volgens een berekening van Erik Snitselaar van de Consumentenbond kost dit een huishouden met zonnepanelen al snel honderden euro's per jaar, in vergelijking tot in de salderingsjaren. Milieu Centraal komt uit op vergelijkbare cijfers.

Onderzoeker Harmsen zou het logisch vinden als energieleveranciers de terugleverkosten die zonnepaneeleigenaren betalen na het afschaffen van de salderingsregeling weer zouden verlagen. Zij hoeven immers geen kosten meer te maken voor het salderen. Maar de Autoriteit Consument & Markt

(ACM) ziet dat anders. „De hoeveelheid stroom die zonnepanelen het net op sturen is moeilijk te voorspellen, wat een onbalans veroorzaakt in vraag en aanbod. Daarvoor maken leveranciers nog steeds kosten”, zegt een ACM-woordvoerder.

3 | Is het na 2027 nog wel voordelig om zonnepanelen te kopen?

Het korte antwoord is: ja, als je niet veel meer panelen installeert dan je voor je eigen gebruik nodig hebt. Over het algemeen is zelf opgewekte zonne-energie goedkoper dan de energie die je afneemt van een leverancier. Wie ervan uitgaat dat de zonnepanelen 25 jaar meegaan en de investeringskosten uitsteemt over die periode, komt uit op gemiddelde kosten van 5 cent per opgewekte kWh zonnestroom, zegt directeur Wijnand van Hooff van de brancheorganisatie voor de zonne-energiesector Holland Solar. Een kWh van de energieleverancier kost al gauw rond de 26 cent.

Zo veel mogelijk zelf gebruiken van goedkope zonnestroom, om minder relatief dure stroom te hoeven afnemen: daar zit nu dus de winst.

4 | Hoe doe je dat, zelf zo veel mogelijk zonnestroom gebruiken?

Allereerst natuurlijk door je apparaten zo veel mogelijk te gebruiken op de momenten waarop de zon schijnt. Het zonnetje schijnt: vaatwasser aan, auto in de lader. Maar je kunt ook proberen om de momenten waarop je zonnestroom opwekt aan te passen aan de momenten waarop je de meeste energie nodig hebt. Je kunt natuurlijk niet beïnvloeden wanneer de zon schijnt, maar wel wanneer je zonne-energie opvangt.

„We zien steeds vaker dat mensen hun zonnepanelen naar het

oosten en westen richten, in plaats van naar het gangbare zuiden”, legt Van Hooff uit. Zonnepanelen op het zuiden gericht leveren vaak de meeste stroom, met een piek in de middag. Wie zijn zonnepanelen op het oosten richt, krijgt juist in de ochtend veel zonnestroom: het moment waarop het koffieapparaat aangaat. Zonnepanelen richting het westen produceren in de avond, wanneer elektrisch wordt gekookt en de tv aangaat.

Een ander trucje, voor wie zijn zonnepanelen al op het zuiden gericht heeft staan: met een batterij of elektrische boiler kun je stroom efficiënter gebruiken. Zo kun je in de middag opgewekte energie opslaan en 's avonds gebruiken. Op dit moment verdienen thuisbatterijen zich nog niet terug, zegt Snitselaar van de Consumentenbond, maar ze worden wel steeds goedkoper.

Fabrikanten zitten intussen ook niet stil. Bij Solarix in Weesp bijvoorbeeld, bouwen ze zonnepanelen die subtiel in gevels van gebouwen zoals appartementencomplexen en kantoorpanden verwerkt worden. Dat kan een voordeel zijn voor wie de eigen zonnestroom vooral in de ochtend en avond wil gebruiken. Verticale zonnepanelen wekken stroom op wanneer de zon laag staat: in het voor- en najaar en ook in de avond en ochtend.

Overigens, voor wie zonnepanelen leuk vindt: fabrikanten werken aan alternatieve panelen voor de starre, donkere vlakken. Solarix maakt ze bijvoorbeeld in lichtgrijs. Dat zorgt wel voor een verlies in efficiëntie van zo'n 10 tot 15 procent, zeggen ze bij het bedrijf. Bij fel rood is dat al rond de 40 procent. Je kunt zelfs een heel kunstwerk maken van verschillende kleuren. Bij onderzoeksinstituut TNO werken ingenieurs aan dunne, buigbare zonnecellen. Deze

Guido van der Werf, dynamisch contract

‘Ik ben blij dat de salderingsregeling eraf gaat’

- Jaarlijkse opwek: rond de 4.000 kilowattuur (kWh).
- Verbruik: rond de 4.000 kWh.

Guido van der Werf, hoofdraar natuurbranden en koolstofcyclus aan de Wageningen Universiteit, maar wonend in Haarlem, heeft veertien zonnepanelen op het zuiden gericht. Ze zijn niet het meest efficiënt, omdat ze rood van kleur zijn. Aan het uiterlijk ervan zijn eisen gesteld omdat ze op een historisch erfgoed staan. Door dat Van der Werf een dynamisch contract heeft, wisselen de stroomtarieven per uur. „Op dit moment salderen wij ongeveer 3.000 kWh per jaar. Als dat straks niet meer kan, besparen

wij naar verwachting een paar tientjes minder per maand. Maar ik ben blij dat de salderingsregeling eraf gaat. De regeling was oneerlijk en het werkte de energietransitie tegen, terwijl het doel van de zonnepanelen is om juist je klimaatvoetafdruk te verkleinen.

„Wij kunnen niet veel extra maatregelen nemen om de hoeveelheid zonnestroom die we zelf gebruiken te verhogen. We hebben al een warmtepomp en batterij. Wel zou het mooi zijn als we straks onze elektrische auto op zonnige middagen voor de deur kunnen laden met onze eigen zonnestroom. Die staat nu nog in een garage.”

Hans Derksen, dynamisch contract

‘Een geleidelijke afbouw had ik liever gezien’

- Opwek: 12.000 kWh per jaar.
- Verbruik: 19.500 kWh, voor zijn gasloze woning met warmtepomp en twee elektrische auto's voor de deur.

Hans Derksen uit Stiphout, werkzaam in de IT-sector, heeft dertig zonnepanelen op het dak. Twintig daarvan zijn naar het zuiden gericht, sinds vorig jaar heeft hij er tien die naar het westen zijn gericht, „om in de avond ook wat stroom te hebben”. „In 2027 moet ik slimmer met mijn verbruik omgaan”, zegt hij. „Onze autoladers kunnen al in-

spelen op het overschot aan zonnestroom door dan te gaan laden. Ik heb al accu's toegevoegd.”

„Dat de salderingsregeling weggaat vind ik eerlijk, maar ik had liever een geleidelijke afbouw gezien om mensen wat meer de tijd te geven om in te spelen op de nieuwe situatie. En dat de saldering gedeeltelijk zou blijven bestaan.

„Je ziet al dat zonnepaneelinstallateurs het moeilijk hebben van het ene op de andere moment, omdat de vraag ernaar afneemt.”

dunne 'zonnefolies' waar Nederland voorloper in wil zijn, kunnen meegolven op dakpannen of vangrails en zijn daardoor onherkenbaar.

5 | Ik heb al zonnepanelen, die veel meer energie leveren dan ik kan gebruiken. Wat nu?

Ook hier geldt: zonne-energie blijft goedkoper dan energie die je van de energieleverancier koopt. En wek je te veel stroom op, dan verdienen je daar in veel gevallen nauwelijks meer op, maar onderaan de streep kost dat je ook geen geld - als je de zonnepanelen al hebt geïnstalleerd, zegt emeritus hoogleraar Martien Visser. Let er dan wel op dat in je contract de terugleverkosten niet hoger zijn dan de terugleververgoeding.

Hoe dan ook, het financiële voordeel wordt voor zonnepaneel-eigenaren kleiner. „Vroeger was je een dief van je portemonnee als je geen zonnepanelen nam”, zegt hij. „Dat is vanaf 2027 niet meer zo. Profiteren doe je nog steeds, maar minder dan in de salderingsjaren.” Onderzoeker Harmsen verwoordt het als volgt: „Mensen zijn gewend geraakt aan goedkope elektriciteit door de saldering en zijn het als een verworven recht gaan beschouwen. Dat aan dat recht nu gemorrelt wordt, vinden mensen niet fijn. Het voordeel is niet meer automatisch na afschaf van de regeling, mensen zullen er wat voor moeten doen.”

En dan is er natuurlijk nog een ander argument voor zonnepanelen: het klimaat. Daarvoor is zonne-energie altijd gunstiger dan fossiele energie - salderingsregeling of niet.

6 | Is het afschaffen van de salderingsregeling goed of slecht nieuws voor de energietransitie?

Sinds het afschaffen van de salderingsregeling in de lucht hing, verkeert de Nederlandse zonnepanelenmarkt in zwaar weer. Er worden veel minder zonnepanelen geïnstalleerd op daken; installateurs zitten zelfs zonder werk. Emeritus hoogleraar Scheffer noemt dat slecht nieuws voor de energietransitie.

Goed nieuws voor de energietransitie is dan weer dat het afschaffen van de salderingsregeling huishoudens stimuleert om klimaatvriendelijke zonnestroom ook echt zelf te gebruiken - dus door te douchen of te wassen op momenten dat de zon schijnt, in plaats van dat te doen op minder klimaatvriendelijke stroom van fossiele brandstoffen. Dat leidt ook tot minder overbelasting van het net. Onderzoeker Harmsen ziet het afschaffen van de salderingsregeling dan ook als een stap in een groenere richting. „Door het ontbreken van een prikkel om slim met stroom om te gaan, is de regeling de energietransitie in de weg gaan zitten. We hebben dankzij de salderingsregeling al heel veel zonne-elektriciteit in Nederland. Nu is het tijd dat we die zonnestroom slim gaan gebruiken.”

Hoe gaan zij om met de afschaffing van de salderingsregeling?

Met medewerking van Laura Wismans.

SPITSUUR

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

'Ik was een aantal keer bij een negende en tiende geboorte binnen een gezin'

Hun 'quality time' beleven ze vaak 's ochtends in bed, met koffie en een serie: verloskundige Geke en haar man Oane, eindredacteur bij *RTL Boulevard*.

Geke: „Samen ontbijten is echt onze go-to. Als we in de ochtend geen tijdsdruk hebben, vinden we het fijn om in ons bed te zitten met yoghurt en fruit en koffie. En daar kunnen we dan ook een serie bij kijken.”
Oane (een Friese naam, spreek uit als 'zone' zonder z): „Dat vinden we een lekkere start van de dag. En op dat moment 's ochtends nemen we ook vaak grote beslissingen, zoals over het draaiboek van de bruiloft of het doorrekenen van de hypotheek.”
Geke: „Omdat ik als verloskundige onregelmatig werk, lopen we elkaar soms mis. En ik ben nu eenmaal niet zo'n avondmens.”
Oane: „Eigenlijk lukt het juist heel vaak om 's avonds een paar afleveringen of zelfs een film te kijken. Het is alleen wel zo dat Geke na ongeveer half tien soms tegen de slaap vecht.”
Geke: „Als verloskundige heb ik nu voor het eerst meegeemaakt hoe het is om zelf te bevallen, want in november is onze zoon Juul geboren. Mijn verloskundigenhoofd stond niet uit tijdens de bevalling. Maar ik was niet bezig met beleid maken en vooruitdenken - zo van: dit gebeurt, dus nu gaan we dat doen, enzovoort. Ik wilde eigenlijk thuis bevallen en dat leek eerst te gaan lukken. Tot acht centimeter opening ging het snel, maar daarna ging het langzamer. Toen zijn we naar het ziekenhuis gegaan voor pijnstilling. En toen we daar eenmaal waren, is Juul toch nog zonder pijnstilling geboren.”
Ontmoet op Tinder
Oane: „We hebben elkaar zes jaar geleden ontmoet op Tinder.”
Geke: „In 2022 zijn we in Hilversum gaan samenwonen bij Oane, op 30 vierkante meter. In 2024 zijn we getrouwd en inmiddels wonen we in Ede. Dat is vooral voor mijn werk: Ede is waar ik al eerder als verloskundige werkte.”
Oane: „Ik vond het aanvankelijk best spannend naar Ede

„**Als een cliënt opeens buikpijn of bloedverlies krijgt, moet ik eropaf**

Geke: „Als verloskundige heb ik nu voor het eerst meegeemaakt hoe het is om zelf te bevallen, want in november is onze zoon Juul geboren.” FOTO'S MONA VAN DEN BERG

te verhuizen. Ik werkte als tv-redacteur in Amsterdam en Hilversum en het leek me niet fijn als je dan, om naar huis te gaan, gevoelsmatig naar de andere kant van Nederland moet reizen. Maar Ede ligt eigenlijk hartstikke centraal. En omdat Geke zo graag terug wilde voor haar werk, zei ik: laten we het een half jaar proberen.”
Geke: „Ik had het qua werk gewoon heel erg naar mijn zin in Ede. Wat mij betreft is het de ideale combinatie van stads- en plattelandsverloskunde. Je vindt hier nog grote gezinnen - ik was een aantal keer bij een negende en tiende geboorte binnen een gezin. Maar er is ook een meer stadse populatie. Bovendien begeleid ik vooral thuisbevallingen, iets wat ik graag doe en in sommige steden minder voorkomt. Want je gaat niet op vijfhoog achter bevallen. Dus het is een andere mindset.”
Oane: „Ik merk er niks van dat ik in de Biblebelt woon of zo. Wij wonen in een nieuwbouwwijk met een aantal mensen die vanuit de Randstad naar Ede zijn verhuisd. Je hebt hier natuurlijk meer ruimte, het ligt aan de A12, je bent in twintig minuten in Utrecht en in vijftig minuten in Amsterdam.”
Geke: „Wij zijn zelf niet christelijk, sommige mensen om ons heen en collega's van mij zijn het wel.”
Oane (grappend): „Maar ze rijden hier niet met paard en wagen. En we hebben kleurentelevisie!”
Geke: „Oane werkt veertig uur per week, voor mij is het anders. Ik heb een spreekuur en twee diensten per week, maar een dienst is altijd een 24-uursdienst. Het kan dan zijn dat je 24 van de 24 uur werkt of maar 6 van de 24 uur. Maar je krijgt een vast bedrag, en dat moet je ook krijgen voor een stabiel inkomen. Als het rustig is, ben ik thuis, maar als een cliënt opeens buikpijn of bloedverlies krijgt, moet ik eropaf. En daarom moet je als verloskundige wonen waar je werkt.”
Oane: „Ik ben lang freelancer geweest, maar sinds 1 september ben ik in dienst bij tv-producent Fremantle als eindredacteur van *RTL Boulevard*. Ik ben een van de vijf à zes mensen die verantwoordelijk zijn voor het samenstellen

van een uitzending. Ik vind het leuk, heel leuk, het is de meest uitdagende job die ik tot nu toe gehad heb. Het is elke keer weer een trein waar je om 8 uur 's ochtends instapt en die pas stopt na de uitzending. Het is een behoorlijke klui, maar ik krijg er veel energie van. De studio zit in Hilversum, dus dat is vanuit Ede goed te doen.”
Wegwijs maken in social media
Oane: „Ik heb een boek over TikTok geschreven. Het heet *TikTok: The Challenge* en bevat tips van bekende TikTokers. Mijn tweede boek heet *Hoe word jij social mediaproof?* en is bedoeld om kinderen en jongeren van 8 tot 13 jaar wegwijs te maken in de wereld van social media.”
Geke: „Ik heb een boek geschreven over bevallen. Het heet *Goed bevallen* en bevat 25 positieve bevallingsverhalen. Ik heb de vrouwen zelf geïnterviewd en die interviews uitgewerkt. Mijn doel was vrouwen te informeren over manieren van bevallen en positieve verhalen een podium te bieden, in een wereld waar we mensen die voor het eerst zwanger zijn vaak bang maken door het delen van negatieve ervaringen.”
Oane: „Of we samen een boek willen schrijven? Nou, we zijn nog geen Niki French.”
Geke: „Ik had wel een keer een idee om samen een Instagramplatform te beginnen met de leukste Airbnbs van Nederland. Maar dat idee heeft Oane afgeschoten.”
Oane: „We zitten maar twee keer per jaar in een Airbnb in Nederland, dus we hadden helemaal geen volume daarvoor.”
Geke: „Het is heel goed dat hij nee zegt, anders was ik al met vijfhonderd halve ideeën aan de slag gegaan. Dan loop ik in honderd sloten tegelijk.”
Oane: „Jij kunt goed met hagel schieten. Ik ben meer van: eerst dit afmaken - heb nu andere prioriteiten. Het gouden idee komt dan wel een keer.”
Colin van Heezik

Geke Born-Beckerman (29) is verloskundige, haar man **Oane Born (32)** eindredacteur en verslaggever van *RTL Boulevard*. Ze wonen in Ede met hun zoon Juul, die in november werd geboren. Hun quality time beleven ze deels 's avonds op de bank, maar nog méér 's ochtends in bed. Samen verdienen ze ongeveer drie keer modaal.

IN HET KORT

Wat is je laatst verstuurd Tikkie?

Oane: „Ik heb onlangs een nieuwe telefoon gekocht en Geke wilde de mijne wel, dus die heb ik toen aan haar verkocht voor een relatieprijsje. Daar heb ik haar een Tikkie voor gestuurd. Wij hebben deels ons eigen geld en een gezamenlijke rekening. We vinden het belangrijk ook ons eigen vermogen op te bouwen, dat het niet allemaal op de grote hoop komt.” Geke: „Inmiddels zijn we getrouwd en hebben een kind, maar zeker in het begin weet je nooit hoe je leven loopt. En we hebben allebei andere dingen waar we graag geld aan uitgeven, dus vinden we het fijn dat we daarvoor geen verantwoording aan elkaar hoeven af te leggen. Dat je lekker dingen van je eigen rekening kan doen.”

Waar spaar je voor?

Oane: „We hebben net een aantal dure jaren gehad. We zijn getrouwd, hebben een huis gekocht en een kind is ook niet gratis. Dus we zijn nu aan het sparen voor een buffer. Want de financiële buffer die het Nibud adviseert, hebben we niet, althans niet op onze gezamenlijke rekening.”

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

Oane: „Ik bestel elke week op Picnic de boodschappen voor de week. En daar zoek ik recepten bij. Producten die we dagelijks gebruiken, zoals kwark en fruit, bestel ik. Maar soms moeten we evengoed tussendoor naar de supermarkt, bijvoorbeeld als we een keer onverwacht samen eten.”

Wat is je laatste grote uitgave?

Een tweedehands Kia Stonic waar ze een kindwagen in kwijt kunnen.

Tweedehands of liever nieuw?

Oane: „Ik hou meer van nieuw, Geke meer van tweedehands. Maar het hangt ervan af. Kinderkleding of spullen zoals een babycommode of co-sleeper kunnen prima tweedehands.”

Hoe vaak ruim je het huis op?

„Elke dag, voortdurend”, zegt Oane. „We zijn beiden redelijk opgeruimde types. We houden van een schoon en opgeruimd huis, al kan er met een kind elke dag wel weer wat rommel ontstaan. Je leven leiden gaat beter zonder rommel, of het nu gaat om hobby of werk. Ik kan er niet heel veel troep bij hebben. Uit mijn horecatijd heb ik geleerd hoe chill het is een opgeruimd werkblad te hebben.”

Wat was echt een miskoop?

Geen antwoord. „We kopen bewust”, aldus Geke.

Wie bedenkt wat je gaat eten?

Oane: „Ik, want ik ben degene die kookt. Ik vind het leuker en vind dat ik het iets beter kan. Geke maakt er een puinhoop van in de keuken.” Geke: „Ik vind koken niet leuk, dus vind het heerlijk dat Oane het doet.”

Geboren

Geboren!

Julius Willem Ferdinand Fledderus

zoon van
Isabel Pahud de Mortanges en Benjamin Fledderus

Amsterdam, 8 januari 2026

Geboren!

Quirijn Constantijn Kalff

Zoon van Floris en Mara Kalff - Vollema
Broertje van Marianne en Isabella

Den Haag, 6 januari 2026

In memoriam

Altijd in mijn gedachten
mijn allerliefste zoon

Roderick Thurik

23 mei 1986 Rotterdam 8 januari 2025

Margreeth Kooyman

Overleden

*“To strive with difficulties, and to conquer them,
is the highest human felicity.”*

Samuel Johnson

Martinus Josephus Maria Fox

Martin

* Hengelo,
20 juni 1941

† Tilburg,
2 januari 2026

Evelyn Fox en Joris Aperghis
Emma, Britt, Kate, Jules en Jazz

Jaap Fox en Marike van der Leeden
Lucas en Ymke

Phileas en Mariëtte Fox
George en Oliver

Marja Vrind en Herman Aberson

Correspondentieadres:
Familie Fox, p/a Landgoed Groot Bijstervelt,
Montfortlaan 12, 5688 NM Oirschot

We hebben in besloten kring afscheid genomen
van papa.

Heel verdrietig omdat we hem moeten missen
maar vervuld van mooie herinneringen
delen wij u mede dat mijn lieve man en onze
lieve vader, schoonvader en opa is overleden

mr. J.J.H. Pop

Jaap

Alphen aan den Rijn, 23 juni 1941 Haarlem, 6 januari 2026

Oud-burgemeester van Franeker, Tiel,
Alkmaar en Haarlem
Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Haarlem: Margreeth Pop - Jansen
Alkmaar: Michiel Pop en Caroline Lévy
Solène Mathéo
Alkmaar: Maarten Pop i.m.

Wij nemen in besloten kring afscheid op
woensdag 14 januari.

Correspondentieadres:
Brokking & Bokslag uitvaartbegeleiding,
T.a.v. familie Pop
Herenweg 92, 2101 MP Heemstede

Ruim zes maanden na het overlijden van
haar man Bert Westra, onze vader,
schoonvader en grootvader, is overleden
onze actieve en levenslustige moeder,
schoonmoeder en grootmoeder

Addy

Addy Joke Westra - Tieleman

* Katwijk aan Zee,
20 februari 1934

† Rotterdam,
4 januari 2026

Bussum: Sophie Westra
Philip van Lanschot
Nickolaas van Lanschot
Alix van Lanschot

Rotterdam: Helene Westra

Rotterdam: Hugo en Maaike Westra
Noor Teun Ole Bud

De herdenkingsdienst van Addy zal
plaatsvinden op maandag 12 januari van
14.00 tot 15.00 uur in de Arminiuskerk,
Museumpark 3 te Rotterdam.
Voorafgaand is Addy in besloten kring
begraven.

Na de dienst is er gelegenheid tot condoleren
en samenzijn tot 16.30 uur.

Correspondentieadres:
Forever Moments Uitvaart & Begeleiding
p/a Familie Westra
Kortekade 49b, 3062 GM Rotterdam

“The song is over”
- The Who

Bob Tasseron

Anthony Johannes

Zeist, 30 januari 1951 Den Haag, 4 januari 2026

Jasper en Nina
Max en Nicole, Ami
Pieter en Tess, Koos
Berend Jet

Correspondentieadres:
Hugo de Grootstraat 9, 2518 EA Den Haag

Un petit sourire

Tot ons grote verdriet is overleden onze
lieve moeder, schoonmoeder, oma en
overgrootmoeder

Lucie Maria Josephine
Mattie - de Boer

weduwe van Herman Mattie, 1933-2004

Amsterdam, 27 april 1936 Leiden, 8 januari 2026

Amsterdam: Chris † en Marianne
Erik en Hanneke

Leiden: Roelof en Jacqueline
Herbert en Anne-Eva

Kleinkinderen en
achterkleinkind

Leiden: Gijs Bak

*Drs. Jacob Frederik
Köhler jr.*

Hillegersberg 6 november 1946 Zeist 27 december 2025

“In each life some rain must fall”

Harmen en Eliana
Aaliyah

Nelleke † en Jan †

Paul en Cynthia
Christiaan, Constantijn
Isabel, Marit, Mick

Karel en Jacky
Juliette, Philippine

Marleen en Götz
Guy en Elisabeth

De begrafenis heeft reeds in het bijzijn van
familie en vrienden plaatsgevonden.

Correspondentieadres: De heer J.F. Köhler
Homeruslaan 4 | 3707 GS Zeist

René Huybrechtse (1953-2026)

Filmproducent

Klasgenoten van de Filmacademie, lichting 1984
herdenken hun collega en vriend

“Play it Sam, play As Time Goes By”

*He was my North, my South, my East and West,
My working week and my Sunday rest,
My noon, my midnight, my talk, my song;
I thought that love would last forever: I was wrong.*
- W.H. Auden -

DONALD SCHOTEL

* Bloemendaal,
24 november 1946

† Huizen,
5 januari 2026

Caroline Vogelzang
Roef ☹️

De uitvaart heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Valkenaarstraat 18, 1271 TM Huizen

Tot ons groot verdriet hebben we afscheid
moeten nemen van mijn dierbare schoonzoon,
onze zwager en oom

DONALD SCHOTEL

Donald, de grote liefde van Caroline, was een
trouwe vriend, immer behulpzaam. Wij hebben
veel bewondering voor hoe hij zijn ziekte droeg.
Hij bleef genieten van het leven samen met
Caroline. We zullen hem missen.

Lymington VK Ed en Ica Vogelzang †

Wassenaar Martijn en Annette
Amsterdam Jasmijn en Bart
Amsterdam Bernice en Tom
Amsterdam Dominique

Beeston VK Sophie en James
London VK Katie en Bron
Bristol VK Liv en Luke
Catterick VK Freddie en Ella

DONALD SCHOTEL

1946 – 2026

We koesteren alle mooie herinneringen en
gaan je missen.

Veel sterkte Caroline met het verlies van Donald,
onze broer.

Ingrid † , Rob, Peter, Mieke, Hans en families

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van
het overlijden van onze oud-collega

ir. DONALD SCHOTEL

Donald was als senior adviseur op zeer betrokken
en deskundige wijze werkzaam binnen onze
organisatie bij de afdelingen gezondheidszorg en
luchthavens.

Wij herinneren hem als een sympathieke collega
met een groot hart voor de organisatie. En als
collega met wie het zeer prettig samenwerken was
en van wie velen geleerd hebben.

Onze gedachten gaan uit naar Caroline, Roef,
familie, vrienden en naasten.

Collega's en oud-collega's van Deerns

Na een intens en voltooid leven is
rustig ingeslapen mijn zorgzame man,
onze vader en lieve opa

Jan Baars

dierenarts in ruste

☆ Baarn, 17 december 1938
† Bemmels, 5 januari 2026

echtgenoot van Carla Baars - Hoevenaars

Amsterdam: Jan-Piet en Nathalie
Sanne

Doorn: Caroline en Michiel
Pepijn, Charlotte

Driebergen: Janneke en Edward
Emma, Josephine

We nemen in besloten kring afscheid van Jan.

Correspondentieadres:
Lidwinastraat 6, 6681 AD Bemmels

Intens verdrietig, maar dankbaar voor het
mooie leven dat we hebben gedeeld,
hebben wij afscheid moeten nemen van
mijn lieve, creatief denkende en positief
ingestelde man, onze papa,
schoonvader en opa

mr. Jan van Delft

* Meppel,
26 februari 1955

† Leusden,
5 januari 2026

Leusden:
Ellen van Delft- van Munster

St. Urban:
Jantine en Tobias Wälti-van Delft
Ella en Emelie

Rotterdam:
Maurits van Delft en Tereza Sauterová

Rozenhaag 46
3831 CB Leusden

Op 8 januari hebben wij afscheid genomen
van Jan.

“Sommige mensen vergeet je niet....”

Met grote verslagenheid hebben wij
kennisgenomen van het onverwacht
overlijden van

Alida Noordzij

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau
Drager van de Zeldzame Engel Award 2016
Erelid van de Bijnierverseniging

Alida was jarenlang actief voor de Bijnierverseniging
in verschillende functies. Altijd belangeloos, onver-
moeibaar stond ze klaar voor mensen die recent de
diagnose kregen. Ze was overtuigd over de wijze
waarop leden met een bijnieraanvoening geholpen
hoorden te worden nl. met gevalideerde informatie,
training en het behartigen van de belangen van
bijnierpatiënten. Ze maakte daarbij een onuitwisbare
indruk door haar vastberadenheid en kennis. Alida was
een niet vervangbare vrijwilliger van onze vereniging.
Wij zullen haar niet vergeten.

Wij wensen de familie en vrienden van Alida sterkte
bij het verwerken van dit grote verlies.

Namens het bestuur en de leden van de Bijnierverseniging
Ed Huisman (voorzitter)

Met grote verslagenheid hebben we kennisgenomen van het
overlijden van onze voormalige secretaris

Alida Noordzij

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau
Erelid van de Bijnierverseniging
Ontvanger van de Zeldzame Engel Award 2016

Alida heeft veel betekend voor de opbouw en ontwikkeling
van BijnierNET. De functie van secretaris was op haar lijf
geschreven. Haar visie en inzet resulteerde in onze veel be-
zochte website voor patiënten, artsen en verpleegkundigen
waardoor de zorg voor mensen met bijnieraanvoeningen
zichtbaar verbeterde. Zij was de eerste patiënt-auteur in de
bijnierwereld met een medisch wetenschappelijke publicatie.
Alida oogstte met haar kennis en inzet veel lof. Ze was zeer
geliefd bij velen.

Met grote dankbaarheid herinneren wij ons Alida als trouwe
en vriendelijke collega. Haar eideloze inzet voor mensen
met een bijnieraanvoening, hun familieleden en zorgverle-
ners werd door iedereen zeer gewaardeerd. Zonder Alida was
BijnierNET niet zo succesvol geworden.
Het samenwerken met Alida was een voorrecht.

Wij wensen de familie en vrienden van Alida veel sterkte bij
dit grote verlies.

BijnierNET

Namens het bestuur van
Stichting BijnierNET,
Harm Haak (voorzitter)

Zeet bedroefd zijn wij door het overlijden van

Alida Noordzij

(29-08-1946 / 29-12-2025)

Onze vriendin, de co-worker, de criticus,
de ervaringsdeskundige, de onnavolgbare harde
werker is plotseling overleden. Ons samenzijn was
25 jaar een mooie ervaring. Alida was loyaal, gaf
vertrouwen en stond altijd voor je klaar als het
nodig was. Wij zijn heel dankbaar voor wat zij
voor ons en voor vele anderen heeft betekend.
Wij gaan haar missen en blijven bedroefd achter.

Jacqueline Neijenhuis, Laurens Mijnders,
Ad Hermus, Muriël Marks,
Michiel Kerstens, Hans Blaauwbroek,
Margot Ekhart, Minne Stoelwinder,
Johan de Graaf, Johan G. Beun, Marnix Bras.

Allen betrokken bij de zorg voor mensen
met een bijnierziekte.

“Als ik mijn ogen toedoe, ben ik in Honoloeloe”
Jules Deelder

Na een prachtig leven is op 2 januari overleden onze lieve Nini.

W.T.M. Wellens - van der Heijden

Leiden, 19 mei 1942 Maastricht, 2 januari 2026

Amsterdam Hein Wellens †
Floor Wellens en Anton Sandler
Daniel en Eva, Lewis, Mason
Michael en Charlotte, Philippe

Maastricht Willemijn Wellens
Nadia en Thomas, Miles, Thomas

Sarolay (B) Maarten Wellens en Anouk Schmid
Hugo, Lily, Jules en Roos, Chet, Miles, Nina

Bunschoten-Spakenburg Jooske Wellens en Wieger Kaptein
Sarah en Lasse, Jan, Maartje en Laura

We nemen in besloten kring afscheid van Inez.

Correspondentieadres:
Henric van Veldekeplein 21, 6211 TG Maastricht

Niemand zoals jij heeft ons zó geraakt
in het verlangen echt te verbinden

Francesco van der Horst

★ Amsterdam, 15 april 1944 † Maastricht, 5 januari 2026
Bij leven medisch socioloog aan de Universiteit Maastricht

Forever Young

Joanneke
van Broekhoven

11 juni 1971 Amsterdam 5 januari 2026

Namens allen:
Carla van der Heijden, executeur

Dinsdag 13 januari nemen wij samen afscheid
van Joanneke om 14.15 uur in de grote aula van
De Nieuwe Ooster, Kruislaan 126 in Amsterdam.

Joanneke hield enorm van bloemen.

Correspondentieadres:
carla.van.der.heijden@nalatenschapsmakelaar.nl

Met verdriet geven wij kennis van het overlijden
op 98-jarige leeftijd van

Annemarie Hamelink

geboren de Vries Robbé 01.12.1927, Arnhem
06.01.2026, Chens-sur-Léman, Frankrijk

Zij is vredig in haar slaap overleden.
De crematie vindt in strikte intimiteit plaats
op dinsdag 13 januari in Bonneville.

Foort en Irene Hamelink
Adrian, Philip, Marcus en David

Correspondentie:
route de Gy 167a, CH-1251 GY, Zwitserland

We zijn diep bedroefd door het overlijden van

Frans van der Horst

Verdrietig, maar ook zeer dankbaar voor alles
wat Frans voor ons en voor DermaZuid heeft
betekend. Vanaf de oprichting was hij nauw
betrokken en bracht hij zijn deskundigheid
in. In de jaren daarna was hij een zeer
gewaardeerd lid van onze Raad van Toezicht.

We zullen hem enorm missen.

Heel veel sterkte en troost gewenst aan Bess
en de familie.

DermaZuid
Nedza en Ibro Beciri
Namens de Raad van Toezicht
Guus Schlösser en Roberto Lanckohr

Wij zijn diep geraakt door het overlijden van

Frans van der Horst

Onze geliefde universitaire docent aan de Universiteit Maastricht. Met grote dankbaarheid
denken wij terug aan hem. Hij blijft in onze harten. Veel kracht gewenst voor de familie.

Groep buitenlandse artsen aan de UM
M. Fargieva; N. Beciri-Velija; I. Beciri; A. Dandachi; A. Hoosharian

Het breekt helemaal open!

Met groot verdriet nemen wij afscheid van mijn allerliefste man,
onze vader, opa, schoonvader en broer. Wat zullen wij hem missen.

Willem Hoorneman

* Bussum, 1 juli 1960 † Utrecht, 2 januari 2026

Jane Kramer
Jochem Hoorneman
Imke en Bart Groen-Hoorneman
Hidde, Rixt, Brecht
Olaf Hoorneman

Lisanne en Petros
Sellenne
Bernd en Tineke
Duco

Familie Heijmerink-Hoorneman
Familie van Dijk-Hoorneman
Familie Bos
Familie Kramer

Het afscheid vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres: Wilhelminapark 19, 3581 ND Utrecht

Met leedwezen vernamen wij het bericht over het overlijden
van onze vorige managing partner

mr. Willem Hoorneman

Willem is sinds 1991 tot aan zijn pensionering in 2023
aan CMS verbonden geweest.

Hij was een authentieke en onstuitbare optimist. Met die houding
heeft hij een onuitwisbare stempel gedrukt op de ontwikkeling
van kantoor. Zijn voorbeeld dragen wij de toekomst in.

Onze gedachten zijn bij Jane, Jochem, Imke en Olaf.

In dankbaarheid, namens CMS,
Erik Vorst (managing partner)

Varwel lieve vriend

Willem Hoorneman

Wij gaan onze geliefde dispuutsgeenoot
Willem enorm missen. Hij was
de spil van vele dierbare momenten.
Zijn humor en levenslust blijven een
groot voorbeeld voor ons.

Je dispuutsvrienden

Jeen Jan Ben Matthijs Maurice Hof
Hein Ton Lodewijk Diederik K. Lex
Jan-Willem Geerten Pim Ruud
Wijnand (†) Diederik S. Philip Erik

Een vriend om van te houden

Willem

Dankbaar dat je in Jane's
en ons leven bent gekomen.

Anke Pieter Brigitta Hans Cécile
Philippe Daf Ellen Bart Femke
Jantijn Fermanne Bart Judith Guus
Jutta Leendert Maaycke Fons
Marceline Camiel Paula Jasper
Saskia Wilrie

“Het is mooi geweest.”

Elsje de Wijn

actrice

3 januari 1944 - 5 januari 2026

Sarah en Frithjof
Sijmen, Roemer, Femma

Het afscheid is op maandag 12 januari om 14.00 uur
in Westergas - De Liefde, Klónneplein 4, Amsterdam

Correspondentie:
Sarah Sylbing, Zuideinde 296, 1035 PM Amsterdam

Vol verdriet geven wij kennis van het overlijden van mijn lieve vrouw en
onze allerliefste moeder, schoonmoeder en oma.

ELISABETH JOANNA EBBINGE-SCHRIEDER

LIESBETH

13 mei 1948

3 januari 2026

Wij zijn zo dankbaar haar de laatste weken van haar leven
samen thuis te hebben kunnen verzorgen.

Lieve, lieve oma, we gaan je zo missen.

Frank Ebbinge

Beeke Ebbinge en Quint Bleijenberg
Daf en Niva
Storm

Judith Ebbinge en Ronald Inklaar
Sammie, Julia* en Olivia

Mechteld Ebbinge en Henk Slager
Alexander en Rijk
Cees

Wij nemen in kleine kring afscheid.

Correspondentieadres:
Familie Ebbinge, p/a Stille Kracht Uitvaartbegeleiding,
Stadhoudersplantsoen 152, 2517 SJ Den Haag

Vredig en in alle rust is mijn echtgenoot heengegaan
bijna zestig jaar mijn levenskameraad

Dr. Hugh P. Gallacher

Eerste directeur van de Milieufederatie Noord-Holland.

★ 28 december 1946
† 2 januari 2026

‘Sij hadden malkander soo lief’

Anja van Servellen

Er is in besloten kring afscheid genomen van Hugh.

Correspondentieadres: hart & ziel uitvaarten,
Langendijkstraat 13 | 2013 EL Haarlem

Met droefheid hebben we
kennisgenomen van het overlijden van

Hugh Gallacher

Met veel waardering gedenken wij
Hugh Gallacher, die zich van 1990 tot 2008
als directeur van Natuur en Milieufederatie
Noord-Holland met veel passie inzette
voor natuur, milieu en landschap.
We wensen zijn vrouw en naasten
veel sterkte.

Natuur en Milieufederatie Noord Holland

“Look for the cracks!”

We zijn bedroefd om het verlies van een
oorspronkelijke, kritische en visionaire
antropoloog. Zijn werk blijft.

Johannes Fabian

19 mei 1937 - 6 januari 2026

Prof. em. Culturele antropologie,
Universiteit van Amsterdam

Maria José Alves de Abreu
Vincent de Rooij
Marleen de Witte
Cora Govers
Reinhilde König
Birgit Meyer
Wayne Modest
Eileen Moyer
Peter Pels
Maruška Svašek
Gosewijn van Beek
Jojada Verrips

“Ik heb genoten en liefgehad,
maar het was te kort”

Coen Gelinck

4 maart 19697 januari 2026

Koosje
Guusje
Joep
Sien †

Voor altijd met z’n vijven

We nemen in besloten kring afscheid.
Prinsenstraat 86, 2316 HP Leiden

Sinds 1988 zijn we met elkaar verbonden.
De band blijft.

Wij herdenken een aimabele levensgenieter,
een welsprekende denker,
en bovenal een fantastische vriend.

Voor altijd in onze harten.

Coen Gelinck

4 maart 1969 - 7 januari 2026

Retinisten en leden van
de A.H.C. Carpe Noctem, Leiden

Onze zeer geliefde collega is ons veel te vroeg ontvallen.
Met veel bewondering voor deze kundige man nemen we afscheid van

Coen Gelinck

Hartelijk. Collegiaal. Vol humor. En met liefde voor zijn werk en
vooral het leven. Zo wordt hij herinnerd.

Coen was een vertrouwd baken waarop velen mochten leunen: van directe
collega's tot bewindspersonen die hij op zijn authentieke wijze begeleidde.
Bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en daarvoor bij
tal van andere ministeries. In de woordvoerderswereld was Coen een begrip
op zich. Hij werd geliefd en wordt nu ontzettend gemist.

Namens alle collega's van de directie Communicatie van SZW,

Charlotte Fritschy, afdelingshoofd Woordvoering & Publiciteit
Remko Steenberg, directeur Communicatie

Na een langdurige ziekte van Parkinson is, omringd
door haar dierbare familie, in alle rust overleden ons
intens lieve, warme, bescheiden, onbaatzuchtige, en
dappere zusje, schoonzusje, tante en oudtante

Alide Anna Hannema Alied

Hengelo,
1 december 1956Noordwijk,
6 januari 2026

Eliane Hannema
Léonie en Reinier
Derk en Nina
Barbara en Derk
Isabelle en Jeroen

Sjoerd en Julie Hannema-Koole
Okke
Pauline en Tim
Sierk en Marijn

Louise Hannema
Bram en Florine
Pepijn i.m.
Titia en Bob
Tara en Derk

Achterneven en -nichten

De begrafenis vindt plaats in familiekring.

Correspondentieadres:
Beethovenweg 18, 2202 AH Noordwijk

Voor Joan

Winter
En als we er straks samen niet meer zijn,
en als het dan gewoon weer winter is geworden,
dat er dan iemand is die even aan ons denkt,
glimlachend, zacht onze namen zegt.

Carel

Afgelopen dinsdag overleed in haar slaap

Joan Theodora van Ruler

* Den Haag
1 juni 1952† Driebergen
6 januari 2026

Driebergen
Carel E. Paradies
Rokus 🐶

Culemborg
Paul R. Paradies
Mirne L. van der Cammen
Tibbe B. van der Cammen
Silvan L. van der Cammen

Utrecht
Geerte L. Paradies
Sander C. van Rooij

De herdenking en crematie
vinden plaats in besloten kring.

Correspondentie:
c.e.paradies@protonmail.com

Tot ons groot verdriet
is geheel onverwacht overleden
mijn lieve vrouw,
onze lieve moeder en grootmoeder

Wien Fabius-Labouchere

Wilhelmine Ernestine

Haarlem, 12 juni 1948 - Zwolle, 5 januari 2026

Jan Willem Fabius

Mariette Fabius en Stefan Warmpjes
Maurits, Bastiaan

Clarine en Mauk Dudok van Heel-Fabius
Coen, Wytse, Rein

Tot ons onuitsprekelijke verdriet
is geheel onverwacht overleden
ons zo dierbare zusje, schoonzusje en tante

Wien

Wilhelmine Ernestine Fabius-Labouchere

Guyon en Marion Labouchere-Brouwer
Veronique Labouchere
Paul Labouchere

Lili Waterbolk-Labouchere *in herinnering*,
Tjalling W Waterbolk en Marion Bakker-Vos
Tjalling A Waterbolk en Correlli van Hulten
Willemijn Waterbolk en Jan Hein de Jong

Willem Labouchere
Johannes van den Hurk

Raad vanState

Met leedwezen heeft de Raad van State
kennisgenomen van het overlijden van

mr. ing. H.C. (Hubert) Maduro

Hubert Maduro was van 2006 tot 2014
staatsraad van het Koninkrijk voor Aruba. Hij
heeft een waardevolle bijdrage geleverd aan
de koninkrijksverhoudingen en de kwaliteit
van rijkswetgeving.

We wensen zijn familie en andere
 nabestaanden veel sterkte met dit verlies.

Thom de Graaf,
vice-president

Marja Horstman,
secretaris

In dankbare herinnering aan alles wat zij voor
ons is geweest, geven wij verdrietig kennis
van het overlijden van onze ontzettend
lieve moeder en Moenie

Kitty Vollemans - Bouwman

weduwe van Florus Leendert Vollemans

Hillegersberg, 17 maart 1936
Rotterdam, 6 januari 2026

Petra en Werner
Vivian en Johannes
Olivia
Max en Isabell
Arlo
Lars en Eveline

Hanneke en Jan
Sander en Fien
Myrthe

Wij nemen in besloten kring afscheid van
onze moeder en Moenie.

Correspondentieadres: Van der Spek Uitvaart
o.v.v. Mevrouw K. Vollemans - Bouwman
Postbus 8805 | 3009 AV Rotterdam

Waar niemand weet wat boven is
Alleen dat het gegeven is
En dat van dit geheimenis
God het begin en einde is

H. Oosterhuis

Verdrietig, maar dankbaar dat we haar zo lang bij ons
mochten hebben, nemen we afscheid van onze lieve
moeder. We troosten ons met de gedachte dat ze nu
weer bij papa en Arie is en kijken terug op vele fijne
herinneringen.

Hyacinthe Catharina Schenkeveld - Ras Cintha

Echtgenote van Maarten Hendrik Schenkeveld † 1987

Amsterdam, 1 mei 1930Heiloo, 7 januari 2026

Arie Jan †

AerdenhoutDiederiek en Gerl

AmsterdamWillemien

AlkmaarMargreet

Correspondentieadres:
Margreet Schenkeveld
Druivenlaan 21
1815 TE Alkmaar

U bent welkom bij de afscheidsdienst op woensdag
14 januari om 11.00 uur in de Ter Coulsterkerk aan de
Holleweg 111 in Heiloo. Aansluitend zullen wij mama
naar haar laatste rustplaats bij papa begeleiden op de
algemene begraafplaats aan de Holleweg 131A in Heiloo.

Na afloop is er gelegenheid om te condoleren en samen
herinneringen te delen met koffie en broodjes in de
koffiekamer van de Ter Coulsterkerk.

De afscheidsdienst is ook te volgen via kerkomroep.nl

Als u wilt, kunt u een enkele onverpakte bloem meebrengen.

Voor informatie over de uitvaart kunt u contact opnemen met
info@uitvaartannonu.nl

nrc

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing
Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Integraal Kostendeskundige/Teamleider

Bedrijf

Heijmans bouwt aan de contouren van morgen. Met kennis en kunde creëren ze plekken waar mensen prettig wonen, werken en verbinden. Innovatie en kwaliteit staan centraal in hun strategie naar 2030.

Functie

In deze rol heb je een bepalende rol in het winnen van complexe, utilitaire projecten en ben je een leider die samenwerking versterkt. Je bent verantwoordelijk voor het integraal coördineren van kostenramingen voor projecten met een waarde van tientallen miljoenen euro's. Een veelzijdige functie waarbij je kunt doorgroeien naar Teamleider.

Locatie: Rosmalen / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Construction / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** € 100.000 - € 120.000/jaar

Contactpersoon YER

Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Site Controller FP&A (omgeving West-Brabant/Zeeland)

Bedrijf

Zelfstandig en succesvol onderdeel van een internationale chemische onderneming met innovatieve producten voor uiteenlopende industrieën. Informele en korte communicatielijnen met ruimte voor initiatief.

Functie

Als Site Controller ben je de financiële business partner voor het MT van een tweetal fabrieken. Je signaleert risico's en kansen, leidt verbeterprojecten en tilt processen naar een hoger niveau. Jij coördineert de budgettering, analyseert kosten, bewaakt de voorraadwaardering, geeft inzicht via rapportages en stuurt op efficiency en besparingen.

Locatie: omgeving West Brabant en Zeeland / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Chemicals / **Opleiding:** Hbo/wo / **Voorwaarden:** Prima salarispakket + bonus + auto

Contactpersoon YER

Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
yer.nl/nrc

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment

Manager Projecten

Bedrijf

Heijmans bouwt aan de contouren van morgen. Met kennis en kunde creëren ze plekken waar mensen prettig wonen, werken en verbinden. Innovatie en kwaliteit staan centraal in hun strategie naar 2030.

Functie

Als Manager Projecten stuur je op tactisch en strategisch niveau alle projecten binnen regio Zuid-West aan. Je bouwt aan een organisatie die klaar is voor grotere, uitdagendere opdrachten en zorgt voor een cultuur waarin samenwerking, kwaliteit en ontwikkeling centraal staan..

Locatie: Rotterdam / **Ervaring:** +10 jaar / **Sector:** Construction / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** € 8.000 - € 9.500/maand

Contactpersoon YER

Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Channel Marketing Manager Project Business

Bedrijf

Somfy is een innovatief Frans familiebedrijf, al 50 jaar wereldleider en pionier in elektromotoren en besturingssystemen voor o.a. automatische zonwering voor gebouwen.

Functie

In deze brede functie Channel Marketing Manager Noord-Europa ontwikkel je de marketingstrategie voor het Project Business kanaal, gericht op utiliteitsbouw, dat een enorm potentieel heeft. Je vertaalt de strategie vervolgens naar een roadmap om de vraag naar producten van Somfy bij de diverse partijen binnen de bouwkolom te stimuleren.

Locatie: Hoofddorp / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Elektronie Manufacturing / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER

Marie-José van Riel, +31 6 215 344 35

YER ambitions in motion

& VERDER

2

We willen gewoon graag dat Trump het niet zo bedoelt, aldus *Thomas Hogeling*

2/3

Ons dicht-getimmerde Europese wereldbeeld breekt ons nu op, schrijft *Eric Hendriks*

12/13

Ook ouderen hebben een smartphone-probleem, ziet *Charlie Warzel*

FOTO SIMON LENSSENS

Samenleven: hoe moet dat?

Kiza Magendane, Daan Roovers en Hans Schnitzler over de vraag hoe we weer kunnen leren een gemeenschap te zijn.

6/11

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZANHJUNK

Iedereen juicht/huilt

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

In mijn ideale wereld nemen mensen eerst aandachtig, maar zonder te oordelen het nieuwskatern van *NRC* tot zich, om vervolgens naar mijn column te bladeren waar ze lezen wat ze ervan moeten vinden. *The Opinions*, de opiniepodcast van *The New York Times*, heeft wat dat betreft een droomslogan: „*You’ve heard the news, here’s what to make of it*”. Had ik zelf willen bedenken. Helaas blijken mensen ook zonder hulp van opiniemakers allerlei oordelen te vellen. Dat doen ze sinds jaar en dag op basis van relatief weinig informatie. De Nederlandse *headlines* over de Amerikaanse aanval op Venezuela leerden ons vooral dat de meningen erover verdeeld zijn. Vreugde en verontwaardiging (NOS), woede en blijdschap (RTL), protest én blijdschap (*de Volkskrant*), blijdschap én zorgen (*het Parool*). Er bestaan nuanceverschillen; gezien de accent aigu in ‘én’ lijkt *de Volkskrant* vooral op te kijken van de blijdschap, waar *het Parool* zich eerder verwondert over de zorgen. Maar de strekking blijft hetzelfde; sommigen vinden het goed, anderen juist slecht.

Dat zie je vaker bij nieuwsgebeurtenissen, dat verschillende mensen er verschillend over denken. Voor publieke eensgezindheid moet een gigantisch weeshuis afbranden met alle deuren op slot, en zelfs daar durf ik mijn hand niet voor in het vuur te steken. Je kunt je bij de ontvoering van Nicolás Maduro dus afvragen hoe nieuwswaardig het is dat de reacties uiteenlopen. Het is wel aanlokkelijk om zo verslag te doen; je hoeft als nieuwsmidium zelf geen standpunt in te nemen, het geeft een gevoel van neutraliteit.

Toch kies je op die manier, bewust of onbewust, wel degelijk partij. Stel je voor dat je wordt betraptd tijdens een inbraak en de volgende dag staat in de krant dat er zowel verontwaardiging als lof voor je actie is. Dan kom je verdomd goed weg, toch? Door de nadruk te leggen op het feit dat er verschillend wordt gedacht over de illegale

aanval van de VS, help je Trump. Datzelfde geldt voor politici die stellen dat het te vroeg is om te oordelen. Ook al hou je de situatie ‘nauwlettend in de gaten’: wie zwijgt, stemt toe. Daar kunnen invoelbare politieke redenen voor zijn, maar dat maakt het niet minder waar. Een andere manier om zo’n illegale actie goed te praten, is door te beweren dat het nou eenmaal gaat zoals het gaat. Dat het naïef is om te denken dat machtige landen niet gewoon pakken wat ze pakken kunnen. Ik zou die manier van redeneren graag Kinneginnen noemen, naar Andreas Kinneging, de hoogleraar rechtsfilosofie van Universiteit Leiden. Deze week werd hij geïnterviewd in *De Telegraaf*, waarin hij volgens de koppenmaker gehakt maakt van de ‘hypocriete’ kritiek op Trump. Hij vertelt dat de wereld een „geopolitiek jungle” is - echt, meneer Kinneging? Vertel ons meer! - en dat daarin het recht van de sterkste geldt. We moeten dus „de Amerikanen op onze blote knieën danken dat zij nog naar ons omkijken”, waarvan akte.

We willen horen dat Trump het niet zo bedoelt

Ten slotte waren er deze week veel media die berichtten dat de Amerikaanse aanval indruist tegen internationaal recht maar dat het tegelijkertijd, hoe zal ik het eens zeggen, ook wel vet was. Wat kunnen ze dat toch goed, die Amerikanen! „Een huzarenstukje”, noemde Amerikakenner Raymond Mens het in zijn podcast, dat vinden ze in de VS „van links tot rechts”. *Patw & De Wit* opende de extra uitzending met een tirade van Maduro waarin hij nog „hele grote, stoere woorden” gebruikte tegenover Trump. En moet je hem nu zien! En wisten we wel dat de Amerikanen ter voorbereiding helemaal het huis van Maduro hadden nagebouwd? Misschien willen we gewoon graag horen dat Trump het zo kwaad niet bedoelt. Wie nu pal voor het internationale recht gaat staan, is aan de verliezende hand. In een geopolitieke jungle waarin het recht van de sterkste geldt, is dat het laatste dat je wil.

Eric Hendriks is socioloog, werkt als onderzoeker bij het Danube Institute in Boedapest en is directeur van de China-afdeling van het Telos-Paul Piccone Institute, een academisch platform in New York.

Trump en co zijn meesters in aandachtsmanagement. Hun nieuwe offensieven in Latijns-Amerika en West-Europa leiden af van het feit dat ze in de strijd met China juist een stap teruggedoen. Maar de altijd winnende Trump zet toch nooit een stap terug? Precies, dát moet het beeld zijn.

Zie Amerika’s spectaculaire gevangenneming van de Venezolaanse president Maduro. Het ging om machtsvertoon, om beeldvorming. Er lijkt geen verdere strategie te zijn, laat staan een regime-change-plan voor Venezuela. Trump groot, Trump machtig. In Europa is nog niemand een Amerikaanse helikopter ingesleurd, maar ook hier is op retorisch vlak de aanval ingezet.

Amerika’s nieuwe nationale veiligheidsstrategie bepleit een heropvoeding van Europa op „patriottische” leest en een radicale hervorming of ontmanteling van de EU. Daarnaast richt het document zich tegen Europeaan met een niet-westerse migratieachtergrond, die de samenhang van NAVO zouden ondermijnen. Deze verkapte bedreiging is ernstig, ook omdat ze raakt aan ons recht om zelf te bepalen wie wij in onze Europese gemeenschappen opnemen.

De consternatie is dus terecht. Maar wat raakt ondergesneeuwd, is dat de ontmoeting tussen Trump en Xi op 30 oktober juist de-escalatie inluidde tussen de VS en China. Psst, het Witte Huis bond in. Het had in het voorjaar opnieuw geprobeerd China de grond in te stampen, maar kon niet op tegen Chinese exportrestricties op bewerkte zeldzame aardmetalen. Dus mogen de Chinezen nu toch de voor het trainen van AI-modellen onmisbare H200-chips kopen van het Amerikaanse Nvidia, waar Biden de export nog wilde afknippen.

De Chinezen zijn zelfverzekerd genoeg om Trump een waardige aftocht te gunnen. Kritiek op Trump wordt weggecensureerd in de Chinese media, zo hoorde ik van een Chinese journalist. Chinese diplomaten vertellen mij bovendien dat zij geloven dat de neergang van de Amerikaans-Chinese betrekkingen definitief is gestopt. „Trump is een van onze grootste vrienden in Washington”, zei een Chinese Amerikakenner tijdens een besloten briefing die ik bijwoonde in Boedapest.

Uitzuigregime

Het is onduidelijk waar Amerika’s angekondigde Europese offensief op uitloopt. Blijft het bij een groteske show? Of proberen de VS ons werkelijk te onderwerpen aan een rechtsrevolutionair dwangregime?

Misschien moet ik zeggen: uitzuigregime. Want in trumpistische kringen spookt bovendien het idee rond om Amerika’s structurele begrotingstekort van 7 procent van het bbp niet via spaarzaamheid af te bouwen, maar jaarlijks via ‘financiële oorlogsvoering’ uit de bondgenoten te persen. Kortom: uit landen zoals Nederland. Hopelijk is dat slechts een duistere fantasie.

Helder is wel dat de Amerikanen ons niet langer op positieve wijze kunnen leiden en dat Europa beter zelf kan gaan nadenken.

Maar met dat denken gaat het nog niet zo goed. Europa ontbeert zelfreflectie, inzicht in de mondiale dynamiek en openheid voor dialoog, vooral met China. We sluiten ons op in een zelfcentrisch wereldbeeld waarin wijzelf de universele norm belichamen. Wij hier zijn goed; daarbuiten wonen de autoritair.

Zo beoordelen we wereldwijd democratieën en rechtsstaten en dicteren we normen, maar vergeten we anderen ideeën te begrijpen - inclusief hun ideeën over ons.

Neem ons vredelievende zelfbeeld. De Europese Commissie verbindt ‘Europese waarden’ stevast met gelijkwaardigheid en vrede, zonder een greintje ironie. Gezien - kuch - de wereldgeschiedenis van de afgelopen twee eeuwen, hebben mensen buiten Europa die associatie echter zelden.

Er dringt schrikbarend weinig door van hoe anderen ons zien. Dat Kaja Kallas, de hoogste diplomaat van de EU, zich in 2025 belachelijk maakte, ten koste van Europa’s reputatie, lijkt het Europese publiek bijvoorbeeld te zijn ontgaan. Zo suggereerde Kallas in een reactie op China’s 80ste herdenking van de overwinning op Japan dat China niet aan de winnende kant van de Tweede Wereldoorlog zou hebben gestaan. Schandalig. China en de VS versloegen samen het Japanse Rijk; zo’n twintig miljoen Chinezen kwamen daarbij om.

Toen ik in het najaar conferenties over Chinees-Europese betrekkingen bezocht in China, kende elke wetenschapper dit debacle. Op Europeanen maakte het daarentegen weinig indruk.

Ons dichtgetimmerde wereldbeeld begint ons nu op te breken. De Europese Commissie heeft de afgelopen jaren een potje gemaakt van Europa’s strategische positie. Funest was vooral dat de uitgestoken hand van China steeds werd afgeslagen, waardoor we zijn uitgeleverd aan Amerikaanse bullebakkerij en we tegenover Rusland onnodig zwak staan.

Een concreet probleem is dat we bewerkte zeldzame aardmetalen uit Chi-

ILLUSTRATIE OLIVIER HELIGERS

Het doek is gevallen voor Europa’s waanwereld

We sluiten ons als Europeanen op in een wereldbeeld waarin wijzelf de universele norm belichamen, ziet *Eric Hendriks*. Daardoor ogen Europeanen voor China als Amerika’s desperate, verstoten knechtjes. We moeten onszelf kleiner maken en onze wereld groter.

na snel en in grote hoeveelheden nodig hebben voor de opbouw van een Europees militair-industrieel complex. Tegen woekerprijzen militair materieel inkopen in de VS is geen goed plan.

Daarom hebben de Europese Commissie en Duitsland op korte termijn honderden miljarden vrijgemaakt voor eigen productie.

Maar nu dreigt onze opbouw te worden vertraagd door het Chinese exportlicentiesysteem voor aardmetalen. Dit systeem werd in het voorjaar ingesteld als antwoord op de Amerikaanse economische agressie, maar het zet nu ook Europese defensiebedrijven in de wacht. Eigen mijnen en raffinaderijen opbouwen, kost een halve generatie. We hebben dat Chinese spul nú nodig.

Waarom zou China ons eigenlijk helpen met een versnelde doorgang? Omdat we niet de VS zijn? Welnu, we ogen als Amerika’s desperate, verstoten knechtjes. China adviseert Europeanen al jaren autonoom te denken, maar „begint zijn geduld te verliezen”, zo fluisterde een Chinese Europakenner mij toe.

Europeanen mogen geloven dat een militair sterker Europa de wereldvrede dient, maar buiten Europa is die aanname niet vanzelfsprekend. De buitenwereld ziet een NAVO-blok dat zijn militaire samenwerking met Japan verdiept en zich steeds duidelijker tegenover China positioneert - en ontwaart daar een agressieve houding in.

NAVO-hoofd Mark Rutte speculeert zelfs openlijk dat Rusland een oorlog in Europa zou beginnen om China deking te geven voor een Taiwan-invasie. Stel je voor hoe dat soort onverantwiel voor Europa’s neokoloniale waanwereld van morele verhevenheid en zelfoverschatting. We moeten vanaf nu anders in de wereld staan.

Denk echter niet dat verdere centralisering van de EU de oplossing is. De Europese Commissie kan haar huidige mandaten op buitenlands beleid al niet aan, dus waarom nog meer hooft op die vork?

Symptomatisch waren de gedweeë reacties van voorzitter Von der Leyen en Kallas op Amerika’s actie in Venezuela. Geen kritiek. Wel: „Het VN-Handvest moet in acht genomen worden.” Uh...

Ach, de Commissie laat de oren hangen naar Washington en dat lijkt institutioneel ingebakken. Maar vastklampen aan een onbetrouwbaar Amerika is onverstandig.

Laat 2026 het jaar worden waarin we echt in dialoog treden, politiek en intellectueel, met de veelvormige buitenwereld, inclusief China. Minder normeren en dicteren, meer luisteren. We moeten onszelf kleiner maken en onze wereld groter.

Ursula von der Leyen op 24 juli in Peking arriveerde, was er geen hoogwaardig ontvangstcomité en waren er geen dienstauto’s. De delegatie werd op de landingsbaan in een bus gezet.

De Nederlandse diplomatie doet het helaas nauwelijks beter. Wij hadden het Nexperia-debacle. De chipfabrikant, met een Chinese eigenaar en ingebed in een Chinese productieketen maar gevestigd in Nederland, kwam in het vizier van Amerika’s wereldwijde campagne tegen Chinese chip-infrastructuur. Het bedrijf belandde op 29 september op de Amerikaanse sanctielijst. In plaats van de gedeelde Nederlands-Chinese belangen in een functionerend Nexperia te verdedigen en met Beijing te coördineren, nam minister Vincent Karremans (Economische Zaken, VVD) een dag later het bedrijf over namens de Nederlandse staat. Na druk

Rutte speculeerde over een oorlog met Rusland en China. Stel je voor hoe dat soort onverantwoorde kletsboek overkomt in China

uit China en de de-escalerende Chinees-Amerikaanse deal van 30 oktober, trok Nederland de keutel weer in. De loopjongen was te ver vooruitgelopen.

2025 was het jaar waarin het doek viel voor Europa’s neokoloniale waanwereld van morele verhevenheid en zelfoverschatting. We moeten vanaf nu anders in de wereld staan.

Denk echter niet dat verdere centralisering van de EU de oplossing is. De Europese Commissie kan haar huidige mandaten op buitenlands beleid al niet aan, dus waarom nog meer hooft op die vork?

Symptomatisch waren de gedweeë reacties van voorzitter Von der Leyen en Kallas op Amerika’s actie in Venezuela. Geen kritiek. Wel: „Het VN-Handvest moet in acht genomen worden.” Uh...

Ach, de Commissie laat de oren hangen naar Washington en dat lijkt institutioneel ingebakken. Maar vastklampen aan een onbetrouwbaar Amerika is onverstandig.

Laat 2026 het jaar worden waarin we echt in dialoog treden, politiek en intellectueel, met de veelvormige buitenwereld, inclusief China. Minder normeren en dicteren, meer luisteren. We moeten onszelf kleiner maken en onze wereld groter.

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

IJsland

Neem uw eigen voertuig mee naar IJsland. Kijk voor meer info op trolltravel.com of bel 078-6198525

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.

Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl Geef je oproep voor de deadline van de desbetreffende editie op.

Amerika

Canada

Het beste van
CANADA
Ontdek je natuurlijk met

BBI
TRAVEL
EXPERIENCE

15-daagse
autorondreis
Hoogtepunten van
West Canada vanaf
€ 2845 pp*

*Vanaf-prijs per persoon o.b.v. 4 personen op goedkoopste vertrekdatum. Incl. vluchten, autohuur en overnachtingen in hotels. Onder voorbehoud van drukfouten of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/canada | 050-3136000

Consumenten

Duurzaam vergroenen

De Kunst van
Groen erfgoed

ginkelgroep.nl

Familiebedrijf sinds 1903

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

Advertentie

Kunst & Antiek

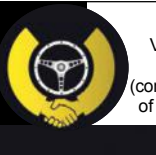

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Klassieker verkopen?
Voelt als afscheid nemen van een goede vriend
Wij helpen graag, door verkoop in opdracht
(consignatie) of inkoop **Bel of mail Bas** 06 33 701 582
of bas@classiccarsconnection.nl Of www.ccz.eu

Een klassieker geef je door

TE KOOP GEVRAAGD klassieke of antieke auto's ook defect
Venema Antiques & Classic Cars
Rijksweg 17 te Drempt. Geopend op afspraak 06-53331279
info@venemaantiques.nl
www.venemaantiques.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl Geef je oproep voor de deadline van de desbetreffende editie op

Welzijn & Gezondheid

Wonderlijk middel !
Oprechte Haarlemmerolie.nl

Vraag & aanbod

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, MUNTEN EN HORLOGES.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.OLDGOLDPRIJS.NL

Opleidingen & cursussen

Opleiding tot Bosbadgids Forest Bathing Academy

Voor wie wil werken in en met de natuur
Start april 2026 - bosbadgids.nl

Heb je altijd al **LATIJN** willen **LEREN LEZEN**? Doe dan nu mee. Live of online. Je begint bij het begin en door te begrijpen groei je door! Start wo. 28 jan. 2026 A'dam; 0610810838; www.latinlezen.nl

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN Risicoloos leren

GROEPS-CURSUS 675-
2e persoon half geld ex btw
PRIVE-CURSUS 1.495-
2e persoon half geld ex btw

Wat krijgt u voor uw geld?
✓ Cursus in Hotel vd Valk
✓ Vers belegde broodjes
✓ Warm lopend buffet
✓ Gratis Handelsrobot
✓ 8 weken live meekijken
✓ Opfrisdag naar keuze
✓ Boek met stappenplan

Originele reacties cursisten

■ Allerbeste wensen

Goedemiddag,
allereerst de allerbeste wensen voor een voorspoedig en vooral gezond 2026.

Het is me in de laatste paar dagen van het vorige jaar gelukt om mezelf in toom te houden en geen rare uitstapjes te maken, maar geduldig te zijn. Resultaat: ik stond in de plus, dank jullie wel!

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
vrijdag 30 jan, vrijdag 6 feb en vrijdag 6 mrt

Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden
WWW.ROBWESSELS.NL 010 519 21 15

■ Geld verdubbeld

In juli en augustus heb ik bijna mijn geld verdubbeld en het ging lekker. In augustus kwam ik echter in de problemen omdat ik te veel inzette. Dat doe ik nu niet meer.

■ Jullie zijn geweldig

Hartelijk dank voor de mooie tijd tijdens de ochtendsessies. Jullie zijn geweldig!

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers.

Ga naar ZADKINEMEDIA.NL, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING

Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinmedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)

WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

We kennen iedereen persoonlijk

Zoekt u een partner? Ik kom graag bij u thuis voor een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)

Sinds 1984 de hoogste slagingskans bij Mens & Relatie.

www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE
EXCLUSIEVE
PARTNER SEARCH
VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

Klaar voor nieuwe ontmoetingen?
Van persoonlijk afgestemde MATCHES tot verrassende SINGLE EVENTS.
www.qualitypartnersearch.com

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen
ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmee.nl

Ze bestaat. Echt.
DPSPartnerSearch.nl *distinguished & discreet*

Match Hunters Omdat liefde begint met écht gezien en gehoord worden. Start jouw zoektocht vandaag nog.

DTNG.
Voor ondernemende en ontwikkelde singles
WWW.DTNG.NL

een nieuwe liefde
Je bent niet alleen in je verlangen naar een nieuwe liefde
Is het tijd om er iets aan te doen?
Exclusieve relatiebemiddeling www.eennieuweliefde.nl

Man zoekt Man
Knap, vol energie en meestal te vinden op de dansvloer, in het theater of met een glas champagne in m'n hand. Ik hou van stranden, natuur, mooie MANNEN (40-60 jr), goede aanraken en...ja, ook van het leven in al z'n heerlijke facetten. Deze energieke vijftiger werkzaam in vastgoed heeft alles lekker voor elkaar, en klaar om samen met jou veel te reizen en te genieten van alles wat het leven te bieden heeft. Waarschuwing: stilzitten is geen optie. Email: landhuislandlord@gmail.com

Dating
e-Matching.nl - Dating hbo/wo niveau
online daten | speeddaten | persoonlijke coaching
Schrijf gratis in en ontmoet direct singles in je eigen leeftijdscategorie en regio
www.e-matching.nl - Durft u het aan?

Extra aandacht?
secondlove
Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl Geef je oproep voor de deadline van de desbetreffende editie op.

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!

nrc

ZATERDAG 10 JANUARI & ZONDAG 11 JANUARI 2026

Opinie & Debat 05

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE

Donald J. Trump

WAAROM

Geheel in lijn met zijn recente National Security Strategy markeert Trump het westelijk halfrond als het eigendom van de VS. Cuba, Colombia en Groenland zijn gewaarschuwd.

HOE

Inkt en waterverf.

Siegfried Woldhek

OOGOPSLAG

303 MILJARD
OLIERESERVES VENEZUELA

1 VAT = 119 LITER

45 MILJARD
OLIERESERVES VERENIGDE STATEN

4,1 MILJOEN
EXPORT/DAG VS

0,7 MILJOEN
EXPORT/DAG VENEZUELA

OLIE(RIJK)DOM

VENEZUELA HEEFT BIJNA ZEVEN KEER MEER VATEN OLIE IN RESERVE DAN DE VS. DE VS EXPORTEREN BIJNA ZES KEER MEER OLIE

Graphic en research **Kwennie Cheng**

Kwennie Cheng visualiseert het nieuws

BRON: OPEC 2025

Kiza Magendane is politicoloog en schrijver.

FOTO HEDAVATULLAH AMID

FOTO SIMON LENSSENS

Conflict vermijden? Nee, we moeten weer betekenisvolle frictie toelaten

We moeten weer leren gezonde ruzies te maken, ongemak te dragen. En dat begint in de familie, aan de keukentafel, schrijft Kiza Magendane.

Vier mannen zitten aan tafel van de grootste talkshow van Nederland. Een van hen, Wierd Duk, is een week eerder weggelopen uit een andere talkshow. ‘Die vrouw bleek mij intens te haten,’ stelt hij. Hij verwijst naar schrijver Ronit Palache, die hem tijdens de uitzending van *Dit was de week* (EO) confronteerde met zijn journalistieke methode. Volgens Palache draagt Duk bij aan desinformatie, polarisatie en moslimhaat. Dat illustreerde zij door uitspraken uit Duks recente podcast te citeren. „Laat maar zitten, hier ben ik niet voor gekomen”, stelde Duk, waarna hij de studio uitliep. „Ik had geen zin in ruzie”, verklaart hij een week later in VI. Daarbij krijgt hij steun van Johan Derksen, die zeker weet dat Palache Duk met voorbedachten rade in de maling wilde nemen. „Als mensen je in de maling nemen, dan moet je weg.” Derksen spreekt uit ervaring. Al meerdere malen is hij tijdens een live-uitzending van zijn eigen talkshow weggelopen als de aanpak van de gespreksleider hem niet beviel. Je kunt lacherig doen over mannen die iedereen de maat nemen maar vervolgens zelf weglopen als ze met hun woorden worden geconfronteerd. Deze gebeurtenissen kun je ook als incident typeren. Toch vallen hier serieuze lessen uit te halen. Niet alleen over hoe talkshows in Nederland er alles aan doen om hun gasten op hun gemak te stellen en daarmee de confrontatie uit de weg gaan. Maar vooral ook over hoe wij als samenleving „de kunst van samenwerken” aan het verliezen zijn, om journalist Tom-Jan Meus aan te halen. Hij concludeerde in zijn recente *NRC*-nieuwsbrief dat het ‘pacificatiemodel’ stervende is. „Bestuurders, politi-

ci, burgers: ook als ze samenwerken, houden ze vast aan eigen voorkeuren.” Het verklaart waarom de Tweede en Eerste Kamer respectievelijk uit maar liefst vijftien en negentien fracties bestaan. Veel van deze fracties begonnen als afsplitsers die hun zin niet kregen bij andere politieke partijen. Deze ‘dikke-ik-mentaliteit’ verklaart ook waarom dit land minstens tot de gemeenteraadsverkiezingen in maart waarschijnlijk geen nieuwe regering heeft. Strategisch politiek spel wordt belangrijker geacht dan de noodzaak om bruggen te slaan en zo snel mogelijk een stabiel kabinet te vormen. Kortom, we zijn overgeleverd aan een politieke cultuur waarin het ‘hekjesdenken’ de norm is. Waar onze politieke leiders muren plaatsen tussen groepen burgers en bij hun achterban de indruk wekken dat ze hun zin kunnen doordrukken. Een politieke cultuur waarin wij het vermogen verliezen om ons in andere perspectieven te verplaatsen. En daarmee verliezen we het vermogen om gezonde ruzie te maken. Wrijving, ongemak en in aanraking komen met afwijkende standpunten worden coûte que coûte gemeden. Authentieke zelfexpressie wordt aan de galg gehangen. Het resulteert in talkshows waarin gezelligheid de norm is, niet waarheidsvinding. Organisaties waarin afdelingen langs elkaar praten. Universiteiten en scholen waar schurende gesprekken worden vermeden.

De familie als spiegel

Om dit hardnekkige hekjesdenken te doorgronden helpt het als we naar de wortels kijken: de aard en samenstelling van . Omdat het persoonlijke politiek is, zoals feministisch filosoof Susan Moller Okin stelde in haar baanbrekende werk *Justice, Gender, and the Family* (1989). Volgens Okin begint

het streven naar een rechtvaardige samenleving bij het gezien, „omdat we binnen het gezin voor het eerst het besef ontwikkelen van onszelf en van onze relaties met anderen. Precies hier ligt de basis van onze morele ontwikkeling.” Het gezin is immers de eerste school waar we leren omgaan met verschillen, botsende waarden en wensen, met het feit dat we niet altijd onze zin kunnen doordrukken. Waar je moet overleven met mensen voor wie je zelf niet gekozen hebt. In de tussentijd verdwijnen traditionele rolpatronen langzamerhand. De man is niet meer automatisch ‘het hoofd’ van het gezin. Volgens psycholoog Joshua Coleman is het model van ‘eert uw vader en moeder’ niet meer leidend binnen moderne gezinnen. Plichtsbesef, respect voor ouders en ‘familie voor altijd’ hebben plaatsgemaakt voor persoonlijke identiteit, mentaal welzijn en persoonlijk geluk. Dit stelde Coleman in een recente podcast met Oprah Winfrey. Daarin besprak hij samen met andere experts het verschijnsel *going no contact*: wanneer iemand ervoor kiest om contact te verbreken met een familielid. In de Amerikaanse samenleving gaat dit om bijna een op de drie volwassenen. Ook in Nederland is dit aan de hand. Journalist Haroon Ali schreef er recent een boek over: *Het blijft toch je familie?* (2025). Uit onderzoeken blijkt dat het bescher-

men van de eigen mentale gezondheid de meest genoemde reden is waarom kinderen contact met hun ouders verbreken. Omdat hun ouders hen niet zien of horen. Of ze onder prestatiedruk en angst gebukt gaan. Of omdat hun ouders hen vernederen, hun levensovertuiging en partnerkeuze niet respecteren. Kinderen – maar soms ook ouders – kiezen ervoor om het idee van familie boven alles los te laten. Ze hebben geen mentale ruimte om die familie te hervormen en kiezen er doorgegaan voor een eigen nieuwe familie op te richten. Een *chosen family*, van mensen die hen wel zien en horen. Deze trend vormt een pijnlijke spiegel voor onze samenleving. We voelen ons in de publieke ruimte onveilig omdat we die veiligheid in onze familie missen. We hebben een samenleving gecreëerd waarin scherpe randjes, imperfectie en ongemak worden afgestraft. Waar van ouders wordt verwacht dat ze naast hun succesvolle carrière ook hun kinderen tot voorbeeldburgers opvoeden. Soms kampen ouders zelf nog met onverwerkte trauma’s, terwijl ze van hun kinderen verwachten dat die perfect zijn. De beste cijfers halen en tegelijkertijd op voetbal zitten en drie talen spreken. En als de ouders geen trauma hebben, dan moeten ze als nog opboksen tegen maatschappelijke verwachtingen. De lat voor ouders ligt historisch hoog. Ze moeten tegenwoordig niet alleen voorzien in basisbehoeften, maar moeten ook optreden als coach, therapeut en empathische vertrouweling. Zonder steun van de *extended family*. Daaraan gekoppeld: normen veranderen snel, tradities vervagen. Ontkerkelijking en individualisering betekenen dat ouders er grotendeels alleen voor staan. Ze moeten het zelf uitvogelen maar weten niet altijd wat ze moeten doorgeven aan hun kinderen. In de praktijk blijken ouders ook gewone mensen van vlees en bloed. Met beperkte tijd en energie. Hetzelfde geldt voor kinderen. Wanneer gezinnen hier niet aan toegeven, ontstaat er een kramp. Dan worden de scherpe randjes verborgen om maar aan dat ideaalbeeld van maakbaarheid te voldoen. Deze ontkenning van de scherpe randjes en ongemak leidt uiteindelijk tot een cultuur waarin mensen op eieren lopen, de waarheid niet onder ogen durven zien. Niet dur-

FOTO BRAM PETRAEUS

OPINIE
Samenleven

Hans Schnitzler is filosoof en publicist.

OPINIE
Samenleven

SAMENLEVEN: HOE MOET DAT OOK ALWEER?

De kunst van het samenleven leer je in de kroeg

We zijn elkaar enerzijds te nabij gekomen, terwijl we anderzijds juist in losse delen uiteen dreigen te vallen, schrijft *Hans Schnitzler*. Het café is de plek om deze paradox op te heffen.

Stel je een groep stekelvarkens voor die op een koude winterdag dicht tegen elkaar aankruipen om zich tegen bevriezing te beschermen. Al gauw moeten ze zich toch weer van elkaar verwijderen, omdat die stekels er een onaangename bedoening van maken. De behoefte aan verwarming maakt echter dat de beesten keer op keer te dicht tegen elkaar aanschurken, „zodat ze steeds van de ene narigheid in de andere belandden, totdat ze een middelgrote afstand tot elkaar hadden gevonden waarbij ze het nog het beste konden uithouden”.

Wie op zoek is naar de voorwaarden voor een leefbare samenleving zou deze ‘parabel van de stekelvarkens’, opgetekend door de filosofische brompot Arthur Schopenhauer in zijn *Parerga en paralipomena* (1851), erop na kunnen slaan. De boodschap ervan? Mensen mogen misschien sociale dieren zijn, om het met elkaar uit te houden, zullen ze enige afstand tot elkaar moeten bewaren. Evengoed geldt het volgende: zodra de afstand tussen mensen té groot wordt, dreigt er een kil of zelfs ronduit guur samenlevingsklimaat te ontstaan. De kunst van het samenleven vraagt om een balanceeract tussen afstand en nabijheid, waarbij de opgave luidt: hoe elkaar naderbij te komen zonder elkaar te verstikken en hoe, tegelijkertijd, de juiste afstand te bewaken zonder onverschillig te worden.

Overvolle kippenstal
Op het digitale dorpsplein wordt deze samenlevingsregel met voeten getreden. Ge-

netwerkte sociale-media-mensen zitten elkaar dusdanig dicht op de huid, dat ze elkaar, net zoals kippen in een overvolle kippenstal, bij het minste of geringste naar het leven beginnen te staan.

Wat nog altijd onderschat wordt, is hoezeer het oververhitte online-ethos, mede aangejaagd door de giftige algoritmische receptuur, zich een weg naar buiten vreet, naar de fysieke realiteit. Digitale werkmie-nen die altijd ‘aan staan’ en elkaar voortdu-rend in de nek hijgen dan wel de maat ne-men, lopen het risico op kortademigheid. En wie te vaak naar adem hapt, is niet meer in staat helder na te denken, om nog maar te zwijgen over het vermogen om tot tien te tellen - medewerkers van pakketpunten kunnen er inmiddels over meepraten.

Tegelijkertijd leven we in een ‘contact-loos tijdperk’, zoals de Britse econoom Nor-eena Hertz dat in haar indringende bestsel-ler *De eenzame eeuw* (2020) noemt. Dat is een tijdperk van geatomiseerde individuen die het veelal zonder gemeenschappelijk re-ferentiepunt moeten stellen. Waar het in de-zee eenzame en vergaand gedigitaliseerde eeuw aan ontbreekt, is wat ook wel een *sen-se of place* wordt genoemd: een gevoel van verbondenheid met je omgeving. Dit gebrek aan verbondenheid is geen vrijblijvende kwestie, want hoe contactlozer de tijden, des te wijdvreder de gevoelens van een-zaamheid, verwijdering en vijandschap.

En zo zijn we in de paradoxale situatie be-land dat we elkaar enerzijds te nabij zijn ge-komen en anderzijds in losse delen uiteen dreigen te vallen; de samenleving is zowel oververhit als onderkoeld geraakt.

Als antwoord hierop klinkt de roep om

gemeenschapszin alom. Dat brengt me te-rug bij Schopenhauers ‘middelgrote af-stand’. Want de verleiding is groot om, ter reanimatie van een wij-gevoel, een ver-meende collectieve identiteit in stelling te brengen - zoals de hersenschim die ‘de hardwerkende Nederlander’ heet - met al het stekelige wij-zijdenken van dien.

Willen we de les van de parabel van de stekelvarkens serieus nemen, dan moeten we op zoek naar eigentijdse kraamkamers voor gemeenschapsvorming. Dat wil zeg-gen: naar plekken waar de kunst van het sa-menleven, begrepen als de preciaire even-wichtsoefening tussen afstand houden en toenadering zoeken, tussen ‘ik’ en ‘wij’, in praktijk wordt gebracht.

Wie zich hierin wil oefenen, zou kunnen overwegen om een traditioneel (buurt)café te bezoeken. In de luchtige samenklontering van cafédieren zijn namelijk aanwijzingen te vinden voor een gunstig leefklimaat. Zo biedt de (buurt)kroeg een laagdrempelig ruimte waar je zonder verstikkingsgevaar nader tot elkaar kan komen. Je kunt er ver-wijlen achter een krant of kop koffie of ver-zeild raken in een spontaan gesprek. En wat je afkomst of maatschappelijke positie ook

is, of je nu theoretisch of praktisch ge-schoold bent, wie het tochtgordijn opzij schuift, laat dergelijke kwaliteiten buiten - het café fungeert als een sociale gelijkma-ker.

Zodra je het café binnen stapt, betreed je een sociale microkosmos waar je alleen kunt zijn te midden van anderen. Dat lijkt mis-schien een triviale constatering, totdat je be-seft dat ‘temidden zijn’ in het Latijn vertaald wordt met *inter-esse*, waar ons woord ‘inte-resse’ van afstamt.

Nu is het uiteraard niet zo dat de tussen-wereld van toog en tapkast het alleenrecht heeft op de functie van oefenruimte in sa-menlevingskunst - ik zou haast zeggen: ge-lukkig maar. De eigenschappen die ik aan het café toedicht, vertonen verwantschap met wat men onder sociologen ‘derde ple-ken’ noemt. Dat zijn informele en levendige (semi)publieke ruimtes tussen de privé-om-geving en de werkplek in, die belangrijk zijn als mogelijke kraamkamers voor gemeen-schapsvorming en die bovendien bijdragen aan een sense of place. Denk hierbij aan bi-bliotheken en buurthuizen, boek- en buurt-winkels, theehuizen en kapsalons, aan volkstuinen, parken en pleinen.

Instituut
In een samenleving die neigt naar kortade-migheid en verkillung, waar een zekere dis-balans bestaat tussen ‘ik’ en ‘wij’, is het geen overbodige luxe om ademuimtes te creëren waar men in gelijkheid en verschei-denheid bij elkaar kan komen. Laten we die ruimtes koesteren en cultiveren waar de tijd mag verstillen en we even halt kunnen hou-den, waar we de ander aanhoren en in de

Zodra je het café binnen stapt, betreed je een sociale microkosmos waar je alleen kunt zijn te midden van anderen

Daan Roovers is filosoof, was Denker des Vaderlands en zit namens GroenLinks-PvdA in de Eerste Kamer.

FOTOKIES VAN DE VEEN

Voor de democratie ben óók jij verantwoordelijk

FOTO PEPJIN KOUWENBERG

SAMENLEVEN: HOE MOET DAT OOK ALWEER?

Onverschilligheid speelt autocraten in de hand, ziet *Daan Roovers*. Om onze democratisch ingerichte samenleving overeind te houden, is het volgens haar essentieel dat alle burgers zich ermee bemoeien.

In zijn korte verhaal *Franchise* (1955) schetst de sciencefiction-schrijver Isaac Asimov een dystopisch beeld van de Amerikaanse verkiezingen in 2008. Door de snelle ontwikkeling van computertechnologie zijn verkiezingscampagnes overbodig geworden. Een supercomputer, Multivac, kan op basis van enorme hoeveelheden kiezersdata de uitslag nauwkeurig voorspellen, waardoor verkiezingen efficiënter en goedkoper zijn.

Multivac beschikt over uitgebreide informatie over iedere burger, zoals leeftijd, beroep en politieke voorkeur. Toch blijft één element onvoorspelbaar: de publieke opinie. Daarom kiest de computer elk verkiezingsjaar één willekeurige burger als ‘vertegenwoordiger van het volk’. In dit verhaal is dat Norman Muller, een winkelbediende uit Indiana.

Nadat hij vlak voor de verkiezingen is aangewezen, wordt Norman op verkiezingsdag een paar uur opgesloten om allerlei alledaagse vragen te beantwoorden (zoals: wat vindt u van de prijs van eieren?). Op basis van al die antwoorden berekent Multivac verder geheel zelfstandig de uitslag. Daarna zijn de verkiezingen voorbij, en kan het land tevreden concluderen: ‘De kiezer heeft gesproken.’

Tijdens de recente verkiezingen moest ik regelmatig denken aan de Multivac van Asimov. Het dagelijkse nieuws werd zo gedomineerd door opiniepeilingen dat ik soms de indruk kreeg dat zij de uitslag van de verkiezingen zouden bepalen, en daarmee de toekomst van het land. Bovendien viel door de nadruk op die peilingen ook op dat de parlementaire verslaggeving in toenemende mate begint te lijken op een vorm van sportjournalistiek. Wie neemt de koppositie? Wie is de *runner-up*? Wie zet de aanval in? In dit dominante *horse-race*-frame wordt politieke strijd voorgesteld als een wedstrijd, als een spel dat je kunt winnen of verliezen.

Radicale wending

Mede dankzij het werk van Nederlands beroemdste historicus, Johan Huizinga, is het gangbaar geworden om de politiek te typen als een ‘spel’. In zijn *Homo Ludens* (1938)

beschrijft hij het spel als de grondslag van onze cultuur, en ook van de politiek. Opmerkelijk, want tot die tijd stond Huizinga niet bekend vanwege zijn politieke theorieën. Hij leek er, zeker in de eerste helft van zijn leven, geen overdreven belangstelling voor te hebben.

Maar in de jaren dertig van de vorige eeuw, met de opkomst van de nationaalsocialisten - vanaf 1935 ook in het Nederlandse parlement - nam zijn denken een radicale wending. *Homo Ludens* verscheen te midden van die extreem gespannen politieke situatie van de jaren dertig. Hoe kon iemand die met zijn werk de ambitie had om de democratie te verdedigen, op de proppen komen met een, op het eerste gezicht, licht en bijna triviaal beeld van politiek als spel?

Het misverstand is dat wij bij spel al snel denken aan ‘een spelletje’, een wedstrijd. Een *game*. Zeker in combinatie met politiek. Mij heeft dat beeld altijd gestoord, iets dat alleen maar sterker is geworden sinds ik vanaf juni 2023 deel uitmaak van de Eerste Kamer en dichter op het politieke handwerk zit. Het trivialeert de realiteit onnodig en het doet onrecht aan de trage en serieuze praktijk die politiek in essentie is. Dat er in de marge ook trucjes uitgehaald worden om gelijk te krijgen, je gelijk te halen of je opponent te slim af te zijn, dat zal best. Maar dat is niet de kern, en krijgt naar mijn smaak onevenredig veel aandacht. Voor zover de typering politiek als spel daaraan bijdraagt, vind ik die beschrijving eerder hinderlijk, dan behulpzaam.

Maar Huizinga bedoelt met spel niet *a game*, ‘een spelletje’. Hij geeft een veelomvattender interpretatie aan het begrip ‘spel’: *a play*. Een opvoering. Een cruciaal verschil, met verstreckende consequenties voor de betekenis en het belang van het spel. Spel als *game* komt in de Engelse vertaling van *Homo ludens* wel voor, maar slechts als element, een deelverzameling van het veelomvattender begrip *play*. Zo zijn de verkiezingen *a game*. Maar daarna, in de jaren daarop, volgt *the play*.

Het spel gaat om de vormgeving van een ideologische strijd. Daarbij draait het niet om de verabsolutering van het eigen man-

daat en de eigen positie (*‘L’état, c’est moi’* of de Nederlandse variant daarop ‘ik ben beleid’) maar om zelfopgelegde conventies, de regels waarmee je een eerlijk en gelijk speelveld in stand houdt, en de respectvolle behandeling van je opponent. Voor Huizinga was dit buitengewoon belangrijk. Hij verdedigde de cultuur van de democratie en het parlementarisme boven partijdigheid. Wat verdedigd moest worden was niet deze of gene politieke opvatting, het parlement zelf en zijn werking behoeften verdediging.

Met de kennis van nu was die stellingname akelig juist.

Huizinga verwijt de politici van zijn tijd puerilisme, het blijven hangen in een permanente puberteit. Dat blijkt uit, zo schreef hij een paar jaar vóór *Homo Ludens* in *In de schaduwen van morgen* (1935), „het telkens weer laten vallen van kabinetten op basis van een gezocht conflict en van partij-intrige”. Herkenbaar, nog altijd.

Die kinderachtigheid zag hij niet alleen bij politici, maar ook bij de burgers. Hij zag hoe de technologische vooruitgang de mens steeds ongeduldiger, egocentrischer en veeleisender maakte: „Hij kan reizen per vliegtuig, spreken met mensen op een ander halfrond, een snack uit de automaat halen en via de radio een ander werelddeel bij zich in huis halen. [...] Is het vreemd dat hij zich daarmee als een kind gedraagt?“, schreef hij in *In de schaduwen van morgen*.

Hoewel we ons dankzij de radio beter kunnen informeren dan ooit tevoren, stelt Huizinga in de jaren dertig, maakt die kennis ons niet wijs. Het woord is aan inflatie onderhevig; er gaat zoveel informatie rond, stelt Huizinga, dat de berichtgeving in waarde vermindert.

Huizinga zag hoe de technologische vooruitgang de mens steeds ongeduldiger, egocentrischer en veeleisender maakte

De kracht van de democratie staat of valt met de voortdurende betrokkenheid van haar kritische burgers, die juist het woord en het publieke gesprek serieus nemen. „Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het”, opent Huizinga *In de schaduwen van morgen*, waarin hij wijst op de gevaren van propaganda en op een toenemende onverschilligheid voor de waarheid die het kritisch vermogen van de samenleving ondermijnt.

Hoge eisen

Hannah Arendt schreef in *Totalitarisme* (1951) over dezelfde periode iets soortgelijks: „De ideale onderdaan van een totalitaire heerschappij is niet de overtuigde nazi noch de overtuigde communist, maar de mens voor wie het onderscheid tussen feit en fictie [...] en het onderscheid tussen waar en onwaar [...] niet langer bestaan.”

Een democratie stelt, zoals Huizinga en Arendt beweren, hoge eisen aan haar burgers. Het is een samenlevingsvorm die verder reikt dan eens in de vier jaar een keuze maken in het stembokje. Je kunt de verantwoordelijkheid voor de inrichting van de samenleving niet uitbesteden. Niet aan politici, en al helemaal niet aan een machine genaamd Multivac.

Het *outsourcen* van de democratie aan een groepje professionals maakt een samenleving kwetsbaar; al haar inwoners moeten juist actief deelnemen aan de democratie. Het woord is daarbij ons belangrijkste instrument: het voortdurende gesprek over zaken die van publiek belang zijn (het woord parlement komt niet toevallig van het Franse *parler*: praten).

In navolging van Huizinga en Arendt zou ik alle burgers willen zeggen: denk mee en praat mee. Dat kan ook zijn in de buurtvereniging, op school, tijdens een demonstratie of in een burgerberaad. De vve, de oudervereniging, de ondernemingsraad, dat zijn allemaal vormen van politiek, zoals Arendt dat voor zich zag.

Meepraten over het vormgeven van de toekomst, laat dat niet alleen aan anderen over. De wedstrijd is na de verkiezingen misshien voorbij, maar het spel begint dan pas.

Charlie Warzel is redacteur bij *The Atlantic*.

Kinderen smartphoneverslaafd?

N a afloop van een lange reis om zijn familie te bezoeken, stuurde een vriend me een bezorgd berichtje. Reizen is altijd hectisch, maar normaal gesproken werd dat gecompenseerd door de rust wanneer zijn kinderen eindelijk *quality time* met hun grootouders konden doorbrengen. Maar dit jaar was het anders, zei hij: „Ze zaten de hele tijd alleen maar op hun telefoon en waren nauwelijks aanspreekbaar.” Hij had het niet over de kinderen, maar over hun grootouders.

De afgelopen jaren hoor ik vaker zulke anekdotes - volwassen kinderen die zich zorgen maken dat hun ouders naarmate ze ouder worden een schermverslaving ontwikkelen. De verhalen zijn overal op internet te vinden. Ze vallen extra op omdat ze de zorgen weer spiegelen die ouders al jaren uiten over hun kinderen: dat hun jonge geesten zouden worden beïnvloed en vervormd door apparaten die ontworpen zijn om hun aandacht te grijpen en te exploiteren. De paniek rondom schermtijd plaatst kinderen doorgaans in de positie van machteloze wezens, volledig overgeleverd aan genadeloze techbedrijven waartegen volwassenen moeten ingrijpen om ze te beschermen. Maar een variant van dit probleem bestaat dus ook aan de andere kant van het leeftijds-spectrum: niet een jeugd die draait om de telefoon, maar een door de telefoon gedomineerd pensioen.

Het afgelopen jaar heb ik mensen gevraagd hun ervaringen met mij te delen. „Ik smeeek mijn moeder voortdurend om haar telefoon weg te leggen; elke keer dat ik haar zie zit ze gedachteloos te scrollen. Echt, haar concentratievermogen is volledig verdwenen,” schreef iemand. Een ander beschreef een ouder die „urenlang *Candy Crush* speelt terwijl de kleinkinderen vechten om een plekje op haar schoot om met haar te spelen, omdat dat nu staat voor ‘samen tijd doorbrengen’”.

Sommigen schetsten wat klinkt als een constante zintuiglijke overprikkeling: „Als ik mijn ouders bezoek, staan er vaak twee televisies in verschillende kamers keihard aan terwijl ze allebei op hun iPad of telefoon zitten te scrollen”, schreef iemand. Veel berichten kwamen hier uiteindelijk op neer: „Ik heb mijn boomerouders moeten zeggen dat ze niet voortdurend aan hun iPads vastgeplakt moeten zitten in de buurt van onze driejarige.”

Meestal waren het privéberichten waarin deze oprechte zorgen werden geuit. De meesten vroegen me hun volledige naam niet te vermelden, omdat ze niet publiekelijk over hun familieleden wilden spreken. Josh uit Ohio vertelde dat zijn vader volledig in de ban is van korte video's op Instagram en Tik-

Tok. „Volgens mij werken ze enigszins therapeutisch voor hem”, zei hij. „Hij heeft depressies en zware angstklachten. Ik probeer een betere hobby voor hem te vinden.”

Anderen waren vooral bezorgd over oplichting. „Ik maak me online meer zorgen om hem dan om mijn elfjarige”, zei een man genaamd Conor. „Elke keer dat ik bij hem langsga moet ik de iPhone van mijn vader afpakken om hem af te melden voor een hele reeks scam-abonnementen op zogenaamd virusbeschermende apps die hij heeft gedownload via advertenties in een of ander woordspel. Uiteindelijk heb ik uit voorzorg zijn mogelijkheid om apps te downloaden uit de App Store uitgezet.” Iemand die volledig anoniem wilde blijven vertelde dat diens ouder buitensporig veel tijd op Instagram doorbrengt, per ongeluk NSFW-video's [*Not Safe for Work*, red.] doorplaatst op zijn tijdlijn en zich tegoed doet aan afstompende, door AI gegenereerde rommel.

Vier uur en zestien minuten

Deze verhalen vormen geen uitzondering: uit verschillende onderzoeken blijkt dat ouderen daadwerkelijk steeds meer tijd online doorbrengen, en dat die trend al jaren gaande is. In 2019 stelde het Pew Research Center vast dat mensen van zestig jaar en ouder „nu meer dan de helft van hun dagelijkse vrije tijd - vier uur en zestien minuten - voor schermen doorbrengen”, vaak met het kijken van online video's. Een groot deel daarvan lijkt zich op YouTube af te spelen: dit jaar meldde Nielsen dat volwassenen van 65 jaar en ouder bijna twee keer zo veel YouTube op hun televisie kijken als twee jaar geleden. Uit een recente enquête onder Amerikanen boven de vijftig bleek dat „de gemiddelde respondent in totaal 22 uur per week voor een of ander scherm doorbrengt”. En in een onderzoek onder tweeduizend volwassenen tussen de 59 en 77 jaar gaf 40 procent aan zich „angstig of ongemakkelijk te voelen zonder toegang” tot hun apparaat.

Maar gebruiksonderzoeken zeggen weinig over hoe iemand precies omgaat met dat apparaat. Het is verleidelijk om terug te vallen op stereotypen over ouderen - hen neer te zetten als digibeten, mensen die nieuwe technologie niet begrijpen en een makkelijke prooi vormen voor oplichters. De werkelijkheid is veel complexer, vertelde Ipsit Vahia, hoofd gerontopsychiatrie bij Mass General Brigham's McLean Hospital en directeur van het Technology and Aging Laboratory.

„De fundamentele fout in hoe we over ouderen denken, is dat we iedereen boven de 65 over één kam scheren”, zegt hij. Ouderen vormen niet alleen geen monolithische groep; volgens Vahia geldt bovendien dat een generatie diverser wordt naarmate ze ouder wordt. Twee vijfjarigen hebben per de-

Meer en meer ouderen brengen hun pensioenjaren online door. Hoe problematisch is dat, vraagt *Charlie Warzel* zich af.

FOTOS: LEX VAN LIESHOUT

finitie meer met elkaar gemeen dan twee zevenentachtigjarigen: hoe ouder je wordt, hoe meer kans je hebt gehad op uiteenlopende ervaringen en op het ontwikkelen van verschillende gewoonten en perspectieven. „Onze vuistregel luidt: als je één oudere hebt ontmoet, dan heb je één oudere ontmoet.”

Veel van de huidige zorgen over schermtijd hebben hun oorsprong in de coronapandemie, die bij ouderen leidde tot een duidelijke toename in technologiegebruik. „Als het alternatief isolement is, wordt technologie een zeer krachtige en positieve factor”, aldus Vahia. In veel gevallen was Zoom de opstap: families begonnen Zoom-

reünies te organiseren, kerken hielden Zoom-diensten en de technologie werd ingezet voor telezorgafspraken. Zo raakten sommige ouderen vertrouwd met het gebruik van deze middelen.

Maar ook niet al het schermgebruik is gelijk, zeker niet bij ouderen. Sommige onderzoeken suggereren dat tijd doorbrengen op apparaten samenhangt met een betere cognitieve functie bij mensen boven de vijftig. Woordspelletjes, informatie opzoeken, instructievideo's bekijken en zelfs gewoon met vrienden chatten kunnen positieve prikkels bieden. Volgens Vahia moeten onlinegewoonten die bij jongeren of mensen van middelbare leeftijd zorgelijk lijken, anders worden

„Onze vuistregel luidt: als je één oudere hebt ontmoet, dan heb je één oudere ontmoet.”

beoordeeld bij oudere generaties. „Intensief technologiegebruik bij tieners en adolescenten hangt vaak samen met slechtere mentale gezondheid en kan leiden tot isolement, eenzaamheid en zelfs depressie”, vertelt hij. „Bij ouderen lijkt technologiegebruik juist te beschermen tegen isolement en eenzaamheid.”

Somberder scenario

Toch lijken veel van de voorbeelden van technologiegebruik die Vahia noemde enigszins geïdealiseerd. Fanatieke *Words With Friends*-sessies of enthousiaste Wikipedia-marathons vallen inderdaad in de minder problematische categorie. Maar de meeste verhalen die ik hoorde beschreven een veel somberder scenario. Een vrouw die zich identificeerde als verpleegkundige in het Verenigd Koninkrijk - en anoniem wilde blijven omdat ze niet bevoegd was over patiënten te spreken - vertelde me in een privébericht dat veel van haar oudere patiënten op de afdeling zich laten verleiden tot „overmatig scrollen” en „een onmogelijke hoeveelheid troep consumeren op hun telefoons en iPads”.

„Een deel ervan is vrij onschuldig”, zei ze. „En soms zelfs best grappig, zoals wanneer iemand door automatisch afspelende video's blijft hangen in een eindeloze reeks willekeurige Chinese filmpjes. Maar de negatieve effecten worden steeds zichtbaarder”, voegde ze eraan toe. Ze wees op agressieve anti-immigratiecontent, evenals berichten over „complotdenken en wantrouwen tegenover de medische wereld”. Wie genoeg tijd doorbrengt op Facebook of Instagram zal deze kenmerken herkennen: verwarde reacties onder door AI gegenereerde berichten van mensen die niet lijken te beseffen dat wat ze zien nep is; hyperpartijdige pagina's die nepbeelden verspreiden van minderheden die misdaden plegen, opnieuw gedeeld door bezorgde gebruikers die steeds angstiger, paranoïde of gepolariseerder lijken te worden. Oplichting door nepaccounts die zich voordoen als bank of kredietverstrekker, of nepaccounts die eenzame mannen bestoken met tientallen vrouwelijke AI-chatbots.

Maar opnieuw waarschuwt Vahia tegen morele paniek. Toen ik het beeld schetste van ouderen die de hele dag naar afstompende AI-troep op Facebook kijken, wees hij op het grote verschil tussen actieve en passieve consumptie. Wie zegt dat elke oudere perse door die troep wordt misleid? Misschien maken ze er samen grapjes over of proberen ze uit te zoeken wat echt is en wat niet. „Als die troep mensen die anders weinig gemeen hebben toch een gespreksonderwerp biedt, verandert dat de zaak, nietwaar?”

Misschien wel. En er zijn ongetwijfeld projecties in het spel. De angsten

van de mensen die me benaderden - en de angst die ik zelf voel - lijken geworteld in onze eigen ingewikkelde relaties met onze apparaten. Velen van ons maken zich constant zorgen over wat we consumeren, hoeveel we scrollen en de subtiele manieren waarop we online worden gestuurd, aangespoord en gemanipuleerd. En die zorgen betrekken we, al dan niet terecht, ook op anderen.

Maar beelden als Shrimp Jesus [bizarre, door AI gegenereerde afbeeldingen van Jezus met garnalen of andere schaaldieren die begin 2024 een trend waren op Facebook, red.] of nepvideo's van ICE-agenten die mensen arresteren zijn bedoeld om gebruikers te verwarren of woedend te maken, net als al de andere clickbait die sociale platforms overspoelt. Het klopt dat we ouderen niet automatisch als naïeve slachtoffers moeten zien, maar de techreuzen die dit systeem beheren belonen betrokkenheid, niet kwaliteit. Voor mensen met meer vrije tijd dan ze weten te spenderen - en die mogelijk al kampen met isolement of andere psychische problemen - kan dat voortdurend oplichtende scherm een onweerstaanbare verleiding zijn.

Wie zijn wij om te oordelen?

Toen ik Vahia vroeg naar het fenomeen van de ouderen die tijdens de feestdagen zitten te scrollen, moedigde hij me aan om ook dit anders te zien. „Ja, dat valt inderdaad op wanneer je ze tijdens de feestdagen meemaakt”, zei hij. „Maar de rest van de tijd ben je er niet bij. Hun telefoons vormen een groot deel van hun leven, of dat nou goed is of niet. Jouw komst is hier eigenlijk de verstoring.”

Volgens hem moeten we bedenken wat de telefoon doet wanneer er niemand in de buurt is. Voorkomt deze dat een dierbare in een depressie wegzakt? Zorgt hij voor verbinding met de rest van de wereld? Zijn sommige ouderen niet misschien gewoon gelukkiger met de wereld in hun zak of op hun tablet dan ze zonder zouden zijn? Algoritmen beperken weliswaar onze autonomie, maar sommigen *willen* hun gouden jaren misschien wel op hun telefoon doorbrengen en zich overgeven aan die eindeloze stroom entertainment. Wie zijn wij om daarover te oordelen?

Het is behoorlijk verwarrend. De middelen die sommige mensen helpen zich verbonden te voelen met de wereld, ondermijnen bij anderen het onderscheid tussen werkelijkheid en fictie. In plaats van snel conclusies te trekken, kunnen jongere mensen hun bezorgdheid beter gebruiken als aanleiding om met elkaar in gesprek te gaan - waarbij de telefoon even wordt weggelegd.

Dit artikel verscheen eerder in The Atlantic en werd geselecteerd en vertaald in samenwerking met 360 Magazine.

OPINIE
Smartphone

Kijk eens naar ouderen

171
brieven

geplaatst 11

+

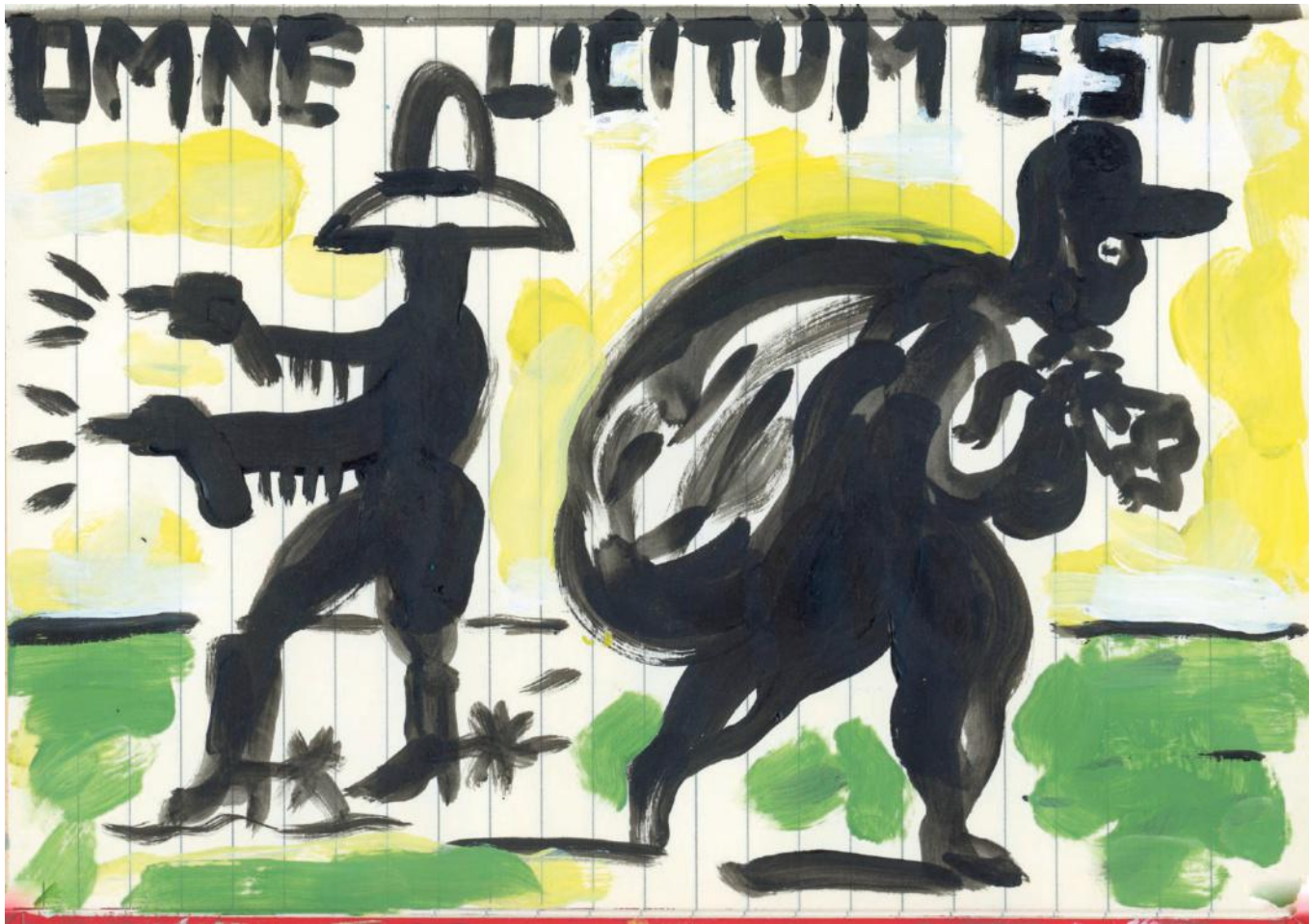
99
artikelen

geplaatst 9

=

270
inzendingen

geplaatst 20

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

LEZERSBRIEVEN

Maduro kan geen beroep doen op schending internationaal recht

De ontvoering van de Venezolaanse president Maduro heeft geleid tot kritische reacties. Hierin wordt betoogd dat zijn arrestatie in Caracas en overbrenging naar New York in strijd zou zijn met het internationale recht. De soevereiniteit van Venezuela is immers met het militaire machtsvertoon zonder enige twijfel geschonden. Toch ziet het ernaar uit dat de Amerikaanse rechter geen rechtsgevolgen aan zijn onrechtmatige overbrenging zal verbinden. Onder het motto *male captus, bene detentus* wordt steeds aangenomen dat de rechter geen rechtsgevolgen hoeft te verbinden aan onregelmatigheden in de wijze waarop de verdachte vanuit het buitenland voor de rechter wordt gebracht. Om er zeker van te zijn dat de nieuwe tijdelijke president van Venezuela geen roet in het strafrechtelijke eten zal gooien, is Trump er niet voor teruggedeinsd haar te bedreigen. In een interview richtte hij zicht tot haar met de woorden „Als ze niet doet wat juist is, zal ze een zeer hoge prijs betalen”. Welke prijs Trump hierbij in gedachten heeft laat zich niet moeilijk

raden: enkele reis naar New York. Intussen zijn de kansen van Maduro op een succesvolle verdediging zeer klein. De rechter te Florida heeft in zijn vonnis van 8 juni 1990 in een vergelijkbare zaak, te weten de zaak van Manuel Antonio Noriega, laten blijken dat op grond van de zogeheten *Kerr-Frisbee-Rule* en de zogenoemde *Toscanino*-exceptie de mogelijkheden om succesvol op te komen tegen de *male captus, bene detentus*-doctrine voor Maduro nagenoeg uitgesloten zijn. Niet alleen Amerikaanse jurisprudentie maar ook overige buitenlandse jurisprudentie wijst uit dat het onrechtmatig binnen een bepaalde rechtssfeer brengen van een bepaalde verdachte zelfs met schending van de soevereiniteit van een betrokken staat geen afbreuk aan de rechtsmacht van die staat doet. Er is meer voor nodig. Alleen wanneer sprake zou zijn van een ernstige en langdurige marteling, „*which shocks the conscience*”, verliest een staat rechtsmacht. Omdat niet kan worden aanvaard dat een staat „*the fruits of its misconduct*” geniet, aldus de *Toscanino*-exceptie. Het zo even genoemde

dreigement van Trump strekt er intussen toe te voorkomen dat de huidige Venezolaanse president het in haar hoofd haalt aan te voeren dat de soevereiniteit ontoelaatbaar is geschonden. Want dan is sprake van een statenklacht die mogelijk door de Amerikaanse rechter ondanks het museumkarakter van de *exclusionary rule* ten voordele van Maduro in aanmerking zou kunnen worden genomen. Zolang hij echter tijdens zijn detentie met fluwelen handschoenen wordt aangepakt en de huidige president niet klaagt over de huidige soevereiniteitsschending zal hij in het morsige souterrain van de (Amerikaanse) rechtspraak naar alle waarschijnlijkheid geen geslaagd beroep op de schending van het internationale recht kunnen doen. Het straffeloos kunnen schenden van dit internationale recht, waarop de Verenigde Staten gelet op zijn militaire ingrepen in onder meer Nicaragua en Panama een zeker patent heeft, leidt onherroepelijk tot de slotsom dat dit stuk recht als een fata morgana te kwalificeren valt. **Gerard Spong** advocaat

MADURO

Netanyahu arresteren

Kunnen die geweldige Nederlandse commando's niet in een bliksemactie Netanyahu arresteren en naar Den Haag brengen? Dan kan hij worden berecht door het Internationaal Strafhof. **Bert de Gans** Diepenveen

CONDUCTEUR

Vriendelijkheid is aanstekelijk

Wat een verrassing een uitgebreid artikel over Robbert van Callias te lezen (*Als u maar nooit vergeet hoe geweldig u bent, zegt de conducteur door de intercom, 2/1*). Wie deze vriendelijke NS-functionaris één keer door de intercom van de trein heeft gehoord, zal het nooit meer vergeten. Dat de milde vriendelijkheid van deze medemens - die dankzij uw reportage nu een naam heeft gekregen - in staat is een volledige trein bijkans te ontregelen, laat ons zien hoe makkelijk het is om het verschil te maken in de dagelijkse omgang met de mensen om ons heen. Laten we daar een voorbeeld aan nemen. **Gerhard van Roon** Den Haag

VOUWERKVERBOD

Nieuwe traditie

Hoe vinden lokale gemeenschappen een een nieuwe traditie na vuurwerkverbod (*Laat de minister haast maken met het vuurwerkverbod, zodat nieuwe tradities kunnen ontstaan, 1/1*)? Suggestie: tuig een burgerberaad op! **Ineke Muinen** Loosdrecht

VOUWERKVERBOD

Halfbakken maatregelen

In het commentaar (1/1) wordt het afsteken van vuurwerk beschreven als een mooie traditie waar nu middels een verbod paal en perk aan moet worden gesteld. Deze traditie is mijns inziens al decennia niet meer mooi te noemen en legt het schizofrene wetgevingsbeleid van de overheid pijnlijk bloot. Daar waar lokale overheden kunnen ingrijpen is een centraal verbod kennelijk lastiger dan gedacht. Wat ik mis in de analyse is dat deze traditie door alle lagen van de bevolking wordt aangegrepen om frustraties jegens het gezag bot te vieren, op elkaar en op hulpverleners. Dat duidt volgens mij op een dieper liggend probleem dat voer is voor sociologen en psychologen, maar door de media en de overheid onvoldoende wordt (h)erkend. Er kan niet worden volstaan met halfbakken maatregelen zoals die in de laatste alinea van het commentaar worden gesuggereerd. Daar waar mensenlevens in het geding zijn en de maatschappelijke kosten groot zijn, is hard en kil ingrijpen middels een algeheel vuurwerkverbod de enige remedie. Hoe graag wij Nederlanders ook prat gaan op onze individualiteit en zelfbeschikkingsrecht, in de praktijk blijkt vaak dat wij gedwee door de overheid opgelegde regels accepteren. En dat zou in dit verband helemaal niet zo slecht zijn. **Cebeli Gönül** Rotterdam

SNEEUW

Hulde aan de bezorger!

Grote problemen door het weer in Nederland. Toch zat vanochtend mijn krant gewoon in de bus. Ondanks winter, sneeuw en ijs. Hulde aan de krantenbezorger! **Hans Klein Wolterink** Tiel

GELOOF

De waarheid is nu 'woke'

In *Geloof in de democratie is hard werken - met liefde* (31/12) beweren Beatrice de Graaf en Rik Peels dat democraten niet zonder geloof in de democratie kunnen. De toonzetting over geloof in de media is volgens hen echter negatiever geworden. Dat zou komen door twee misverstanden. Geloof is allereerst meer dan religie. Er is *alledaags geloof* (geloven in de betrouwbaarheid van een politieke partij) en *seculier geloof* (geloven in de waarde van democratie). Een tweede misverstand is dat geloof „iets irrationeels (want onbewijsbaar) zou zijn”. Vooral dit laatste punt betwisten de auteurs. Ze menen zelfs dat mensen zich moeten oefenen „in het geloven in mensen of partijen die het waard zijn”. Dat is heel mooi, maar behoorlijk vaag. Karl Popper stelde in 1972: geloof is niet falsificeerbaar. Uitspraken over geloof in God of een wonder kunnen niet met tegenvoorbeelden weerlegd worden. Je moet erin geloven of niet. Als iemand zegt te geloven in D66 dan is dat meestal synoniem voor vertrouwen vanuit ervaringen met die politieke partij en hun ideologie. Het recente optreden van president Trump in Venezuela ondermijnt het vertrouwen van burgers in de democratie en de internationale rechtsorde. Nog riskanter is dat een rationele dialoog over de interpretatie van intersubjectief vastgestelde feiten aan de kant wordt gezet. Zeker omdat Trump zich soms ook als een messias presenteert, tot vreugde van evangelische christenen.

De Graaf en Peels zouden er beter aan doen om het belang van een rationeel debat te benadrukken in deze tijd van „alternatieve feiten”. Goed luisteren is ook een deugd. Over feiten, bewijs en argumenten kunnen mensen van gedachten wisselen. Bij een wetenschappelijk discours hoort bovendien de bereidheid om interpretaties te herzien als er nieuwe inzichten opduiken. Debatteer over geloof in iemand of iets is onmogelijk. Er wordt geen raket naar Mars gestuurd op basis van geloof. Trump en zijn team beschouwen wetenschappelijke studies over klimaat, vaccinaties, sociale ongelijkheid als woke. Toegang tot data wordt geblokkeerd; archieven mogelijk vernietigd; scholen, musea en nationale parken gecensureerd. De Amerikaanse regering is niet geïnteresseerd in geloof, en al helemaal niet in waarheid. De trend is nu dat waarheid woke is. **Maria Grever** emeritus hoogleraar theoretische geschiedenis en historische cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

nrcwebwinkel

Adviesprijs
van 399,-
329,-

MUUTO

Leaf vloerlamp

- › Ideaal als leeslamp
- › Draaibare, asymmetrische kap
- › Energiezuinige geïntegreerde LED

De Leaf vloerlamp van Muuto, ontworpen door Broberg & Ridderstråle, is een elegante en lichte vloerlamp met een organisch, asymmetrisch ontwerp - ideaal om te lezen. Door de draaibare kap ontstaat een subtiel spel van licht en schaduw dat de ruimte tot leven brengt. De energiezuinige LED-verlichting zorgt voor zowel gericht als sfeervol licht, ideaal voor een leeshoek of als stijlvol accent in de woonkamer. Een verfijnde designlamp die functionaliteit en Scandinavische eenvoud moeiteloos combineert.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/muuto

BROKKING
VLOERKLEDEN

GOED GEKLEED

door Brokking Vloerkleden

**ONTDEK ONZE
ZICHTSERVICE BIJ U THUIS.**

SINDS 1971
DE PLEK WAAR
VAKMANSCHAP
EN STIJL TOT
UITING KOMEN.

& VERDER

2/3

Milieu

Daan van Uhm is sinds kort hoogleraar groene criminologie

10/11

Archeologie

Viel Europa uiteen na het einde van het Romeinse Rijk? Nee, zo ging het niet

12/13

Windparken

Windturbines die bij elkaar in de buurt staan, vangen elkaars wind weg

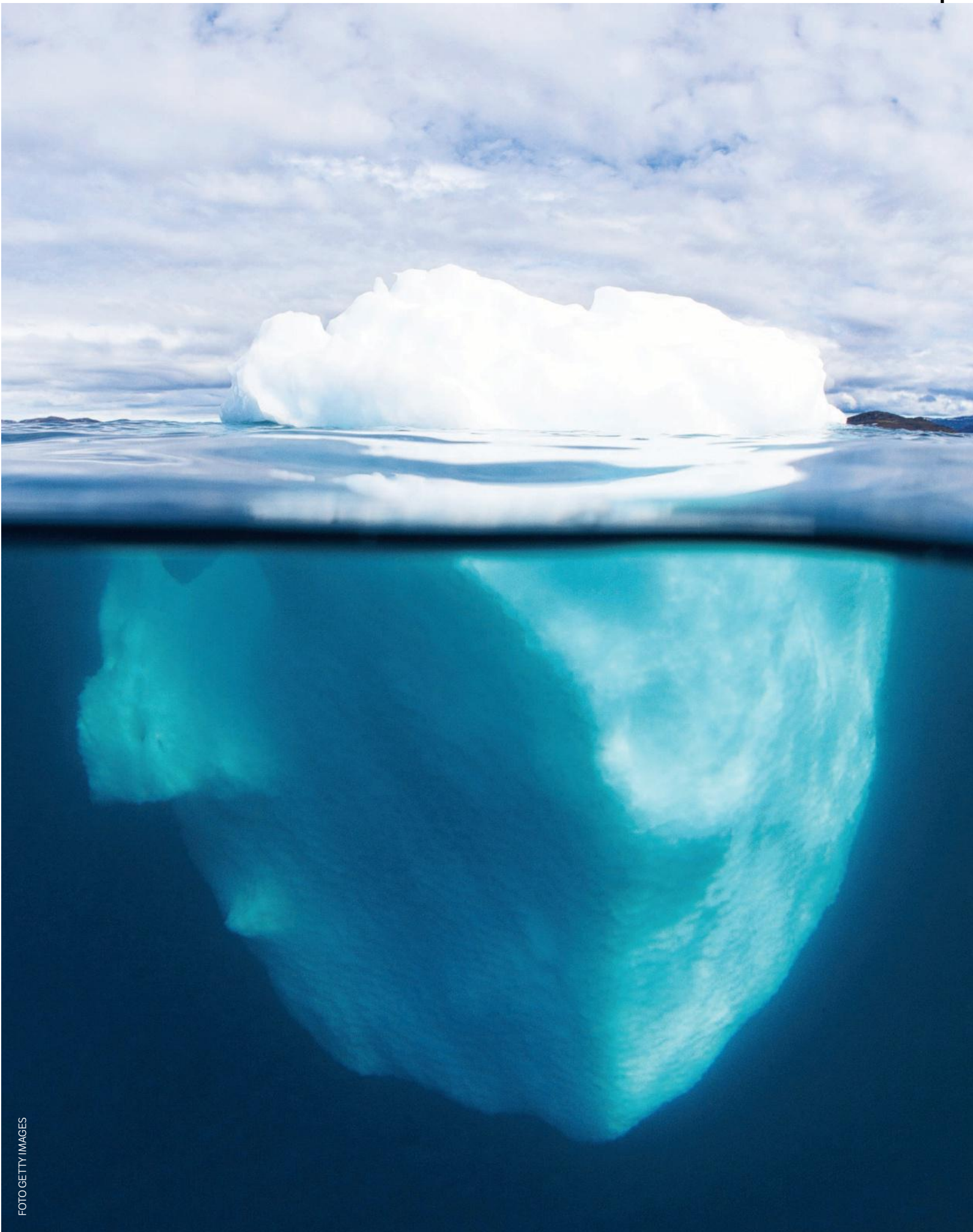

FOTO GETTY IMAGES

Grip op glad ijs

Weinig stoffen gedragen zich zo eigenaardig als water. Als het bevriest gaat het drijven. En hoe kan ijs glad zijn?

4/7

Illegale mijnbouw in Colombia...

INTERVIEW **DAAN VAN UHM**
HOOGLERAAR GROENE CRIMINOLOGIE

‘De krachten bundelen in de strijd tegen groene criminaliteit’

Misdaden tegen de natuur zijn „van alle tijden”, maar de bestrijding ervan is lange tijd nauwelijks serieus genomen. „Wandaden werden niet als misdaden gezien.”

Door **Gemma Venhuizen**

Een uit de kluiten gewassen zeevis en een drugs-kartel: op het eerste gezicht hebben ze weinig met elkaar te maken. Maar dat is buiten de totoaba gerekend – een Mexicaanse vis-sensoort waarvan de zwemblazen zó gewild zijn binnen de traditionele geneeskunde dat ze voor vele tienduizenden euro’s per kilogram worden verhandeld. *Big business* binnen het illegale circuit, vertelt hoogleraar milieucriminaliteit Daan van Uhm. „Recent is het Sinaloa-kartel, een berucht drugskartel in Mexico, in de visserij-coöperaties geïnfiltreerd. De hoge opbrengsten, de afgelegen ligging, ver van alle drugscontroles, maken het een uiterst lucratieve handel.”

De totoaba vormde één van de vele voorbeelden tijdens Van Uhms oratie *Tussen wet en wildernis* aan de Open Universiteit in Heerlen, begin december. Door de jaren heen deed hij onder meer onderzoek naar hondengevechten, illegale houtkap, handel in beschermde soorten en afvallozing. „Maar niet alleen die verscheidenheid aan verschijningsvormen maakt de groene criminologie zo interessant. Het is ook de onderliggende vraag: waar ligt de grens? Die was binnen de milieugerelateerde criminaliteit lange tijd nogal vaag. Voor ecocide – handel-ingen waarbij doelbewust het risico

wordt genomen op ernstige schade aan het milieu – bestond lange tijd bijvoorbeeld nog geen apart strafrecht. Er was wel milieubeleid, maar aan wetgeving die overtreding van dat beleid strafbaar stelde, ontbrak het. Inmiddels is er binnen de herziene EU-richtlijn milieucriminaliteit wel een zinnetje erover opgenomen, maar veel is het nog altijd niet. Er wordt door rechters, criminologen en beleidsmakers nog te vaak langs elkaar heen gewerkt.”

Om die reden besloot Van Uhm samen met collega’s de krachten te bundelen: op de dag van zijn oratie vond de lancering van het Expertisecentrum Milieucriminaliteit plaats. „Misdaden tegen de natuur moeten als centraal vraagstuk binnen de hedendaagse criminologie worden gezien. Het wordt tijd dat we vanuit verschillende vakgebieden onze krachten bundelen, met wetenschappers, rechters en beleidsmakers. Zo kunnen we meer inzicht krijgen in de daders én de slachtoffers.”

U zegt: hedendaags. Maar vroeger was er toch óók natuurmisbruik?

„Absoluut. Milieucriminaliteit is van alle tijden. Plato stelde al vast dat het landschap rond Athene in een door, uitgeput gebied veranderde door ontbossing en erosie. Een paar eeuwen later stierven al dierenpopulaties uit omdat ze op grote schaal naar Rome werden getransporteerd voor spektakel in het

...en ontbossing in Congo. Beide foto's zijn door Daan van Uhm zelf gemaakt.

Colosseum. Met de opkomst van het Europese imperialisme en kolonialisme breidde de verwoesting van ecosystemen nog verder uit. Het besef dat de mens een negatieve invloed op de natuur had was er heus. Maar die wandaden werden niet als misdaden gezien.”

De mens was onschendbaar?

„Aristoteles, een leerling van Plato, zette op zijn *scala naturae* – zijn hiërarchische ordening van de natuur – de mens bovenaan. Geleidelijk aan begint dat antropocentrische wereldbeeld te verschuiven naar een meer ecocentrisch wereldbeeld, waarin we onderdeel van de natuur zijn in plaats van onszelf erboven te zetten.”

En waarin ook de natuur zelf steeds meer rechten krijgt toegekend.

„Ja, ecorechtvaardigheid markeert een fundamentele verandering binnen de groene criminologie. Vaak zie je daarbij ook hoe nauw menselijke en niet-menselijke belangen met elkaar samenhangen. Zo heb ik zelf veldwerk gedaan naar illegale mijnbouw in het stroomgebied van de Colombiaanse Atrato-rivier. Door die vervuulende activiteiten werd de gezondheid van meerdere inheemse bevolkingsgroepen bedreigd. In 2016 oordeelde het hof van Colombia dat de culturele rechten van die bewoners zo onlosmakelijk verbonden zijn met de biologi-

sche rechten van de rivier dat de Atrato werd uitgeroepen tot rechtspersoon. Dat was een succesverhaal. Aandacht voor groene criminologie kan zo bijdragen aan natuurbescherming – bedreigde soorten en gebieden kunnen betere bescherming krijgen. Maar soms kan ecorechtvaardigheid ook juist nieuwe morele vraagstukken oproepen.”

In welke zin?

„In 2022 werd ik in Oost-Congo bijvoorbeeld geconfronteerd met de ontvoering van vijf babychimpansees uit een opvangcentrum. Die had net plaatsgevonden toen ik daar aankwam. Twee van hen wisten te ontsnappen, maar de andere drie werden als menselijke gijzelaars vastgeketend – de ontvoerders eisten in een filmpje 200.000 dollar voor hun vrijlating. Zo kunnen daders niet-menselijke soorten ook doelbewust tot slachtoffer maken door in te spelen op ons gevoel van medeleven. Door antropocentrisme te vervangen door ecocentrisme krijgen we een nieuwe verantwoordelijkheid. Chimpansees staan genetisch zo dicht bij de mens: waarom zouden we voor de een geen losgeld betalen en voor de ander wel? Het losgeld is niet betaald; dat kon het opvangcentrum zich niet permitteren en het zou ook precedenten scheppen. Maar wat er uiteindelijk met de apen gebeurt is, weet ik niet.”

U spreekt in uw oratie ook van ecologische asymmetrie. Wat bedoelt u daarmee?

„De grootste biodiversiteitshotspots bevinden zich vaak in arme landen met een instabiel politiek klimaat. In zulke gebieden kan de georganiseerde misdaad goed gedijen – neem de totoabahandel in Mexico. Lokale vissers kunnen onder druk worden gezet om mee te werken, of worden gersoneld met de belofte van bescherming en leningen. In Colombia bemoeien drugskartels zich steeds vaker met illegale goudwinning, in het oostelijke Congobekken werken gewapende milities samen met houtbaronnen. En in de ‘gouden driehoek’ Laos, Myanmar en Thailand zie je steeds vaker inmenging van de Chinese georganiseerde misdaad in de wildlife-handel. Een kilo neushoornhoorn is op de zwarte markt tegenwoordig meer waard dan goud of cocaïne.”

Toch zijn we in Nederland ook niet heilig. Denk aan de klimaatzaak tegen Shell...

„...en gedumpt drugsafval in Limburg. Tja, milieucriminaliteit is niet voorbehouden aan die arme regio’s. En natuurlijk zijn het ook niet alleen criminele organisaties die zich schuldig maken aan strafbare feiten. Binnen bedrijven en overheden vindt volop groeneboordencriminaliteit plaats.”

Helpt het als bedrijven voor de rechter worden gesleept?

„Je ziet in ieder geval steeds vaker dat ze er niet ongeschonden mee wegkomen. Maar alsnog vindt er volop wit- of eigenlijk groenwassen plaats. Als er heel veel actoren samenwerken in een keten, dan is het makkelijk om de controle kwijt te raken en kan het zijn dat een product ‘legaal’ op de markt verschijnt terwijl het illegaal gewonnen is. Denk aan houtkap: Europese bedrijven in Congo werken bijvoorbeeld samen met gewapende milities om überhaupt toegang te krijgen tot het bos. Dan kan er op papier sprake zijn van alle benodigde licenties en koop je netjes hout met een keurmerk in de winkel, maar dan zit er toch iets scheef in die keten. Er bestaat nog geen keurmerk voor 100-procent-groene-criminaliteit-vrije producten. Maar de forensische technieken om legaal van illegaal te onderscheiden worden ook steeds beter, dus op den duur kan zo’n controlemechanisme er zeker komen.”

Hopelijk komt dat nog op tijd voor de totoaba.

„En voor de vaquita, de Californische bruinvis. Die is even groot als de totoaba en raakt als bijvangst verstrikt in de netten. Nu al is de vaquita het meest zeldzame zeezoogdier ter wereld en de illegale handel in totoaba-zwemblazen maakt dat er niet beter op.”

NATUURKUNDE

Water is de vreemdste stof op aarde

Bevroren water heeft unieke eigenschappen: het drijft en is spekglad. Maar hoe kan dat? Op zoek naar het geheim van ijs.

Door **Dorine Schenk**

“O h kijk, nu gaat-iel”, zegt Menno Demmenie enthousiast. Terwijl het buiten 13 graden is, turen wij in een laboratorium van de Universiteit van Amsterdam naar een laagje kraanwater dat plots in rap tempo befrist. Demmenie had het water een paar minuten eerder geroutineerd aangebracht op een gekoeld koperen plaatje. Er steekt een dunne thermometer in en erboven hangt een microscoop. Deze opstelling gebruiken Demmenie en zijn collega's om te bestuderen hoe water befrist en hoe ijs zich gedraagt.

Bevroren water is een alledaags verschijnsel. Van de ijsklontjes in je vriezer tot de schaatsbaan en met een beetje geluk een stevige laag natuurijs op slootjes of een schitterend pak sneeuw tijdens de skivakantie. Hoewel bevroren water niet bepaald exotisch is, wordt er volop onderzoek naar gedaan, onder meer door postdoc-onderzoeker Demmenie in het Amsterdamse lab. Ijs speelt namelijk een grote rol in ons leven. Niet alleen voor winterpret en koude drankjes, maar ook bij vrieschade aan vliegtuigen, windmolens, wegen en cultureel erfgoed. En het bevroren van water in de atmosfeer is belangrijk voor de vorming van wolken en daarmee ons klimaat. Ook op een fundamenteel niveau is ijs interessant omdat het een aantal bijzondere eigenschappen heeft die we nog niet goed begrijpen.

In vaste vorm is water lichter

Een van de bijzondere eigenschappen van ijs is dat het drijft op water. Het lijkt normaal dat ijsblokjes en ijsbergen dobberen, maar er zijn weinig andere materialen waarbij de vaste vorm een lagere dichtheid heeft dan de vloeibare vorm waardoor het op zichzelf kan drijven.

„Dat ijs op water drijft is een gelukkig toeval voor ons”, zegt Christoph Salzmann, hoogleraar scheikunde van University College London. „Als ijs zou zinken, dan zouden onze oceanen namelijk van beneden naar boven kunnen dichtvriezen, waardoor er misschien geen leven in had kunnen ontstaan. Doordat ijs drijft, kan het een beschermende, zelfisolierende laag vormen.”

„Ijs drijft omdat watermoleculen tijdens het bevroren een kristalstructuur vormen die minder compact is dan wanneer de moleculen rondbewegen in vloeibaar water”, vertelt Demmenie. Simpel gezegd bestaan watermoleculen uit twee waterstofatomen die als een soort Mickey Mouse-oren aan een zuurstofatoom vastzitten. Een waterstofatoom van een watermolecuul kan een zwakkere verbinding aangaan met een zuurstofatoom uit een ander molecuul. Die zogeheten waterstofbruggen zorgen ervoor dat moleculen in vloeibaar water een beetje bij elkaar in de buurt blijven. Zodra water befrist zetten diezelfde waterstofbruggen de watermoleculen ertoe aan om een zeshoekige kristalstructuur te vormen. Die zeshoekige structuur bevat open ruimtes waardoor ijs meer ruimte inneemt dan water.

Overigens drijven niet alle vormen van waterijs. Zover we nu weten bestaan er zeker 21 verschillende ijskristalstructuren waarvan alleen degene die het meest voorkomt op aarde op vloeibaar water drijft.

In het Amsterdamse ijslab zien we ondertussen een andere bijzondere eigenschap van ijs: het vriespunt. Op school leer je dat water befrist bij 0 graden Celsius. Maar dat ligt in werkelijkheid iets ingewikkelder. Terwijl we gespannen naar het microscoopbeeld

”Vaak halen we met gewoon kraanwater makkelijk 8 of 10 graden onder nul voordat het befrist

Menno Demmenie onderzoeker

keken, gaf de thermometer aan dat de temperatuur steeds verder zakte. Pas bij -5 graden begon de ijsvorming. „Vaak halen we met gewoon kraanwater zelfs makkelijk 8 of 10 graden onder nul voordat het befrist”, vertelt Demmenie. „Zuiverder, gedemineraliseerd water blijft zelfs bij nog lagere temperaturen vloeibaar.” Een internationale onderzoeksgroep koelde in 2018 een druppeltje extreem zuiver water zelfs af tot ruim -40 graden Celsius.

„Vloeibaar water onder het vriespunt noemen we supergekoeld of onderkoeld”, vertelt Salzmann. „Het is relatief eenvoudig om water te onderkoelen. Je kunt het zelf maken door een flesje water in de vriezer te zetten.” Het is voor ijs namelijk lastig om te vormen zonder een nucleatiekiem, die het startpunt vormt voor de ijsgroei. Dat kan vervuiling in het water zijn, of een krasje in het flesje. Hoe minder onzuiverheden, hoe kouder het water kan worden zonder te bevroren.

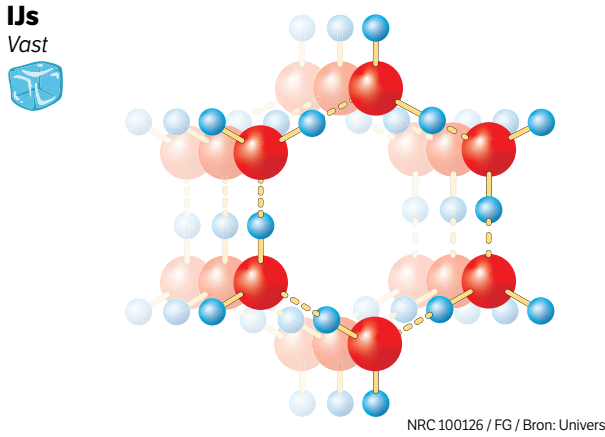
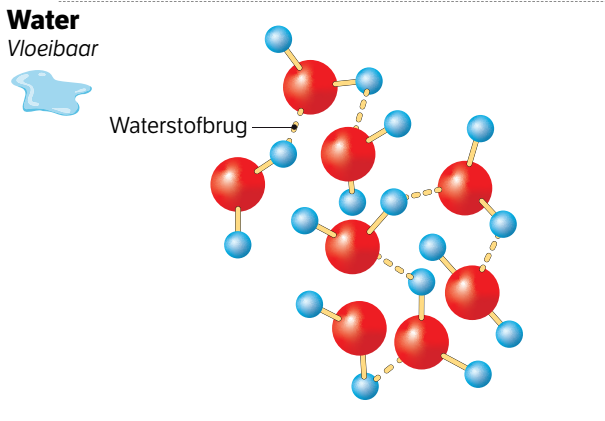
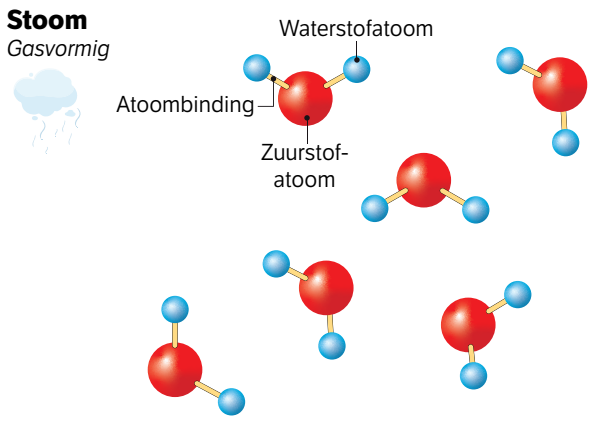
Ijsvorming heeft dus een zetje nodig. Dat kan ook fysiek zijn. „Als je de onderkoelde fles water voorzichtig uit de vriezer haalt en op tafel slaat, zal het meteen beginnen met kristalliseren”, zegt Salzmann.

Hoog in de atmosfeer vind je ook onderkoeld water. „Veel wolken bevatten supergekoelde waterdruppeltjes omdat daar weinig is dat de ijsvorming in gang kan zetten”, zegt Salzmann. Die ijsvorming in de atmosfeer blijkt invloed te hebben op de levensduur van wolken en daarmee op ons klimaat. Regen was namelijk vaak ijs dat in hoge wolken ontstond en onderweg naar beneden is gesmolten. Als de superkoude druppeltjes kristalliseren tot ijs, dan regent de wolk dus uit waardoor hij verdwijnt. „Zonder deze wolken kan meer zonlicht de aarde bereiken waardoor het opwarmt”, zegt Salzmann. „Daarom willen we beter begrijpen waardoor supergekoeld water befrist.”

Kleine deeltjes, zoals woestijnzand, kunnen die ijsvorming in gang zetten. „En wij onderzoeken ook de invloed van microplastic”, zegt Salzmann. Het onderzoek staat nog in de kinderschoenen, maar de eerste resultaten lijken erop te wijzen dat deze langle-

LEES VERDER OP PAGINA W6

Een molecuul met Mickey Mouse-oren

Verschiede kristalstructuren
21 soorten ijs (die op aarde niet voorkomen)

Vrijwel al het ijs op aarde is ijstypel – of ijs Ih, om precies te zijn. Maar als je water onder druk brengt, blijken er zeker twintig andere ijstypen te kunnen vormen, met verschillende kristalstructuren. „De watermoleculen zitten dan op een andere manier gerangschikt dan in de hexagonale structuur van ijs Ih”, zegt hoogleraar Christoph Salzmann, van University College London, die zelf ijs XIII, XIV en XV ontdekte. „Ik vergelijk het soms met grafiet en diamant. Dat zijn twee verschillende manieren waarop je koolstofatomen kunt rangschikken.”

Die exotische ijsvormen komen vrijwel niet voor op aarde. „Alleen ijs VII is in de natuur gevonden”, zegt Salzmann. „Onderzoekers ontdekten het in 2018 in diamanten. Die diamanten waren gevormd onder enorme druk in de aardkorst. Kennelijk was daar een klein beetje water aanwezig dat onder die hoge druk ijs VII vormde en in de diamanten gevangen was geraakt.”

Andere ijssoorten bestaan mogelijk wel elders in het heelal. Salzmann: „De ijsmanen van de planeet Jupiter hebben een kilometersdikke ijsschil met daaronder een oceaan die mogelijk meer dan honderd kilometer diep is. Dat levert veel druk. Het is daarom mogelijk dat de buitenste ijsschil bestaat uit ijs I, met daaronder de vloeibare oceaan en op de bodem een aantal lagen van andere ijssoorten.” Twee ruimtesondes die nu onderweg zijn naar deze ijsmanen, kunnen dit gaan onderzoeken.

Een ijsoppervlak dat eruitziet als een tegelvloer. FOTO UVA

SESSY

De slimme thuisbatterij

Exclusief voor NRC-lezers volledige ontzorging en installatie (t.w.v. 500,-) bij je thuis.

Met een thuisbatterij, ook wel thuisaccu of batterij voor zonnepanelen genoemd, sla je overtollige zonne-energie op die je overdag produceert maar niet direct gebruikt. Zo haal je het maximale uit je zonne-energie én je energierekening.

Adviesprijs v.a.

4.060,-

3.750,-

**Voorbereid op
einde saldering:
bespaar op
energiekosten**

Maak van elke zonnestraal een besparing

Dankzij je Sessy thuisbatterij benut je 's avonds de zonne-energie die je overdag hebt opgewekt. Zo maak je optimaal gebruik van je eigen stroom – dat heet 'nul-op-de-meter'.

Geen maandelijkse kosten

De Sessy thuisbatterij kan direct beginnen met geld besparen, onafhankelijk van jouw energieleverancier of contracttype.

Nederlands product

De Sessy thuisbatterij wordt ontwikkeld en geproduceerd in Gelderland. Ook de software is volledig in eigen huis geschreven en afgestemd op de wensen van Nederlandse huishoudens.

Geschied voor elke PV-omvormer

De accu is in combinatie met alle zonnepaneel (PV) -omvormers te gebruiken om elektriciteit op te slaan. Sessy werkt daarnaast met 1-fase én 3-fase aansluiting.

Eenvoudig uitbreidbaar

Wil je meer opslagcapaciteit of verandert je situatie dan kun je eenvoudig een extra Sessy thuisbatterij toevoegen voor meer capaciteit.

Ontdek het gemak

Geniet van zorgeloze installatie bij je thuis, uitgevoerd door gecertificeerde vakmensen van een hooggevalueerde installateur. Kwaliteit, gemak en extra voordeel – speciaal voor NRC-lezers.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/sessy

nrc

ZATERDAG 10 JANUARI & ZONDAG 11 JANUARI 2026

VERVOLG VAN PAGINA W5

vende, door mensen gemaakte deeltjes inderdaad invloed kunnen hebben op ijsvorming.

Bij kristallisatie komt warmte vrij

Terug naar ons onderkoelde water in het Amsterdamse ijslab. Zodra daarin ijs begint te vormen, wijst Demmenie naar de thermometer. „Kijk, de temperatuur loopt nu op.” We zien de temperatuur tot bijna het nulpunt stijgen. „Dat is de stollingswarmte die vrijkomt bij de kristallisatie. Als de kristalstructuur gevormd is, koelt het weer af. Zo vormt geleidelijk het bulkij. Die warmte kun je heel duidelijk zien ontsnappen. Dat vind ik echt fantastisch.”

Op de microscoopbeelden ziet het uiteindelijke ijsoppervlak er niet uit als een egale vlakte, maar meer als een tegelvloer. „We zien vlakken met daartussen duidelijke grenzen, of groeven”, zegt Demmenie. „Dat komt doordat de moleculen in de ijskristallen in elk vlak net een andere oriëntatie hebben, waardoor ze niet netjes op elkaar aansluiten. Die vlakken zijn continu in beweging. Als je over een paar uur kijkt, herken je het vlakkenpatroon niet meer terug. En als ik nu een kras zou maken in het ijs, dan is die over een paar uur helemaal verdwenen. Dat komt doordat de moleculen aan het oppervlak vrij los zitten en gemakkelijk kunnen bewegen waardoor ze de gaten opvullen.”

Die bovenste laag watermoleculen is een *hot topic* onder ijsonderzoekers. Demmenie: „Afgelopen zomer was ik op een conferentie over ijskristallen waar het bijna de hele week hierover ging.” Dat heeft onder meer te maken met de vraag waarom ijs glad is – iets wat wetenschappers nog niet goed begripen. „Ijs is namelijk echt ontzettend glad”, zegt Loes Heemskerk, promovendus bij de Universiteit van Amsterdam en onderzoeksinstituut Wetsus in Leeuwarden. „Er is minder wrijving dan tussen twee lagen teflon.”

Ruim anderhalve eeuw geleden dachten wetenschappers dat de gladheid van ijs komt doordat op het oppervlak een dun laagje water ligt dat dienstdoet als glijmiddel. Er ontstonden in de decennia daarna verschillende ideeën over hoe dat laagje water zou kunnen vormen. Ijs is ver onder het vriespunt namelijk ook nog glad. Een veelgehoorde verklaring is dat het komt door de druk die je schoen of schaats uitoefent op het ijs. Daardoor zou het bovenste laagje ijs smelten. Maar de druk van een schoen, ski of zelfs een schaats lijkt niet genoeg om ijskoud ijs te doen smelten.

Een andere verklaring is dat de wrijving van een schaats of ski warmte produceert waardoor het ijs smelt. Maar als je op het ijs stapt, glij je meteen weg. Je hoeft niet eerst het ijs glad te wrijven. Inmiddels heerst het idee dat er niet echt een laagje water op het ijs ligt, maar dat de moleculen in de bovenste laag losser liggen dan in de rest van het ijs. Maar er is nog steeds discussie over hoe het precies zit met dit losse laagje.

Als een vloer met knikkers

De onderzoeksgroep van Daniel Bonn, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, waar ook Demmenie en Heemskerk werken, toonde een paar jaar geleden aan dat de bovenste laag van ijs zich niet gedraagt als vloeibaar water, maar meer als een dun gaslaagje dat los op een rigide ondergrond ligt. Het is daardoor beter te vergelijken met knikkers op een harde vloer – daar glij je ook bijzonder makkelijk over uit. „Dat is dit effect bij andere materia-

FOTO GETTY IMAGES

”

Ijs is echt ontzettend glad. Er is minder wrijving dan tussen twee lagen teflon

Loes Heemskerk promovendus

FOTO GETTY IMAGES

len minder ziet dan bij ijs, heeft ook weer te maken met de waterstofbruggen die watermoleculen onderling kunnen vormen”, zegt Demmenie. „De waterstofbrugverbindingen in het ijs werken samen om zo een sterke, stevige kristalstructuur te vormen. Maar de watermoleculen in de toplaag hebben niet genoeg andere moleculen om zich heen om stevig vast te zitten. Daardoor liggen ze er losser op en bewegen bijna zonder moeite over het harde ijskristal eronder.”

De Amsterdamse onderzoeksgroep kwam tot dit knikkervloermodel door een aantal experimenten. „Ik keek bijvoorbeeld naar de manier waarop een kras in ijs zichzelf herstelt”, zegt Demmenie. „De snelheid waarmee dat gebeurt, kun je niet verklaren met vloeistofstromen. Het is wel te verklaren als je ervan uitgaat dat de moleculen over het oppervlak diffunderen, zoals een gas dat zou doen.” Op dit moment doet de onderzoeksgroep hier nog nauwkeurig onderzoek naar door de beweging van toegevoegde fluorescerende moleculen over het ijsoppervlak te volgen.

Een andere manier om het ijsoppervlak te onderzoeken is met een opstelling met een metalen balletje dat over een laagje ijs wrijft om zo de wrijving te meten bij verschillende temperaturen. Door dat met simulaties te vergelijken kunnen onderzoekers iets zeggen over het gedrag van de bovenste ijslaag.

Optimale temperatuur voor schaatsers

Dit experiment heeft ook toepassingen voor schaatsers. Daarvoor gebruikt Heemskerk het. „Hiermee is een paar jaar geleden bijvoorbeeld bevestigd door wetenschappers dat de optimale temperatuur, om met zo min mogelijk weerstand over het ijs te kunnen glijden, -7 graden Celsius is”, vertelt ze. „Dat wisten ijsmeesters wel al, door de feedback van de schaatsers en de tijden die gereden werden. Maar we begripen door het onderzoek wel beter waarom dat zo is. En we kunnen nu op zoek gaan naar de optimale temperatuur voor grip.”

Voor schaatsers is namelijk niet alleen het glijden belangrijk. Ze moeten ook kunnen afzetten om snelheid te maken. Daarvoor heb je juist wel weerstand en grip nodig. „We weten nog niet of de optimale temperatuur voor grip hetzelfde of anders is dan voor glijden. En misschien verschilt het per discipline en wil je voor sprinters een andere temperatuur dan bij lange afstanden”, zegt Heemskerk.

Ze kijkt hiervoor ook naar de watersamenstelling van het ijs. „Als je een snuffel zout toevoegt, verlaag je de smelttemperatuur, waardoor je bij dezelfde temperatuur iets zachter ijs – en dus meer grip – hebt”, zegt ze. „Er zijn banen waar ze dat al doen. Schaatsers merken dat en vinden het fijn. Waarschijnlijk omdat ze meer grip hebben in de bochten. Maar we zijn nog aan het uitzoeken hoe dat precies werkt.”

Heemskerk doet haar onderzoek in samenwerking met het ijsstadion Thialf en zou haar bevindingen het liefst uittesten op een echte ijsbaan. „Maar we zitten nu in het seizoen van de Olympische Winterspelen, dus dat hebben ze liever niet”, zegt ze. „Daarom heb ik bij Wetsus in Leeuwarden een mini-ijsbaantje gemaakt van 120 bij 60 centimeter. Pas als ik daarop kan bewijzen dat iets werkt, willen ze het bij Thialf proberen.”

Zijn de onderzoekers zelf eigenlijk schaatsers? Heemskerk: „Ja, maar dat zeg ik niet als ik bij Thialf ben. Daar betekent dat iets heel anders.” Demmenie: „Ik schaats alleen als er natuurijs is.”

★★★★

Hotel De Plesman, Den Haag

Geniet van een culinair verblijf met overnachting in voormalig KLM-hoofdkantoor

Exclusieve kans:

overnacht in het iconische voormalige KLM-hoofdkantoor in Den Haag en laat je culinair verrassen bij Hotel De Plesman. Geniet van een luxe overnachting met kamerupgrade, een verfrijnd driegangendiner en alle rust om deze bijzondere plek in stijl te beleven.

Compleet arrangement voor 2 personen

✓ 1 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet

✓ Kamerupgrade naar Deluxe kamer

✓ 3-Gangendiner in Restaurant Suus

✓ Late check-out tot 12:00

✓ Gratis parkeren

Korting 48%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €179 (€89,50 p.p.n.)

Vanaf 345,-

179,-

Vanaf 515,-

279,-

★★★★

Grand Hotel Ter Duin, Burgh-Haamstede

Luxe strandbeleving in een 4* hotel aan de Zeeuwse kust

Compleet arrangement voor 2 personen

✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet

✓ 3-Gangendiner

✓ Welkomstdrankje & tasting uurtje 17:00 - 18:00

✓ Gebruik van zwembad en wellness

✓ Late check-out tot 12:00

Korting 46%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €279 (€69,75 p.p.n.)

Vanaf €12,-

399,-

★★★★

Derlon Hotel, Maastricht

Geniet 3 dagen in het hart van bourgondisch Maastricht

Compleet arrangement voor 2 personen

✓ 2 x Overnachting, incl. luxe ontbijtbuffet

✓ Kamerupgrade naar Premium Deluxe kamer

✓ Culinair 3-gangendiner

✓ Gelegen aan het Onze Lieve Vrouweplein

✓ Hartje Maastricht

Korting 35%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €399 (€99,75 p.p.n.)

Vanaf €45,-

409,-

★★★★

Hotel Mademoiselle, Parijs

Geniet 3 dagen van Parijs vol smaak, stijl & beleving

Compleet arrangement voor 2 personen

✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet

✓ Seine cruise tickets voor 2 personen

✓ Macaron box

✓ Franse kaasplank

✓ Glas bubbels

Korting 37%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €409 (€102,25 p.p.n.)

Vanaf 741,-

332,-

★★★★

Inntel Hotels Utrecht Centre, Utrecht

Ons beste arrangement voor een city trip in Utrecht!

Compleet arrangement voor 2 personen

✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet met bubbels

✓ 3-Gangen verrassingsdiner

✓ Gebruik van spa & zwembad

✓ Late check out 13:00 (o.b.v.b.)

✓ Gereduceerd parkeertarief

Korting 55%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €332 (€83 p.p.n.)

Vanaf €63,-

379,-

★★★

Hotel De Kommel, Voeren

7.000 jaar kunst geschiedenis tijdens TEFAF Maastricht

Compleet arrangement voor 2 personen

✓ 1 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet

✓ 4-Gangendiner

✓ Toegangskaarten voor TEFAF Maastricht (1 dag)

✓ Gratis parkeren

✓ Alleen in maart beschikbaar!

Korting 37%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €379 (€189,50 p.p.n.)

Vanaf 936,-

539,-

★★★★

Le Grand Pavillon Chantilly, Hauts-de-France

Superieur Spa & Wellness arrangement (nabij Parijs)

Compleet arrangement voor 2 personen

✓ 3 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet

✓ Kamerupgrade naar Terrace King

✓ Dagelijks gebruik van de wellness

✓ Late check-out tot 14:00

✓ Gratis parkeren

Korting 42%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €539 (€89,83 p.p.n.)

Advertentie

Volg ons via:

in

✕

f

nrc carrière

samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer van de vacature en vul het in als trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

CAOP

Secretaris

Den Haag

29507

Zwolle

Gemeente Zwolle

Strategisch Beleidsadviseur Regionale Economie en Innovatie

Zwolle

29522

Wijkraht via BeljonWesterterp

Bestuurder

Hengelo

29577

consultancy

Credit Life B.V. via YER

Business Analyst

Amstelveen

29606

directie / management

Belastingsamenwerking West-Brabant via BeljonWesterterp

Directeur

Etten-Leur

29581

Circulus via BeljonWesterterp

Manager Grondstoffen

Apeldoorn

29570

Constructabouw B.V. via BeljonWesterterp

Aankomend Directeur

Heerenveen

29585

De Nieuwe Kolk via BeljonWesterterp

Manager Bedrijfsvoering

Assen

29562

Erasmus Universiteit Rotterdam via TwynstraGudde

Directeur Bedrijfsvoering Erasmus School of Economics

Rotterdam

29537

Gemeente Maastricht

Manager Economie & Cultuur

Maastricht

29542

Gemeente Oldenzaal via BeljonWesterterp

Teamleider Jeugd, Wmo en Sociaal Plein en Teamleider Ontwikkeling Maatschappij

Oldenzaal

29553

HAN University of Applied Sciences via TwynstraGudde

Academiemanager Mens en Maatschappij (lid MT)

Nijmegen

29558

Huis73 via PublicSpirit

Directeur-bestuurder

Den Bosch

29609

Maarel Orchids via BeljonWesterterp

Operationeel Manager

Maasdijk

29571

NS

Manager QHSE Expertise

Utrecht

29602

Stichting Regionale Publieke Omroep via ADJ

Programmamanager

Hilversum

29604

Universiteit Leiden via TwynstraGudde

Directeur Bedrijfsvoering Faculteit Sociale Wetenschappen

Leiden

29559

W/Eadviseurs via BeljonWesterterp

Directeur-bestuurder

Utrecht

29543

YER Nederland B.V.

Business Unit Manager Engineering

Hybride

29592

finance

Gemeente Purmerend

Business Controller

Purmerend

29608

finance

Gemeente Scherpenzeel

Gemeente Scherpenzeel

Senior Financieel Adviseur

Scherpenzeel

29599

SKF B.V. via YER

Senior Controller

Houten

29545

human resources

BeljonWesterterp

Gemeente Tynaarlo via BeljonWesterterp

Vakmanager Personeel & Financiën

Vries

29580

inkoop / logistiek

Blanco Belgium via YER

Business Development Manager Nederland

Nederland

29531

Zakkencentrale B.V. via YER

Internationaal Accountmanager

Rotterdam

29605

IT

Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland via BeljonWesterterp

Manager Informatiemanagement & Automatisering

Utrecht

29583

Nederlandse Wetenschappelijk Onderzoek Instituten

Privacy Officer

Utrecht

29563

juridisch

Centraal Justitiele Incassobureau via BeljonWesterterp

Manager Criminele Geldstromen

Leeuwarden

29573

Verpact

Bedrijfsjurist

Den Haag

29594

onderwijs

Haagse Hogeschool

Hogeschooldocent Accountancy (RA)

Den Haag

29574

projectmanagement

Provincie Utrecht

Projectleider Utrechtse Weerbaarheidsnorm

Utrecht

29569

Stichting Regionale Publieke Omroep via ADJ

Projectleider Strategische Projecten

Hilversum

29603

RvC / RvB / RvT

Partners at Work

Vivium Zorggroep via Partners at Work

Lid RvT, Lid Auditcommissie

Huizen

29607

technologie / techniek

Heijmans Utiliteit B.V. via YER

Integraal Kostendeskundige/ Teamleider

Rosmalen

29576

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

nrc carrière

samen ambities waarmaken

GESCHIEDENIS

‘In de vroege Middeleeuwen was heel Europa verbonden’

De vroegmiddeleeuwse bevolking van Europa was niet zo simpel als het cliché wil. Volgens archeoloog Frans Theuws hadden de mensen „een veel wijdere sociale horizon” dan gedacht.

Door **Theo Toebosch**

Het beeld van de vroege Middeleeuwen moet op z’n kop, vindt Frans Theuws. Nog altijd wordt gedacht dat Europa na het Romeinse Rijk geïsoleerd raakte en in allerlei etnische rijkjes uiteen viel. Daar denkt de emeritus hoogleraar middeleeuwse archeologie aan de Universiteit Leiden dus anders over: in de periode van de vijfde tot en met de achtste eeuw stonden de gewone mensen in Europa nog steeds op aller-

lei manieren met elkaar in verband en contact. Er bestond dus ook een Europa waarbij de grote massa nog steeds op een bepaalde manier verenigd was. Toegegeven, voorlopig is het officieel slechts een hypothese, die nog aangetoond moet worden. Als het goed is zal dat de komende zes jaar gebeuren tijdens een groot door de European Research Council (ERC) gefinancierd onderzoeksproject, waarvan hij de ‘corresponderende hoofdonderzoeker’ is.

Dergelijke EU-onderzoeksprojecten heb-

ben altijd een pakkend acroniem als naam. Theuws’ project heet COCO, wat staat voor *Connected Communities in early medieval Europe*. Ruim 11 miljoen euro uit de pot van de ERC Synergy Grant hebben hij en drie andere hoofdonderzoekers uit het buitenland zo’n zes jaar met pensioen heet te zijn. „Ik kom zelfs weer in dienst”, zegt hij stralend met de Brabants-Kempense tongval die hij nooit is kwijtgeraakt. Nu ontvangt hij bezoek nog in de kantine van de archeologie-

faculteit, omdat hij sinds zijn emeritaat een werkkamer deelt met drie andere (bijna) gepensioneerde archeologen. „Maar binnenkort verhuis ik weer en krijg ik weer meer eigen ruimte.” Theuws schetst nog een keer het huidige clichébeeld. Ook in de geschiedwetenschap is de laatste jaren wel een wending te zien, maar nog altijd heerst breed het oude beeld. De vroegmiddeleeuwse samenlevingen in Europa zouden zijn gecreëerd door de heroïsche daden van koningen, aristocraten, bis-

schoppen en heiligen. Zij waren de leidende klassen, zij waren de rijken van hun tijd, verder was alles kleinschalig en armoedig.

Schoolplaten

Op zijn werkkamer, voegt hij eraan toe, hangen drie schoolplaten van J.H. Isings. En op die beroemde platen zie je dat beeld duidelijk terug. Op een ervan (getekend rond 1940) is bijvoorbeeld Willibrord afgebeeld als hij in 690 vanuit Utrecht vertrekt om de Friezen te kerstenen. „Prominent op zijn paard.” Op de achtergrond staat de door Willibrord gebouwde Salvatorkerk, een stevig stenen gebouw. Vaag is ook nog iets te zien van wat je de ‘gewone’ bevolking zou kunnen noemen.

Van de te kerstenen Friezen heeft Isings geen afbeelding gemaakt. Theuws heeft wel een idee hoe zo’n schoolplaat eruit gezien zou kunnen hebben. „Ze zouden klein en passief zijn afgebeeld. Als mensen die vooral voedsel produceren, zelf geen cultuur hebben, maar cultuur ontvangen. Ik vermoed ook dat ze wonend in hutten zouden zijn afgebeeld. Die hutten zijn natuurlijk van hout, in schril contrast met de stenen kerken die voor eeuwigheid en duurzaamheid staan. Hout daarentegen verrot, net als het menselijk lichaam. Dat weerspiegelt de

Een beroemde schoolplaat van J.H. Isings, getekend rond 1940: Willibrord vertrekt in 690 vanuit Utrecht om de Friezen te kerstenen. De ‘gewone’ bevolking is nauwelijks zichtbaar. Zulke platen hebben het beeld van de vroege Middeleeuwen sterk bepaald.

Een impressie van de variatie aan kralen aangetroffen in graven uit de vroege Middeleeuwen. Bijvoorbeeld barnsteen uit het Oostzeegebied (achter) en zogeheten millefiori kraal uit Egypte (links vooraan). FOTO METTE LANGBOECK

ideologie van de kerk.”

Het bestaande beeld is gebaseerd op geschreven bronnen uit de Late Oudheid en de vroege Middeleeuwen. „Denk aan de *Historia* van Gregorius van Tours, of oorkonden.” Geen kwaad woord over historici, gaat Theuws verder, maar lange tijd hebben ze geen oog gehad voor het feit dat de auteurs van die tijd een agenda hadden. „Gregorius vond bijvoorbeeld de rol van de kerk belangrijker dan die van de koninkrijken in zijn Europa. Hij zag de Kerk als de superieure beschermers van het welzijn van de gewone mensen. Ook uit de andere geschreven bronnen kwam een Europa naar voren dat van bovenaf was gecreëerd en volledig hiërarchisch was georganiseerd.”

Historische legitimatie

Dit historische beeld ontstond volgens Theuws niet toevallig in de negentiende eeuw. Het was in Europa de tijd van natievorming. Duitsland en Italië kregen vorm, en ook een klein land als Nederland onderstreepte zijn status van onafhankelijkheid door de invoering van een grondwet. Al deze staten gingen op zoek naar een historische legitimatie. „De historici leverden die door te wijzen op al die losse etnische formaties in de vroege Middeleeuwen.”

Hij geeft het toe: ook in de archeologie, ook bij hemzelf werd dat het heersende beeld. „Vandaar dat de archeologen allerlei materiële culturen gingen onderscheiden, van de Franken, de Alemannen, de Saksen, de Longobarden, de Slaven, de Goten, ga zo maar door.”

Dat er naast de lappendeken van hiërarchisch georganiseerde rijken onderop nog een ander, veel meer verbonden Europa bestond, werd Theuws duidelijk tijdens een eerder ook door de ERC gefinancierd onderzoeksproject, waaraan hij tussen 2017 en 2023 leiding gaf. Grafvelden in de Benelux, Noord-Frankrijk en West-Duitsland zaten vol goud, zilver en kostbare sieraden, juist ook in de ‘armoedige’ noordelijke delen van het onderzoeksterrein, waar volgens de geschreven bronnen de aristocratie zich weinig liet zien en weinig bezittingen had. „De boeren daar beschikten over een veel wijdere sociale horizon dan we dachten.” Dat leidde tot de vraag hoe ze aan al die spullen kwamen.

Theuws geeft het voorbeeld van een kralenketting uit een zesde-eeuws grafveld bij Lent, bij Nijmegen. De ketting bestond uit 121 kralen en lag om de nek van een meisje van vijf of zes jaar. Natuurwetenschappelijk onderzoek maakte duidelijk dat de kralen met verschillende technieken gemaakt waren van glas, amber en faience. Het meisje had de hele wereld om haar nek, want de kralen bleken afkomstig uit Europa, de Baltische staten, het Nabije Oosten, Egypte, het

Midden-Oosten en India.

Vergelijkbare kettingen kwamen de onderzoekers op zoveel andere plekken tegen, dat de verspreiding ervan niet door de elite gecontroleerd kan zijn. Chemische analyse maakte verder duidelijk dat de samenstelling van kralen van hetzelfde materiaal zo op elkaar leek dat ze uit dezelfde partij moesten komen. „Dat betekent dat de kralen niet als losse onderdelen naar Lent waren gekomen, maar dat de ketting ergens anders is gemaakt en als ketting is doorgegeven”, stelt Theuws.

Anders dan ze verwachtten was de ketting waarschijnlijk ook niet van de ene op de andere generatie doorgegeven. „Slechts de helft van de begravenen in Lent had een sterke genetische relatie met elkaar. Uit dna-onderzoek blijkt wel dat allerlei verwanten, neven, nichten en achterneven verspreid over Europa leefden, onder meer in Engeland, Italië en Centraal-Europa. Ik denk dat ze dat van elkaar wisten, en dat ze elkaar op

gezette tijden en op bepaalde plekken ontmoetten. En dan wisselden ze voorwerpen, zoals kettingen, en ideeën uit. Daarom zie je in de vroege Middeleeuwen een soort uniformiteit: in Noord-Frankrijk gebruikten ze bijvoorbeeld dezelfde soort *fibulae* [mantelspelden] als in Zuid-Duitsland, Italië, Slovenië en Oekraïne.” Zo maakt Theuws met zijn bottom-upbenadering, die voor de vroege Middeleeuwen alleen met archeologisch onderzoek mogelijk is, duidelijk dat ook de grote massa een bijdrage leverde aan de vorming van de vroegmiddeleeuwse samenleving.

Als het om de verspreiding van ideeën gaat wil Theuws toch nog even naar zijn werkkamer om iets op zijn computer te laten zien. Het vorige project heeft een database met gegevens over 8.373 vindplaatsen opgeleverd. „Die gaan we ook voor het nieuwe project bouwen, en die wordt ook *open access*, zodat iedereen er zelf onderzoek mee kan doen.” Met een paar klikken laat hij een verspreidingskaart zien van glazen zondervoot. „Dat waren waarschijnlijk geen drinkglazen, maar lampen die in een frame werden geplaatst. We hebben er experimenten mee gedaan: water, olie en een lont erin, en dan maar aansteken. We kregen prachtige effecten. Op de een of andere manier was licht belangrijk in het graf, om de duisternis en het kwade te verdrijven. Denk aan ons gebruik van lichtjes op begraafplaatsen.”

Met nog een paar klikken komen ook alle bekende christelijke cultusplaatsen in beeld. Dan valt op dat de lampen juist in de tussenliggende gebieden zijn gevonden. „Stel je voor dat iemand van een plek met een kerk en een bisschop naar een plek zonder is gegaan. Dan stappen ze daar over op wat een collega in Oxford *do-it-yourself christianity* noemt, een beweging van onderop. Misschien ging Willibrord niet naar de Nederlanden om de mensen te kerstenen, maar om ze te corrigeren.”

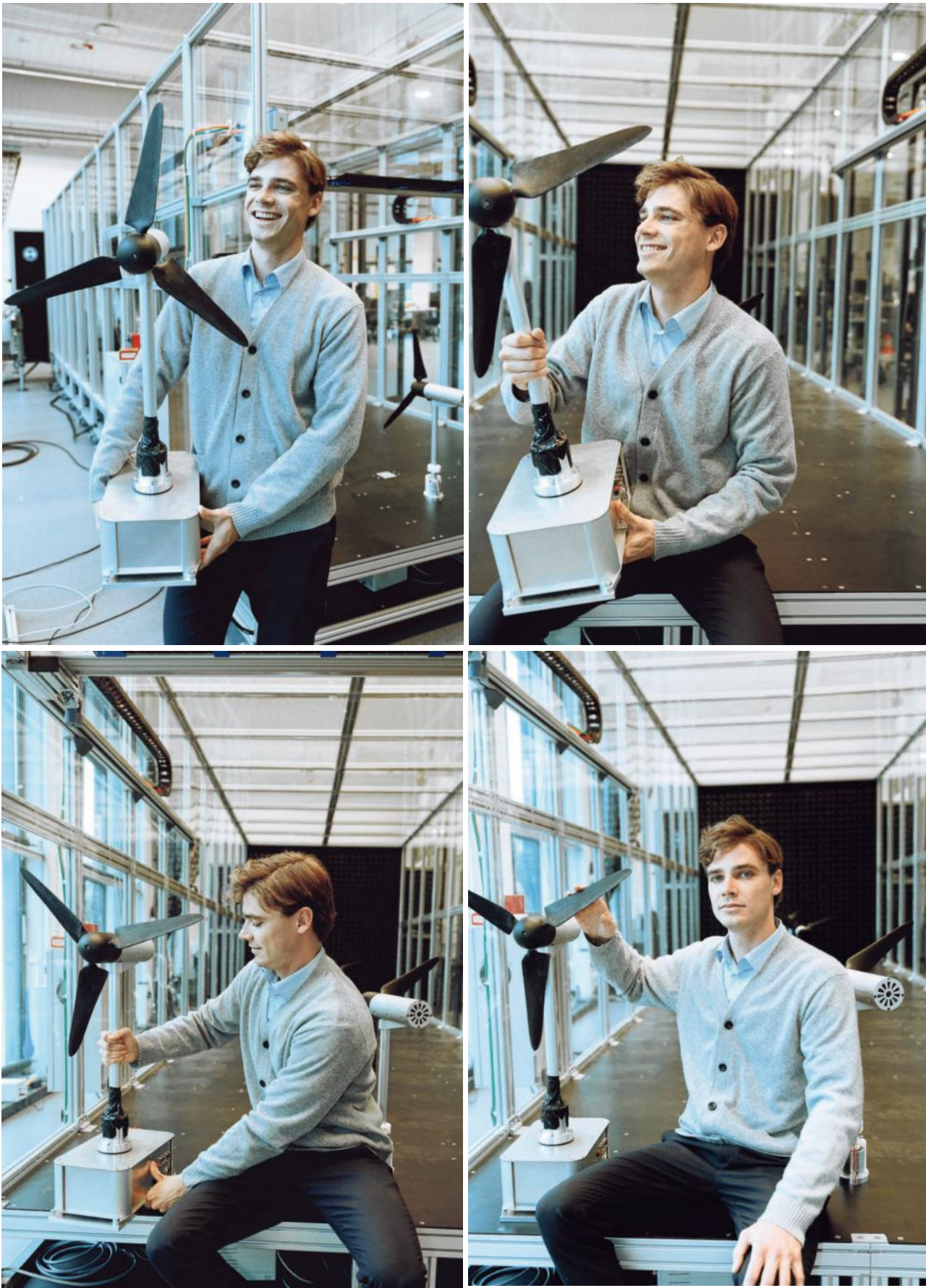
Het nieuwe project, waarin ook weer veel natuurwetenschappelijk onderzoek zal worden gedaan, heeft vrijwel heel Europa als onderzoeksterrein. Dat moet ook leiden tot meer uitwisseling van archeologische gegevens uit Centraal-Europa. In het verleden is dat niet gebeurd. „Nu lijkt het of er alleen mobiliteit tussen noord en zuid is geweest. Het kan niet waar zijn dat er geen mobiliteit tussen oost en west was. Heel Europa was onderop met elkaar verbonden.”

Theuws wil met zijn onderzoek ook nadrukkelijk laten zien dat wetenschappelijk onderzoek van het verleden een bijdrage kan leveren aan de politieke discussies in het heden. „Ik denk dat we gaan laten zien dat migratie een enorm interessante bijdrage kan leveren aan samenlevingen. En dat is een optimistischer beeld dan wat er nu wordt geschetst, lijkt mij.”

Meer stroom dankzij trillende rotorbladen

In windparken kunnen turbines elkaar in de weg zitten. Hoe voorkom je dat de ene molen de wind wegneemt van de andere? „Ik denk dat er weinig wetenschappers zijn die op zulke schaal hun idee kunnen testen.”

Mees van Vondelen (28) wilde absoluut nooit een PhD doen. „Ik wilde het bedrijfsleven in. Studeren vond ik op zich prima, maar het was meer een moetje.” PhD’ers zaten de hele dag in hun eentje achter een laptop en waren niet zo sociaal, dacht hij. Niets voor hem.

Van Vondelen staat in het lab op de TU Delft waar hij een groot deel van zijn promotieonderzoek uitvoerde. Het is er uitgestorven, vlak voor de kerstvakantie. Alleen twee medewerkers zitten in hun kantoor. Alle muren zijn van glas. Naast de grote ruimte met allerlei testopstellingen – een hijskraan, autostoel met stuur en een manshoge windmolen – zit nog een kleinere glazen ruimte. Daarin staat de ‘windtunnel’: tien aan elkaar gemaakte stellages die nog het meest op podiumdelen van een halve meter breed bij twee meter hoog lijken, maar dan met glazen muren en plafond. Erin staan drie mini-windturbines van een halve meter hoog.

Hier ontwierp Van Vondelen een algoritme om windmolens als vogels „mee te laten surfen op de voorganger – maar dan juist tegenovergesteld: met meer weerstand. Nu is het nog elke turbine voor zich.”

Het was laatst groot nieuws: windmolens houden elkaar uit de wind en produceren minder energie dan verwacht. Dat bleek uit onderzoek van onder andere de TU Delft. Nederland rekende misschien op een te grote opbrengst. „Het werd gebracht als *breaking news*, dat er fouten zijn gemaakt”, zegt Van Vondelen. „Maar dat is echt al heel lang bekend. Al sinds het bouwen van windparken weten we: ze kunnen elkaar in de weg zitten. Dat is een gegeven.” Het lijkt hem onwaarschijnlijk dat er „zo’n basale fout is gemaakt”. „Uiteindelijk is het aan de industrie en de wetenschap om daar oplossingen voor te bedenken. En dat is waar wij ook mee bezig zijn.”

Het probleem met windturbines is dat de voorste molens de wind van de rest wegkappen. 10 tot 20 procent minder efficiënt worden ze daarvan, zegt Van Vondelen. „Een significant getal.” Dit zogeheten zog-effect kan wel vijftien rotordiameters lang zijn – 3,5 kilometer bij de grootste turbines op zee –, afhankelijk van de omstandigheden. Er zijn verschillende oplossingen bedacht, maar allemaal „erg statisch”. De voorste turbine wat zachter laten draaien, bijvoorbeeld. Maar dat blijkt nauwelijks effect te hebben op de productie van de turbine erachter.

Tientallen zoemende ventilatoren

De onderzoeksgroep van de TU Delft bedacht iets anders – nog voordat Van Vondelen erbij zat, overigens. Ze lieten de wieken op een bepaalde manier om hun as draaien, zodat de lucht erachter in een spiraalvorm kwam. „Een soort wokkel. Die noemen we de helix.” En dan gebeurt er wat grappigs, zegt Van Vondelen: de snelstromende lucht om de helix heen wordt naar binnen getrokken, waardoor de gemiddelde windsnelheid toeneemt. De productie van het hele park neemt zo toe. Die uitvinding, nog niet in echte wind-

FOTO’S FENNA JENSMa

WIE IS MEES VAN VONDELEN?

- **Geboren** in 1997.
- **Geboren in** Zeist, verhuisde kortgeleden van Rotterdam naar Amsterdam.
- **Hobby’s** Skiën, duiken, wielrennen.
- **Vindt windenergie:** „Een interessant probleem. Niet iedereen in dit veld is een *tree-hugger*, of iemand die nooit meer vliegt. Dat het goed voor de wereld is, is mooi meegenomen.”
- **Werkt nu:** Bij een octrooibureau. „Mensen komen met een uitvinding die ik helemaal moet doorgronden en juridisch moet vastleggen.”

turbines getest, patenteerde de TU Delft.

Van Vondelen kan het wel even demonstren. Hij start de computer op die direct buiten de windruimte staat. Maar de desktop kan geen verbinding maken met de windcomputer. Van Vondelen probeert verschillende knoppen en websites en vraagt dan de labmedewerkers om hulp. Ze rommelen met snoeren, poorten en IP-adressen. „Ah, de kabel zat er nog niet in!” Van Vondelen zet de wind aan. Tientallen kleine computerventilatoren aan de rechterkant van de tunnel beginnen te zoemen. De achterste van de drie kleine windturbines begint te draaien. „Die staat al onder de goede hoek, de andere bladen pas ik nu aan.”

Op het beeldscherm beginnen lijnen in grafieken op te lopen. „Die roze, dat is de achterste turbine. Die blauwe is de tweede, de rode is de voorste. En de donkerblauwe is alles bij elkaar opgeteld. Dus je ziet al dat die voorste superveel energie produceert.” De rode lijn klimt stukken hoger dan de andere twee. „Dat is een bizar verschil. Ze staan nu ook precies in *full wake* overlap. Dit is het worstcasescenario.”

Testen in een windpark op zee

Tijd om de uitvinding aan te zetten. Van Vondelen priegelt met wat waardes in het programma: „Het zou fantastisch zijn als het in één keer werkt.” „De frequentie komt erin, nu zie je dat de bladen gaan trillen.” We zitten recht naast de voorste windmolen. Het zijanzicht van de draaiende wieken vervormt. De lijn van de productie van de voorste molen duikt op het scherm wat omhoog, net als de totale productie.

Na zijn bachelor werktuigbouwkunde deed Van Vondelen de master *systems & control*, ook in Delft. Zijn afstudeeropdracht

deed hij bij Siemens Gamesa, dat windturbines bouwt. „Dat was de eerste keer dat ik de theoretische kennis van mijn master kon toepassen op een industrieel probleem. Er kwamen resultaten uit die daadwerkelijk nuttig waren voor het bedrijf: dat vond ik heel leuk.” Halverwege die opdracht vroeg zijn begeleidende professor ineens of hij er een PhD aan vast wilde plakken in hetzelfde onderzoek. „Ik schrok enorm.” Hij, een PhD?

Met drie grote windenergiebedrijven zette de universiteit een nieuw onderzoeksproject op, dat uiteindelijk getest zal worden in het nieuwe windpark Hollandse Kust Noord. Naarmate hij er langer over nadacht, zag Van Vondelen het eigenlijk steeds meer zitten. Het eindresultaat zou in een echt windmolenpark getest worden, hij kon veel samenwerken. „Dus ja, toen ben ik het gaan doen. Het is een unieke mogelijkheid: ik denk dat er weinig wetenschappers zijn die op zulke schaal hun idee kunnen testen.”

Zijn onderzoeksvraag: of het concept van de helix ook op de tweede turbine in de rij werkt. Dat is een stuk ingewikkelder dan bij de eerste turbine, want de lucht komt al in spiraalvorm binnen, legt Van Vondelen uit. „Je kan het zien als een resonantie: als hij een bepaald faseverschil heeft, dan versterkt hij elkaar. Dus dat is best wel een interessant proces. Want wat blijkt: als het elkaar versterkt, betekent dat eigenlijk dat de windsnelheid daarachter nog hoger wordt.”

Hij bedacht een algoritme dat op basis van de trillingen van de wieken precies kan construeren wat de fase is van de binnenkomende wind – het zog. En de turbine past zich vervolgens zelf daarop aan. Van Vondelen deed eindeloos veel simulaties en testen, met „allemaal heel positieve resultaten”. Ook deze uitvinding werd gepatenteerd. Met deze techniek zou je de windmo-

lens zelfs dichter op elkaar kunnen bouwen, zegt Van Vondelen. En vooral bij weinig wind is zijn algoritme interessant: dan werkt-ie het best én is de elektriciteitsprijs hoog. Boven de 10 tot 12 meter per seconde, windkracht 5 à 6, voegt het niks toe: dan leveren alle turbines sowieso wel genoeg.

Meer onderzoek voor de volgende turbines in de rij is niet nodig. „Het probleem doet zich voornamelijk voor als je heel laminaire wind hebt; met weinig turbulentie. Dat is voornamelijk op zee, want daar heb je weinig obstakels. Dan is het zog ook heel lang. Op het land heb je meer turbulentie, door bomen, bergen of gebouwen is de lucht al gemixt. In een windmolenpark heb je eigenlijk hetzelfde: zodra die voorbij de tweede turbine is, zie je dat het eigenlijk niet zoveel meer toevoegt, dan heb je al inherente mixing.”

En er zitten ook nadelen aan. „Door het continu bewegen van de bladen creëer je meer trillingen. En trillingen wil je vermijden: daardoor slijten turbines sneller.” Hoeveel sneller, dat hangt af van de situatie. „Maar je kan er wel serieuze schade mee aanbrengen als je er geen rekening mee houdt.” Daar ligt de grootste uitdaging, zegt Van Vondelen: de trillingen onder controle houden. De hele turbine zou ervoor geoptimaliseerd moeten worden. „Als je een turbine achteraf iets anders laat doen dan waar hij voor gemaakt is, dat is altijd een slecht idee.”

Achteraf is het doen van onderzoek hem erg goed bevallen: „Het was superleuk om vier jaar ergens helemaal in te kunnen duiken. De autonomie en de vrijheid die je hebt om je onderzoek je eigen richting te geven, was echt geweldig. En ik heb het geluk gehad dat ik heel leuke collega’s had.” Een PhD: hij kan het iedereen aanraden.

Marit Verbeek

Advertentie

nrcwebwinkel

Weekdeals

GELDIG T/M 11 JANUARI 2026

FLINQ

Ledlampen - 2-pack

Tot 64% korting

ADVIESPRIJS VANAF 69,99
24,99

MET BEWEGINGSSENSOR EN 3 LICHTSTANDEN

- › Krachtige 1800mAh batterij; oplaadbaar via USB-C
- › Eenvoudige installatie; magnetische strips of schroeven
- › Lange levensduur en laag energieverbruik

TEN CATE

Dekbedovertrek

Tot 57% korting

ADVIESPRIJS VANAF 49,99
24,95

GEMAAKT VAN 100% KATOEN FLANEL

- › Heerlijk warm, zacht, ademend en goed vochtregulerend
- › Voorzien van een dubbele instopstrook over de breedte
- › Bekijk meer bedtextiel van Ten Cate online

LENCO

Muzieksysteem

40% korting

ADVIESPRIJS 329,00
199,00

RETRO ONTWERP MET HOUTEN BEHUIZING

- › Platenspeler, CD-speler, cassettespeler, DAB+/FM radio én Bluetooth streaming
- › 2 speakers van 5W RMS voor een warm, vol geluid

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Wit, geel of oranje, tot de Hulk kwam

Millioenen jaren lang kenden muurhagedissen in Italiaanse populaties drie varianten; dieren met een witte, gele of oranje keel (de onderste drie op de foto). Het palet was in balans. De ene keer waren er wat meer oranje exemplaren en de andere keer waren de witte in de meerderheid. Maar nooit verdrongen de verschillende kleuren elkaar.

Biologen achterhaalden in eerder onderzoek dat de keelkleur bij deze reptielen wordt bepaald door twee genen die bepalen welk en hoeveel pigment wordt aangemaakt in de pigmentcellen.

Maar in Midden-Italië is het ineens afgelopen met de kleurvariatie. De rode en gele variant zijn er vrijwel uitgestorven, en het verdwijnen van die kleurvariatie breidt zich nu ook uit naar Alpiene hagedispopulaties in het noorden van het land. Het polymorfisme verdwijnt, schrijven onderzoekers deze maand in *Science*.

De oorzaak is de komst van „de Ongelooflijke Hulk” (op de foto bovenaan), zoals biologen van de Universiteit van Lund (Zweden) de nieuwe variant eerder in een persbericht noemden. De „Hulk” is groter en groener en gedraagt zich agressiever dan de oorspronkelijke muurhagedissen. De variant is ontstaan door een nieuwe mutatie in een heel ander gen dan de genen die het oorspronkelijke pigment tot stand brachten. Het heeft voor de hagedis de loop van zijn evolutie veranderd.

In het artikel in *Science* beschrijven de onderzoekers deze nieuwe vorm wat wetenschappelijker als muurhagedissen met het ‘nigri-ventris-syndroom’, oftewel het zwartebuiksyndroom. De mannetjes met een nigri-ventris-profiel zijn in hun gedrag dominant ten opzichte van concurrenten met het voorouderlijke profiel. Door seksuele selectie heeft deze vorm na verloop van tijd de overhand gekregen.

De onderzoekers denken dat de nieuwkomer de sociale communicatie tijdens de paring heeft verstoord, waardoor buikkleur bij de partnerkeuze geen rol meer speelt. Dat verklaart volgens hen dat de gele en oranje variant verdwenen terwijl de witte vorm bleef voortbestaan.

Tekst Sander Voormolen

Foto Roberto Garcia Roa

OVER DE HORIZON

PETER KUIPERS MUNNEKE

Echo’s uit een warm Groenland

COLUMN

De Verenigde Staten zijn op oorlogspad en dat zijn ze niet voor het eerst. En hoe ongemakkelijk ik het ook vind, het slagveld is een hotspot voor wetenschappelijke innovatie. Waar het front in Oekraïne een katalysator is voor kunstmatige intelligentie en autonome robotica, was de Koude Oorlog dat voor het klimaatonderzoek.

Dankzij de ontwikkeling van een enorme nucleaire onderzeesvloot kreeg de oceanografie een geweldige impuls en weten we nu veel meer van de oceaancirculatie en de eigenschappen van de diepzee. De interne gelaagdheid van de oceaan bepaalt namelijk de voortplanting van geluidsgolven, onder water nog steeds de enige bruikbare manier van communicatie. Kennis van de atmosfeer hebben we onder andere dankzij de ontwikkeling van intercontinentale raketten.

Ook het poolonderzoek profiteerde. Dankzij het enorme defensieapparaat van de VS werd een groot deel van het Arctisch gebied ontsloten voor wetenschappelijk onderzoek. De Amerikanen hebben decennialang radarstations midden op de Groenlandse ijskap bemand, om vroegtijdig Russische straaljagers en raketten te kunnen detecteren. Voor de constructie van bases en landingsbanen moesten de materiaaleigenschappen van sneeuw en gletsjers bestudeerd worden. Zo werden grote stappen in de glaciologie gezet. Tot op de dag van vandaag verzorgt de Amerikaanse krijgsmacht de luchttransporten van en naar een aantal grote militaire en onderzoeksstations op Groenland. Ik ben ooit zelf met

een met ski’s uitgeruste Hercules C-130 naar het midden van de ijskap gevlogen.

Op een dag in 1958 verkenden de Amerikanen het noordoosten van Groenland. Ze waren op zoek naar locaties waar gevechtsvliegtuigen een noodlanding konden maken. Een logische plek: hoewel ons beeld van de aarde fundamenteel vertekend is door platte wereldkaarten, ligt het noorden van Groenland in werkelijkheid op maar 3.500 kilometer van Moskou en de industriesteden in de Oeral.

Op een van die verkenningsvluchten werd een Groenlandse Grand Canyon op de foto vastgelegd. Het is een barre, kale plek in de bergen, waar geen gletsjers stromen. De vallei heeft verticale wanden van een kilometer hoog. In die wand, vlak onder de top, kon je op de korrelige zwart-witfoto’s net een paar grotten onderscheiden. Wat nou, dachten geologen tientallen jaren later, als we in die grotten op zoek gaan naar sporen uit een vroeger klimaat? Sporen van vroeger kunnen ons iets leren over de nabije toekomst.

De ongekende opwarming van nu vindt plaats tegen een achtergrond van gestage afkoeling die ongeveer 65 miljoen jaar geleden werd ingezet. De weelderige plantengroei van toen, op een aarde die 15 graden warmer was dan nu, leverde genoeg energie aan de voedselketen om bijna overal megadinosauriërs en onwaarschijnlijk grote insecten te voeden. Er groeiden palmbomen op de polen. Sindsdien is het behoorlijk afgekoeld en zitten we in een periode waarin ijs tijden en iets minder koude periodes elkaar afwisselen.

Belangrijke oorzaak voor de gestage

afkoeling lijkt de tektonische botsing van India met Eurazië waardoor de Himalaya ontstond. Al dat gesteente verweert, een proces waarbij kooldioxide uit de atmosfeer wordt onttrokken en gebonden aan mineralen. De dalende concentratie kooldioxide verzwakt het broeikas effect en zo koelt de aarde langzaam af.

Door die langzame afkoeling zijn er in het geologische verleden analogieën te vinden voor het klimaat in de nabije toekomst. We zijn op weg naar meer dan 1,5 graden opwarming eind deze eeuw, dat lijkt op het klimaat van twee miljoen jaar geleden. Maar misschien wordt het wel 3 of 4 graden, dat hadden we tien miljoen jaar geleden voor het laatst, tijdens een periode die we het mioceen noemen. De uitdaging is alleen dat het niet meevalt om klimaatinformatie te vinden die zo lang geconserveerd is.

Zodoende vertrok een team van Oostenrijkse, Amerikaanse en Engelse onderzoekers in 2015 per vliegtuig,

helikopter, een opblaasboot, drie dagen te voet en tot slot 150 meter abseilend naar de grotten die eerder door Amerikaanse militairen waren gefotografeerd. Daar troffen ze aan waarop ze hoopten: druipstenen. Die ontstaan als water vanaf het oppervlak door het gesteente naar beneden sijpelt en onderweg kalk oplost. Als het water het plafond van de grot bereikt wordt de kalk gedeponeerd in druipsteenformaties. Is er permafrost boven de grot, dan stopt het druppelen en daarmee de groei van de druipstenen.

Het onderzoeksteam nam monsters die in het lab gedateerd werden. Het bleek dat de druipstenen in de grot gevormd waren in een aantal periodes tussen de 9 en 5 miljoen jaar geleden, met tussenpozen. Er was in die periodes dus geen permafrost. Tegenwoordig vriest het in de grot 14 graden. Dat betekent dat het in die druipsteenperiodes plaatselijk ten minste 14 graden warmer moet zijn geweest dan nu. Gemiddeld op aarde was het toen een graad of 3 warmer. De grot is derhalve bewijs dat het Arctisch gebied ontzettend veel sterker opwarmt dan het mondiale gemiddelde. Bovendien hebben de druipstenen fluorescerende banderingen, een teken dat er vegetatie op het oppervlak was dat ’s zomers groeide en ’s winters niet.

Het Arctisch gebied is kortom uiterst kwetsbaar en veranderlijk, met grote klimaatschommelingen, ook al stijgt de mondiale temperatuur maar een beetje. Ontdekt mede dankzij de Koude Oorlog. De oorlogen van nu gaan ook de wetenschap nieuwe kennis opleveren. Maar of dat het waard is?

*Druipsteengrotten
duidden op tijden
dat de bodem niet
permanent
bevroren was*

Peter Kuipers Munneke is glacioloog bij de Universiteit Utrecht en weerman bij de NOS

Is 'eh' schrijven wat anders dan 'eh' zeggen?

Eh is een van de meestgebruikte woorden in gesprekken. Maar om het in een geschreven tekst te gebruiken, dat lag nooit zo voor de hand. Behalve misschien in fictie. In de dialogen van een roman kan het af en toe gedoseerd gebruikt worden, om die dialogen wat sprekender te maken.

Inmiddels is dat veranderd. 'Eh' wordt de laatste tijd veel vaker ook geschreven (getypt): op de sociale media, in apps, in informele mailtjes.

Wie praat is zich nauwelijks bewust van wanneer en waarom hij of zij 'eh' zegt. Maar zodra je het gebruikt in een geschreven tekst, is dat altijd wel bewust. En dus gepland. De vraag is dan: betekent het bewust schrijven van een woordje dat je normaal gesproken onbewust gebruikt, dat dat woordje opeens een nieuwe betekenisuance krijgt?

Daar is onlangs onderzoek naar gedaan, door Lotte Hogeweg (Radboud Universiteit) en twee collega's van haar. Zij hebben geanalyseerd hoe 'eh' - en ook de langere variant daarvan: 'ehm' - gebruikt wordt op X. Dat was vooral op drie manieren. Allereerst zo: de twitteraar doet alsof hij of zij even naar een woord moet zoeken, waardoor het woord dat na zo'n 'eh' volgt extra aandacht krijgt. Het effect is meestal dat dat woord daarmee wat grappiger wordt, wat ironischer, en soms zelfs wat sarcastischer.

Een voorbeeld: „Mijn man heeft nog wel een paar... eh... vintage... onderbroeken voor de echte waaghals. Pak je veiligheidsbril en handschoenen er maar bij.” 'Eh' benadrukt hier dat de formule-

ring 'vintage onderbroeken' (een eufemisme voor gebruikte dan wel totaal onmodieuze onderbroeken) grappig en ondeugend bedoeld is.

Ander voorbeeld: „Een boete negeren en dan verbaasd zijn over de gevolgen is ook wat... ehm... ondoordacht.” De laatste twee woorden, 'ehm' en 'ondoordacht', maken de tweet duidelijk ironisch: je zegt iets maar bedoelt iets anders. De twitteraar zegt 'ondoordacht' maar bedoelt natuurlijk 'heel erg dom', en 'ehm' lijkt de ironie hier te versterken.

Net wat sarcastischer

Een tweede type gebruik dat de onderzoekers veel tegenkwamen op X: 'eh' (of 'ehm') staat aan het begin van de tweet en zegt daarmee iets over hoe de twitteraar denkt over de tweet waarop zij of hij reageert. Bijvoorbeeld, iemand roept op X op om links te stemmen. Reactie van iemand anders daarop: „Eh nee dank je! Ik stem mooi #PVV dit keer clown!” 'Eh' maakt dat 'nee dank je' wat sarcastischer.

Nog een voorbeeld: „Allemaal de schuld van links? Eh, hoe dan? We hebben al 23 jaar rechts aan de macht...” 'Eh' benadrukt op een ironische manier dat de twitteraar het idee heel dom idee vindt dat 'het' 'allemaal' de schuld van links is. 'Eh' suggereert een kort moment van (sprakeloze) verbazing over wat de ander gezegd heeft.

Wat verder ook nog voorkomt op X, zij het minder vaak, is: net doen alsof je je verspreekt en jezelf dan corrigeren. Ook dat is weer grappig be-

eh...

doeld: „Zo gaat dat bij die linkse types, als hun... eh... andermans geld op begint te raken!” Ander voorbeeld, over Frans Timmermans: „Juist qua postuur, eh, ik bedoel statuur kun je je geen betere premier van Nederland indenken.”

Een kanttekening bij dit onderzoek, die de onderzoekers zelf ook maken, is dat X een medium is waarop ironie, humor, sarcasme en hatelijkheid bovengemiddeld vaak voorkomen. Dus dat kan de resultaten van het onderzoek vertekenen.

Toch lijkt de conclusie duidelijk. Een gesproken 'eh' heeft vaak nauwelijks betekenis, behalve dan dat het laat zien dat de spreker even aarzelt. Een getypt 'eh' daarentegen is meestal grappig of ironisch bedoeld, en soms sarcastisch.

Berthold van Maris

ILLUSTRATIE
JET PETERS

Hoornaarvreter / Zwartgeklepte kikker / *Pelophylax nigromaculatus*

De NASA-bibliotheek telt circa 100.000 titels.
FOTO NASA

GOED BETER BEEST

Ze worden niet toe-
vallig 'moorde-
naarshoornaars' ge-
noemd: hun steken zijn zó giftig dat ze er niet alleen hun beoogde prooi - honingbijen - mee kunnen omleggen maar zelfs kleine knaagdieren. Ook voor mensen is de steek van een Aziatische reuzenhoornaar extreem pijnlijk. Maar niet alle dieren zijn vatbaar voor het gif, schrijft de Japanse bioloog Shinji Sugiura in het tijdschrift *Ecosphere*. Bij sommige amfibieën, waaronder

de in Japan levende zwartgeklepte kikker, zijn de hoornaars in hun maag aangetroffen. Dat wijst erop dat de steek voor hen toch niet al te pijnlijk moet zijn.

Om die hypothese te testen zette hij de kikkers samen met stekende vrouwtjes van drie verschillende hoornaarsoorten in het lab. Ze vielen de kikkers aan, maar die peuzelden hun prooi zonder noemenswaardige problemen op. Vermoedelijk is het gif juist op vogels en

zoogdieren toegespitst omdat die nog weleens wespen- en bijennesten aanvallen, en dus wellicht ook op hoornaars.

Amfibieën ontspringen daarmee de dans, al moet wel gezegd worden dat de Aziatische reuzenhoornaar net iets minder in trek was bij de kikkers dan de andere twee soorten: slechts 4 op de 5 individuen werden opgegeten. Misschien voelt de kikker toch iets van pijn.

Gemma Venhuizen

Een zwartgeklepte kikker in Hiroshima, Japan.
FOTO GETTY IMAGES

► Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

'Eeuwig zonde' dat NASA-bibliotheek dicht is

Bergen aan wetenschappelijk archiefmateriaal, waaronder boeken van Sovjet-wetenschappers en handgeschreven aantekeningen, verliezen hun veilige opslagplaats. De collectie, die huisde in een wetenschapsbibliotheek in de Amerikaanse staat Maryland, documenteert de hoogtijdagen van de ruimtevaart. Nu lijken delen in de papierbak te eindigen.

Bij de definitieve sluiting van het informatiecentrum op het Goddard Space Flight Center, op 2 januari, dreigden tienduizenden boeken en artikelen verloren te gaan. Dat berichtte *The New York Times* in een artikel op 31 december. Nu ontkent de in december aangestelde directeur van de Amerikaanse ruimtevaartorganisatie NASA,

Jared Isaacman, dat archiefstukken zouden worden weggegooid.

„Eeuwig zonde”, zegt lucht- en ruimtevaartexpert Joris Melkert van de TU Delft. Hij maakt zelf regelmatig gebruik van digitale NASA-documenten. „De Goddard-collectie zal later interessant zijn voor historisch onderzoek. Ik kan me er iets bij voorstellen dat je moet bezuinigen, maar ik zou het niet zomaar weggooiden voor je het netjes gedigitaliseerd hebt.”

Volgens *The New York Times* beoordeelt NASA welke delen van de collectie van tienduizenden wetenschappelijke boeken en artikelen bewaard mogen blijven, en welke weggegooid worden. Begin december al zette de organisatie dit proces in gang.

Kersvers NASA-topman Isaacman

corrigeert in een bericht op X dat woordje „weggooiden”. Om precies te zijn onderstreept hij op X dat de ruimtevaartorganisatie „geen wetenschappelijk of historisch belangrijk materiaal weggooid”. Hij benadrukt dat de bibliotheek sluit volgens een plan dat in 2022 is goedgekeurd. „NASA volgt een weloverwogen proces om stukken te beoordelen, wat verzekert dat materiaal gedigitaliseerd, overgedragen of op andere wijze bewaard wordt”.

De bibliotheekmedewerkers krijgen zestig dagen om te besluiten welke stukken van de collectie bij NASA in bewaring blijven. Wat niet bewaard wordt, belandt in een soort openbare veiling die de overheid organiseert. Het is niet duidelijk hoe dat proces leidt tot het bewaren van de stukken

zoals Isaacman dat beschrijft.

De sluiting van de bibliotheek is onderdeel van een ingrijpende reorganisatie voor Goddard.

Volgens Melkert zijn de bezuinigingsplannen „op alle vlakken veront-rustend”. Zijn studenten maken nog altijd gebruik van de (digitale) archieven die nu op de tocht staan. „De onafhankelijke beoefening van de wetenschap staat op het spel, evenals werk-gelegenheid op bijvoorbeeld het Goddard-centrum. En toch willen de Amerikanen naar de maan.”

Die ambitie wordt volgens Goddard-vakbond Gesta inderdaad bedreigd, stelt de organisatie in een brandbrief.

Berend Nieuwhof